

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3.,4., 5.
SINIFLAR)’NDA MÜSLÜMAN ÇOCUK PROFİLİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Rabia Şeyma KIZILALTUN

Ankara 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3., 4., 5.
SINIFLAR)’NDA MÜSLÜMAN ÇOCUK PROFİLİ**

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Rabia Şeyma KIZILALTUN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN

Ankara 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3., 4., 5.
SINIFLAR)’NDA MÜSLÜMAN ÇOCUK PROFİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN**
- 2- Doç. Dr. Fatma ÇAPÇIOĞLU**
- 3- Doç. Dr. Muhammed Ali YAZIBAŞI**

Tez Savunması Tarihi

19.04.2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN danışmanlığında hazırladığım “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3., 4., 5. Sınıflar)’nda Müslüman Çocuk Profili (Ankara.2024)” adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 17.05.2024

Rabia Şeyma KIZILALTUN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR LİSTESİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı	5
3. Araştırmanın Önemi	6
4. Araştırmanın Yöntemi	7
4.1. Veri Toplama Teknikleri	8
4.2. Veri Analizi	11
5. Araştırmanın Soruları	12
6. Sınırlılıklar.....	12
7. İlgili Çalışmalar	13
8. Tanımlar	15

I. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİN VE ÖRGÜN DİN EĞİTİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM

1. Din Alanındaki Dönüşüm	17
1.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Din Alanında Değişme Modernleşme	18
2. Örgün Din Eğitimindeki Dönüşüm	30
2.1. Örgün Eğitim Kurumlarında Dinin Dönüşümü	31
2.2. Din Öğretimi Programları ve Ders Kitaplarında Dönüşüm.....	35

II. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

A. TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3.-4.-5. SINIFLAR)’NDA MÜSLÜMAN ÇOCUK	57
1. Müslüman Çocuğun İncisi.....	57
1.1. Temel İnanç Esaslarının Benimsenmesi.....	61
1.1.1. Allah’a İman	62
1.1.2. Peygambere İman	69
1.1.3. Kitaba İman	79
1.1.4. Ahirete İman	82
1.1.5. Meleklerle İman.....	85
1.1.6. Kaza ve Kadere İman	86
1.2. Akılcı Din Anlayışının Benimsenmesi	88
1.3. Bidat ve Taassubun Reddi	96
2. Müslüman Çocuğun İbadeti.....	106
2.1. İnsanın Dinî Vazifeleri	106
2.2. İbadet ve Dünya İşlerinin Birbirinden Ayrılması	119
2.3. İbadet Ruhunun Kazandırılması	122
2.4. Türkçe İbadet, Ezan ve Türkçe Kur’an	126
2.5. Dua Etme Davranışının Kazandırılması	129
2.5.1. Anne Babaya Dua.....	133
2.5.2. Millete ve Devlete Dua	134
2.5.3. Namaz Dua ve Sureleri.....	135
2.5.4. Günlük Hayatta Dini İfadeler	136
2.5.5. Kendine ve Müslüman Âlemine Dua	137
2.5.6. Hocaya Dua	138
3. Müslüman Çocuğun Ahlakı.....	139
3.1. Ahlakın İslam Dinindeki Yeri	140
3.2. Benimsetilmek İstenen Ahlaki Kazanımlar	148

4. Müslüman Çocuğun Vatandaşlık Kimliği	161
4.1. Devlet-Vatandaş İlişkileri.....	162
4.2. Milliyetçilik Ruhunun Kazandırılması	166
4.2.1. Müslümanlık-Türklük Vurgusu	167
4.2.2. Vatan Sevgisi/Vatanperverlik Vurgusu-Vatana Hizmet.....	171
5. Müslüman Çocuğun Toplumdaki Yeri	176
5.1. Toplumsal İlişkiler ve İnsanın Toplum İçindeki Görevleri	177
5.2. Kimsenin Dinine ve İşine Karışmamak.....	184
5.3. Yeniliğe ve Değişime Teşvik	187
5.4. Çocuk İçin Bulunulması Kabul Gören Mekânlar	191
5.4.1. Ev.....	192
5.4.2. Mektep.....	193
5.4.3. Cami	195
5.5. Özel Günler ve Geleneklerin Öğretimi.....	199
B. TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3.-4.-5. SINIFLAR) KİTAPLARININ OSMANLICA TÜRKÇESİ VE LATİNİZE BASKILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	203
1. Ağır ve Ağdalı Bir Dilden Sade Bir Dile	203
2.Yetişkine Yönelik Bir Anlatımdan Çocuğun Seviyesine Daha Uygun Bir Anlatıma	218
3. Ahlak Esaslı Bir Din Anlayışına	223
4. Pasif Bir Dindarlıktan Üreten ve Çalışan Bir Müslümana	228
5. Teslimiyetten Akılcılığa	232
6. Ezberden İşlevselliğe.....	236
7. Teferruattan Anlaşılmaya	245
8. Namaz Surelerinin Öğretiminden Asgari Düzeyde Sure Öğretimine	248
9. Görsellerde Milli Bir Bilince	252
SONUÇ.....	254

KAYNAKÇA	264
EK.....	275
ÖZET	278
ABSTRACT	279

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

C. : cilt

Çev: Çeviren

Ed: Editör

Hiz. : Hazreti

Okt: Okutman

s. : sayfa

S. : sayı

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TÇDK: Türk Çocuğunun Din Kitabı (II. Bölüm'ün ilk başlığında 1930 basımlı 3., 4. ve 5. sınıf kitapları için kullanılmıştır)

ÖNSÖZ

Eğitim, geçmişten bu yana bireylerin ve toplumların şekillendirilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Devletler mevcut düzenlerini meşrulaştırmak ve varlıklarını koruyup devam ettirebilmek için daima eğitim kurumundan yararlanmış ve kendi ideal toplum ve bireylerini yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu anlamda eğitim, siyasi iktidarlar için makbul görülen toplumun inşa edilmesinde ve ideal bireylerin yetiştirilmesinde önemli ve güçlü bir araç olmuştur. Bilhassa devlet ve toplumların yaşadıkları önemli kırılma dönemlerinde eğitimin rolü çok daha önemli hale gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ve yeni Türk devletinin kurulmasıyla beraber pek çok köklü değişikliğin gerçekleştirildiği yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte hayata geçirilen birçok inkılabın toplum tarafından kabul edilmesi ve benimsenmesi için eğitim alanında da gerekli adımlar atılmıştır. Bu minvalde yeni öğretim programları uygulamaya konulmuş ve yeni ders kitapları hazırlanmıştır.

Çalışmada şekil ve muhteva itibariyle düzenleme ve değişikliğe tabi tutulan derslerden biri olan din dersleri konu edilmektedir. Bu bağlamda İbrahim Hilmi tarafından hazırlanan ve ilkokul din derslerinde okutulan “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.-4.-5. Sınıflar)” adlı eser analiz edilmekte ve bu eser vasıtasıyla oluşturulmak istenen Müslüman çocuk profili ortaya konmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda eserin Osmanlıca Türkçesi ve Latince harflerle baskıları karşılaştırılarak bu farkların Müslüman çocuk profili üzerine yansımaları araştırılmaktadır.

Bu araştırmanın hazırlanmasında bilgi ve tecrübesini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Halise Kader ZENGİN’e, değerli fikirlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Fatma ÇAPÇIOĞLU’na, her daim ilgi ve desteğiyle arkamda olan aileme ve sevgili eşime teşekkür ediyorum.

Kocaeli-2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Eğitim, içerdği tüm farklı anlam boyutları dikkate alınarak geçmişten günümüze pek çok düşünür tarafından üzerinde açıklamalar yapılmış bir kavramdır. Yapılan açıklamalara genel itibariyle bakıldığında, eğitimde temel olarak eğitilen birey üzerinde bir değişim ve gelişimin hedeflendiği söylenebilir. Bu anlamda eğitim, bireyin yetiştirilmesinde ve şekillendirilmesinde büyük bir role sahiptir.¹

Devletlerin kendi varlıklarını koruyup devam ettirebilmeleri için nitelikli ve eğitilmiş bir toplum inşa etmeleri şarttır. Bu nedenle bir devletin varlık sahasında kalması, kültürünü nesilden nesile aktarması ve aynı zamanda yeniliğe ve gelişime açık bir toplum inşa etmesi eğitime vereceği değerle mümkündür.² Bu anlamda devletler, bu ideal toplumu oluşturacak bireylerin yetiştirilmesi ve şekillendirilmesi konusunda eğitimin bu büyük gücünü kullanmaktan geri durmamışlardır. Devletler nazarında eğitim, ulusal hedeflere uygun ve devletçe benimsenen anlayışa göre ‘makbul birey’ yetiştirmek amacıyla önemli ve ciddi role sahip bir araç olarak görülmüştür. Bilhassa devletler nezdinde bir nevi milat sayılabilecek derecede köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde eğitimin bu rolü daha önemli hale gelebilmektedir.

Türkiye Tarihi’nde Cumhuriyet yönetimine geçiş pek çok köklü yeniliğiyle yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Bu yeni sisteme geçişle birlikte değişen siyasi dinamikler pek çok alanda değişimi de beraberinde getirmiştir. Gerçekleşen bu rejim değişikliğiyle beraber sosyal, kültürel, hukuki ve ekonomik alanda da köklü yenilik ve değişimler gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla toplumun oluşan yeni düzene adapte olması

¹Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 10. Baskı, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2020, s. 11-18.

² Sevcan Şenkaloğlu, “Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sistemi ve Sorunları”, *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1, 2021, s. 24-25.

devlet nezdinde büyük önem arzemiştir. Gerçekleşen bu yenilikler, yetiştirilmek istenen insan profilinde de ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir.³ Bu nedenle istenen dönüşümün gerçekleşmesi ve yeni düzene uyumun sağlanması için eğitime ayrı bir öncelik verilmiş, bu alanda pek çok icraate imza atılmış ve eğitime önemli bir misyon yüklenmiştir. Eğitime yüklenen bu misyon, belirli bir plan çerçevesinde ve devlet eliyle gerçekleştirilen örgün eğitimde kendini daha somut şekilde gösterebilmektedir. Bu anlamda dönemde benimsenen eğitim programları, okullarda okutulan ders kitapları ve kullanılan materyaller, dönemin devletçe benimsenen eğitim anlayışına, benimsetilmek istenen yaşam tasavvuruna ve makbul görülen din ve dünya anlayışına dair bilgiler sunmaları bakımından önemli birer veri kaynağı sayılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan yeni düzene uyum sağlayacak ideal toplumun oluşturulması ve ideal bireyin yetiştirilmesinde dinin imkanlarından da yararlanma yoluna gidilmiştir. Gerçekleşen köklü değişiklikler, dönemin din ve din eğitimi anlayışını etkilemiş, ideal müslüman kimliği üzerinde ciddi değişimlere sebep olmuştur. Bu yeni dini anlayışın aktarılıp benimsetilmesinde bilhassa küçük yaş grubu öğrencilere öncelik verilmiş, onlar için örgün eğitimde okutulacak ders kitapları hazırlanmıştır. Bu anlamda 1926 Programı kapsamında ilkokul 3., 4., ve 5. sınıflarında; Muallim Abdalbaki Gölpınarlı tarafından yazılan “*Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri (İlk Mektep 3-4-5)*”, Yusuf Ziya Yörükhan tarafından hazırlanan “*İslam Dini (3-4-5. Sınıf)*”, İbrahim Hilmi Çığırçan tarafından kaleme alınan “*Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.,4. ve 5. Sınıflar)*” adlı kitaplar okutulmuştur.⁴İlkokullar için hazırlanan bu materyaller dönemin dini anlayışını,

³Nurhayat Çelebi, H.Tezer Asan, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki (1923-1948) İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmasının Son Osmanlı Birikimi İle Karşılaştırmalı Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 140-148.

⁴Mahmut Zengin, Dilek Menküç, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Din ve Ahlak Dersi Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1924-1982)”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 10, 2017, s. 367

din eğitiminde benimsenen yaklaşımları ve dönemde kabul gören müslüman kimliğini yansıtmada konusunda önemli birer veri kaynağı olmuştur.

Bu araştırmada ise belirtilen kitaplar arasından Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırâçan⁵ tarafından örgün eğitimde kullanılmak üzere ilkokul 3., 4. ve 5. sınıflar için hazırlanmış “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5)” adlı ders kitapları incelenmiş ve bu kitaplar vasıtasıyla yetiştirilmek istenen insan/müslüman profilini ortaya koymak amaçlanmıştır.⁶

⁵Kitabın yazarı Tüccarzade İbrahim Hilmi, Romanya’nın Tuna Deltası yakınlarındaki Tulça (Tulcea) Kasabası’nda doğmuştur. Ailesinin 1883 yılında İstanbul’a göç ederek buraya yerleştiği, kendisinin de ilköğrenimini burada tamamladığı bilinmektedir. Çocuk yaşta yaptığı terzi çıraklığından sonra, okumaya olan büyük hevesi ile on beş yaşında iken İkdam Gazetesi’nde abone memuru olarak çalışmaya başlamış ve böylece basın hayatına giriş yapmıştır. Bu sırada Tâli Ticaret Mektebi’nden ikinci sınıftayken ayrılmış ve İslâm Kitaphanesi’ni kurarak yayımcılığa başlamıştır. Neşrettiği ilk İslâmî eser “*Nevsâl-i Kütüphane-i İslâm*” olmuştur. Sonrasında yayınevinde İslâmî kitapların yanında askeri kitaplar da neşretmeye başlamıştır. Dönemde askerlikle ilgili önemli kitapların neşredilmesine vesile olmuş, hatta Mustafa Kemal’in “*Zâbit ve Kumandan*” ile “*Hasbihal*” adlı askerî anlamda ilk eseri de onun yardımı ile basılmıştır. Kitapçılığın yanı sıra gazetecilik de yapmış olan yazar, dini yayımcılık açısından da ciddi çalışmalara öncülük etmiştir. Nitekim Şeyh Muhsin-i Fânî’nin başkanlığındaki bir heyete hazırlattığı “*Kur’ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri*”, “*Nûrul’l-beyân-Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*”, İzmirli İsmail Hakkı’nın hazırladığı “*Meânî-i Kur’ân*” gibi devir için önemli ve fazlaca rağbet gören eserleri neşretmiştir. Bunun yanında yazar, bu dönemde gerek kendi hazırladığı gerekse devrin eğitimcilerine hazırlattığı okul kitapları ile maarif alanında da önemli hizmetlerde bulunmuş ve önemli bir isim haline gelmiştir. İstiklal Savaşı yıllarında Samsun’da bir kitap deposu açmış, buradan gönderdiği elifba ve ders kitapları ile öğrencilerin kitapsız kalmasına engel olmuştur. Bunun dışında edebiyat alanında da Hüseyin Rahmi, Ahmet Refik, Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi yazarların eserlerini yayımlayarak bu kimselerin geniş kitleler tarafından tanınmasına ve eserlerinin okuyucuya ulaştırılmasına hizmet etmiştir. Harf inkılabı sonrası eski harflerle hazırlanmış olduğu ders kitapları elinde kalarak maddi açıdan büyük zarara uğramış olsa da öncelikle okullar için ve halka yönelik hazırladığı kitaplar, Latin harfleriyle basılmış milli ve edebi eserler ve Batı kalsiklerinden tercümeleriyle yayım hayatına devam etmiştir. Okullarda okutulacak ders kitapların hazırlanma ve basım işlemlerinin Maarif Vekâleti’ne verilmesinden sonra yine bir zarara uğramasına karşın yayım hayatına devam ederek “memleketi okutan adam” olarak görülmüştür. Cumhuriyetten sonra yayımcılığını “Kitaphane-i Hilmi” ve “Hilmi Kitabevi” adlarıyla 1960’a sürdürmüş, yaşadığı dönemin “en kıdemli nâşiri” sayılmıştır. Yayımladığı kitaplarla Türk fikir hayatına binden fazla eser kazandırmış, altmış yedi yıl faal hizmet görerek 12 Haziran 1963’te vefat etmiş ve Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir. Bkz. Nurettin Albayrak, “Çığırâçan, İbrahim Hilmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 1993, s. 299-300.

⁶ Kitaba dair görsellere çalışmanın “Ek” kısmında yer verilmiştir.

Araştırmada Tüccarzâde İbrahim Hilmi tarafından kaleme alınan bir eserin seçilme nedeni, yazarın Cumhuriyete geçiş süreci ve sonrasında başta eğitim olmak üzere pek çok alanda hizmet etmiş öncü bir isim olmasıdır. Nitekim yazar, gerek kurduğu kütüphaneler, gerekse alanda neşrettiği eserler ve tercümelerle pek çok eseri Türk fikir hayatına kazandırmıştır.⁷ Bilhassa okul kitapçılığı yayıncılığında öncü bir isim olmuş, bu alana pek çok yenilik katmıştır. Yazar, din dersleri için özel kitaplar hazırlamıştır. Dini bilgileri tafsilattan arındırarak, sade bir şekilde sunmaya dikkat etmek suretiyle kitapları bizzat kendisi kaleme almıştır. Aynı zamanda Latin harfleriyle tercüme çalışmalarını yaptığı cüzler ve kitaplar da neşretmiştir. Yazar, bir eğitimci olmamasına karşın sorumlu bir aydın olarak hareket etmiş, Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının sebepleri üzerinde durarak, eserlerinde bu durumdan nasıl kurtulanabileceğine dair çözüm önerileri sunmuştur. Eğitimde ise hurafe ve bidatlardan uzak, milli duygularla örülü, dini ve milli terbiyenin geliştirilmesini hedefleyen, modern usul ve yöntemlerin kullanıldığı bir anlayışı benimsemiştir. Yazdığı ders kitapları ile de bu düşünceleri için uygulama fırsatına ulaşmayı hedeflemiştir. Bu anlamda okullarda okutulmak üzere “Ecza-ı Şerife Tercümeleri”, “Amme Cüz’ü Şerifi”, “Tebareke Cüz’ü Şerifi”, “Kad-Semia Cüz’ü Şerifi”, “Vezzariyat Cüz’ü Şerif’i”, “Müslüman Çocuk Yeni İlmihal”, “Türk Çocuğunun Din Kitabı” isminde ders kitapları hazırlamıştır.⁸

Araştırmada yazarın “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı eserinin seçilme nedeni ise; eserin, dönemin ders kitapçılığı anlamında en öncü isimlerinden biri tarafından kaleme alınması, eserin dönemde yetiştirilmesi istenen Müslüman profiline dair izler taşıdığının düşünülmesi, tüm sınıf seviyelerindeki kitapların hem Osmanlıca Türkçesi hem de Latin harfleriyle yayınlanmış baskılarının tümüne erişilebilmesi, Osmanlı

⁷ Albayrak, 1993, s. 299-300.

⁸ Geniş bilgi için bkz. İsmail Erşahin, *Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan Hayatı ve Eğitim Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Türkçesiyle basılmış ve Latinize edilmiş baskılar arasında farkların olduğunun görülmesi ve bu farkların yetiştirilmek istenen Müslüman profili bağlamında değerlendirilmesinin, dönemin eğitim ve din anlayışını anlama açısından değerli görülmesi ile açıklanabilir.

Araştırmada analiz edilen ilk mekteplere yönelik hazırlanmış din dersi kitapları, dönemde kabul gören din anlayışının yanında benimsenmesi istenen dünya tasavvuruna, yetiştirilmek istenen Müslüman profili bağlamında eğitim verilen kişiden beklentilere dair bilgiler sunan önemli veri kaynaklarıdır. Dolayısıyla bir geçiş dönemi olan Cumhuriyetin ilk yılları ve bu dönemde okutulan din dersi ders kitaplarının analizi, dönemin birey yetiştirme anlayışına dair farkındalıklar oluşturmamızı sağlayacaktır.

Bu anlamda tezin araştırma problemini/temel sorununu;
“Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5) ders kitaplarıyla nasıl bir müslüman öğrenci yetiştirilmek istenmektedir?” sorusu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmada Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıracan) tarafından ilk mekteplerin 3. 4. ve 5. sınıflarının din dersleri için hazırlanmış “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5)” ders kitaplarının analize tabi tutulması amaçlanmıştır. Analizde kitap içeriğinde öne çıkan temalardan yola çıkılarak dönemin ideal Müslüman öğrenci profilinin özelliklerini belirleyebilmek amaçlanmıştır. Bu anlamda çalışmada, dönemde egemen olan siyasi ve fikri hareketlerin din eğitime yansımaları da irdelenmiştir. Çalışmada incelenen ders kitapları, dönemin din anlayışını ve benimsenen eğitim felsefesini yansıtan birer somut örnek olarak elimizde bulunmaktadır. Bu çalışmada günümüze de yansımalarına şahit olduğumuz bu din/din eğitimi anlayışının belirlediğimiz kitaplar üzerinden analize tabi tutulması amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Cumhuriyete geçiş siyasi, sosyal, ekonomik alanda pek çok değişimi beraberinde getirmekle birlikte, eğitim alanında da pek çok yeniliğe ve değişime neden olmuştur. Bu geçiş döneminde toplumun benimsenen yeni düzene uygun hale getirilmesi ve kişilerin bu yönde yetiştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda eğitim önemli bir misyona sahip olmuştur. Ders kitapları ise okutuldukları dönemde benimsenen eğitim felsefesini somut şekilde gözler önüne seren materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitapları aynı zamanda öğrenciler için birer bilgi kaynağı olmakla birlikte, öğretmenler için de eğitimde yönlendirici bir rehber olması bakımından ayrı öneme sahiptir. Bu anlamda dönemde benimsenen eğitim felsefesini okuyabilmek, eğitim verilen kişilerden beklentileri ortaya koyabilmek ve yetiştirilmek istenen müslüman öğrenci profilini belirleyebilmek için ders kitapları önemli birer veri kaynağı olmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nin başında örgün eğitimde kullanılan din dersi ders kitaplarından pek çok çalışmada ismen bahsedilmiş, içeriklerine dair kısa bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmaların bazısında ise Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan ders kitapları bibliyografik şekilde incelenerek çalışmanın araştırmacılara kolaylık sağlaması amaçlanmıştır.⁹ Fakat bu ders kitaplarını müstakil ve ayrıntılı şekilde ele alan ya da eserlerin farklı yıllarda farklı harflerle basılmış olan baskıları arasında karşılaştırma yapan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu anlamda aynı dönemde ilk mekteplerde okutulan diğer din dersi kitaplarından biri olan Abdülbâki Gölpınarlı'nın "Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri" adlı ders kitapları üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmış, bu tezde okutulan din dersi kitaplarında eğitim ve siyaset ilişkisine değinilmiştir.¹⁰

⁹ Bkz. Zengin, Menküç, 2017, s. 361 - 386.

¹⁰ Mustafa Adak, *1923-1933 Yılları Arasında Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi (Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3-4-5 Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Araştırmada incelemeye tabi tutulan “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı ders kitapları bahsi geçen dönemde ilk mekteplerde okutulan ders kitapları içerisinde isminde “Türk” kelimesi bulunan tek din dersi kitabı olması bakımından dikkat çekmektedir. Araştırmada eserin Osmanlıca Türkçesi ile basılmış baskılarıyla Latinize edilmiş olan baskılarının karşılaştırılması ve değerlendirilmesinin araştırmaya ayrı bir değer katacağı düşünülmektedir. Ayrıca incelenen eser dizisinin pek çok boyutu göz önünde bulundurularak dönemde makbul görülen müslüman öğrenci profilinin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma desenleri, araştırmacıya amacına uygun ve tutarlı bir çalışma ortaya koyması konusunda rehberlik eder.¹¹ Nitel araştırma gözlem, görüşme ve döküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, elde edilen verilere göre araştırmacı tarafından araştırma sürecinin seyrinin belirlenebildiği bu anlamda araştırmacıya esneklik de sağlayan, tümevarımcı ve bütüncül bir araştırmadır.¹² Nitel araştırmalarda nicel araştırmalardan farklı olarak aslolan yöntem değil analiz edilecek olan durumdur. Bunun yanında yine nicel araştırmalardan farklı olarak buradaki amaç elde edilen verileri bütüne genellemek değil, üzerinde çalışılan durumu derinlikli olarak betimlemek ve yorumlamaktır. Araştırmacı burada yansız ve nesnel bir tutum sergileyen olmak yerine, elde ettiği verilere açıklamalar ve yorumlar getiren, gerektiğinde kendisi de aynı zamanda bir veri toplama aracına dönüşen kişidir.¹³

¹¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 67.

¹² Yıldırım, Şimşek, *a.g.e.*, s. 40-45.

¹³ Yıldırım, Şimşek, *a.g.e.*, s. 49.

Araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. Nitel durum çalışmalarında araştırma konusu olarak seçilen durum bütüncül şekilde ve derinlikli olarak incelenir. Durum çalışması nitel araştırmalarda fazlaca kullanılan bir desendir. Bu desende tek bir durum üzerinde çalışılabileceği gibi birkaç durum seçilerek karşılaştırmalı bir analiz yolu da tercih edilebilir. Yine bu desen için veri toplama sürecinde gözlem, görüşme, döküman analizi gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılabilir. Veri analizi sürecinde ise elde edilen veriler bütüncül, tutarlı ve derinlikli şekilde incelenerek temalar ve örüntülere ulaşılır. Ulaşılan bu sonuçlar yorumlanarak raporlaştırılır. ¹⁴

4.1. Veri Toplama Teknikleri

Çalışmada döküman inceleme yaklaşımı tercih edilmiştir. Döküman incelemesi, araştırılmak istenen konuya ilişkin yazılı materyallerin analizini ifade eder. Bu yaklaşımda incelemeye tabi tutulacak dökümanların seçimi araştırma problemiyle alakalı olmaktadır. Örneğin eğitimle ilgili bir araştırmada; ders kitapları, benimsenen müfredat ve programlara ilişkin kayıtlar, eğitimle alakalı resmi belgeler, öğretmen ve öğrenci el kitapları bu yaklaşımla incelenebilmektedir. Döküman inceleme süreci araştırmacının cevap aradığı sorulara ve araştırmanın hedefine bağlı olarak planlanır. Genel anlamda döküman incelemesi süreci belli başlı adımlarla gerçekleştirilir. Dökümanlara erişildikten sonra orijinallikleri kontrol edilir. Sonrasında bu dökümanlar araştırmacı tarafından çözümlenerek analiz edilir. Sürecin sonunda ise elde edilen veriler kullanılarak araştırma raporu hazırlanır. ¹⁵

Çalışmada İbrahim Hilmi Çığıracan'ın "Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5)" adlı din dersi kitapları analiz edilmiştir. Eser dizisinde 3.sınıf için hazırlanmış olan kitapların

¹⁴Yıldırım, Şimşek, 2018, s. 73-75.

¹⁵Yıldırım, Şimşek, *a.g.e.*, s. 189-201.

1927, 1928 ve 1930 tarihli basımlarına; 4. sınıf için hazırlanmış kitapların 1928 ve 1930 tarihli basımlarına ve 5. Sınıf için hazırlanmış kitapların 1928, 1929 tarihli basımlarına ulaşılmıştır. Eserlere erişimde büyük ölçüde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Osmanlıca Risaleler Veri Tabanı, Milli Kütüphane'den yararlanılmıştır. Bunun dışında Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Açık Erişim Sistemi Nadir Eserler Koleksiyonu ve çeşitli internet kaynaklarından da yararlanılmakla beraber eser dizisinin en çok 1928 basım tarihli kitaplarına ulaşılmıştır. Kitapların 1927 ve 1928 tarihli basımları Osmanlıca harflerle, 1929 ve 1930 tarihli basımları Latince harflerle basılmıştır. Araştırmamızın konusu olan eser dizisinde bulunan 3., 4. ve 5. sınıfların tümü için hazırlanmış Osmanlıca kitapların 1928 tarihli basımlarına; Latince olarak basılmış olan kitaplarda ise 3. ve 4. sınıfların 1930, 5. sınıfın ise 1929 tarihli basımına ulaşılabilmektedir. 5. Sınıf için Milli Kütüphane tarafından hazırlanan Kütüphane Otomasyon Sistemi "Kâşif" üzerinden yapılan katalog tarama işleminde, sistemde kitabın 1930 tarihli basımının var olduğu görünse de kütüphanede eserin 1929 basımına ulaşılabilmektedir. Bir yanlışlık olma ihtimaline karşın kütüphane görevlileriyle mail ve yüz yüze görüşme ile tekrar iletişime geçilmiş ve eserin 1930 basımı kütüphanede bulunmayıp, 1929 basımının mevcut olduğu öğrenilmiştir. Araştırmada eserin tüm sınıf kademelerinin Osmanlıca harflerle basılmış 1928 tarihli basımlarına ulaşılabildiği; Latince harflerle basılmış olanlardan ise 3. ve 4. Sınıflar için 1930, 5. Sınıflar için de 1929 basım tarihli baskıya ulaşılabildiği için bahsedilen bu 6 din dersi ders kitabı esas alınmıştır. Esas alınan kitapların bu şekilde belirlenmesi Osmanlıca Türkçesi ve Latin harfleriyle basılmış kitaplar arasında yapılacak karşılaştırmada daha sağlıklı ve net verilere ulaşılmasını mümkün kılmıştır. Bunun yanında dönemin siyasi, sosyal politikasından daha net izler taşıdığı ve araştırma problemini cevaplayacak nitelikte verilere ulaşılacağı düşünüldüğünden Latin harfleriyle 1930 yılında basılan 3., 4. sınıf ve

1929 yılında basılan 5. sınıf din dersi kitapları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu anlamda araştırmada aşağıda belirtilen baskılar esas alınmıştır:

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf:3*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930.

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Dördüncü Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf:4*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930.

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928.

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı*, Sınıf: 5, Matbaai Ebuzziya, İstanbul, 1929.

Ayrıca araştırma için yapılan tarama sonucunda aşağıda belirtilen baskıya da ulaşılmıştır:

İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1927.

Tüm bunların yanında kitapların yazarı olan Tüccarzade İbrahim Hilmi Çığıracan'ın hayatı ve eğitim görüşleri hakkında yapılmış bir yüksek lisans tezinde eserin ilk defa 1926 yılında basıldığı bilgisine yer verilmiş ve kısaca içeriğine dair birkaç bilgidен söz edilmiştir.¹⁶ Fakat çalışmanın yöntem bölümünde kitaplara nasıl ulaşıldığı konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiş, bibliyografya bölümünde kitapların bu tarihli basımlarına yer verilmemiştir. Araştırma için yapılan tarama sonucunda en erken 1927 tarihi basımlı 3. Sınıf kitabına ulaşılmıştır.

¹⁶ İsmail Erşahin, *İbrahim Hilmi Çığıracan Hayatı ve Eğitim Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 109-110.

4.2. Veri Analizi

Çalışmada analiz aşaması için içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. İçerik analizinde öncelikle araştırma süresince ulaşılan veriler araştırmacı tarafından anlamlı bölümlere ayrılır ve bu bölümler içeriğini en iyi yansıtacak şekilde isimlendirilir. Böylece bir kavramsallaştırma işlemi yapılarak kodlara ulaşılır. Verilerin analizi devam ettirilerek bir kod listesi oluşturulur. Birbirleriyle ilişkili ve yakın olan kodlar bir araya getirilerek mantıklı şekilde düzenlenir ve böylece temalar oluşturulur. Elde edilen veriler bu temalara uygun şekilde düzenlenir. Son aşamada ise ulaşılan bulgular değerlendirilir ve yorumlanır.¹⁷

Çalışmada öncelikle Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen inkılaplardan yola çıkılarak dönemde yaşanan din alanındaki dönüşüm tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilgili dönemde hayata geçirilen kanunlar, Cumhuriyetin kurucu ismi Mustafa Kemal Atatürk'ün söz ve görüşleri ve dönem üzerine yapılmış olan çalışmalar temel kaynakları oluşturmaktadır. Sonrasında dönemdeki örgün din eğitiminin dönüşümü ele alınmış, bu konu örgün eğitim kurumları; öğretim programları ve ders kitapları olmak üzere iki yönden incelenmiştir. Örgün din eğitimindeki dönüşümün tespiti için dönemde eğitime dair yapılan faaliyetler, eğitime dair çıkarılan kanunlar, Mustafa Kemal Atatürk'ün konuya dair söylev ve demeçleri ve dönemde uygulama geçirilen ilk mektepler için hazırlanmış müfredat programları çalışmanın ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bunun dışında konuya ilişkin yapılan çalışmalardan, eğitim tarihi kitaplarından ve akademik araştırmalardan da faydalanılmıştır.

Çalışmada incelenen “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı eserin öncelikle Latince harflerle basılmış olan 3., 4. ve 5. Sınıf kitapları içerik analizine tabi tutulmuştur. Ulaşılan veriler kodlanarak düzenlenmiş ve bir kod listesi oluşturulmuştur. Benzer kodlar bir araya getirilerek temalara ulaşılmış; bu temalar çalışmanın “Bulgular ve Yorumlar” başlığı

¹⁷ Yıldırım, Şimşek, 2018, s. 242-252.

altında sunulmuştur. Kitapların muhtevası, dönemin din anlayışının ders kitaplarına yansımalarına dair değerlendirme ve yorumlara da bu temalar altında yer verilmiştir. Sonrasında eserin Osmanlıca Türkçesi ile basılmış 1928 tarihli baskıları ile ve Latinize edilmiş 1929 ve 1930 tarihli baskıları kritik edilmiş, baskılar arasındaki farkların listesi çıkarılmıştır. Çıkarılan bu farklardan benzer özellik taşıyanlar bir araya getirilerek temalara ulaşılmıştır. Ulaşılan farklara, nedenlerine ve farklardan yola çıkılarak yetiştirilmek istenen Müslüman çocuk profili üzerindeki değişime dair değerlendirme ve yorumlara da bu temalar altında yer verilmiştir.

5. Araştırmanın Soruları

Çalışmada temel sorunun yanında aşağıda belirtilen araştırma sorularına da cevap aranmaktadır.

1. Cumhuriyet'e geçiş döneminde siyasi sosyal ve din/din eğitimi alanında yaşanan gelişmeler nelerdir?
2. Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5) ders kitapları hangi konuları ihtiva etmektedir?
3. Dönemin din anlayışının Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5) ders kitaplarına etkisi var mıdır?
4. Kitapların 1928 Tarihli Osmanlıca harflerle basılmış olan baskıları ile 1929 ve 1930 basım tarihli latinize baskıları arasında farklılıklar var mıdır? Var ise bu farklılıklar yetiştirilmek istenen profile dair nasıl değerlendirilebilir?

6. Sınırlılıklar

Araştırma konusu, dönem itibariyle Cumhuriyete geçiş süreci ve Cumhuriyetin ilk yıllarıyla sınırlandırılmıştır. Çalışma, öğretim kademesi olarak ilk mekteplerle, ders

olarak din dersiyle, din dersi kitabı olarak Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığırâçan) tarafından ilk mektep öğrencileri için hazırlanmış “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.-4.-5. Sınıflar)” kitaplarıyla sınırlandırılmıştır.

7. İlgili Çalışmalar

Cumhuriyet’in ilk yıllarında din eğitime dair yapılmış pek çok araştırma ve çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Erken Cumhuriyet Dönemi din eğitimi farklı açılardan ele alınmıştır. Bununla birlikte dönemde uygulanan ve bu araştırmayı da yakından ilgilendiren din dersi öğretim programları üzerine yapılmış bazı çalışmalar şunlardır;

1. Tuğrul Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. Yürük, doktora tezinde Cumhuriyet Dönemi din öğretim programları ve bu programların dayandığı felsefeyi program geliştirme alanının verileri doğrultusunda incelemiştir.
2. Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 1, 2002, s. 219-229. Altaş, makalesinde 1924-1980 yılları arasındaki din dersleri ve programlarına ve sonrasındaki din öğretiminin yeniden örgün eğitim sürecine girişi konularına değinmiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur.
3. Mahmut Zengin, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 38, 2017, s. 113-137. Makale, ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okullarda okutulan din derslerini kapsamaktadır. Zengin, makalesinde

Osmanlıdan günümüze din-devlet ilişkilerinin süreci, Cumhuriyet Dönemi eğitim politikasının genel çerçevesi ve bunun din dersi programlarına yansımaları konu edinmektedir.

Bunun yanında çalışmanın konu edindiği döneme ait ders kitaplarının farklı yönleriyle incelendiği araştırmalar da mevcuttur. Ders kitapları üzerine yapılmış çalışmaların bazıları şunlardır;

1. Kamil Coştu, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015. Coştu, doktora tezinde 1924-1949 yılları arasında din eğitime yönelik yayınlanan eserleri şekil, muhteva ve yöntem bakımından incelemeyi hedeflemiştir. Çalışmasında ilgili dönemde neşredilen resmî yayınların yanında özel yayınlara da yer vermiştir. Çalışmasında zikrettiği eserlerden biri de bu araştırmanın konusu olan “Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı eser olmuştur.
2. Safiye Kesgin, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010. Kesgin, doktora tezinde Cumhuriyet Dönemi süresince ahlak eğitimi konusundaki eğitim politikalarının nasıl olduğu üzerinde durmuş, bunun örgün eğitim kurumlarında okutulan Din Bilgisi, Din Dersleri, Ahlak Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin program ve ders kitaplarına nasıl yansıtıldığını çalışmasında değerlendirmiştir.
3. Hakan Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru (1923-1938)*, İlahiyât Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2023. Bu eser bir doktora tezi olup, kitap şeklinde de yayınlanmıştır. Öztürk, çalışmasında 1923-1938 yılları arasında okullarda okutulan kitapları

incelemiş, bu bağlamda dönemin ilköğretim ders kitaplarındaki Hz. Muhammed tasavvuruna da değinmiştir.

4. Mahmut Zengin, Dilek Menküç, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Din ve Ahlak Dersi Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1924-1982)”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 10, 2017, s. 361 - 386. Bu makalede, Cumhuriyet Dönemi din ve ahlak dersleri öğretim programları doğrultusunda 1924-1982 yılları arasında okullarda kullanılan ders kitapları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, bibliyografik bir incelemedir. Çalışmanın sonunda, tespit edilen 73 din dersi kitabı ve 63 ahlak dersi kitabı liste halinde sunulmuştur.
5. Mustafa Adak, *1923-1933 Yılları Arasında Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi (Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3-4-5 Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019. Adak, yüksek lisans tezinde Cumhuriyetin ilk yıllarını konu edinmiş, bu dönemdeki eğitim-siyaset ilişkisini ele almıştır. Bu araştırmayla, çalışmada konu edilen eserle aynı dönemde okutulan bir diğer kitap olan Muallim Abdülbaki Gölpınarlı’nın “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri” isimli eserini, Cumhuriyet ideolojisinin eğitim üzerine yansımaları açısından değerlendirmiştir.

8. Tanımlar

Tezde kullanılan “profil” kelimesinin Türk Dil Kurumu’nca kabul edilen bir anlamı da “Bir kişi veya eşya için ayırt edici özelliklerin bütünü.”¹⁸ şeklindedir. Buradan yola

¹⁸<https://sozluk.gov.tr/profil> sözcüğü (Erişim Tarihi 21.09.2021)

çıkıldığında çalışmada kullanılan “yetiştirilmek istenen Müslüman öğrenci profili” ifadesi “yetiştirilmek istenen Müslüman öğrenci kimliği” şeklinde anlaşılabilir.

Tezin isminde “Müslüman Çocuk Profili” ifadesinin kullanılmasebebi, öncelikle araştırmanın konusu olan eserin din derslerinde okutulan bir ders kitabı olmasıdır. Ayrıca eserde çocuk, “Türk” olmanın yanında “Müslüman” kimliğiyle tanıtılmaktadır. Nitekim eserde yer alan “Sen küçük bir Türk çocuğusun fakat Müslümansın”¹⁹, ya da “Ben bir Türküm, çok şükür Müslümanım”²⁰ benzeri cümleler bu duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla teze konu olan eserde çocuk, eserin isminde geçtiği üzere hem bir Türk hem de bir Müslüman olarak yetiştirilmek istenmektedir.

¹⁹İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 3*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 21.

²⁰İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 4*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 3.

I. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİN VE ÖRGÜN DİN EĞİTİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM

1. Din Alanındaki Dönüşüm

Tarih boyunca toplumsal yapıya ilişkin en önemli kurumlardan biri de ‘din’ olmuştur. Sosyal bir kurum olarak din, kültürel hayatın ve toplumun tüm yönleriyle daima karşılıklı ve yakın bir ilişki içerisinde. Toplumsal yapı ve kültürün din üzerinde etkisi olduğu gibi, dinin de toplum ve kültürel yaşam üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır.²¹ Dolayısıyla hem etkileyen hem de etkilenen konumunda bulunan din, aynı zamanda sosyal bir karaktere sahiptir. Din, bu sosyal niteliği dolayısıyla toplumu alakadar eden siyasi, kültürel, coğrafi pek çok durumla etkileşim halindedir. Toplumla alakalı bu alanlarda yaşanan yenilikler, değişen yaşam şartları ve hayat tarzı toplumun dini anlayış ve yaşayışında da değişimi beraberinde getirmektedir. Toplumca benimsenen dindeki bu dönüşümle beraber dinin toplum içerisindeki konumu ve işlevinde de değişimler görülebilmektedir.²²

Din, etkilenen yönünün yanı sıra etkileyen bir fonksiyona da sahip olup, özelde bireylerin anlayışına ve fiillerine tesir etmekle beraber devamında bu tesirin kişiden kişiye aktarılmasıyla toplumun da anlayış ve fiillerini etkiler hale gelmektedir.²³ Kısacası her din, kendi mensuplarının belirli ilke ve davranışları benimsemelerini gerekli gördüğünden, mensuplarına belirli bir anlayış ve dünya görüşü kazandırmaktadır.²⁴ Dinin

²¹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964, s. 64-65; Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 2, 2004, s. 7,11.

²² Ünver Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din: I”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 3, Kayseri, 1986, s. 43.

²³ Freyer, *a.g.e.*, s. 31-32.

²⁴ Keskin, 2004, s. 8.

kazandırdığı bu zihniyet kişiye “dünyayı özel gözlüklerle görme” fırsatı tanır.²⁵ Dinler mensuplarına belirli bir ahlak anlayışı kazandırarak özelde bireyin genelde ise toplumun davranışlarını düzenlemek suretiyle sosyal yaşamlarına da yön verir.²⁶ Din bu belirleyiciliğiyle yaşamın içindeki evlenme, boşanma, iş hayatı, ekonomi ve siyaset gibi pek çok sosyal durum için de büyük bir önem arz etmektedir.²⁷ Bu anlamda sosyal bir işleve sahip olan dinin; birleştiricilik, cemiyeti denetleme ve toplumu düzenleme ve dönüştürme fonksiyonları bulunur. Bu yönüyle bakıldığında din, toplumsal dönüşümün de önemli bir vasıtası olmaktadır.²⁸ Dinin toplumsal dönüşüm üzerindeki bu gücü tarih boyunca pek çok yönetim tarafından da fark edilmiştir.

1.1. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Din Alanında Değişme ve Modernleşme

Osmanlı Devleti’nin yıkılışı sonrası Cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet olarak varlık sahasına çıkmıştır. Kurulan bu yeni devletle birlikte büyük bir yenilik ve reform dönemi başlamıştır. Bu dönem pek çok alanda önemli değişim ve dönüşümün yaşandığı önemli bir süreç olmuştur. Bu süreçte ülkenin gelişmesi ve çağdaşlaşması adına başta siyaset olmak üzere pek çok kurumda dönüşüme gidilmiş, sosyal ve kültürel alanda büyük devrimler yapılarak toplumun da dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Kurucu irade tarafından hayata geçirilen pek çok yasal düzenlemeyle, yapılan yeniliklerin toplum tarafından da benimsenmesi ve kabul görmesi, böylelikle ‘yeni bir toplumun inşası’ amaçlanmıştır.

Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş dönemi başlamıştır. Her ne kadar yeni bir devlet varlık sahasına

²⁵ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul, 2012, s. 63.

²⁶ Keskin, 2004, s. 12.

²⁷ Freyer, 1964, s. 71-72.

²⁸ Keskin, 2004, s. 14-17.

çıkıyor ise de ‘yeni’ olanın, geçmişten miras kalan ‘eski’ üzerine kurulduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu dönemde ülkenin çağdaştırılması ve batılılaştırılması adına pek çok kurumda yeniliğe gidilmiş ve bir ulus-devlet kurmak hedeflenmiştir. Toplumdan bu yeni nizama uyum sağlaması ve benimsemesi beklense de kimi zaman toplumun karşıt tutumuyla da karşılaşmıştır.²⁹ Yeni devletin kuruluşuyla beraber dönüşüm yoluna gidilen önemli kurumlardan biri de din kurumu olmuş; yeni iktidar, devlet-din ilişkisini tekrar düzenlemiş ve buna dair bir din politikası ortaya koymuştur.

Kurulacak olan yeni devletin, içerisinde pek çok ırk ve dine mensup cemiyeti barındıran Osmanlı Devleti’nden ayrı olarak bir ulus-devlet olması hedeflenmektedir.³⁰ Nitekim 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye kanununun ilk maddesindeki “Hakimiyet bila kaydü şart milletindir” ifadesi, esasında devletin asıl dayanağınınne olacağını açıkça göstermektedir. Kurulan yeni devletin temel dayanağının din olmayacağı bu ifadeden anlaşılmakla beraber dönemin şartları dolayısıyla yönetim üzerinde büyük bir otoriteye sahip din kurumunu siyasetten bir anda çıkarmak mümkün değildir.³¹ Öyle ki Millî Mücadele döneminde yöneticiler, toplumun kabulünü kazanmak ve halkla iyi ilişki kurabilmek adına dînî bir dil kullanma yolunu tercih etmiştir. Bu dönemde halk ulusal bir bilinç yerine ümmet bilincine sahip olduğundan vebu bilincin halkın savaşıma azmini ve cesaretini arttırdığı görüldüğündendir, bu işleviyle iktidar tarafından milli mücadele için bir araç olarak kullanılmıştır.³² Kurucu kadro bu süreçte dine, halifeye ve saltanata karşı

²⁹Hüseyin Kara, “Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 19, 2017, s. 111-112.

³⁰Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2001, s. 100.

³¹İbrahim Turan, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitimi Politikaları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 19, S. 2, 2019, s. 272-273.

³²Mehmet Erkol, *Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. 116-117.

bir duruş sergilemekten uzak durmuş, bilakis saltanat ve hilafetin kurtarıcısı olmak niyetinde olduklarını sıkça ifade etmişlerdir.³³

Mustafa Kemal'in çağdaşlaşma modelinde, yapılması hedeflenen devrimler mevcut şartlara ve uygulanabilirlik derecelerine göre sıralanmış ve buna göre hayatageçirilmiştir. En çok dikkat çekip alaka görecek, halk tarafından uyum sağlanarak kabul edilebilecek olanlar daha önce uygulamaya konulmuştur. Toplumun itiraz edip karşı çıkacağı uygulamalar ise hemen dile getirilmemiş, vakti beklenerek uygun bir ortam yakalandığında gün yüzüne çıkarılmıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilanından önce saltanat kaldırılmış fakat hilâfet makamına dokunulmamıştır. Hilafet kurumunun temelindeki ümmet birliği esası yeni kurulan devletin ulus-devlet hedefiyle uyuşmasa da halifeliğin kaldırılması konusu, içinde bulunulan koşullar gereği bir müddet sonraya bırakılmıştır.³⁴

Cumhuriyetin ilanıyla yeni bir devlet düzenine geçilmiş, eski hanedân sisteminden vazgeçilerek, devletin yeni yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu kanunlaşmıştır.³⁵ Cumhuriyetin ilânının peşi sıra bir cumhurbaşkanı seçilmesi, yönetimde bir boşluğun oluşmasını engellemiş ve halifenin bu konumda görülmesi meylini de ortadan kaldırmıştır.³⁶ Böylece yönetimde oluşması muhtemel ikiliklere de son verilmiştir.

Dinin, vatanın kurtuluşu için araçsallaştırıldığı Milli Mücadele yıllarından³⁷ sonra yeni devletin asıl din politikasına dair uygulamalar da yavaş yavaş gündeme getirilmeye başlanmıştır. Kurulan yeni düzende dinle olan ilişkiler de masaya yatırılmış, bu ilişkilerin yeniden düzenlenmesi zaruri görülmüştür. Bu anlamda hükümet, dinin yönetim ve halk

³³ Necmi Uyanık, Serdar Kara (Okt.), *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri Üzerine (1923-1960)*, Palet Yayınları, Konya, 2016, s.12.

³⁴ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998, s.106-109.

³⁵ Temuçin Faik Ertan (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 165.

³⁶ Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz), s. 473.

³⁷ Erkol, 2014, s.117.

üzerindeki etkisini kaldırarak, dini ayrı bir yerde konumlandırma yolunu tercih etmiş ve politikalarını buna uygun şekilde düzenlemiştir.³⁸

Türkiye’de din-devlet ilişkilerinin mazisine bakıldığında bunların ayrı birer sistem olarak üç döneme ayrıldığı görülmektedir. İlk dönem “dine bağlı devlet” nizamı dönemidir. Bu dönem hilafetin Osmanlı Devleti’ne geçişiyle tam olarak başlamıştır. Bu düzende devletin yöneticisi vasfı taşıyan padişah, aynı zamanda halife olma özelliğiyle dini liderdir. Bu yönüyle tüm dünyadaki Müslümanların da koruyucusudur. Bu dönem 19. yüzyılın ilk yarısı bitiminde sona ermiştir. İkinci dönem Tanzimat’la birlikte başlamakta ve “yarı dînî devlet” nizamı olarak isimlendirilmektedir. Bu dönemde devlet yine dînî esaslara dayanmakla beraber bazı farklarıyla ilk dönemden ayrılmaktadır. Örneğin İslam yine devlet dini olmakla beraber devletin dini hükümlere uyulması konusunda zorunlu tutma durumundanzamanla uzaklaşmıştır. Bu dönemde eski dini nizamdan ayrılma çalışmaları artmış, yönetimin laikleşme süreci hızlanmıştır. Üçüncü dönem ise 1924’ten itibaren başlayan ilk dönemin tam karşıtı olan “devlete bağlı din” nizamıdır. İlk dönem devlet sisteminde dini kaideler esas alınmış, bunun yanında dini şahsiyetler devlet siyasetinde ciddi otorite sahibi olmuşlardır. Fakat “devlete bağlı din” sisteminde din, kendi alanındaki işlerde dahi siyasetin etkisinde kalmış ve siyasi şahsiyetler din alanında etkili isimlere dönüşmüşlerdir.³⁹

Milli mücadele yıllarında vatanın bekası meselesi öncelikli görülmüş, kurulmak istenen yeni düzenle bağdaşmayacağı düşünülse de hilafet kurumuna dokunulmamıştır. Hilafet, esas itibarıyla ümmet bilinci üzerine bina edilmiş bir kurum iken, yeni devlet sisteminde milli egemenlik düşüncesi hâkimdir. Yeni hükümete muhalif kimselerin Hilafet kurumuna yönelmesi, halifenin etrafında toplanması ve bu kurum kaynaklı yapılan açıklama ve faaliyetler, yeni hükümeti rahatsız etmiş ve bu kurum zamanla yeni

³⁸ Erkol, 2014, s.110.

³⁹ Ali Fuad Başgil, *Din ve Lâiklik*, Yağmur Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul, 2007, s. 179-186.

rejim için bir tehdit olarak görülmüştür. Bu vaziyette hilafetin durumu tekrar gündeme gelmiş, din ve siyaset ilişkisine yeni bir yön verme ihtiyacı duyulmuştur.⁴⁰Tüm bu durumlar üzerine 3 Mart 1924'te çıkarılan 431 numaralı kanunla⁴¹Halifelik kaldırılmış, aynı kanunla Osmanlı hanedan üyeleri de yurtdışına çıkarılmıştır.

Halifeliğin kaldırılmasının ardındaki en büyük etken Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yeni devlet düzeninde yapmayı amaçladıkları toplumsal dönüşümün önünde halifeliğin bir engel olarak görülmesidir. Buna göre Hilafetin ilgasıyla bir rejim sorunu ortadan kaldırılmış ve laiklik yolunda yapılacak tüm devrimlerin de önü açılmıştır.⁴² Halifeliğin kaldırılmasıyla din ve devlet arasında yeni bir kurumsal bağ kurma çalışmaları da başlamıştır.

Tarih boyunca din ve devlet ilişkileri devletlerin kaderini belirlemiş, kimi zaman bu ikisi arasında çekişmeler yaşanabilmiştir. Bu durumun sebebi bazen ikisi arasındaki hâkimiyet mücadelesi olabilirken zaman zaman da sundukları zihniyet farklılığından kaynaklanabilmiştir. Cumhuriyetin ilk yılları düşünüldüğündekurucu kadro, toplum için yeni bir hayat nizamı tasarlamış, buna uygun bir yaşam felsefesi tayin etmiştir. Bu yeni düzenin toplum tarafından kabul görmesi adına dinin inanç alanındaki varlığından ziyade toplumun yaşayışı üzerindeki etkisinin azaltılması üzerinde durulmuştur. Dinin sosyal yaşam üzerindeki etki alanının tayin edilmesi konusunda laiklik fikrinden yola çıkılarak hareket edilmiştir. Bu doğrultuda din ve devletin her ikisi de toplumsal birer gerçeklik olarak kabul edilmiş, fakat etki alanları ayrılarak birbirleri üzerinde tesir ve hükmetme gücünün kaldırılması yoluna gidilmiştir. Çünkü dönemdeki din adamlarının telkinleri, değişimin önünde bir engel olarak görülmüştür. Bu anlamda oluşturulmak istenen yeni

⁴⁰ Ertan(Ed.), 2014, s. 165-167; Erkol, 2014, s. 146-148.

⁴¹ Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun No: 431, 3 Mart 1924.

⁴² Oğuz Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 8, S. 29-30, 2002, s. 22.

toplum yapısına uygun ve kurulan yeni devletin felsefesini ayakta tutacak bir oluşum arayışına gidilmiştir. Bu oluşumla din, yeni düzende kendi için belirlenmiş sınırlar dâhilinde işlevini gerçekleştirmeli ve bu yeni modele uygun din adamları yetiştirilmelidir. Bu amaçla 3 Mart 1924 tarihli kararla Şer’iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış ve Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Başkanlık, devletten bağımsız olmayıp bakanlığa bağlı şekilde kurulmuş fakat devlet siyasetine müdahil olmaktan uzak tutulmuştur.⁴³ Böylelikle din, bir anlamda devlet kontrolü altına alınmıştır. Başkanlık “İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek”⁴⁴ görevlerini üstlenmiştir. Bu görevlere bakıldığında dinin inanç ve ibadet alanıyla alakalı görevler başkanlığa verilirken, muamelat alanıyla alakalı işler ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bırakılmıştır. Burada dinin inanç-ibadet ile muamelat alanlarını birbirinden ayırma ve buna dayalı bir düzen kurma girişiminde olduğu görülmektedir.⁴⁵ Başkanlığın kurulmasıyla din-devlet ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır. Dinin devlet ile ilişkisi, Osmanlı geleneğinde olduğu gibi dinin devlet yönetimine müdahil olabildiğine birbiriyle içi içe geçmiş şekilde kurulmuş bir ilişki olmaktan çıkmış, devletin kontrol altında tuttuğu diğersosyal kurumlardan biriyle kurulan bir ilişki halini almıştır.

Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirilen devrimlerden en mühim olanı Türk kültürünün laikleştirilmesidir.⁴⁶ Birçok tanım ve açıklaması bulunan laiklik ilkesi, temelde TDK’ya göre; “devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması”⁴⁷’nı ifade eder. Batıya ait olan bu kavram Cumhuriyet Devri’nde lisanımıza dâhil olmuş ve halk arasında “dinsizlik”

⁴³Fazlı Polat, “Din-Devlet İlişkisi ve Diyanet”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 10, 2002, s. 121-126.

⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 633 Sayılı Kanun, Madde 1.

⁴⁵ Erkol, 2014, s. 156.

⁴⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. 5, s. 1635.

⁴⁷<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.02.2023.)

anlamında da kullanılmıştır.⁴⁸ Kurulan yeni düzende Mustafa Kemal, din kurumunu yapmayı planladığı inkılapların önünde bir engel olmaktan çıkararak, bu kurumun politika haricinde tutulmasını istemiştir.⁴⁹ Kurulan yeni hükümet, dinin vicdani ve bireysel bir mesele olduğunu savunmuştur.

Laiklik ilkesi ilk defa 1937 yılında anayasaya dâhil olmasına rağmen, laik zihniyetin tanınması ve bu anlayışın topluma benimsetilmesini içeren çalışma ve yenilikler Cumhuriyetin ilanından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1928'deki anayasa değişikliğine kadar “Türkiye Devleti'nin dini İslâmdır” ibaresi anayasada kalmakla beraber halifeliğin kaldırılmasıyla laikleşme süreci hızlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliğin sağlanması (1924), tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925), Medeni Kanunun kabulü (1926) de laikliğin kurumsallaştırılması ve laik bir devlet anlayışına geçiş için mühim birer anlam ifade etmektedir.⁵⁰

Cumhuriyet Devrinin en önemli karakteristik özelliklerinden biri de pek çok alanda birliğe gidilmesi ve bu alanda pek çok devrimin hayata geçirilmiş olmasıdır. Bu köklü değişiklikler en başta idari alanda yapılmış devlet yönetiminde tevhide gidilerek Cumhuriyet ilan edilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasına paralel olarak hukuk sisteminde de birliğin gerçekleşmesi adına çalışmalar başlatılmıştır. Bilindiği üzere öncesinde mahkemeler Şer'i ve Nizamî olmak üzere ikiye ayrılmış iken Cumhuriyetin ilanından sonra tüm kaza hakkı Cumhuriyet Mahkemesi'ne verilmiştir. Bu devrim hukuk alanında da laikliğe doğru gidişin bir göstergesidir.⁵¹

⁴⁸ Ergin, 1977, s. 1668.

⁴⁹ Orhan Aldıkaçtı, “Atatürk İnkılaplarından Laiklik”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 45, S. 1-4, 1981, s. 40.

⁵⁰ Mehmet Maboçoğlu, “Laiklik ve Eğitim”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C. 14, S. 114, Ekim, 1999, s. 36; Gül Tuğba Dağcı, Adnan Bal, “Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, s. 43.

⁵¹ Ergin, a.g.e., s. 1606.

Cumhuriyet Dönemi birliğin sağlandığı bir diğer alan ise eğitim olmuştur. Yönetim şeklinin değişmesiyle beraber tedrisatta da büyük değişikliklere yer verilmiştir. Savaş zamanında dahi eğitim konusu gündeme gelmiş bu konuda çalışmalar yapılmış, nitekim Sakarya Harbi'nden önce Maarif Kongresi bir araya gelmiştir. Bu kongrede maarif işlerinin hükümetin en önemli işleri olduğu bizzat Mustafa Kemal tarafından dile getirilmiştir. Mustafa Kemal başka bir nutkunda “Terbiye ve tedrisatını tevhit etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmağa imkân aramak abesle iştilal olmaz mıydı?” şeklindeki beyanıyla aynı fikriyata ve dünya görüşüne sahip kişilerden oluşan bir toplum inşasının istendiğini ve bunun ancak ortak ve tek bir eğitim sistemiyle gerçekleşebileceğini dile getirmiştir.⁵²

Cumhuriyet Devrinde milli devletin oluşturulmasında ve toplumun yeniden yapılandırılmasında eğitim tedricen bir araç olarak kullanılmıştır. Eğitimde gerçekleştirilen en köklü inkılaplardan biri hiç şüphesiz tedrisatta birliği sağlamak için çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunudur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasından sonra ise yönetimin din ve devlet işleri arasında yaptığı ayırım daha net hale gelmiş, medrese ve mektep ikiliğinin ortadan kaldırılarak öğretimde birliğin sağlanması ile bu ayırım çok daha bariz hale gelmiştir.⁵³ Bu kanunla, öncesinde Şer'iyye ve Evkaf Bakanlığı veya özel vakıflarca idare edilen tüm okul ve medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış⁵⁴ ve böylece birbirinden farklı eğitimlerle birbirinden farklı kimliklerin yetiştirilmesinin önüne geçilmiştir.

Cumhuriyet Döneminde Türk kültürünün kazandığı önemli bir diğer nitelik de milliyetçilik olmuştur. Yeni kurulan devletin dayanağı din değil millet olmuştur. Yeni Türk devleti ulus-devlet formunda inşa edilmiş, dini bir kimlik yerine milli bir kimlik

⁵² Ergin, 1977, s. 1634,1635.

⁵³ Erkol, 2014, s. 156.

⁵⁴ Tevhidi Tedrisat Kanunu, Resmi Gazete, Sayı: 63, 6 Mart 1940. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>

oluşturulmak istenmiştir. Bu kimliğin oluşturulması dönemin eğitim felsefesini de etkilemiştir. Bu anlamda eğitim alanında da milliyetçilik ilkesi fazlaca önem kazanmış, Türk okulu ulusal bir kurum halini almıştır.⁵⁵ Mustafa Kemal de yeni nesle verilecek olan terbiyenin milli bir terbiye olacağını ifade etmiştir. Bu terbiyenin milli terbiye olabilmesi için dilinin, yönteminin ve vasıtasının da Türkçe olması gerektiğini dile getirmiş ve tavsiye etmiştir. Verilecek olan bu milli terbiye en temelde bilimsizliği gidermelidir. Bu eğitimle Cumhuriyeti benimsemiş, milletine bağlı, laik, halkçı ve yeniliklere açık vatandaş yetiştirmek esastır. Yeni düzende eğitim her türlü batıl itikatlardan, yabancı fikirlerden uzak tutulmalı, eğitim felsefesi ise geçmişe dayalı bir anlayış yerine pozitif bilimlere dayanan modern bir sistem halini almalıdır.⁵⁶ Böylelikle yetiştirilen yeni neslin milletine bağlı ve kurulan yeni düzene de uyumlu olması amaçlanmıştır.

Cumhuriyet ile birlikte millet fikrinde yeniden yapılanmaya gidilmiş, yeni bir ulusun inşa süreci başlamıştır. Bununla birlikte siyasi kadronun yeni düzen için uygun gördüğü “makbul vatandaş” kimliği de netleşmeye başlamıştır. Dinin fonksiyonu ve sınırları yeniden belirlenmiş, dini alanda bir reform sürecine girilmiştir.

Laiklikle alakalı değişiklikler uzmanlarınca farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Binnaz (Sayarı) Toprak, Türkiye’de laikleşme sürecini şu dört başlık altında incelemiştir: Simgesel, kurumsal, işlevsel ve yasal. Değişiklikler birden fazla başlık altında incelenebilir olmakla beraber genel manasıyla kurumsal değişiklikler, İslam’ın kurumsal gücünün ortadan kaldırılmasına yönelik olan Hilafetin kaldırılması, saltanatın kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması gibi değişikliklerdir. İşlevsel değişiklikler daha çok eğitim ve yargı alanında yapılan değişiklikleri içerir. Esas yasaların Batı kökenli olması ise yasal değişikliklere işaret eder. Simgesel değişiklikler ise İslam’la simgesel bir özdeşleşme gösteren yaşam şekli ve kültür özelliklerindeki değişimi ifade

⁵⁵ Ergin, 1977, s. 1636-1637.

⁵⁶ Ergin, *a.g.e.*, s. 1650-1653.

eder. Harf devrimi, kılık kıyafet devrimi, takvimde ve hafta tatilindeki değişiklikler bu başlık altında incelenebilir.⁵⁷

Dönemin siyasi otoritesi, dine bakıştaki büyük değişimle beraber bilhassa halkın günlük yaşam tarzında ciddi devrimlere imza atmıştır. Bu alanda 1925 yılında Şapka Kanunu meclisce kabul edilmiştir. Bu kanunla oluşturulmak istenen yeni toplumun görünümü belirlenmiş, istenen yeni insan profilinin de sınırları belirlenmiştir. Kanun yoluyla toplum üzerinde bir denetim sağlanmasının yanında bu yolla muhalefetin bastırılması da söz konusu olmuş, kanuna karşıgelmek yönetime başkaldırı olarak görülmüştür. Kanuna uyulmaması halinde İstiklal Mahkemeleri devreye sokularak ciddi yaptırımlar uygulanmıştır. Toplumun giyim kuşamının belirlenmesine yönelik bu çabalar kadın erkek herkesi kapsayacak şekilde düzenlenmiş, kadınların da batılı ve modern şekilde giyinmeleri istenmiştir. Bir nevi semboller üzerine gerçekleştirilen bu devrimlerle eski rejimi temsil eden çarşaf, dönemin gazete ve dergi gibi basın kaynaklarında çağdışı bir giyim tarzı olarak nitelenmiş, yönetimin uygun görüldüğü şekliyle giyinen yeni Türk kadını profili oluşturulmak istenmiştir. Kurucu irade, oluşturmak istediğı bu yeni ve modern insan profilinin yaşamını sürdüreceğı mekânların düzenlenmesi konusunda da çalışmalar yürütmüş, şehirleri dönüştürerek batılı modellere uygun hale getirmeye çalışmıştır.⁵⁸Müslümanların günlük yaşamında önemli bir yeri olan tekke ve zaviyeler ise, istenen yenis toplum yapısına aykırı olması gerekçesiyle 1925 tarihli çıkarılan bir kararname ile kapatılmıştır.

Yapılan değişikliklerde Avrupa ile olan ilişkiler de göz önünde bulundurulmuş ve önemsenmiştir. Bu ilişkilerin kolay ve düzenli olması amacıyla takvimde değişikliğe gidilmiş, o zamana kadar kullanılan Rumi takvim ve dini ibadetlerde esas alınan Hicri

⁵⁷Aktaran Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1999, s. 224-225.

⁵⁸ Erkol, 2014, s. 167-169.

takvim yerine Miladi takvim kullanılmaya başlanmıştır. Yine 1928 yılında yapılan değişiklikle Arap rakamlarının yerine uluslararası rakamların kullanılması mecburi hale getirilmiştir. Aynı yıl tarihimizde mühim bir önem arz eden Harf devrimi gerçekleştirilmiştir. Arap harflerinin Türkçeye uyumlu bir yapısının olmaması gerekçe gösterilerek yapılan bu devrim, geçmişle alakanın koparılması konusunda en etkili inkılap olarak görülebilmektedir.⁵⁹ Hafta tatilinin Müslümanlarca kutsal kabul edilen ve dini yaşamda önemli bir yeri bulunan cuma gününden Pazar gününe alınması da laiklik yolunda atılmış ciddi adımlardan biri sayılmaktadır.

Günlük hayatı ilgilendiren tüm bu inkılapların dinin, toplumsal alandan çekilerek özel bir alan halini almasına etki ettiği, bununla dinin toplumsal yaşamdaki yansımalarının en alt düzeye indirilerek, kamusal alandan bireysel alana taşındığı düşünülmektedir.⁶⁰

Din anlayışındaki dönüşümde en önemli noktalardan biri din dilinin Türkçeleştirilmesi olmuştur. Bu konu Cumhuriyetin ilanından önce de dile getirilmiş ve bilhassa Ziya Gökalp tarafından müdafaa edilmiştir. Cumhuriyet devrinde bu konu daha ciddi şekilde gündeme gelmiş ve tatbik edilmiştir.⁶¹ Nitekim 1928 yılında İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi'nde bir komisyon kurulmuş ve bir mazbata ortaya konmuştur. Din ıslahına dair kanaatlerin ortaya konduğu bu mazbataya göre; din de sosyal bir müessesedir. Diğer sosyal kurumlar gibi hayatın mecburiyetlerine katlanmak ve gelişime ayak uydurmak zorundadır. Dini hayat ilmiyöntem ve düşüncelerle ıslah edilmelidir. İbadet dili Türkçe olmalı, Ayetler dualar ve hutbeler Türkçe okunmalıdır. Ayrıca mabetlerde musiki aletlerine de yer verilmelidir.⁶²

⁵⁹ Ergin, 1977, s. 1755.

⁶⁰ Erkol, 2014, s.169.

⁶¹ Uyanık, Kara, 2016, s. 33.

⁶² Ergin, 1977, s. 1958-1960.

Din dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi, namazın Türkçe Kur'an ile kıldırılması, ezan, tekbir, kamet ve salânın Türkçeleştirilmesi, Türkçe hutbe okunması konuları gündeme gelmiş ve yavaş yavaş buna dair uygulamalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1926 yılında İstanbul'da bir imam hutbenin tamamını Türkçe olarak okuduktan sonra bir vakit görevinden alınmış fakat bu olaydan sonra hutbenin Türkçeleştirilmegirişimleri hız kazanmıştır.⁶³ Nihayetinde 1932'den itibaren bütün camilerde hutbe Türkçe okutulmaya başlanmış, bu konuda başkanlık tarafından kitaplar neşredilmiştir.⁶⁴ Tekbirin Türkçeleştirilmesinin yanında ezan ve kametin Türkçeleştirilmesi de bu dönemde gerçekleştirilmiş, 18 Temmuz 1932'de Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan İstanbul'a bildirilen özel bir yazıyla bir vakit sonra ezan ve kametin Türkçe okunacağı beyan edilmiştir. 1941 yılında ise Arapça ezan ve kamet okuyanlar için cezai müeyyide uygulanmasına çıkarılan kanunla karar verilmiştir.⁶⁵

Din alanını Türkçeleştirme çalışmaları arasında en büyük meselelerden biri de hiç şüphesiz Kuran'ı Türkçeleştirme çabaları olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi görevi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Mehmet Akif'e verilmiş, tefsiri kısmı ise Elmalılı Hamdi Yazır'a bırakılmıştır. Buhari-i Şerif'in çeviri işi ise Babanzâde Ahmet Nâim'e verilmiştir. Mehmet Akif görevden çekildikten sonra onun görevi de Elmalılı Hamdi Yazır'a devredilmiştir.⁶⁶

Tanzimat'tan itibaren bakıldığında Kuran'ı tercüme çabalarının genelde din-siyaset ilişkilerinin gündeme gelişiyle eş zamanlı şekilde tartışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çabalar siyasi alanda daima kıymetli bir yere sahip olmuştur. Çünkü tüm bu faaliyetler doğrudan uluslaşma sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir. İstenilen bu uluslaşma

⁶³ Uyanık, Kara, 2016, s. 34.

⁶⁴ Ergin, 1977, s. 1947.

⁶⁵ İhtar Gözaydın, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 24.

⁶⁶ Düccane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 56.

süreciyle birlikte devlet, dinin milli karakterini oluşturunca bir rol üstlenmiş, “Türk’ün Millî Dîni” tezi yönetici kadro kanalıyla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ezan, kamet, sala, tekbir ve hutbenin Türkçeleştirilmesi, ibadetlerin milli dilde eda edilmesine dair çabaların esas dayanağı benimsenen din olan İslam’ın ve İslami anlayışın Türk’e özel bir halini ortaya çıkarmak ve Türk’ün Millî Dîni’ni oluşturmaktır. Nitekim bu çalışmalar yalnız ilmî arka planla açıklanıp, durumun siyasetle ilişkisi görmezden gelindiğinde ve yalnızca halkın kendi dinini ve kitabını kendi dilinde anlayabilmesi gerekçesi ile açıklandığında, halkın bu çabaya dair gösterdiği ciddi tepkiler de açıklanamaz hale gelmektedir.⁶⁷

Kur’an-ı Kerim’i tercüme faaliyetlerinden sonra ibadet dilinin de Türkçeleşmesi konusu gündeme gelmiştir. Kur’an’ın Türkçeye tercüme çalışmaları daha önce de var olmasına karşın yeni olan, namazın Türkçe Kur’an ile kılınması meselesidir.⁶⁸ İmamlar tarafından namazın Türkçe Kur’an’la kılınması konusunda örneklere rastlansa da bu meselenin sonuna kadar gidilememiş ve namazın Türkçe kılınması girişimleri tam olarak uygulamaya konamamıştır.⁶⁹

2. Örgün Din Eğitimindeki Dönüşüm

Cumhuriyetle beraber insanlık tarihinde eşine az rastlanır büyüklükte mühim bir inkılap hayata geçirilmiştir. Yapılan bu köklü yenilikler Türkiye’nin dini anlayışı ve yaşayışında bir kırılma niteliğindedir. Dini alanda yaşanan bu büyük değişim ve dönüşüm süreci hayatın tüm alanlarına da tesir etmiş ve topyekün bir dönüşümü beraberinde

⁶⁷ Cündioğlu, 1998, s. 31-33.

⁶⁸ Ergin, 1977, s.1916.

⁶⁹ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *Yeni Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 0, S. 10, 2006, s. 80; Ergin, a.g.e., s. 1931.

getirmiştir. Çünkü din sahasında yaşanan dönüşüm yalnızca bu alanla sınırlı kalmayarak, her alana tesir edebilecek bir dönüşümdür. Nitekim Batı medeniyetinin ortaya çıkışında Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisi büyüktür.⁷⁰

Köklü icraatların her alanda birer birer hayata geçirildiği bu büyük dönüşüm sürecinin izleri, devlet eliyle verilen örgün eğitimde de görülmektedir. Nitekim her alanda olduğu gibi bu alanda da büyük ve ciddi adımlar atılarak eğitim meselesi memleketin en sıkıntılı dönemlerinde dahi gündemde tutulmuştur. Bu anlamda devlet kanalıyla verilecek eğitimin usulü, felsefesi ve yöntemi yeniden belirlenmiştir. Devlet kendi kontrolüne aldığı eğitim kurumlarını yeniden düzenlemiştir. Aynı zamanda din eğitimi de dâhil olmak üzere verilecek eğitimin içeriğini yeniden belirleyerek yeni programlar hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Buna bağlı olarak yeni eğitim modeline biçim ve içerik açısından uyumlu ders kitapları da hazırlanmış ve örgün eğitimde kullanılmıştır.

2.1. Örgün Eğitim Kurumlarında Dinin Dönüşümü

Ergin'e göre dünya üzerinde bu zamana kadar dört farklı tarzda eğitim usulü uygulanagelmıştır. Bunlar dini terbiye, dini-milli terbiye, milli terbiye ve milletler arası terbiye olarak sıralanmaktadır. Bunlardan dini terbiye, “din ile millet birdir” ilkesini savunurken; milli terbiye, “din ve millet birbirinden ayırdır” ilkesini benimser. Dini-milli terbiyede ise her ikisi birlikte ele alınır. Buradan hareketle Türk Eğitim Tarihi'ne bakıldığında Tanzimat Devri'ne kadar dini terbiye usulünün esas olarak benimsendiği bilinmektedir. Tanzimat, Mutlâkiyet ve Meşrutiyet Dönemleri'nde ise eğitim sistemi dini-milli bir hal almıştır. Burada şunu eklemek gerekir ki; eğitimdeki dini ve milli

⁷⁰ Hasan Onat, *Din Anlayışında Dönüşüm Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 67-68.

unsurların neler olduğu, hangi unsurun milli unsurlar, hangi unsurun dini unsurlar olduğu konusunda net sınırların belirlenmesi söz konusu değildir. Zira dini bir gelenek asırlar boyu uygulanmaya devam ederek milli bir niteliğe bürünebilmiş ve bu haliyle de milli eğitimde yer alabilmiştir.⁷¹

Cumhuriyet Dönemi'nde ise kurulan yeni hükümet için eğitim en önemli mesele olarak görülmüştür. Mustafa Kemal 1 Mart 1922'de Mecliste yaptığı konuşmasında, hükümetin en önemli görevinin eğitim işleri olduğundan ve eğitimde uygulanacak programın milletin bugünkü haline, ihtiyaçlarına, yerel şartlara ve asrın gereklerine tam olarak uyumlu olması gerektiğinden bahsetmiştir.⁷² Bu nedenle eğitim öğretim kanadında da köklü arayışlar ve yenilik hareketleri ortaya çıkmıştır. 1924 tarihli çıkarılan Öğretim Birliği Kanunu ile Osmanlı Dönemi'ndeki eğitim öğretimdeki çeşitlilik son bulmuştur. Medrese ve mektep ayrımı ortadan kaldırılmış, tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu kanun ile önceki dönemlerden beri devam edegelen dini eğitim-milli eğitim tartışmalarını bir sonuca bağlamak hedeflenmiştir.⁷³

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun meclisçe kabulü ile birlikte Türkiye'de bundan böyle tek bir tedris, terbiye ve mektepten söz edilecektir.⁷⁴ Eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması; hedefleri, zihniyetleri, eylemleri, duruşları bir olan insanlar yetiştirerek duygularında ve fikirlerinde ortak olan bir millet yetiştirmek anlamına gelmektedir.

⁷¹ Ergin, 1977, s. 1638-1639.

⁷² https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d3yy.htm (Erişim tarihi: 24.06.2023)

⁷³ Nurullah Altaş, "Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 1, 2002, s. 220.

⁷⁴ Recai Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi Ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantısı (İzmir-4-6 Aralık 1998)*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 233.

Dolayısıyla kurulan bu yeni düzene uyum sağlaması ve benimsemesi beklenen yeni toplumun inşasında devlet eliyle verilecek eğitim büyük önem arz etmektedir.

Toplumda istenen zihinsel değişimin gerçekleştirilmesinde din en önemli faktör sayılmaktadır. Nitekim din, zihniyetle ilişkili bir kavramdır. Bu anlamda bireyin istendik davranışlar geliştirmesi için öncelikle bir zihniyet değişimine ihtiyacı vardır. Din bu anlamda değişimin gerçekleştirilmesinde önemli bir motivasyon kaynağı ve kolaylaştırıcı olmuştur.⁷⁵

Din insanın doğrudan varoluşuyla alakalı bir kurumdur. Aynı zamanda insanlar arasında iletişim ve etkileşimi sağlayarak birlik beraberliğin sağlanmasında da kolaylaştırıcı rol oynar. Bu sebeple din kurumu, devletlerin var olması ve devamlılığının sağlanması açısından oldukça önemlidir. Kurulan yeni hükümetin de kendi varlığını ve geleceğini korumak adına toplumu din konusunda bilgilendirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁷⁶

Eğitimin milli ya da dinî olması ile ilgili tartışmalar gündeme geldiğinde Atatürk, söylemlerinde daha çok millî eğitimin esas olacağını dile getirmenin yanında dini eğitimin de verileceğini belirtmiştir. Örneğin Atatürk'ün 1920 yılındaki konuşmasındaki “Maarif işlerindeki gayemiz, çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dinî ve millî hale koymak...”⁷⁷ ifadelerinden Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki eğitim felsefesine dair izleri görmek mümkündür. Fakat bu eğitim felsefesinde din eğitimi, millî bir mahiyette ve çağa uygun şekilde verilecek, eski düzenden farklı olarak çeşitli kurumlarda değil devlet kontrolü altındaki tek bir modern kurum tarafından verilecektir.⁷⁸

⁷⁵ Onat, 2003, s. 111.

⁷⁶ Onat, 2003, s. 11-115.

⁷⁷ Hıfzırrahman Raşit Öymen, “Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk'ün Etkisi”, *Belleten*, C.52, S.204, 1988, s. 1013.

⁷⁸ Doğan, 1999, s. 250.

Kurulan yeni düzende din, devlet eliyle eğitim veren mektepte öğrenilir. Mustafa Kemal İzmir’de halka hitaben yaptığı bir konuşmasında “Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmiye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir”⁷⁹ demiştir. Din dersi bu resmî kurumda devlet eliyle diğer derslerin yanında, başka bir deyişle genel eğitim içerisinde bir branş dersi olarak diğer derslerle aynı konum ve haklara sahip şekilde verilir.⁸⁰ Bu dönemde din, eskiden olduğu gibi eğitimin temelinde yer almaktan çıkarak branşlardan bir branş/derslerden bir ders olma niteliği taşımaktadır.

Hükümet yeni kurulan düzene uygun şekilde dini bilginin üretilmesi ve üretilen bilgiyi topluma ulaştıracak din görevlilerinin yetiştirilmesi için de yeni modern kurumlar oluşturma yolunu tercih etmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. Maddesinde belirtildiği üzere yüksek din uzmanlarının yetiştirilmesi için Darulfünun’da bir İlahiyat Fakültesi’nin açılacağını, din hizmetlerinin gerçekleştirilmesiyle sorumlu memurların yetiştirilmesi için de ayrı okulların tesis edileceğini beyan etmiştir.⁸¹

Atatürk bu dönemin eğitim felsefesindeki temel ilkelerin ilim ve fen olduğuna dikkatleri çekmiş ve 1922 yılında öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmasında: “...Milletimizin siyasî, ictimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.”⁸² ifadelerini kullanmıştır. Devamındaki sözlerinde, mektebin bu konuda önemli bir rolü bulunduğundan bahsederek ilim ve fennin burada verileceğine de dikkat çekmektedir ki mektep, Türk milletinin pek çok açıdan gelişimi için önemli bir merkez konumundadır.⁸³

⁷⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Baskı, 1997, s. 94.

⁸⁰ Doğan, 1999, s. 250.

⁸¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.430.pdf> (Erişim tarihi 12.10.2023)

⁸² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 47.

⁸³ Atatürk’ün mektebin önemi işlevleriyle ilgili ifadeleri için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 47.

2.2. Din Öğretimi Programları ve Ders Kitaplarında Dönüşüm

Kurulan yeni düzende halka ulaştırılmak istenen dini bilginin içeriği de yeni eğitim felsefesine ve din anlayışına uygun şekilde oluşturulmuştur. Nitekim Mustafa Kemal dinin o dönemki mevcut anlaşılma biçimini bir konuşmasında şu şekilde dile getirmiştir; “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır.”⁸⁴ Buradan hareketle örgün din eğitimi de, aklın merkeze alındığı, hurafe ve batıl inançlardan uzak, doğal bir din anlayışı doğrultusunda düzenlenmek istenmiştir.

Atatürk bir milletin gerçek zaferinin yalnızca eğitim ile gerçekleşeceğine inanarak, bu zaferin gerçekleşmesi için hep bir elden çalışılması gerektiğini dile getirmektedir. Bunun için uygun bir program oluşturmak gerektiğini söyleyerek bu programa esas olması gereken noktaları şöyle ifade eder: “Bence bu programın esaslı noktaları ikidir:

1.Hayatı içtimaiyyemizin ihtiyaca tetabuk etmesi.

2.İcabatı asriyeye tevafuk etmesidir.”⁸⁵

Genel eğitim, ihtiyacı karşılayacak ve çağa ayak uyduracak bir şekilde bir plan ve program çerçevesinde düzenlenirken artık genel eğitimin bir şubesi olarak görülen din eğitimi de örgün haliyle bu minvalde düzenlenmiştir. Din eğitim ve öğretimi, din adamı ve görevlisi yetiştirilmesi amacıyla mesleki olarak Darülfünûn’da kurulacak olan İlahiyat Fakültesi’nde ve imam hatip okullarında verilecektir. Bu anlamda din görevlileri bilim teknik gibi diğer pek çok alan için hizmette görevlendirilecek olan elemanlar gibi devlet gözetiminde ve devlet eliyle yetiştirileceklerdir. Bunun yanında bireylerin dini kimliğinin

⁸⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997, s. 94.

⁸⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997, s. 48.

gelişmesi ve din hakkında bilgi edinebilmeleri için örgün eğitimde din derslerine yer verilecektir.⁸⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında asrî ve modern bir eğitim anlayışının temeli atılmak istenmiş ve bu hedefe uygun şekilde adımlar atılmıştır. Bu minvalde ülkenin tamamında örgün eğitimde uygulanacak programlar ve ortak müfredatlar oluşturulmuştur. Düzenlenen müfredat ve programlarda en temel ilkelerden biri millîlik olmuş, oluşturulan içeriklerde de bu ilke doğrultusunda yabancı unsurlardan uzak durulmuştur. Bu ilkeler doğrultusunda ilköğretim için ilk program 1922 yılında oluşturulmuştur. Bu program 1924 programının kabul edilmesine kadar kullanılmıştır. Ardından 1926 programı oluşturulup, bu program gerekli değişikliklere gidilerek 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1926 programı içeriğindeki değişikliklerle beraber 1930 yılında tekrar yayınlanmıştır.⁸⁷

1922 programında öncelikle yeni eğitim müfredatına dair kabul edilen esaslar ifade edilmiş, Türkiye’de tahsil süresinin on yıl olduğu belirtilmiştir. Bunun altı senesi ilk tahsil, son dört senesi ise orta tahsildir. İlk tahsilin dört senesi ise zorunlu tutulmuştur. Müfredat programında din derslerine ilk sırada yer verilmiş, din dersleri, birinci sene haftada bir ders, ikinci, üçüncü ve dördüncü sene haftada üç ders, beşinci sene haftada dört ders, altıncı sene haftada üç ders, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu senelerde ise haftada bir ders şeklinde düzenlenmiştir. Ders içeriklerine bakıldığında iman, ahlak, muamelat, siyer, ibadetler gibi konulara sınıfların seviyelerine göre yer verildiği görülmektedir.⁸⁸

1924 Programında din eğitimi “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adıyla verilmektedir. Bu ders ikinci sınıfta haftada iki ders ile başlamaktadır. Üçüncü dördüncü

⁸⁶ Doğan, 1999, s. 257, 259.

⁸⁷ Hayrunisa Alp, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936)*, Nobel Bilimsel Eserler, 2. Basım, Ankara, 2020, s. 38-39.

⁸⁸ Alp, a.g.e. s. 281-290.

ve beşinci sınıflarda da haftada ikişer ders şeklinde planlanmıştır. İkinci sınıfta elifba öğretiminden sonra Kur'an-ı Kerim'in öğretimine geçilecek, kısa sürelerden ilerlenecektir. Burada öğretmen münasebet düşürdükçe Hz. Peygamberden bahsedecek ve çocuklara din sevgisi aşılayacaktır. Üçüncü sınıfta Kuran eğitime devamla birlikte Hz. Peygamberden ve ashab-ı Kirâm'dan bahsedilecektir. Dördüncü sınıfta Kuran eğitiminin yanında iman akidelerine de giriş yapılacak ve diğer peygamberlerden de bahsedilecektir. Bu seviyede ibadet konularına da yer verilecek, namaz, abdest konularına değinilerek bazı namaz sureleri ezberletilecektir. Beşinci sınıfta ise Kuran eğitimiyle beraber namaz abdest konuları desteklenecek, oruç ve hac konuları kısaca anlatılacaktır.⁸⁹

1926 programı önceki programlara göre daha kapsamlı ve ayrıntılı şekilde hazırlanmıştır. Bu programda, 1924 programından farklı olarak dersler ve içerikleri, okullarda okutulacak ders kitapları ve buna dair programlara daha geniş şekilde yer verilmiştir.⁹⁰ Programın mukaddime kısmında ilk mektebin amacı “genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir.”⁹¹ şeklinde açıklanmıştır. Yeni programla ilk mektepler bir, iki ve üçüncü sınıflar ilk devre dördüncü ve beşinci sınıflar ise ikinci devre olmak üzere iki devreye ayrılmıştır. Programda en çok göze çarpan özelliklerden biri dersler arasında bağ kurulması konusu üzerinde titizlikle durulmasıdır. Nitekim 1926 programını diğer programlardan ayıran mühim noktalardan biri de budur. Programda önceden birbirinden bağımsız olan “tabiat tetkiki” “müsabakat”, “tarih” ve “coğrafya” dersleri yeni programda “hayat bilgisi” ismiyle tek bir ders altında toplanmıştır. Programda hayat bilgisi dersinin diğer dersler için bir eksen konumunda kabul edileceği ve diğer derslerin daima bu dersle ilişkilendirileceği belirtilmiştir. Programın başında dersler arasındaki ilişkiyi gösteren bir irtibat cetveli hazırlanmış

⁸⁹ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, s. 13-14.

⁹⁰ Alp, 2020, s. 51-52.

⁹¹ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Milli Matbaa, İstanbul, 1926, s. 3.

olduđuna dair bir uyarı dūřūlmūř, program uygulanırken bu cetvelin dikkate alınması gerektiđi ifade edilmiřtir. Program içerisinde yalnız derslerin içeriklerine deđil, dersin amaçlarına, anlatımında izlenebilecek yol ve yöntemlere dair açıklamalara da yer verilmiřtir. Talebenin pasif durumda olmaktan ziyade aktif hale geçmesi hedeflenmiřtir.⁹²

1926 Programında nceden “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adıyla verilen ders yalnızca “Din dersi” ismiyle verilmeye başlanmıştır. Ders saatleri önceki programa göre azaltılmış, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflara birer ders olarak verilecek şekilde planlanmıştır. Derslerin sınıf seviyelerine göre içerik ve müfredatlarına geçilmeden önce dersler hakkında gözetilmesi gereken ilkeler, maddeler halinde sıralanmıştır. Din derslerinin amacı “ocuklara cenabı hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faidesini bildirmektir” şeklinde açıklanmıştır.⁹³ Okullarda verilecek din derslerinde bilhassa taassup ve batıl fikirlere karşı dikkat edilmesi, çocukların okul dışında karşılaştıkları yanlış fikirlerin uygun şekilde düzeltilmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Ayrıca fakirliğin vlp zenginliğin yerilmesinin kanaat anlamına gelmediği, Müslüman beldelerin refah ve zenginlik içerisinde olmasının dince de istenen bir durum olduğu ifade edilmiş tevekkül ve tembelliğin birbirine karıştırılmaması gerektiğinin çocuklara aşılanması gerektiği açıklanmıştır. Müslümanların zekât ve sadakalarını ise hayır kurumlarına ya da yurdu koruma maksadı taşıyan yararlı cemiyetlere verilmesi gerektiği anlatılmalıdır.⁹⁴

1926 Programında belirtilen müfredata göre üçüncü sınıf seviyesinde özetle Allah’a iman, “İslam dinini öğreten zat” olarak Hazreti Peygamber, “bugünkü Türklerin dini” olan İslam dini konularına yer verilmiştir. Dikkat çeken bir nokta ise Peygamberimizin hayatı anlatılırken yalnızca tarihsel vakıalardan bahsedilmesi, gereksiz ayrıntılardan uzak

⁹²*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 2-4.

⁹³*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45.

⁹⁴*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45-46.

durulması bilhassa mucizelere ve olağanüstü olaylara yer verilmemesi gerektiği hakkında bir ihtar yer verilmesidir. Dördüncü sınıf müfredatında daha çok ahlaki konulara yer verilmiştir. Herkesin kendi dininden, inancından ve işinden kendi sorumlu olduğu, bir başkasınıninkine karışmaması gerektiği ama hayır işleyip güzel işler yapmakla herkesin sorumlu olduğu ifade edilmiştir. İslam dininde çalışmanın, vatana millete hayırlı işler yapmanın övüldüğü dile getirilmiştir. Tevekkülün ancak akla mantığa uygun her türlü çaba gösterildikten sonra uygun olacağına dikkat çekilmiştir. Gerçek bir Müslüman tembellik etmemeli, tedbirli olup ondan sonra tevekkül etmeli ve elindeki nimetlere şükretmelidir. Müslümanlar insanlarla iyi ilişkiler kuran, dayanışma içerisinde olan ve riyadan uzak olan kimseler olmalıdır. Müslüman kendini gelişmenin önündeki en büyük engel olan taassuptan daima korumalıdır. Programın beşinci sınıf müfredatında ise aklın önemi üzerinde durulmuş, İslam dinindeki yerinden bahsedilmiştir. Akla uygun olmayanın dine de uygun olmayacağı belirtilmiştir. Din ve dünya işlerinin birbirinden ayrı olduğu ve dünyevi işlerde esas olanın akla, mantığa ve ilme uygunluk olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca İslam dininde her bireyin eşit olduğu, kimsenin Allah ile kişi arasında aracı olamayacağı zikredilmiştir. Müslümanlığın yalnızca Araplara özel olmadığı, pek çok milletinde bu dine mensup olduğu söylenmiştir. Her milletin kendi diliyle şükredip dua etmesinin samimiyeti arttıracığı ifade edilmiştir.⁹⁵ Bu ifadelerden din dilinin değişmesi ve millileşmesi gerektiği düşüncesinin öğrencilere dersler aracılığıyla telkin edilmek istendiği görülmektedir. Programa genel manada bakıldığında ibadet muamelat konularına dair salt bilgi vermek yerine daha çok ahlaki konulara yönelinerek öğrencilerin din duygusunu geliştirmenin amaçlandığı söylenebilir. Programda Kur'an-ı Kerim eğitimiyle alakalı yalnızca beşinci sınıflarda uygun zamanlarda seçilen ayetlerin öğrenciye tilavet ettirileceği ek olarak bildirilmiştir.⁹⁶

⁹⁵ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 46-49.

⁹⁶ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 49.

1930 yılında 1926 programı, gerçekleştirilen Harf İnkılabı sonrasında Latin alfabesiyle basılmıştır. Eski program ile arasındaki bir diğer fark ise din dersleri hakkındadır. 1926 programında din dersleri, üçüncü dördüncü ve beşinci sınıflara haftada birer saat verilirken; 1930 programında, beşinci sınıflara velisinin seçimine bırakılarak program dışında ve konferans şeklinde yarım saat verilmesi kararlaştırılmıştır. Derslerde işlenen içerik 1926 programıyla benzer olup, yine batıl fikirlere karşı net bir tavır ortaya konmuştur. Eski programdaki Kur'an-ı Kerim eğitime dair verilen not bu programda çıkarılmış, üçüncü sınıf derslerinde konu edilen Allah'a iman ve peygambere iman bahislerine de yer verilmemiştir. Program genel manada ahlaki ilkeler üzerine bina edilmiştir. Programda yine İslam'ın sadece Araplara özel olmadığı, her millet gibi Türkler de kendi dillerinde dua ve ibadet ettikleri takdirde daha büyük fayda hâsıl olacağı belirtilmiştir.⁹⁷ Programlarda görüldüğü üzere din eğitimindeki genel amacın hayata daha rasyonel bir pencereden bakan, kimsenin dinine ve inancına karışmayan, dinin iman ve ibadet boyutundan ziyade ahlaki kaideleri esas alan, çalışan çabalayan, toplum içerisinde iyi ilişkiler kuran ve toplumla uyumlu, milletin bir parçası olarak ona hizmet eden ve ibadetini de kendi dilinde yapan ideal bir vatandaş ve Müslüman kimliği oluşturulmak istenmiştir. Devlet kurumlarında tek elden verilecek olan bu eğitimle oluşturulan bu kimliklerden de ideal bir millet inşa etmek hedeflenmiştir. Bu ideal milletin oluşturulması için verilen eğitimde millilik ilkesi benimsenmiş, milli eğitim anlayışına uygun şekilde hareket edilmiştir.

Atatürk 1924 yılında öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada eğitime dair düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: “Efendiler; terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendince maksud bir medlûle intikal eder. Tafsîlâta girilirse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye,

⁹⁷ Alp, 2020, s. 60-63.

beynelmilel terbiye... Bütün bu terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiyenin millî terbiye olduğunu kat'iyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmiyeceğim. Yalnız işaret ettiğim mânâyı kısa bir misal ile izah edeceğim. Efendiler; yeryüzünde üç yüz milyonu müteceviz İslâm vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle, terbiye ve ahlâk almaktadırlar. Fakat maalesef hakikatı hâdis şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kütleleri şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları mânevi terbiye ve ahlak onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek meziyeti insaniyeti vermemiştir, veremiyor. Çünkü hedefi terbiyeleri millî değildir... Milli terbiye ile inkişaf ve ilâ edilmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayalî zevaitle doldurmaktan dikkatle içtinap etmek lâzımdır.”⁹⁸ Bu sözlerinden anlaşılacağı üzere Atatürk'ün eğitimdeki gayesi bir millet oluşturabilmektir. Daha önceki eğitim anlayışını amacı ve içeriği açısından eleştirerek, yeni eğitim anlayışının millîlik üzerine tesis edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Din eğitimi de akla ve mantığa uygun ve milli olma vasfı ön planda tutularak verilmelidir. Bu anlamda din eğitimini genel eğitimden hariç tutmamış, nitekim dinin öğrenildiği yerlerin mektepler olacağını⁹⁹ işaret etmiştir. Sözlerinde zorunlu bir değişime ve bunun gerekliliğine vurgu yapan Atatürk, eğitim alanındaki inkılapları da ortak duygu ve hedeflere sahip bir millet kurma hedefiyle gerçekleştirmiştir. Bu amaçla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış ve beraberinde pek çok yeniliğe imza atılmıştır. Bu kanunun, fikir olarak pek kıymetli görülmesine karşın uygulamada amacı dışına çıktığı görülmektedir. Nitekim bir zaman sonra din eğitimi genel eğitim içerisinden çıkarılmıştır. Bu kanunla hedeflenen kazanımlara ulaşamayışın sebebi ise eğitimde millîleşmeyi dinden ayrılma olarak algılayanların bu fikirleriyle ön plana çıkmalarıdır. Din dersleri adına bu olumsuz cereyan zamanla büyümüş ve 1936

⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 206.

⁹⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 94.

programında din derslerine yer verilmeyerek, din eğitimi örgün eğitimden çıkarılıp aile ve ebeveyne bırakılmıştır.¹⁰⁰

Cumhuriyete geçiş sürecinde örgün eğitim programlarında ve müfredatlarındaki değişim, okullarda okutulan ders kitaplarında da bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu anlamda ders kitapları da devletin eğitim ve din politikalarını yansıtmada önemli birer materyal olarak görülmektedir. Nitekim ders kitapları, eğitim sürecinde yeri doldurulamaz birer vasıta olarak, devlet ve toplum nezdinde ideal bireyleri yetiştirmek için öğrenciye verilmesi istenen ve resmi anlamda onaylanmış içerikleri ihtiva etmektedir. Bu yönüyle ders kitapları, yalnızca gerekli malumatın öğrenciye aktarılmasını sağlamakla kalmayıp aynı zamanda bireyin kimlik bilincinin gelişiminde, geleceğe dair beklenti ve tasavvurlarında ve dünyaya bakışının şekillendirilmesinde önemli bir konumdadır. Aynı zamanda bütün bir neslin inşasında da büyük bir role sahip olmaktadır.¹⁰¹ Ders kitapları aynı zamanda birer toplumsallaştırma aracıdır. Bu nedenle hükümetler, benimsetmek istedikleri düzenin kabulünü sağlamak ve korumak için okullarda okutulan ders kitaplarını resmi anlamda kontrol altında tutmuşlardır.¹⁰²

Yeni bir siyasi düzene geçilen ve pek çok alanda köklü devrimlerin yaşandığı Cumhuriyetin ilk yıllarında da okullarda okutulacak ders kitaplarının seçilmesi ve hazırlanması meselesi de büyük bir önem arz etmiştir. Bu konuda Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü bir eşik olarak görülmektedir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber yeni din ve eğitim anlayışına uygun şekilde ve içerikte derslerin, programların ve ders kitaplarının belirlenmesi ve hazırlanması yoluna gidilmiştir.¹⁰³ Nitekim 23 Nisan

¹⁰⁰ Doğan, 1999, s.258.

¹⁰¹ Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim*, C. 35, S. 158, 2010, s. 216-217.

¹⁰² Kamil Coştu, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 215.

¹⁰³ Aslan, 2010, s. 218.

1924 tarihinde gerçekleşen İkinci Heyet-i İlmiyye toplantısının amacının, yeni ders müfredatlarının, çizelgelerin ve ders kitaplarının içeriğinin belirlenmesi ve hazırlanması olduğu dönemin Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Vasıf (Çınar) Bey tarafından ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Bu toplantıda yeni Türk Devleti'nin eğitim sistemi, Öğretim Birliği Kanunu'nda belirtilen ilkeler üzerine yeniden bina edilmiştir.¹⁰⁵

1924 Yılı İlk Mekteplerin Müfredat Programı'nda ilk mekteplerin haftalık ders cetvellerinin yanısıra, program dâhilinde okutulacak dersler ve ders kitapları da belirlenmiştir. Buna göre ilk mekteplerde okutulacak ders kitapları, aralarında Kur'an-ı Kerim ve din dersleri de olmak üzere 20 ayrı ders ve program şeklinde belirtilmiştir.¹⁰⁶ Yapılan düzenlemeler sonrası müfredat program içeriğinin uygun şekilde öğrencilere sunulmasına ve programın hedeflerine ulaşılabilmesine katkı sağlayacak yeni ders kitaplarının hazırlanması konusu gündeme gelmiştir. Fakat kısa bir süre içerisinde programla tamamen uyumlu ders ve klavuz kitapların hazırlanması mümkün olmadığı için eski müfredata ve programlara uygun bulunan eldeki mevcut kitaplar yeni program, içerik ve hedeflere göre tertip edilmiştir. Bu minvalde eski müfredatta var olan fakat yeni müfredatte yer almayan konular çıkarılmış, yerine Cumhuriyet öğretilerine uygun konu ve başlıklar eklenmiştir. Yapılan düzenleme ile Saltanat, Hilafet ve benzeri konular müfredat programlarından ve ders kitaplarından çıkarılarak, yerine Cumhuriyet'in ilanı, Hilafetin kaldırılması, Yeni Türk Devleti'nin Kuruluşu gibi konulara yer verilmiştir. Yeni eğitim sistem ve düzenine uygun kitaplar yazılncaya kadar mevcut kitapların uyarlanarak okutulması kalıcı bir çare olmasa da vakit kaybının yaşanmaması açısından faydalı olmuştur.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Ahmet Kuşci, *Türk Eğitim Tarihi (1923-1950)*, İksad Yayınevi, Ankara, 2021, s. 78.

¹⁰⁵ Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: '1924 İlk Mektepler Müfredat Programı'", *İlköğretim Online*, C. 10, S. 2, 2011. s. 721.

¹⁰⁶ Alp, 2020, s. 46.

¹⁰⁷ Aslan, 2010, s. 218-219.

Cumhuriyetin ilk on yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bir araya getirilen bir heyettarafından okullarda okutulacak ders kitapları seçilmiş ve belirlenmiştir. Bakanlık, basılmasına ve kullanılmasına izin verdiği eserler arasından birini seçip okutma hürriyetini öğretmene vermiştir. Resmi olarak okullarda kullanılması onaylanan bu kitapların basım işlerini ise çeşitli yayınevleri üstlenmiştir. Öğretmenler ise onaylanan kitaplar arasında diledikleri eseri ilgili yayınevinden temin etmiş ve kullanmıştır. Bu sistem sonrasında pek çok sorunu beraberinde getirmiş, yayınevleri ve yazarlar arasında maddi konularda tartışmalar yaşanmıştır. Eseri makbul bulunmayan yazar ve yayınevi sahipleri bu duruma karşı çıkmıştır.¹⁰⁸

Yazılan eserlerin okullarda okutulmaya uygun olup olmadığını tespit görevi kuruluş yılı olan 1921'den 1926 yılına kadar Telif ve Tercüme Heyeti'ne ait iken, 1926 yılında Üçüncü Heyet-i İlmiye Toplantısı sonucu alınan kararlar ile bu görev Milli Talim ve Terbiye Dairesi'ne verilmiştir.¹⁰⁹ Ayrıca dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokul kitaplarının incelenmesi ve yeniden düzenlenmesi adına alanında ehil kimselerden oluşan “ İlk Mektep Kitapları Tetkik Komisyonu” adıyla bir heyet oluşturulmuştur. İlkokul bünyesindeki elifba, kıraat, hesap gibi her bir temel ders için ayrı oluşturulan komisyonlar, yaptıkları çalışmalar sonucu tespitlerini raporlaştırmış, bu raporlar ise yeni ders kitaplarının hazırlanmasında bir yol gösterici görevi üstlenmiştir. 1924 ve 1927 arasında hazırlanan bu raporlara bakıldığında kitaplar konusunda genel anlamda; çocuklara okuma ve öğrenmenin sevdendirilmesi, akla ve mantığa uygun şekilde hareket edilmesi, milli ve yerli unsurlara yer verilmesi, kitapların olağanüstü ve mucizevi

¹⁰⁸ Aslan, 2011, s. 219.

¹⁰⁹ *Geçmişten Günümüze Milli Eğitim Şuraları, Heyet-i İlmiyeler (1921-1926)* https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf (Erişim tarihi: 25. 12. 2023)

unsurlardan arındırılması, çocukların seviyesine uygunluğu ve ezber yerine uygulama odaklı olması gibi bahisler üzerinde durulmuştur.¹¹⁰

1925 yılında “Mektep Kitapları Talimatnamesi”nin yayınlanması ile, ders kitaplarının şekil ve muhteva açısından sahip olması gereken özellikler belirlenerek ilkeler halinde sıralanmıştır. Talimatname dâhilinde “İlk Mekteplere Mahsus Kitaplar” adında bir bölüme de yer verilmiş, bu bölümde de ilk mekteplerde kullanılacak kitaplarda dikkate alınacak esaslar belirtilmiştir. Buna göre ders kitaplarında şekle ilişkin olarak; kitapların basımında kaliteli kağıt kullanılması, kitapların zarif ve dayanıklı şekilde ciltlenmesi, resim içerikli kitapların mümkünse renkli şekilde basılması, resimlerinin ise açık ve güzel şekilde basılarak ilgili sayfalarda bulunması, dizgi hatalarının bulunmaması, eserin başında içindekiler kısmına ve ders müfredat programına yer verilmesi istenmektedir. Ayrıca kitapların boyutu 13x20 şeklinde belirlenmiştir.

Ders kitaplarının muhtevasına ilişkin olarak ise; kitabın müfredat programıyla tamamen uyumlu olması, içerisindeki ifade ve tanımların açık olması, kitabın başında kitabın özelliklerine ve hazırlanışında izlenen yöntem ve metotlara dair kısa bilgilere yer verilmesi, konuların birbirinden ayrı bir şekilde başlıklar halinde numaralandırılarak işlenmesi, her dersin sonunda o dersle alakalı kısa özetlere, geçmiş konuların da tekrarına yardımcı olacak etkinlik, uygulama ve alıştırmalara yer verilmesi, kitapların imla kurallarına uygun şekilde yazılması, öğretmenlere hitaben yapılan uyarı ve tavsiyelere kitapta yer verilmemesi, kitapların hazırlanması aşamasında yararlanılan kaynakların belirtilmesi, öznellik ifade eden terimlerin kullanılmamasına dikkat edilmesi istenmiştir.¹¹¹ 1 Kasım 1928 tarihinde “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında

¹¹⁰ Hayrunnisa Alp, “İlkokul Kitaplarını İnceleme Komisyonunun Raporları (1924-1927)” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 15-16, 2009, s. 105-136.

¹¹¹ Hayrunnisa Alp, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbı’na İlköğretim (1924-1928)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 200-201.

Kanun” kabul edilerek, o vakte kadar kullanılan Arap Harfleri yerine Latin harflerinin kullanılması uygulamasına geçilmiştir. Kanunun 9. Maddesi ile tüm okullarda Türkçe yapılan eğitimde Türk harflerinin kullanılması uygun görülerek, eski harflerle basılmış kitapların kullanılması yasaklanmıştır.¹¹²1933 yılında ise tek kitap uygulamasına geçilmiştir.¹¹³

Araştırmamızı doğrudan ilgilendiren 1926 Müfredat Programı, 1924 programı iki yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra üzerinde belirli düzenlemeler ve değişiklikler yapılması sonrasında uygulamaya konmuştur. 1926 yılı Müfredat Programı ile birlikte ilkokullarda verilecek dersler, bu derslerin muhtevası ve kullanılacak ders kitapları gibi hususlar programda belirtilmiştir. 1924 Programında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” ismiyle okutulan ders, 1926 Programında “Din dersleri” adıyla anılmıştır.¹¹⁴ Bu öğretim programı dâhilinde ilk mekteplerde ve köy okullarında okutulmak üzere çeşitli kitaplar hazırlanmıştır. Bunlardan biri Muallim Abdülbaki Gölpınarlı tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri (İlk Mektep 3-4-5)” adlı seri kitaplardan oluşan eserdir.¹¹⁵ Yine 1926 programına binaen kaleme alınan ve ilk mekteplerde okutulan eserlerden bir diğeri Yusuf Ziya Yörükhan’ın “İslam Dini (3-4-5. Sınıf)” adlı kitaplarıdır.¹¹⁶

¹¹²“ Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 3.11.1928, S.1030. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1353.pdf> (Erişim Tarihi: 26.12.2023)

¹¹³ Aslan, 2011, s. 219.

¹¹⁴ Alp, 2020, s. 51-53.

¹¹⁵Eser Kaynak Yayınları tarafından *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Atatürk Dönemi Ders Kitabı* adıyla basılmıştır. Kitapta ilkokul 3., 4. ve 5. sınıflar için hazırlanmış olan kitaplar tek bir kitap halinde birleştirilmiştir. Kitabın başında eserin 1927- 1931 yılları arasında okutulduğu ifade edilmektedir. Bkz. Muallim Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca eser üzerine bir yüksek lisans tezi yazılmış, çalışmada 1923-1933 yılları arasında okutulan din dersi kitapları üzerinden eğitim ve siyaset ilişkisi irdelenmiştir. Bkz. Mustafa Adak, *1923-1933 Yılları Arasında Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim Siyaset İlişkisi (Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3-4-5 Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

¹¹⁶ Zengin, Menküş, 2017, s. 367.

Dönemde okutulan bir diğer ders kitabı çalışmamızın da konusu olan İbrahim Hilmi Çığıracan tarafından kaleme alınan “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.-4.-5. Sınıflar)” adlı eseridir. Eser 3. 4. ve 5.sınıflarda okutulmak üzere üç ayrı kitaptan oluşan bir seri halindedir. 1930 yılı basımlı üçüncü sınıf kitabı ve 1929 yılı basımlı beşinci sınıf kitabında eserin isminin hemen altında “Sade bir tarzda İslâm dinini öğretir.” ifadesi yer almaktadır. Eser Maarif Vekâleti Milli Talim Terbiye Dairesi’nin 15 Eylül Tarihli ve 1927 numaralı kararı ile ilk mekteplere kabul olunmuştur. Eserin 1927 ve 1928 yılı basımları Osmanlıca, 1929 ve 1930 yılı basımları ise Latin alfabesi ile basılmıştır.

Din eğitimi 1924-1930 arası ve 1949 yılı sonrası ilkokul müfredatında yer almıştır. Kamil Coştu, “1924-1949 yılları arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinde, 1924-1949 yılları arasında neşredilen resmi yayınlara da yer vererek, bu eserleri şekil ve muhtevaları yönünden incelemiştir. Bu yayınların çoğunun ilk ve orta dereceli okullarda okutulmak üzere hazırlanmış genel olarak seri halinde yazılan ders kitapları olduğunu çalışmasında belirtmiştir.

Yazarın çalışması incelendiğinde, çalışmada yer verilen eserlerin basıldığı yayınevleri dikkate alınırsa, bu araştırmanın da konusu olan eserin neşredildiği “Hilmi Yayınevi”nin diğer yayınevlerine göre adının daha ön planda olduğu görülmüştür. Eserde 1927-1930 yılları arasında neşredilen ilkokullara yönelik hazırlanmış ders kitaplarının genellikle 50-75 sayfa aralığında ve düzenli bir biçimde yazıldığı ifade edilmiştir. Yazar, bu yıllar arası yazılan bazı kitapların başlıklarında “Türk Çocuğu”, “Cumhuriyet Çocuğu” gibi milli içerikte ifadelere yer verildiğini belirtmiştir. Çalışmada belirtildiği üzere yazılan kitaplar genellikle konularına göre başlıklara ayrılmış ve ünitelendirilmiştir. Bunun yanında eserlerde soru-cevap, özet ya da şiir gibi bölümlere de yer verildiği ifade edilmiştir. Bu yıllar arasında bilhassa ilkokul öğrencilerine yönelik yazılmış okul kitaplarında daha çok görsele yer verildiği de belirtilmiştir.

Yazarın çalışmasında yapılan değerlendirmelerde ilgili dönem kitaplarının biçimsel anlamda ortak nitelikler taşımasının yanında, muhtevaları itibariyle de birbirlerine benzedikleri ifade edilmiştir. Eserlerde iman, ibadet, ahlak gibi bahislere yer verildiği, iman bahsinde üzerinde en fazla durulan hususun Allah’a iman meselesi olduğu söylenmiştir. Yayınların bir kısmında Allah yerine “Tanrı” ifadesinin de kullanıldığı, 1927-1930 yılları arasında neşredilmiş kitaplarda bu ifadeye daha çok rastlandığı belirtilmiştir. Yazarın çalışmada belirttiğine göre iman ile alakalı konu başlıkları, bu araştırmada da konu edinilen İbrahim Hilmi’nin eserinde olduğu gibi bazı yayınlarda da dağınık şekilde yer almıştır. Bunun yanında yine belirtildiği üzere eserlerde Müslümanlık ve Türklük birlikte zikredilirken, çalışmak ve şükretmek gibi ahlaki meselelerde iman bahsiyle ilişkilendirilmiştir. Bilhassa 1929 ve 1930 yılı basımlı eserlerde kimsenin dinine ve itikadına karışmama meselesinin öne çıkan temalar arasında olduğu söylenmiştir. Bunun yanında araştırmaya göre pek çok eserde akla vurgu yapılarak iman ve akıl ilişkisi üzerinde durulduğu ifade edilmiştir. Allah’a iman ve peygambere iman bahisleri dışındaki diğer iman kaidelerine de özet şekilde yer verildiği dile getirilmiştir. Bu dönem kitaplarında genellikle ibadet bahsine dair ayrıntılı bilgilere yer verilmediği, bu konuya daha genel bir şekilde değinildiği belirtilmiştir. İman bahislerinde olduğu gibi ibadetlerin anlatımında da düz yazı şekli tercih edildiği söylenmiştir. Bunun yanında 1927 yılı sonrasındaki bazı eserlerde ibadet dilinin Türkçe olması meselesinin gündeme geldiği belirtilmiştir. Çalışmaya göre ibadetlerden abdest, namaz, oruç, zekât, hac ve kurbanaya yer verilmiştir. Bireysel ve toplu şekilde yapılan ibadetlerden de bahsedilmiş, ibadetlerin kişiye ve topluma kazandırdıkları üzerinde de durulmuştur. Yine çalışmaya göre ibadetlerin bir aracı olmadan doğrudan Allah’a karşı yapıldığı hususu vurgulanmıştır. Özellikle araştırmada belirtildiği üzere ilkokullar için hazırlanmış olan kitaplarda ibadet konusu çalışmak ve zekât hususları çerçevesinde anlatılmıştır. Ayrıca bu yıllarda yazılan kitaplarda muamelat konusuna da önem çok verildiği ve bu konuya ciddi bir yer ayrıldığı

söylenmiştir. Araştırmaya göre muamelat bahsine ibadet konuları içerisinde de değinilmiştir. Muamelat konusuna bu kadar önem verilmesinin sebeplerinden biri yazara göre devletin yetiştirmek istediği vatandaş profilinin muamelat konularıyla arasında olan ilişkidir. Siyasal irade, vatandaşından beklediği ve görmek istediği ahlaki davranış ve özellikleri muamelat konuları dâhilinde aktardığı belirtilmiştir. Bilhassa çocuğa hitaben yazılmış kitaplarda muamelat konularına özenle yer verildiği, çocuğun her alanda nasıl davranacağı anlatıldığı ve “Müslüman çocuk” ifadesinin vurgulandığı da söylenmiştir. Araştırmaya göre muamelat konusunda; yardımlaşmak, çalışmak, kimsenin dinine karışmamak, insanlara faydalı olmak, sadık olmak, riyadan kibirten ve taassuptan uzak durmak, din ve dünya işlerini birbirinden ayrı tutmak gibi hususlar vurgulanmıştır. Muamelat konusunda okuyucuyu ikna için Peygamberimizin hayatından bilgilere yer verildiği belirtilmiştir. Araştırmada belirtildiği üzere ilkokullar için yazılan resmi yayınların hemen hepsinde Peygamberimiz için “Hz. Peygamber”, “Muhammed” gibi ifadelerler kullanılarak hayatından bahsedilmiştir. Peygamberimiz anlatılırken onun tüm Müslümanlara bir örnek teşkil etmesinden hareketle en çok ahlakı üzerinde durulduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda yenilikçi, inkılapçı ve çalışkan kişiliği üzerine vurgu yapıldığı söylenmiştir. Araştırmaya göre bu dönemde yazılan kitaplarda ahlaka dair başlıklara dahaaz rastlansa da ahlaki meseleler diğer başlıklara göre daha ön planda olmuştur. Belirtildiği üzere bazı eserler ahlakı dine dayandırırken bazılarında ise din ahlak üzerine bina edilmiştir. Araştırmaya göre ahlak konusu bağlamında tevekkül etmek, hayırlı bir insan olmak, güvenilir olmak, sabırlı olmak, kanaatkâr olmak, merhametli olmak gibi hususlara değinilmiştir. Aynı zamanda ahlaklı olmada aklın yerine de vurgu yapıldığı söylenmiştir. Ahlaklı bir kimsenin Allah’a, kendisine, çevresine, devletine ve milletine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği dile getirilmiştir. Araştırmaya göre din ve devlet ilişkisine dair meselelere de yazılan eserlerde yer ayrılmış, din ve milliyet birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Hatta bazen milliyetin, dinden önce

zikredildiğine rastlandığı söylenmektedir. Dua metinlerinde millet ve devlet için edilen dualara da yer verildiği belirtilmiştir. Vatandaşlık vazifeleri konusunda hassas olunması, dünya ve ahiret hayatı arasında dengenin sağlanması, yeniliklere ayak uydurularak taassuptan uzak kalınmasının istendiği de dile getirilmiştir. Araştırmaya göre bu dönemlerde yazılan eserlerde sure ve dualara dair az başlığa yer verildiği görülmüştür. Belirtildiği üzere, kitaplarda verilen surelerin bir kısmının yalnızca meali, bazen de Latin harfleriyle okunuşu yer almaktadır. 1930 yılı öncesi daha çok yalnızca surelerin mealine verildiği görüldüğü söylenmiş, surelere kitaplarda bu kadar az yerilmesinin sebebi ise hitap ettiği kitle olan çocukların yaşlarının küçük olması olarak açıklanmıştır. Bu durumun eserlerde pek çok duaya yer verilmesiyle telafi edilmeye çalışıldığına dair değerlendirmeler de yapılmıştır.¹¹⁷

Bu araştırmada 1926 yılı Müfredat Programına uygun olarak hazırlanan, Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi tarafından 15 Eylül tarihli ve 1927 numaralı alınan karar ile ilk mekteplerde okutulması onaylanmış ve İbrahim Hilmi tarafından kaleme alınmış *Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.-4.-5. sınıflar)* isimli eser biçim ve muhtevası açısından ele alınarak, eserdeki Müslüman çocuk profili analiz edilmeye çalışılmıştır.

¹¹⁷ Coştu, 2015, s. 213-276.

II. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Cumhuriyet Dönemi örgün eğitiminde mektepler, mühim bir yere sahiptir. Nitekim Atatürk bir konuşmasında “... İlim ve fen teşebbüsünün merkezi faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tâzimle zikrederim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi ve istiklâlî öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr ve mütehassıs ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir.”¹¹⁸ sözleriyle mektebin kıymetini, bir ulusun varlığı ve bekasındaki ehemmiyetini dile getirmiştir .

“Türk Çocuğunun Din Kitabı” adlı eser ilk mekteplerin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulmak üzere İbrahim Hilmi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, üç ayrı kitaptan oluşan bir seri şeklinde hazırlanmıştır. Araştırmamızda incelediğimiz 1929 ve 1930 yılı Latin harfleriyle basılmış olan baskılar sınıf sırasıyla 63, 111 ve 88 sayfadır.

Eserin Latince baskısının biçimsel özelliklerine bakıldığında eserde kullanılan yazı puntosu ve biçimi çocukların kullanımı için uygundur. Dördüncü ve beşinci sınıflar için hazırlanan kitaplar, üçüncü sınıf kitabından daha yoğun bir içeriğe sahiptir. Buradan muhatap kitle olan çocukların gelişim seviyesinin dikkate alındığı görülmektedir. Bunun yanında eserde görsel kullanımı da sağlanmış, genellikle cami görsellerine yer verilmiştir. Eserde resimlerin dışında betimsel ifadeler de yer verilmiştir. Konular genellikle çok uzun sürmeyecek şekilde başlıklar ile birbirinden ayrılmıştır. Eserde sade bir dil kullanılmış, çocuğun anlayabileceği uzunlukta cümlelere yer verilmiştir. Eserde konu

¹¹⁸Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997, s. 48.

anlatımının yanında “sualler” gibi soruların yer aldığı ya da “hülasa” gibi konu sonlarında özet niteliğinde vurucu cümlelerden oluşan bölümler de yer almıştır. Soruların cevapları bazen metin içerisinde yer almışken, bazılarının cevaplarına konu anlatımında yer verilmemiştir. Bazen “Hangi camileri tanıyor sunuz?” gibi sorularla çocukların da derse dâhil olması hedeflenmiştir. Eserde konu anlatımı içerisinde tanımlara da fazlaca yer verilmiş, ayrıca gereken yerde dipnot kullanımına da rastlanmıştır. Eserde düz anlatım dışında şiirlere, çocuğun dilinden anı metinlerine, dua metinlerine, atasözlerine, ayet ve hadislerle de fazlaca yer verilmiştir.

Üçüncü sınıflar için hazırlanmış kitabın konu başlıkları şu şekildedir:

1. (eksik sayfa)
2. Cami, Minare
3. İmam, Müezzîn Cemaat
4. Camiye giren bir Çocuk
5. Ezan
6. Kible
7. Ramazan
8. Müslüman Çocuğu
9. Müslümanlık
10. Tanrımız
11. Allah büyüktür
12. Peygamberimiz
13. Ya Muhammet
14. Kuranıkerim
15. Kuranıkerim
16. İslâm büyükleri
17. Besmele

18. (atlanmıştır)
19. şehadet
20. Elhamdülillâh
21. Allah sevgisi
22. İslâm dini
22. Hz. Peygamberin çocukluęu¹¹⁹
23. Bir çocuğun duası
24. Hz. Muhammedin Peygamberliği
25. Hicret
26. Peygamber Medinede
27. Din Muharebeleri
28. Mekkenin fethi
29. Peygamberimizin ahlâkı
30. Hacci veda
31. Peygamberimizin vefatı
32. Dinimizin büyüklüğü
33. Dua
34. İhlâs suresi
35. Fatiha suresi¹²⁰

İlk mektep dördüncü sınıf kitabının konu başlıkları ise şu şekildedir:

1. Dinimiz Müslüman Çocuk
2. İslam dininin esasları

¹¹⁹ Bu başlık da eserde 22. başlık olarak numaralandırılmıştır.

¹²⁰ İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 3*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930.

3. İslâm dininin esaslarından biri de ibadettir
4. Kalp temizliği ve ahlâk güzelliği
5. Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak
6. Dinde hayırhahlık
7. Hayır İşlemek
8. Allâhın emrettiğini İslâm da emreder
9. Kıraat- Peygamberin ahlâkı
10. İslâm dininin esaslarından biri de temizliktir
11. Vücut temizliği
12. Allaha ibadet
13. İslâm dininin bir esası da şefkattir
14. Muhabbet ve şefkat
15. İslam dininde vatan sevgisi vatanperverlik
16. Çalışmak
17. Tevekkül
18. Şükretmek
19. Allaha şükretmenin yolları
20. Şükreden Çocuk
21. İlim, San'at ve Ticaret
22. Kıraat-Peygamberimizin gençliği ve ticarete sülûku
23. Müslümanlık hüsnü muaşeret demektir
24. İctimaî vazifeler
25. Teavün
26. İslam dininden insaf ve mürüvvet
27. İslâmda taassup yoktur
28. Riyakârlık

29. Kıraat- İbadet Günleri
30. Müslümanlar nasıl dua ederler?
31. Ayetilkürsi
32. İhlâs suresi
33. Fatıha suresi
34. Şiir-Anneme Dua
35. Şiir-Babama Dua’’¹²¹

Beşinci sınıf kitabı konu başlıkları şöyledir:

1. Müslümanlık
2. Müslümanlıkta ilim
3. Hak ve Hakikat
4. Dinde hürriyet
5. İlim ve İrfan
6. Fikirde Serbestî
7. Dünya İşleri
8. Dini vazifeler
9. Dinimiz, İşimiz
10. İslâm dini ve Halk işleri
11. İslâm dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur.
12. İslâmda din hakimiyeti yoktur
13. İslâm dini ruhanî teşkilâta muhtaç değildir.
14. Müslümanlık insanların yaratılışına göre en iyi bir dindir.
15. Müslümanlıkta din ilimlerive âlimleri
16. İçtihat

¹²¹ İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 4*, Marifet Matbaası, İstanbul, 1930.

17. Müslümanlık bir kavme mahsus değildir
18. İslâmda mezhepler nasıl çıktı?
19. Mezheplere göre İslâmlar
20. Türklük ve Müslümanlık
21. Türklerin İslâmiyete hizmeti
22. Müslüman Araplar
23. Hintliler, Efganlılar, İranlılar
24. Mısır, Cezayir, Tunus, Fas
25. Müslüman milletler arasında Türklerin mevki
26. Her millt Allahına kendi diliyle hitap eder
27. İslâm dininin zuhnru
28. Hz. Muhammet A.S.
29. İslâm dininin yayılması
30. Bellenecek bazı Kuran sureleri
- 1-Fatiha Suresi
- 2-İhlas Suresi
- 3-Asır Suresi
- 4-Ayetil kürsi Tercemesi¹²²

¹²² İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: Sınıf: 5*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1929.

A.TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3.-4.-5. SINIFLAR)’NDA MÜSLÜMAN ÇOCUK

Çalışmada “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5. Sınıflar)” adlı eserde yetiştirilmek istenen Müslüman çocuk profili beş ayrı başlık altında incelenmiştir. Öncelikle “Müslüman çocuğun inancı” ele alınmış ve çocuğun dine bakışı, inandığı itikadi esaslar, inanmasında aklın rolü ve sakınması gereken yanlış inanç ve uygulamalar analiz edilmiştir. Sonrasında “Müslüman çocuğun ibadeti” hususu üzerinde durulmuş ve çocuk, dini vazifeleri hakkında bilgilendirilmiştir. Bu bölümde çocuğun dua etme davranışını kazanması, din ve dünya işlerini birbirinden ayırması ve ibadetini manevi bir hal içerisinde yerine getirmesi konuları da ele alınmıştır. Sonraki başlıkta “Müslüman çocuğun ahlakı” konu edilmiş, İslam’da ahlakın yeri ve önemine değinildikten sonra esere göre Müslüman çocuğun sahip olması gereken ahlaki niteliklere yer verilmiştir. “Müslüman çocuğun vatandaşlık kimliği” başlığı altında ise Müslüman çocuk aynı zamanda bir vatandaş olarak ele alınmış ve esere göre çocuğun bu kimliğe ilişkin özellikleri dile getirilmiştir. Bu bölümde ayrıca çocuğa hissettirmek istenen milliyetçilik duygusu ve vatan sevgisi de konu edilerek incelenmiştir. “Müslüman çocuğun toplumdaki yeri” adlı son başlıkta ise Müslüman çocuğun toplumla olan ilişkisi, topluma karşı vazifeleri, toplumsal yenilik ve gelişmelere açıklığı, esere göre Müslüman çocuk için bulunması uygun görülen mekânlar ve özel gün ve geleneklerin öğretilmesi konularına yer verilmiştir.

1. Müslüman Çocuğun İnancı

Eserde İslam dininin inanç boyutu pek çok başlık altında anlatılmıştır. “İslam Dini”, “Şehadet”, “Müslümanlık”, “Dinimiz” gibi başlıklar altında inanca dair bilgilere daha

çok yer verilmekle beraber, dinin diğer boyutlarıyla alakalı bilgilerin içerisinde inanca da yer verilmiştir. Başlıklardan bir kısmı ise “Tanrımız”, “Allah büyüktür”, “Peygamberimiz” başlıkları gibi doğrudan inanç esaslarıyla bağlantılı şekilde isimlendirilmiştir.

Eserde İslam dinine dair temel bilgilere fazlaca yer verilmektedir. İslam dininin belli bir millete ait olmayıp tüm insanlığa gönderilmiş beşeri bir din olduğu dile getirilmiştir.¹²³ İslam dininin tek hak din olduğu belirtilmiş ve bu dinin işlev ve faydaları şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“Çocuklar! Biliniz ki Allah nazarında bir din vardır. O da İslâmdır. İslâm dini Müslümanlar için büyük bir nimettir. Bize Allahı tanıtan ve sevdiren, kalplerimize ana baba muhabbeti sokan, bizi fenalıklardan, kötülüklerden koruyan, bedenimize sıhhat ve afiyet ihsan eden, akıl ve fikir veren, evvela düşün sonra inan deyen, bizi çalıştıran, mes’ut eden bu mübarek, büyük dini sevelim”

Eserde göre İslam dini sade ve yüksek bir dindir.¹²⁴ Uygulaması kolay bir dindir.¹²⁵ Dinlerin sonuncusudur.¹²⁶ Müslümanlar ise en doğru ve temiz kalpli insanlardır.¹²⁷

Eserde inancın temeli olan kelime-i şهادete daha çok manası itibarıyla yer verilmiştir. Ezan metni içerisinde ise Latin harfleriyle okunuşu ve manası verilmiştir. “Şهادet” kelimesinin anlamı ise bir dipnotla kısaca belirtilmiştir.¹²⁸ Kelime-i şهادet için üçüncü sınıf kitabında “Şهادet” adlı bir konu başlığı da yer almıştır.¹²⁹ Eserde belirtildiği üzere kelime-i şهادeti kalp ile tasdik ve dil ile ikrar eden mümin sınıfına dâhil

¹²³TÇDK, 3, s. 52.

¹²⁴TÇDK, 3, s. 59.

¹²⁵TÇDK, 4, s. 6.

¹²⁶TÇDK, 4, s. 4.

¹²⁷TÇDK, 3, s. 37.

¹²⁸TÇDK, 3, s. 14-15.

¹²⁹TÇDK, 3, s. 34.

olmaktadır.¹³⁰ Buna ilaveten yalnız kalp ile tasdik de yeterlidir, dil ile söylenmesi iman eden ve etmeyen kimselerin bilinmesi içindir.¹³¹ Eserde mümin olmak bu esaslara inanmanın yanında ahlaklı olmayı da içerir.¹³² Nitekim kişinin dili, kalbi ve işi birbirine uymadıkça ve komşusu fikrinden emin olmadıkça yani güvenilir bir kimse olmadıkça o kişi mümin olamaz.¹³³ İslam'ın temel esaslarına inanarak kelime-i şهادet getiren çocuk da mümin bir çocuktur.¹³⁴ Eserde İslam dinine inanan kimseler için müminler ifadesi yerine “imanlar” kelimesi de kullanılmıştır.¹³⁵ Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve peygamberlerin sonuncusu olduğuna inanan kimseler “Müslüman” olarak da tanımlanmıştır. Bu haliyle eserde Müslümanlığın tanımı da yapılmıştır.¹³⁶ Müslümanlık ayrıca iyi ahlak sahibi olmak ve Allah'ın ve peygamberinin emirlerine uymaktır.¹³⁷ Kısaca peygamberimizin bildirdiği İslam dinine tabi olanlara Müslüman denir.¹³⁸ Eserde Müslüman olmakla kişi Allah'ını daha iyi tanır, O'nu sevmekle ve emirlerine uymakla O'ndan gelecek iyilikler konusunda ümitvâr olur.¹³⁹

Eserde inanma bakımından farklı insan gruplarına da yer verilmiştir. Müslüman olmayanlardan “gayrimüslim” olarak bahsedilmiştir.¹⁴⁰ Bunun dışında bilhassa yalan söyleme mevzuuyla birlikte “münafıklık” da zikredilmiş, yalanın münafıklığı davet ettiği söylenmiştir.¹⁴¹ Yalanın ve imanın bir arada bulunamayacağı, yalanın münafıklık

¹³⁰TÇDK, 4, s. 7.

¹³¹TÇDK, 5, s. 30.

¹³²TÇDK, 4, s. 7.

¹³³TÇDK, 4, s. 100.

¹³⁴TÇDK, 3, s. 37.

¹³⁵TÇDK, 4, s. 9.

¹³⁶TÇDK, 3, s. 25.

¹³⁷TÇDK, 5, s. 3.

¹³⁸TÇDK, 4, s. 3.

¹³⁹TÇDK, 4, s. 4.

¹⁴⁰TÇDK, 4, s. 92.

¹⁴¹TÇDK, 4, s. 26.

anlamına geldiği belirtilmiştir.¹⁴² Verilen sözden caymanın da münafıklık alameti olduğu dile getirilmiştir.¹⁴³ Münafık kimse kendisine güvenildiği takdirde ihanet eder.¹⁴⁴

Eserde iman akıl ile ilişkilendirilmiş ve şehadet edilen âlemden Allah'ın varlığı ve büyüklüğü bilgisine ulaşılabileceği dile getirilmiştir. Ancak akılla iman edilebileceği belirtilmiş, aklın kuvvetiyle tüm kâinatı yaratan bir Allah ve insanları doğruya teşvik eden bir peygamber olduğu bilgisine ulaşılabileceği ifade edilmiştir.¹⁴⁵ O halde akıl ve din birbirinden ayrı şeyler değildir. Eserde düşünüp aklederek iman edilmesi şu şekilde öğütlenmiştir: “Ey Müslüman çocuk! Evvelâ düşün sonra inan! Aklın kabul etmediğini din de kabul etmez!”¹⁴⁶ Aklın inanma ve iman etme konusundaki rolünün özellikle belirtilmesi, dönemde akılcılığa verilen önemin de bir göstergesi olmuştur. Nitekim 1926 Programında da belirtildiği üzere, akıl her şeyin üstünde görülmüştür.¹⁴⁷ Bu bağlamda kişinin iman etmesi, akılla düşünüp karar vermesine bağlı kılınmıştır.

Eserde bugün Türklerin inandığı dinin İslam dini olduğu pek çok yerde belirtilmiş, Türklük ve Müslümanlık bir arada zikredilmiştir. Bugünkü Türklerin itikatta sunnî olduğu,¹⁴⁸ Ebu Mansur Maturidi'yi imam edinerek onun mezhebine mensup bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹ Pek çok yerde İslam dininin büyüklüğü vurgulanmıştır. İslam dininin ve Müslümanlığın bir nimet olarak görülüp sevilmesi ve şükredilmesi çok defa öğütlenmiştir. “Yarap! Sana bin defa şükür, bizi Müslüman yarattın, bize kuran ihsan ettin, Hz. Muhammet (A.S.)ı Peygamber olarak gönderdin, bize doğru yolu gösterdin, bize nimet verdin, hayat verdin; bizde bütün imanımızla, en saf ve masum kalbimizle sana

¹⁴²TÇDK, 4, s. 99.

¹⁴³TÇDK, 4, s. 77.

¹⁴⁴TÇDK, 4, s. 99.

¹⁴⁵TÇDK, 5, s. 7

¹⁴⁶TÇDK, 5, s. 8.

¹⁴⁷Alp, 2020, s. 422.

¹⁴⁸TÇDK, 5, s. 58.

¹⁴⁹TÇDK, 5, s. 47; TÇDK, 5, s.60-61.

hamdediyoruz...”¹⁵⁰ ifadeleriyle sevgi ve şükür duyguları bir dua vasıtasıyla benimsetilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda Müslüman olmakla iftihar edileceği de ifade edilmiştir.¹⁵¹ İmanın korunması ve daimi olması konusunda Peygamberimizin Allah’a kendisini imanda daim kılması için yalvardığı duaya da yer verilmiştir.¹⁵²

Eserde Müslüman, genel itibariyle inanç esaslarını öncelikle aklıyla düşünüp tartan ve anladıktan sonra kalbiyle ve diliyle tasdik eden bir kimse konumundadır. Müslüman çocuk tüm bu inanç esaslarına iman etmenin yanında ahlaklı bir kimsedir. İslam’ın büyüklüğünün ve güzelliğinin farkındadır. Bu sebeplerle dinini ve dindaşlarını sevmekte, ahlakını ve dinini korumak için çaba harcamaktadır. Bu dinin mensubu olduğu için daima şükredip, diniyle iftihar etmektedir.

1.1. Temel İnanç Esaslarının Benimsenmesi

Eserde Müslüman çocuğunun inanması gereken temel inanç ilkelerine dağınık bir şekilde yer verilmiştir. Bu ilkeler “imanın şartları” şeklinde verilmek yerine daha çok çeşitli metinler içerisinde ve benimsenmesi için sevdirmeye üslubu kullanılarak anlatılmıştır. Bu bağlamda bilhassa Allah’a iman ve Peygambere iman hakkında çeşitli şiirlere, çocuğun dilinden yazılmış dualara yer verilmiştir.¹⁵³ En fazla Allah’a iman bahsi üzerinde durulmuş, Allah’ın büyüklüğü ve kudreti vurgulanmıştır.¹⁵⁴ Peygambere iman hususunda ise Peygamberimiz, daha çok ahlakı ile tanıtılmıştır. Bu bağlamda Müslüman çocuğun Hz. Muhammed’i peygamber olarak tanıması, onu kendine örnek alması

¹⁵⁰TÇDK, 5, s. 5.

¹⁵¹TÇDK, 4, s. 4.

¹⁵²TÇDK, 4, s. 37.

¹⁵³Bkz. TÇDK, 3, s. 23, 27, 40.

¹⁵⁴Bkz. TÇDK, 3, s. 23.

amaçlanmıştır.¹⁵⁵ Kitaba iman konusu dâhilinde ise diğer kutsal kitaplara yer verilmemiş, yalnızca Kur'an-ı Kerime dair bilgilere yer verilerek, bu kitap bir rehber olarak tanıtılmıştır.¹⁵⁶ Ahirete iman hususunda ise “ahiret” kelimesine eserde fazlaca yer verilmiş ve ahiret hayatı daha çok dünya hayatı ile birlikte zikredilmiştir. Sırat, hesap, ceza gibi soyut konulara girilmeden daha çok Müslüman çocuğun hem dünya hayatı ve hem ahiret hayatı için çalışması ve bu ikisi arasındaki dengeyi sağlaması istenmiştir.¹⁵⁷ Meleklerle iman bahsinde ise eserde “melek” ifadesine rastlansa da¹⁵⁸ bu konunun ayrıbir iman ilkesi olarak ele alınmadığı görülmüştür. Kaza ve kader bahsi de meleklerle iman bahsinde olduğu gibi ayrı bir ilke olarak ele alınmamış fakat bu konuyla ilgili görülebilecek şekilde daha çok hayatta tedbir almanın önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu konuya dair tevekkül kavramına da ihtimam gösterilmiş ve bu hususun Müslüman çocuk tarafından nasıl anlaşılması gerektiği açıklanmıştır.¹⁵⁹

1.1.1. Allah’a İman

Eserde temel inanç esasları arasında kendisine en geniş şekilde yer verilen Allah’a iman bahsidir. Allah kelimesinin yerine “Cenabıhak”¹⁶⁰, “Tanrı Taalâ”¹⁶¹, “Ulu Tanrı”¹⁶² ifadeleri de kullanılmıştır. Bismelenin anlamı verilirken “Tanrı” ifadesi tercih edilmiştir.¹⁶³ Müslümanlar açısından günlük hayatta fazlaca kullanılan bir söz olan bismelenin anlamında “Allah” ifadesi yerine “Tanrı” ifadesinin kullanımının tercih

¹⁵⁵ Bkz. *TÇDK*, 3, s. 52-53; *TÇDK*, 4, s. 28-30.

¹⁵⁶ Bkz. *TÇDK*, 3, s. 27-28.

¹⁵⁷ Bkz. *TÇDK*, 4, s. 49, 58-59, 75.

¹⁵⁸ *TÇDK*, 3, s. 24.

¹⁵⁹ *TÇDK*, 4, s. 53-55.

¹⁶⁰ *TÇDK*, 4, s. 105.

¹⁶¹ *TÇDK*, 3, s. 4; *TÇDK*, 3, s. 22.

¹⁶² *TÇDK*, 3, s. 22.

¹⁶³ *TÇDK*, 3, s. 33.

edilmesi Dil Devrimi sonrası dilde Türkçeleşme ve millileşme çabalarının bir tezahürü olarak görülebilmektedir.

Eserde Allah; merhametli, büyük, adil, ibadet edilen, kendisinden iyilik beklenen, kötülüklerden koruyan, kuvvet ve kudret veren, günahları affedecek olan, bahtiyar eden,¹⁶⁴ yeri-göğü, güneşi ve yıldızları, insanları ve hayvanları, otları ve ağaçları yaratan, bir olan, her şeyi görüp bilen, bize doğru yolu gösteren, fenalıklardan koruyandır.¹⁶⁵ Allah'ın kudretinin sonu yoktur.¹⁶⁶ Aynı zamanda Allah en büyük, her şeye gücü yeten, kendisinden gizli hiçbir şey bulunmayan, cömert, adil, besleyen ve büyütendir.¹⁶⁷ Allah'ın büyüklüğü ve her şeyi yaratması üzerinde daha fazla durulmuş, eserde Allah'ın büyüklüğünün vurgulandığı bir şiire de yer verilmiştir.¹⁶⁸ Allah her şeyi yoktan var eden, ibadet edilmeye layık olandır. Allah'ı gözle göremez, nerede olduğunu bilemeyiz. Fakat o bizim yaptıklarımızı da kalbimizden ve zihnimizden geçirdiklerimizi de görür ve bilir.¹⁶⁹ Eserin 1928 Osmanlıca basımlı halinde Latin harfleriyle basımından farklı olarak “Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Ne işine karışanı ne kendine benzeri yoktur. Varlığı kendinden. Her yerde hazır ve nazırdır.” ifadelerine de yer verilmiştir.¹⁷⁰

Eserde Allah için; “Allah müminlerin kalplerinde yaşayan ulvî bir varlıktır.”¹⁷¹ ifadesine yer verilmiştir. Eser, Ronald Goldman'ın Dinî Düşünce Gelişim Teorisi'ne göre Somut Dinî Düşünce Aşaması'nda bulunan öğrencilere hitap etmektedir. Bu aşamadaki çocukların düşünceleri daha çok somut ve bireysel tecrübelerle dayalı olarak oluşturulmaktadır. Çocuklar bu aşamada tanrıyı antropomorfik özelliklerle tasavvur

¹⁶⁴TÇDK, 3, s. 12-13.

¹⁶⁵TÇDK, 3, s. 22.

¹⁶⁶TÇDK, 3, s. 35.

¹⁶⁷TÇDK, 3, s. 61.

¹⁶⁸TÇDK, 3, s. 23.

¹⁶⁹TÇDK, 3, s. 36.

¹⁷⁰*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928, s.40.

¹⁷¹TÇDK, 3, s. 35.

ederler.¹⁷² Dolayısıyla bu ifadelerin somut düşünce aşamasında olan bireyler için sorun oluşturabileceği düşünülmektedir.

Eserde Allah, Müminlerin kalplerinde yaşayan yani hissedilebilen, düşünülebilen bir varlık olarak anlatılmıştır. Nitekim eserde Kuran-ı Kerim için “ Gökte, yerde, tende, canda bir yaratan sezdiren”¹⁷³ ifadeleri kullanılmıştır. Allah’ı düşünmek eserde pek çok yerde zikredilmiştir. Örneğin eserdeki “Bir Müslüman ezan okunurken konuşmaz, gülmez, eğlenmez. Allahı düşünür dua okur.”¹⁷⁴ ya da “Her şeyi unuttum. Allahımı ve Peygamberimi düşünmeğe başladım”¹⁷⁵ gibi ifadelerden Allah’ı düşünmenin teşvik edildiği anlamı çıkarılabilmektedir.

Esere göre Allah bilgisine sahip olmanın en iyi yollarından biri de ilimdir. İnsan Allah’ı, dini, vatani hatta kendini bile ilim ile tanır.¹⁷⁶ “İlim sahibi olmak Allah’a yaklaşımdır”¹⁷⁷ Yine esere göre Allah bilgisinin verildiği bir yer de ilmin merkezi olan mekteplerdir. Eserdeki bir şiirde ; “Ne büyüksün ey Allah sen / Ben öğrendim derslerimden”¹⁷⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Tahsil ilerledikçe Allah’ın büyüklüğü ve ihsan ettiklerinin çokluğu daha iyi anlaşılmakta, dolayısıyla Allah bilgisi ve verdiği nimetlere şükür de bu oranda artmaktadır.¹⁷⁹ Allah’ın büyüklüğünü, kudret ve kuvvetini en çok okuyanlar ve özgür düşünenler anlayabilir.¹⁸⁰

Esere göre İslâm’da Allah ile kul arasında bir vasıta yoktur. Allaha yaklaştırmak için bir vasıtaya ihtiyaç da yoktur. İbadet de yalnızca Allah’a edilir. Allah ile bir vasıtaya ihtiyaç duymadan doğrudan doğruya iletişim kurabilir, dua edebilir, af dileyebiliriz. Eserdeki Allah ile kul arasında bir vasıta bulunmayışına özellikle vurgu yapılması, 1926

¹⁷² Karaca, 2007, s. 53-54.

¹⁷³ TÇDK, 3, s. 28.

¹⁷⁴ TÇDK, 3, s. 9.

¹⁷⁵ TÇDK, 3, s.12.

¹⁷⁶ TÇDK, 5, s. 5

¹⁷⁷ TÇDK, 5, s. 6.

¹⁷⁸ TÇDK, 3, s. 23.

¹⁷⁹ TÇDK, 4, s. 62-63.

¹⁸⁰ TÇDK, 5, s. 19.

ve 1930 yılı müfredat programlarında belirtilen : “İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur. Her Müslüman Allah’ına bizzat ibadet eder. İslam’da din rüesası yoktur, çünkü din nazarından bütün Müslümanlar müsavidir. Allah indinde hiçbir Müslümanın faziletten başka bir sebeple, diğerinden fazla bir mevkii yoktur.” şeklindeki ifadelerle açıklanabilmektedir.¹⁸¹ İslamda din rüesası ya da ruhbanlığın olmayışının, Allah ile kul arasında bir vasıtanın varlığının kabul edilmeyişinin bu denli vurgulu şekilde dile getirilmesi; Osmanlı döneminden beridir tarikatler ve tekkeler ile bidat ve hurafeler yönüyle yaşanan sorunlardan ileri geldiği düşünülebilmektedir. Nitekim yaşanan olumsuz durumlar nedeniyle 19. Yüzyıl ile beraber yürütülen politikalarla, devletin tekkeler üzerindeki denetim ve kontrolü arttırılmıştır.¹⁸² Cumhuriyet Dönemi’ne gelindiğinde ise bu kurumlar; oluşturulmak istenen toplum yapısına tezat bir görünümde olması, milli birliği zedeleyici bir unsur olarak görülmesi ve muhalefetin merkezinde bulunabilmesi riski nedeniyle 1925 yılı itibariyle kaldırılmıştır.¹⁸³

Esere göre Allah daima kullarıyla beraberdir. Her halimizi görür ve bilir. Bu nedenle yalnızca O’na kulluk eder ve yalnızca O’ndan yardım isteriz.¹⁸⁴ Nitekim eserde Peygamber Efendimiz’in hicret sırasında arkadaşı Hz. Ebubekir’e “korkma! Allah bizimledir.” dediği söylenmiştir.¹⁸⁵ Esere göre dinimizde Allah’a her gün ibadet edilir dolayısıyla Allah’la daimi bir ilişkimiz de mevcuttur.¹⁸⁶ İradesi kuvvetli olan bir mümin bir rehber ihtiyacı duymadan Allah’ın büyüklüğünü, onun kuvvet ve kudretini doğada vücut bulan en basit bir hadiseden dahi anlayabilir.¹⁸⁷ Nitekim yine esere göre İslam dini,

¹⁸¹İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926, s. 49; Alp, 2020, s. 62.

¹⁸²Bkz. İsmail Kaya, “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri”, *Journal of Analytic Divinity*, C. 4, S. 2, 2020, s. 215-244.

¹⁸³Bkz. Cem Apaydın, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 16, S. 32, 2017, s. 149-171.

¹⁸⁴TÇDK, 5, s. 30-32.

¹⁸⁵TÇDK, 3, s. 44.

¹⁸⁶TÇDK, 4, s. 102.

¹⁸⁷TÇDK, 5, s. 36.

Allah'ı hakkıyla tanıyabilmek ve buna dair kalplerde bir şüphe kalmaması için yarattığı mahlukâtın, eserlerinin seyredilmesini teşvik eder.¹⁸⁸ Eserde Müslüman çocuğa Allah'ın daima her şeyi görüp bildiğinin, her daim kullarıyla beraber olduğunun söylenmesi, Allah ile vasıtasız ve sürekli bir iletişim halinde olduğunun belirtilmesi ve çokça dua metnine yer verilmesi ile tarikat ve tekke gibi kurumlara ihtiyaç olmadığına ve bir Müslümanın dua ve ibadet yoluyla Allah ile doğrudan ve daimi bir ilişki içerisinde olabileceğine işaret ediliyor olabilir.

Eserde Allah'a karşı duyulan iki duygu üzerinde daha baskın şekilde durulmuştur. Bunlardan biri Allah sevgisi diğeri ise Allah korkusudur. Eserde "Allah sevgisi" adında bir konu başlığı bulunmaktadır.¹⁸⁹ Çocuğun dilinden yazılmış bir dua metninde ise "Ben bir küçük çocuğum, fakat sana muhabbetim çoktur."¹⁹⁰ ifadeleriyle Allah sevgisi benimsetilmek istenmiştir. Dinin kalplerimize Allah sevgisi verdiği¹⁹¹, Allah sevgisinin bütün ibadetlerin başı olduğu¹⁹² dile getirilmiştir. Peygamberimizin de Allah'ı tüm kalbimizle, düşüncemizle ve tüm gücümüzle sevmeyi teşvik ettiği, Allah sevgisinin seven kimse için bir kuvvet olduğuna dair sözleri de aktarılmıştır.¹⁹³ Eserde Allah'ı sevmek, onun sevdiklerini sevebilmek, sevdiği işleri yapabilmek için edilen bir dua örneğine yer verilmiştir.¹⁹⁴ Dolayısıyla Allah sevgisi aynı zamanda Allah tarafından ihsan edilmesi istenen bir duygudur. Allah'ı sevgisi ve ona yaklaşmanın yolunun kişinin kendini ve tüm yaratılmış olanları sevmekten geçtiği dile getirilmiştir.¹⁹⁵

Allah sevgisinin yanında Allah tarafından sevilme de istenen bir durumdur. Nitekim yine çocuğun dilinden yazılmış bir dua metninde "Ey benim büyük Tanrım, sen

¹⁸⁸TÇDK, 5, s. 18.

¹⁸⁹TÇDK, 3, s. 35.

¹⁹⁰TÇDK, 3, s. 61.

¹⁹¹TÇDK, 3, s. 21.

¹⁹²TÇDK, 3, s. 23.

¹⁹³ TÇDK, 4, s. 6; TÇDK, 4, s. 30.

¹⁹⁴TÇDK, 4, s. 37.

¹⁹⁵TÇDK, 4, s. 90.

de beni seversin değil mi? Çünkü ana ve babamın sözlerini dinlerim, Kuranı okurum, derslerime çalışırım.”¹⁹⁶ cümlesi yer almaktadır. Bu ifadeler ile Allah’ın sevgisini kazanmanın, anne babanın sözünü dinlemek, ders çalışmak gibi birtakım koşullara bağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Allah sevgisini kazanmanın vazife ahlakına sahip olmakla ilişkilendirildiği söylenebilmektedir. Allah sevgisinin vazife ahlakına sahip olmakla gösterilebileceği düşüncesi, bu ahlaka ne kadar değer verildiğinin de bir işareti sayılmaktadır. Nitekim yeni kurulmuş ve kalkınmayı hedefleyen bir devlet için en büyük ihtiyaç, nitelikli, vazife ahlakına sahip ve liyakatli insanlar olmuştur.

Bir başka dua metninde “Yarap! bu büyük vatan, bu büyük din için kalpleri kuvvetle titreyen, gözleri sevinçle yaşaran bu sadık ve fedakâr çocukları seviyorsun değil mi?”¹⁹⁷ ifadelerine yer verilmiştir. Bu sözlerden hem Allah tarafından sevilmenin ne kadar istendiği hem de buna ulaşmanın yolunun nerelerden geçtiği anlaşılmaktadır. Anne babanın sözlerini dinlemek, Kuran okumak, derslerine çalışmak, vatana sadık kalıp fedakâr ve hayırlı bir insan olmak, insaflı olmak¹⁹⁸, alın teriyle kazanmak¹⁹⁹ da Allah’ın sevgisini ve dostluğunu kazanmanın yolları olarak sayılmıştır. Çocuğun dilinden yazılan bir anı metninde camiye gelen çocukların da Allah’ın sevgisine nail olacağı ifade edilmiştir.²⁰⁰

Esere göre Allah’ı sevmenin yanında ondan korkmak da bir gerekliliktir. Nitekim eserde İslam dininin Allah’tan korkmamızı istediği belirtilmiştir.²⁰¹ Peygamberimizin bu konuda “Ey küçük çocuklar Allahı düşününüz, Allahtan korkunuz.”²⁰² dediği nakledilmiştir. Eserde Allah’tan korkmakla fenalıklardan ve kötülük yapmaktan uzak

¹⁹⁶TÇDK, 3, s. 40.

¹⁹⁷TÇDK, 4, s. 67.

¹⁹⁸TÇDK, 4, s. 91.

¹⁹⁹TÇDK, 4, s. 68.

²⁰⁰TÇDK, 3, s. 12.

²⁰¹TÇDK, 3, s. 58.

²⁰²TÇDK, 3, s. 46.

durulacağı ifade edilmiştir.²⁰³ Böylece Allah'ı hem seven hem de O'ndan korkan, nefsinin her türlü kötülükten sakındırmış olmaktadır.²⁰⁴

Eserde kul ile Allah arasındaki iletişimin karşılıklı bir iletişimin olduğu görülmektedir. Nitekim eserde çocuğun dilinden pek çok duaya yer verilmiştir. Müslüman çocuk onu yoktan var eden, nice nimetler ihsan eden Allah'a çok şükreder, bu şükrünü ibadet ederek de gösterir²⁰⁵, onun huzurunda bulunur²⁰⁶, küçük kalbiyle ona secde eder²⁰⁷, dualarında O'ndan yardım ister²⁰⁸, yalnızca O'na güvenir, kendi imanına ve çabasına dayanır²⁰⁹ ve çalışıp azmettikten sonra muvaffakiyetini Allah verir.²¹⁰ Müslüman çocuk daima her türlü kötülükten korunmak için Allah'ın rahmetine sığınır, onun çok merhametli ve affedici olduğunu bilir.²¹¹ Bu bağlamda eserin Osmanlıca baskısında “Hakka sığınmak” adında bir başlık da bulunmaktadır.²¹²

Esere göre Allah'a iman bahsinde Müslüman çocuğun kâinata bakarak Allah'ı düşünmesi, bir rehber dahi ihtiyaç duymadan gözlem yaparak tek başına da Allah bilgisine ulaşabileceği söylemi, ilimle Allah'a dair bilgisini arttırması gibi hususlar, dönemde akla ve düşünmeye verilen değerin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu durumun, dönemde benimsenen akılcılık anlayışından ve tabi olunan 1926 Programında da belirtildiği üzere “aklın her şeyin fevkinde görülmesi” kabulünden kaynaklandığı düşünülmektedir.²¹³

²⁰³TÇDK, 3, s. 23.

²⁰⁴TÇDK, 3, s. 36.

²⁰⁵TÇDK, 4, s. 36.

²⁰⁶TÇDK, 3, s. 4.

²⁰⁷TÇDK, 3, s. 24.

²⁰⁸TÇDK, 3, s. 62.

²⁰⁹TÇDK, 5, s. 38.

²¹⁰TÇDK, 4, s. 30.

²¹¹TÇDK, 4, s. 37.

²¹²*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 35.

²¹³ Alp, 2020, s. 422.

Eserde Allah sevgisiyle beraber Allah korkusuna dair ibareler yer alsa da asıl vurgulanan ve benimsetilmek istenen duygu Allah sevgisi ve beraberinde gelen şükür duygusudur. Allah’a iman konusunda tercih edilen bu tavrın ise, kaynağını 1926 Programında din derslerinin amacı olarak “Din derslerinin hedefi, çocuklara Cenab-ı Hakka karşı şükran ve muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin fâidesini bildirmektir.” şeklinde belirtilen ifadelerden aldığı söylenebilmektedir. Nitekim programda daha çok sevgi teması güçlü tutulmuş ve inançtaki birlik esası vurgulanmıştır. Aynı programın 3. Sınıf programı içerisinde Allah’a iman bahsi konusunda ise şu ibareler yer almıştır: “Allah’a iman: Allah müminlerin kalplerinde yaşayan ulvi bir varlıktır. Allah büyük kudret-i fâtıradır. Allah sevgisi bütün ibadetlerin başı ve büyüğüdür. Allah’ı bize tanıtan Hazreti Peygamberdir. Allah zaman ve mekândan münezzehtir.” Bu ifadeler doğrultusunda incelenen ders kitaplarının muhtevasının, programda belirtilen din derslerinin hedefleri ve Allah’a iman bahsinde sunulan ibareler ile uyum halinde olduğu söylenebilmektedir.²¹⁴

1.1.2. Peygambere İman

Eserde Allah’a iman bahsinden sonra en geniş şekilde yer verilen esas Peygambere imandır. Eserde verilen ezan metni içerisinde bulunan kelime-i şهادette Hz. Muhammed’in peygamber olduğuna şهادet etme ibaresi de yer almaktadır. Peygamberimiz için “Hz. Muhammed (a.s.)”²¹⁵, “Rasulullah”, “Hz. Peygamber”²¹⁶, “Peygamber”, “Peygamberimiz”²¹⁷ gibi ifadeler de kullanılmıştır. Eserin genelinde

²¹⁴*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45-47.

²¹⁵*TÇDK*, 3, s. 38.

²¹⁶*TÇDK*, 3, s. 37.

²¹⁷*TÇDK*, 3, s. 39.

Peygamberimizin sözlerine, öğütlerine ve fiillerine geniş yer ayrılmıştır. Sözleri için “hadis” kelimesi kullanılmıştır. Sahih hadislerin İmam Buhari ve İmam Müslim tarafından bir araya getirildiği, hatta İmam Buhari’nin eserinin Müslümanlar için Kur’an’dan sonra en büyük kitap sayıldığı ifade edilmiştir.²¹⁸ Öğütlerine dair Hz. Peygamberin vefatı öncesinde irat ettiği hutbenin bir kısmına da yer verilmiştir.²¹⁹

Eserde Peygamberimiz Hz. Muhammed, peygamberlerin en büyüğü ve sonuncusudur. İnsanlığa rahmet olarak gönderilmiş, tüm insanlara iyiliği öğretmek için gelmiştir. Bize Allah’ın emirlerini bildirerek doğru yolu gösterir.²²⁰ Eser içerisinde Peygamberimizle ilgili pek çok konu başlığı yer almaktadır. Bu başlıkların içeriğine ve genel olarak tüm esere bakıldığında daha çok Peygamberimizin ahlaki özelliklerine, sözlerine ve yaşamına yer verildiği görülmektedir. Özellikle Peygamberimizin ahlakına gerek farklı konuların içerisinde, gerek alt başlıklar dâhilinde yer verilmiştir. Peygamberimizin de bir beşer olduğuna vurgu yapılarak, kendisinin daima en iyi ve en temiz insan olduğu dile getirilmiştir. Kendisinin “Ben ancak mekârim ve fazaili ahlâkı tamamlamak için gönderildim.” sözü nakledilerek onun güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiği pek çok yerde tekrar edilmiştir.²²¹ Hz Muhammed eserde yüce makam sahibidir,²²² masumdur,²²³ insanların en mükemmelidir, çok şefkatli, merhametli ve fetânet sahibidir. Daima mütevazı bir hayat yaşamış, kimsenin kalbini kırmamış, adaletten ayrılmamıştır. Düşmanlarını bile affetme yolunu tercih edecek kâmil bir imana

²¹⁸TÇDK, 5, s. 47.

²¹⁹TÇDK, 3, s. 54-55.

²²⁰TÇDK, 3, s. 24, 25, 34, 57.

²²¹TÇDK, 5, s. 84; TÇDK, 3, s. 58.

²²²TÇDK, 3, s. 39.

²²³TÇDK, 3, s. 26.

sahiptir.²²⁴ Esere göre bütün faziletlerin kaynağı Peygamberimizin sünnetidir.²²⁵

Peygamberimiz tüm insanlığa gönderilmiş ve tüm insanlığa hitap etmiştir.²²⁶

Esere göre, Peygamberimiz herkesin iyiliğini isteyip daima iyiliği öğretmiştir. Müslümanlara kendi için istediklerini başkası için de istemeyi öğütlemiştir. Müslümanları hayırlı birer insan olmaya teşvik etmiştir.²²⁷ Müslümanlar da Hz peygamberi çok sever hatta anne babasından daha fazla muhabbet duyar²²⁸ ve onun emirlerini yerine getirirler.²²⁹ Üçüncü sınıflar için hazırlanmış ders kitabındaki “Ya Muhammet” adlı şiirde şu ifadelere yer verilmiştir:

“Her çocuğun küçük kalbi senindir.

Masum olan Resûlullahı bilir;

Biz masumuz, kalbimizle anlarız,

Senin dünya cennetinde biz varız,

Bize büyük yüreğini bildir,

Her çocuğun temiz ruhu senindir.

Ulu Kâben kalbimizde açılır

Yüzümüzden senin nurun saçılır.”²³⁰

Peygamber inancı ve sevgisini aşlamak amacıyla kitapta yer verilmiş olan şiir

R.Goldman’ın Dini Düşünce Gelişim Teorisi’ne göre Somut Dini Düşünce

²²⁴TÇDK, 5, s. 83.

²²⁵TÇDK, 5, s. 44.

²²⁶TÇDK, 5, s. 51-52.

²²⁷TÇDK, 4, s. 15.

²²⁸TÇDK, 3, s. 26.

²²⁹TÇDK, 3, s. 25.

²³⁰TÇDK, 3, s. 26.

Aşaması'ndaki çocuklar için uygun olmayan, soyut ve anlaşılmaz ifadeler içermektedir.

Şiirin devamında şu ifadeler yer almaktadır;

“Kuranımızda senin sesin duyulur.

Kalbimizde muhabbetin oyulur.

Küçük ümmetin büyük ruhusun.

Sana bütün çocuklar feda olsun.”²³¹

Şiirde henüz soyut düşünce becerileri gelişmemiş seviyedeki öğrenciler için oldukça kapalı ve mecazi ifadeler yer almaktadır. Bunun yanında “Her çocuğun temiz ruhu senindir” ya da “Sana bütün çocuklar feda olsun” gibi ifadelerin, hitap ettiği öğrenci kitlesinin zihninde peygamber inancı açısından olumsuz ve tehlikeli sayılabilecek yanlış fikirleri ve tasavvurları da beraberinde getirebileceği düşünülmektedir. Yine eserin başka bir bölümünde bütün Müslümanların Peygamberimize “canımız sana feda olsun” dedikleri ve şefaatin istedikleri zikredilmiştir. Şefaatin ne olduğuna dair ayrıca bir tanıma yer verilmemiştir.²³² Bu anlamda bakıldığında kitabın pedagojik açıdan çocuk seviyesine tamamen uygun olmadığı söylenebilmektedir.

Eserde her sınıf seviyesinde siyer bilgisine yer verilmiştir. Eserin bazı yerlerinde farklı konudaki başlıklar altında dağınık şekilde Peygamberimizin hayatına dair bilgiler paylaşılırken bazen bu bilgiler daha ayrıntılı ve kronolojik şekilde sıralı başlıklar halinde anlatılmıştır. Siyer bilgisine en kapsamlı, bütün halde ve kronolojik olarak beşinci sınıf ders kitabında yer verilmiştir. Burada özetle Peygamberimizin velâdetinden başlanarak çocukluk yılları, evliliği, peygamberliği, ilk Müslümanlar, İslam dinine düşmanlık edenler nedeniyle Habeşistan hicreti, Medine'ye hicret, Kuba mescidinin inşası, Kiblenin

²³¹TÇDK, 3, s. 26.

²³²TÇDK, 3, s. 57.

Kâbe olması, gazve ve seriyyeler, Mekke'nin fethi, veda haccı ve hutbesi, Peygamberimizin ahirete irtihali konularına değinilmiştir.²³³ Eserin Latince harflerle basılmış baskısında Peygamberimizin çocukluğu döneminde Hz Halime'nin onda bazı harikulâde haller görüp annesine geri getirmesinin zikredilmesi dışında olağanüstü bir durumdan bahsedilmemektedir. Bu harikulade hallerin neler olduğuna ise yer verilmemiştir. ²³⁴ Fakat eserin 1928 yılı Osmanlıca harflerle basılmış üçüncü sınıf kitabında Hz. Halime'nin gördüğü bu harikulade hallere de yer verilmiştir. O sene kıtlığın var olduğu, peygamberimiz gelir gelmez hayvanların sütünün arttığı ve sütannesinin evinde bereket görüldüğü zikredilmiştir.²³⁵ Bunun dışında Osmanlıca baskıda, Latince baskıdan farklı olarak Peygamberimizin dedesi ile birlikte yağmur duasına çıkması ve onun hürmetine yağmur yağması ve yine amcası Ebu Talip ile Kâbe'de yağmur duasına katılması ve onun hürmetine yağmur yağarak bir bereket hâsıl olması hadiseleri de zikredilmektedir.²³⁶ Yine 1928 basımlı beşinci sınıflar için hazırlanmış Osmanlıca baskıda Latince baskılardan farklı olarak Peygamberimizin amcası Ebu Talip ile Şam yolculuğundayken Bahira isimli bir papazla karşılaşması ve Bahira'nın Peygamberimizde peygamberlik alametleri görerek onları Yahudiler konusunda uyarması hadisesine de yer verilmektedir. ²³⁷ Latince baskıda daha çok Peygamberimizin hayatı ile ilgili tarihi hakikatlere yer verilip, mucizevi olayların ve ayrıntıların aktarılmaması, 1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programında belirtilen esaslara daha uygun şekilde hareket edildiğinin göstergesidir. Nitekim programda Peygamberimizin hayatının anlatılması

²³³TÇDK, 5, s. 74-83.

²³⁴TÇDK, 5, s. 74-75.

²³⁵*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 42.

²³⁶*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 43.

²³⁷*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928, s. 57-58.

hususuna dair “İslam dinini insanlara öğreten zat: Hazreti Peygamber. Hazreti Muhammed’in hayatı ve ahlâkı [Muhtasar bir surette, yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerden ve harikulâde menkıbelerden bahis olunmayacaktır.]” ifadelerine yer verilmiştir.²³⁸

Eserde Hz Peygamber, çocukluğundan itibaren sürekli toplumun içinde var olmuş, toplum ve sorunlarından uzakta bir yaşam sürmemiştir. Nitekim çocukluk döneminde yaşadığı beldedeki susuzluk problemi nedeniyle farklı zamanlarda dedesi ve amcasıyla yağmur duasına götürülmesi²³⁹, yine amcası ile çocuk yaşlarında ticaret yolculuğuna çıkması²⁴⁰ buna örnek olarak gösterilebilir. Eserde belirtildiği üzere “Peygamberimizin çocukluğu bile büyükler içinde geçmişti.”²⁴¹ Bu minvalde düşünüldüğünde kitaptaki Müslüman çocuk profili, hem genel bağlamda hem de özelde Peygamberimizin hayatı anlatılırken toplumdan uzakta olmaktan ziyade, toplum ve sorunlarıyla bizatihi karşı karşıya olan bir konumdadır. Çocuğun tek muhatap olduğu kitle kendi yaşıtları değil aynı zamanda büyükleridir. Peygamberimiz gençliğinde de maişetini kazanmak için amcası Ebu Talip ile ticaret yapmış ve bu işindeki mahareti ve doğruluğuyla tanınmıştır. Sonrasında evlenmiş ve bir aile kurmuştur. Bu yönleriyle Hz. Peygamberin gençliği de örnek olarak gösterilmiştir.²⁴² Peygamberimiz yine Peygamberliğinden önceki süreçte toplumdaki ahlaksızlık ve yozlaşmadan rahatsız olup, bu duruma çok üzölmüştür. Her sene Ramazan ayında sakince düşünüp ibadet edebilmek için inzivaya çekilmiştir. Eserde verilen ifadeye göre bu inzivası ile “insanlara yeni bir nur saçmak” istemiştir.²⁴³

²³⁸*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 46.

²³⁹*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 43.

²⁴⁰*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 57-58.

²⁴¹*TÇDK*, 3, s. 37.

²⁴²*TÇDK*, 4, s. 75.

²⁴³*TÇDK*, 3, s.41.

Peygamberliğini ilan ettikten sonra da birçok sıkıntıyla karşılaşmış fakat bu sorunlarla da yüzleşerek cesaret göstermiş, din adına türlü tehlikelere ve sıkıntılara göğüs germiştir.

Eserde Hazreti Peygamberin hayatı anlatılırken O'nun insanlar tarafından çok sevildiğine hatta Müslümanların “Canımız sana feda olsun” diyerek ondan şefaah istediklerine²⁴⁴ daha çok vurgu yapılmakla beraber Hazreti Peygamberin düşmanlarının da olduğundan bahsedilmiştir.²⁴⁵ Bunlar aynı zamanda İslam dininin düşmanları olarak anlatılmaktadır. Eserde bu kimselerin İslam dinine ve Peygamberimize düşmanlık etmelerinin sebebi, Hazreti Peygamberin İslam dinini tebliğ ederek onların yaptıklarını ayıplaması ve Müslümanların çoğalması ile kendi menfaatlerinin bozulmuş olmasıdır.²⁴⁶ Hz. Peygambere, dine ve Müslümanlara gösterilen bu düşmanlık sonucunda öncelikle Hicrete karar verilmiş ve hicret edilen yeni belde de hicret edenler ve yerli halk arasında büyük bir dostluk ve kardeşlik tesis edilmiştir. Bu sulh ve selâmet halinden rahatsız olan İslam düşmanları ise büyük bir korkuya kapılmış ve İslam dinini ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Böyle bir halde savaş zorunlu hale gelmiştir. Eserde esas olan barış ve dostluk hali daha çok vurgulanmıştır. Hazreti Peygamber'in daima barış halinde yaşamayı tercih ettiğı, bir savaşa girip kan dökmeyi istemeyeceğı belirtilmiştir. Fakat din düşmanları, İslam dinini ve Müslümanları yok etmeyi hedeflediğinden buna da seyirci kalınamayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla asıl olan barış iken böyle büyük bir tehlikenin var olması durumunda savaş bir zorunluluk olmuştur. Eserde Bedir, Uhud, Hendek Savaşları, Hudeybiye Anlaşması, Mekke'nin Fethi'ne dair kısa bilgilere yer verilmiştir. Muharebeler anlatılırken özellikle Peygamberimizin savaş ahlakına vurgu

²⁴⁴TÇDK, 3, s. 57.

²⁴⁵TÇDK, 3, s. 29.

²⁴⁶TÇDK, 3, s. 42-43. Ayrıca Osmanlıca beşinci sınıf kitabında Latince baskılardan farklı olarak Peygamberimize en fazla düşmanlık eden kimselerin isimleri de zikredilmiştir. Bu kimseler Ümeyye, Utbe, Şeybe, Ebu Süfyan, Ebu Leheb, Esved, Ebu Cehil ve oğulları, Minbe ve As b. Vail olarak sıralanmıştır. Bkz. *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 59.

yapılmış, Bedir Savaşı sonrası esirlere iyi muâmelesi, Uhud Savaşı'nda düşmanların Müslümanlardan şehit düşenlere yaptıklarının aynısını onların ölülerine yapmaması, bu konuda sabrı ve tahammülü öğütlemesi gibi güzel davranışları öne çıkarılmıştır.²⁴⁷ Beşinci sınıf kitabında ise cihadın farz kılındığı ifadesine yer verilmiş ve cihat din düşmanları ile muharebe etmek” olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla bu sınıf seviyesinde savaşın böyle bir halde Allah tarafından da mecbur kılınan bir zorunluluk olduğunun ifade edildiği görülmektedir. Hazreti Peygamberin istemeyerek bir savaşa ve İslam dinini savunmaya karar verdiği belirtilmiştir. Beşinci sınıf seviyesinde gazve ve seriyye kavramları da açıklanarak daha fazla savaşın ismine yer verilmiş fakat ayrıntılarına girilmeyerek çoğunun Müslümanların zaferiyle sonuçlandığı ve bu zaferler neticesinde pek çok halkın savaşız şekilde isteyerek Müslüman oldukları dile getirilmiştir.²⁴⁸

Eserde Hz. Peygambere ve dine düşmanlık besleyen kimselerin varlığının yanında ona gerçek dost ve yardımcı olan şahsiyetlerden de bahsedilmiştir. 1930 basımlı üçüncü sınıflar için hazırlanmış olan ders kitabında bu şahsiyetler için “İslâm büyükleri” adında bir başlık bulunmaktadır.²⁴⁹ Bu başlık altında bu kimseler “peygamberimizin en yakın dostları” “peygamberimizin en sevgili dostları”, peygamberimizin her daim yanında olan ve ona yardımcı “dört büyük zat” olarak ifade edilmişlerdir. Sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali daha çok ahlaki vasıflarıyla kısaca tanıtılmışlardır.²⁵⁰ 1928 basımlı Osmanlıca beşinci sınıf kitabında ise bu dört şahsiyet “Peygamberin Dört Yâr ve Fedârı” başlığı altında incelenmiştir. Bu isimlere Peygamberimizden sonraki dört vekil anlamında “çehâr yâr-ı güzîn” ifadesi de kullanılmıştır.²⁵¹ Kullanılan ifadelere bakıldığında Latince olan baskıda kavramların Türkçeleştirilmesine ve muhatap kitle olan

²⁴⁷TÇDK, 3, s. 45-51.

²⁴⁸TÇDK, 5, s. 80-82.

²⁴⁹TÇDK, 3, s. 29.

²⁵⁰TÇDK, 3, s. 29-33.

²⁵¹*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 64.

çocukların seviyesine daha uygun hale getirilmesine özen gösterildiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlıca baskıda dört halifenin hayatları hakkında çok daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiş, halifelikleri dönemindeki gelişmeler zikredilmiş ve hayatlarından kıssalar aktarılmıştır. Osmanlıca baskıda dikkat çeken bir diğer husus ise Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ve hayatına dair bilgilere yer verilirken fitne olaylarından ayrıntılarıyla bahsedilmiş olmasıdır. Ayrıca eserde Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edildikleri de zikredilmiştir. Aynı bölümde Latince baskıdan farklı olarak dört halife dışında Ebu Ubeyde bin Cerrah, Halid bin Velid, Ömer bin As, Sad bin Ebi Vakkas, Talha, Zübeyr gibi isimler de yer almıştır.²⁵² Genel anlamda bakıldığında Osmanlıca baskıda İslam tarihine ve tarihteki önemli şahsiyetlere dair daha geniş ve ayrıntılı bilgiler verilirken Latince baskılarda bu şahsiyetler daha çok ahlaki vasıflarıyla tanıtılmış ve Peygamberimize dost ve yardımcı olmalarıyla ön plana çıkarılmışlardır. Latince baskıda fitne olaylarından, sonucundaki savaş durumlarından, halifelerin kim tarafından ve nasıl şehit edildiklerinden bahsedilmemiştir. Bu yönüyle Latince baskının, benimsenen müfredat programındaki “bütün Müslümanların itikatlarındaki vahdetin faidesini bildirmek”²⁵³ hedefine daha uygun şekilde hazırlandığı görülmektedir.

Eserde temel inanç esaslarından peygambere iman konusu daha çok Peygamberimizin güzel ahlakı ve Allah'ın emirlerini insanlara bildiren rehber olması üzerinden işlenmiştir. Müslüman çocuk, kelime-i şهادet ile Allah'ın varlığının ve birliğinin yanında Hz. Muhammed'in Allah tarafından insanlara gönderilen elçi ve rehber olduğuna iman etmektedir. Müslüman çocuk, Peygamberimizin güzel ahlak ve faziletlerini bilmekte, O'nun insanlığa en güzel örnek olduğunu bilerek kendisine örnek almaktadır. Peygamberimizi çok sevmekte hatta peygambere olan muhabbetini anne ve

²⁵²*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 64-70.

²⁵³*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45.

babasına duyduğu muhabbetten fazla tutmaktadır. O’nu canından öte görmektedir. Tüm bunların yanında ayrıntısına vakıf olmamakla birlikte siyer bilgisine de sahip olmakta, kendisi de Peygamberimizin hayatında gördüğü üzere toplumla etkileşim içerisinde ve toplumun gelişim ve sorunlarıyla yakından ilgili bir hayat sürmektedir.

Eserin tabi olduğu 1926 Programında Peygamberimizle alakalı olarak; “İslam dinini insanlara öğreten zat: Hazreti Peygamber. Hazreti Muhammed’in hayatı ve ahlâkı [Muhtasar bir surette, yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerden ve harikulâde menkıbelerden bahis olunmayacaktır.]”²⁵⁴ şeklinde bir ibarenin yer aldığı görülmüştür. Programdaki bu hedefler dikkate alındığında yetiştirilen öğrenciye; hurafelerden, mucizelerden ve olağanüstü olaylardan arındırılmış, rasyonel bir Peygamber tasavvuru kazandırılmak istendiği görülmüştür. Bu doğrultuda eserde de Hz. Peygamberin bir beşer olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim eserde bu konuda Peygamberimizin “Ben ancak bir insanım, insanlığa dininize ait bir şey emredersem benim ancak bir insan olduğumu biliniz.”²⁵⁵ şeklindeki sözlerine yer verilmiştir. Bu anlamda eserde Hz. Muhammed’in bir peygamber olmasının yanı sıra bir insan/beşer olma yönü de ön plana çıkarılmıştır. Tüm bunlarla beraber eserin genelinde O’nun ahlakı ve faziletleri üzerinde çokça durulmuş ve Hz. Peygamber, tüm insanlığa bir rol model ve en güzel örnek olarak sunulmuştur. Dolayısıyla hem incelenen eser hem de 1926 Programındaki bu konuya ilişkin belirtilen hedefler dikkate alındığında; Hz. Peygamberin hayatının ahlak merkezli anlatılmasının ve O’nun ahlaki özellik ve güzellikleriyle tanıtılmasının amaçlandığı görülmüştür. Nitekim 1923-1938 yılları arasında din derslerinde okutulan kitaplardaki Hz. Muhammed

²⁵⁴İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926, s. 46.

²⁵⁵TÇDK, 5, s. 84.

tasavvuru üzerine yapılan bir çalışmada da benzer tespitlere rastlanmış, dönemde okutulan diğer kitaplarda da Peygamberimizin ahlakına vurgu yapıldığı görülmüştür.²⁵⁶

Peygamberimizin eserde daha çok ahlakıyla ön plana çıkarılarak öğrenciye bir rol model olarak sunulması; hayatına dair bilgiler verilirken daima toplumla ilişki içinde olduğunun, dostları ve düşmanlarının bulunduğu, kendisini toplumdan geri çekmeyerek bir aile kurduğunun, ticaretle meşgul olarak maişetini kazandığının ve gerektiğinde savaflara katıldığının anlatılması; peygamber olmasının yanında aynı zamanda bir insan olduğunun vurgulanması ise, dönemdeki nitelikli bir toplum inşası hedefinde peygamber tasavvurunun ve sevgisinin de işlevsel olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Nitekim bu dönemde yeni nesli ilk mektepler vasıtası ile faal, çevresine faydalı ve iyi vatandaşlar olarak yetiştirmek amaçlanmıştır.²⁵⁷

1.1.3. Kitaba İman

Eserde iman esaslarından kitaba iman ile alakalı 1930 basımlı üçüncü sınıf kitabında “KuraniKerim” adlı bir başlığa yer verilmiştir.²⁵⁸ Kur’an-ı Kerim eserde; “Müslümanların dini kitabı”, “bütün din kitaplarının en değerlisi” olarak tanımlanmıştır. Allah tarafından Peygamberimize yirmi üç senede parça parça gönderilmiştir. Kur’an-ı Kerim Müslümanlar için bir rehber kitaptır. Bize neleri yapacağımızı, neleri yapmayacağımızı, iyi ve kötüyü bildirir. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim, ahlakın bir kaynağı olarak görülmektedir. Kur’an’a inanıp iman etmenin sonucu ise eserde şu cümleyle ifade edilmiştir: “Kuranikerimin bu sure ve ayetlerini okuyup iman edenler Allahın hidayetine

²⁵⁶ Bkz. Hakan Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru*, İlahiyât Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2023, s. 56-73.

²⁵⁷ Alp, 2020, s. 393.

²⁵⁸ TÇDK, 3, s. 27.

nail olurlar.” Bu sözlerin devamında ise “Allah’ın hidayetine nail olmak” ifadesinin ne anlama geldiği konusunda bir açıklamaya yer verilmemiştir. Dolayısıyla kitabın hitap ettiği kitle göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadenin kapalı ve soyut kaldığı görülmektedir.

Eserin 1930 basımlı üçüncü sınıf kitabında “Kuranıkerim” adıyla bir de şiir bulunmaktadır. Şiirde Kur’an-ı Kerim’in “her insana için, dışın gösteren” “kişiye benlik veren, yol açan”, “yürekleri iyilikle besleyen”, “akıllara her bir şeyi sorduran” gibi vasıflarla nitelendiği görülmektedir.²⁵⁹ Şiire genel itibariyle bakıldığında Kur’an-ı Kerim’in daha çok fonksiyonel özelliklerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca akla da bir vurgu yapılmakta, Kur’an-ı Kerim’in akla değer vererek, düşünmeye, soru sormaya ve önce düşünüp sonra inanmaya teşvik ettiği ifade edilmiştir. Bunun yanında Kur’an-ı Kerim için eski dönemlerde ışık veren araç anlamında kullanılan çerağ²⁶⁰ benzetmesi yapılmış, obalara konaklara nur saçtığı ifade edilmiştir. Eserde Kuran-ı Kerim ile ilgili olarak da kullanılan “nur” kelimesi, Piaget’nin Bilişsel Gelişim Teorisi’ne göre “Somut

²⁵⁹TÇDK, 3, s. 28. Kitaptaki “Kuranıkerim” adlı şiirin tamamı şu şekildedir:

“Bu kitaptır: her insana için dışın öğretene;
Gökte, yerde, tende, canda bir yaradan sezdirenen

Bu kitaptır: her kişiye benlik veren, yol açan;
İnsanlığın sergisine armağanlar astıran.
Bu Çerağdır: obalara konaklara nur saçan;
Bir köylünün işlerini tarihlere bastıran.

Bu kitaptır: Yürekleri iyilikle besliyen;
‘El bağrına girme!’ diye dost yarasın bağlatan.
Bu anadır her öksüze ‘yavrum!’ diye seslenen;
Nice canlar kardeş eden, birbiriçin ağlatan.

Bu kitaptır: akıllara her bir şeyi sorduran,
‘Düşün sonra inan!’ diyen doğru yollar gösteren.
Bu bilgidir: ululuğun yapıların kurduran,
Çıplak dağları yeşilleyen, viran köyler şenleten.”

²⁶⁰<https://sozluk.gov.tr/çerağ> (Erişim tarihi: 25.11.2023)

İşlem Evresi’nde bulunan muhatap kitle için oldukça soyut ve uygunsuz bir ifade olarak görülebilmektedir.²⁶¹

Kur’an-ı Kerim’in indirilişi, bir araya getirilmesi ve çoğaltılması hakkında 1930 basımlı üçüncü sınıf kitabında “Evlerimizde bulunan Kuranıkerim Ebubekir zamanına kadar parça parça kemikler ve deriler üzerine yazılıydı Hz. Osman bunları toplayıp Mushaf haline koydu ve baskılarını çoğalttı.”²⁶² ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca Peygamberimizin vefatından sonra kitabını yayma görevinin arkadaşları tarafından devam ettirildiği belirtilmiştir.²⁶³

Eserde Müslüman çocuk, İslam’ın din kitabı olan Kur’an-ı Kerime iman etmektedir. Kur’an’ı okuyup, düşünüp, iman ederek onu kendine bir rehber olarak görmektedir. İyi ve kötüyü, neyi yapıp yapmaması gerektiğine dair ahlaki ilkeleri bu kaynaktan öğrenmekte ve hayatını buna göre düzenlemektedir. Böylelikle kendini ve toplumu imar edecek işler yapmakta, faydalı ve hayırlı bir insan olmaktadır. Bunun yanında inandığı kitabın tarihine dair genel bir bilgiye de sahip olmaktadır.

Çalışmada “Kitaba iman” bahsinin “kitaplara iman” şeklinde yer almamasının sebebi eserde yalnızca Kur’an-ı Kerim’e dair bilgilere yer verilmesidir. Nitekim 1924 ve 1926 programları din dersi müfredat programlarında diğer kutsal kitap ya da dinlerin anlatılmasına dair bir ibareye rastlanmamıştır.²⁶⁴ Eserde Kur’an-ı Kerim daha çok doğruyu ve yanlışı bizlere aktaran bir rehber kitap olma niteliğiyle tanıtılmıştır. Bu anlamda Kur’an-ı Kerim, kişinin ahlaklı olmasında ona yol gösterecek bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla kişiyi düşünerek hareket etmeye sevketmesi ve iyiliğe teşvik etmesiyle bireyin ideal bir Müslüman ve vatandaş olmasına da hizmet etmektedir.

²⁶¹ Karaca, 2007, s. 33.

²⁶² TÇDK, 3, s. 32.

²⁶³ TÇDK, 3, s. 29.

²⁶⁴ Alp, 2020, s. 365-366, 420-422.

Bu bağlamda eser içerisinde Kur'an-ı Kerim'in, bir iman esası olmasına nazaran ideal bir birey ve toplumun oluşturulmasında kaynak niteliği taşıyan bir rehber olması daha çok ön plana çıkarılmıştır. Nitekim yeni kurulan bir devlet nezdinde en önemli meselelerden birini yeni ve ideal bir toplumun inşası olacağı düşünülmektedir.

1.1.4. Ahirete iman

Eserde inanç esaslarından ahirete iman bahsi daha çok dünya hayatıyla birlikte işlenmiş, ayrıca bir konu olarak ele alınmamıştır. Fakat 1928 basımlı Osmanlıca üçüncü sınıf kitabında Latince baskılardan farklı olarak “Mezarlık” adında bir başlığa yer verilmiştir. Bu başlık altında beş farklı maddede; dünya hayatında Allah'tan başka kimsenin baki olmadığı ve ölüm gerçeği, bayramlarda ve Cuma günlerinde büyüklerimizin mezarlarını, ara sıra da vatana hizmet etmiş kimselerin kabirlerini ziyaret etmemiz gerektiği ve kabir ziyaretinin nasıl yapılacağı anlatılmıştır.²⁶⁵ Yine Osmanlıca dördüncü sınıf kitabında ahiret hayatı ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: “Din, insana bu âlemin ömrü kısa ve geçici olduğunu ihtar eder, bu âlemden başka diğer bir âlem bulunduğunu, insanın ebedi bir saadete nâil olacağını öğretir.”²⁶⁶ Bu ifadelerle ahiret hayatının, dünya hayatından farklı olarak sonsuz ve kalıcı bir hayat olduğu belirtilmiştir.

Eserde ahiret hayatına dair Fatiha suresinin anlamı verilirken “ceza günü” ifadesi kullanılmıştır.²⁶⁷ Dünya ve ahiret iki farklı hayat olarak sunulmuş ve genellikle birlikte zikredilmiştir. İslam dininin her iki dünyaya da hitap ettiği belirtilmiştir. Bu husus eserde

²⁶⁵*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 44-45.

²⁶⁶*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Dördüncü Sınıfına Mahsustur*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1928, s. 3.

²⁶⁷*TÇDK*, 3, s. 63.

“ ...İslam dini yalnız ruhanî [ahrete ait] bir din olmadığı gibi, yalnız cismanî [dünyaya müteallik] bir din de değildir”²⁶⁸ şeklinde yer almıştır. İki dünya hayatında da mutlu olmak hedeflenmiş ve bunun için reçeteler sunulmuştur. Bu konuda eserde; “İşte senin gibi camiye gelen Müslüman çocukları, Allah sever, Peygamberimiz düşünür, dünya ve ahirette daima feyz ve saadet bulursun!...”²⁶⁹ ya da “İşte dinini seven, Peygamberin sözlerini dinleyen, Peygamberin gittiği yoldan giden bir çocuk fenalık yapmaktan korkar, ailesine sadık olur, çalışmaktan hoşlanır, tembellikten kaçır, haram şeylere el sürmez. Muavenete muhtaç olanlara yardım eder. Bu suretle dünyada ve ahirette mes’ut olmanın yollarını bulur.”²⁷⁰cümlelerine yer verilmiştir Aynı şekilde Ezan metni içerisinde de “Namaz kılınız da dünya ve ahirette felah ve necat bulunuz.”²⁷¹ ifadeleri yer almıştır. Eserde bu ifadelerdeki “felah” ve “necat” kavramları aynı sayfada bir dipnot verilerek şu şekilde açıklanmıştır: “Bu kelimelerin her ikisi de dünyada fenalıktan, felâketten ahirette cehennem azabından kurtulmak demektir.” Açıklamadaki “cehennem azabı” ifadesinin bu seviye için uygun olmadığı, ahirete iman konusuna olumsuz bir bakış oluşturabileceği düşünülmektedir.

Eserde Ahiret ve dünya hayatı konusunda ikisinin de ihmal edilmemesi öğütlenmiş, Peygamberimizin “Dünya için hiç ölmeyckmiş gibi çalış, tedarikte ol, ahiretin için de yarın ölecekmiş gibi çalış” hadisi zikredilmiştir.²⁷² Ayrıca ahiret hayatını önceleyerek dünya hayatını önemsememek menedilmiştir. Aksine dünya hayatını imar edemeyenin ahiret hayatını da imar edemeyeceği dile getirilmiştir²⁷³ Dolayısıyla Dünya hayatını hakir görerek tevekkül adı altında yalnız ahiret hayatına yönelmenin yanlış olduğu ifade

²⁶⁸TÇDK, 5, s. 35.

²⁶⁹TÇDK, 3, s. 12.

²⁷⁰TÇDK, 4, s. 6-7.

²⁷¹TÇDK, 3, s. 15.

²⁷²TÇDK, 4, s. 49.

²⁷³TÇDK, 4, s. 75.

edilmiştir. Tevekkül, tembellik etmek demek değildir. Müslümanın ahiret hayatı gibi dünya hayatı da refah ve saadet içinde olmalıdır.²⁷⁴

Eserde Müslüman çocuk Bir Müslüman için iki hayat olduğunu bunlardan ilkinin yaşadığı dünya hayatı, ikincisinin ise öldükten sonra başlayacak ahiret hayatı olduğunu bilmekte ve iman etmektedir. Her insanın ölümlü olduğunu, ölmeyecek olanın yalnız Allah olduğunu bilmektedir. İslam dininin her iki dünyada da hitap ettiğine ve iki dünya için de mutluluğu hedeflediğine inanmaktadır. Bu nedenle İslam'ın iki dünya saadeti için verdiği emirleri yerine getirmektedir. Bunu yararken itidalli olmakta, dünya için çalışmayı küçümsemeden, her iki dünya için de çalışmaktadır.

Ahiret bahsi iman esasları arasında başlı başına gaybi bir konu olarak yer almaktadır. Eserde her ne kadar muhatap kitle olan çocukların gelişim seviyelerine uygun olmayan “cehennem azabı”²⁷⁵, “ceza günü”²⁷⁶ gibi kavramlara yer verilmiş olsa da Osmanlıca harflerle basılmış olan baskıdan çocuğun seviyesine uygun olmayan bu içeriklerin bir kısmının Latince harflerle basılmış olan baskıya aktarılmadığı görülmektedir. Nitekim “Mezarlık”²⁷⁷ başlığı altında ölümlerin ruhlarına Fatiha okunması gibi kabir ziyaretinde yapılması gerekenlerin anlatıldığı metin Latinize edilmiş baskıdan çıkarılmıştır. Bu durumun, çocuğun seviyesine uygunluk konusunda bir hassasiyet geliştirildiğinin göstergesi olduğu düşünülebilmektedir.

Eserde Ahiret hayatının genellikle Dünya hayatı ile birlikte zikredilmesi, her iki dünya için de çalışıp çabalanması gerektiğinin vurgulanması ise 1926 Programındaki “Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete teveccüh etmek ve kanaati sefalet, tevekkülü miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı dünyada azami

²⁷⁴TÇDK, 4, s. 58-59.

²⁷⁵TÇDK, 3, s. 15.

²⁷⁶TÇDK, 3, s. 63.

²⁷⁷*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 44-45.

refah ve saadet içinde yaşamının ve Müslümanların zengin, memleketlerinin mamur olmasının dinde de matlup ve merğup olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır”²⁷⁸ ibaresiyle açıklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim eserin okutulduğu Cumhuriyetin ilk yılları henüz savaştan yeni çıkmış, devletin ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşadığı bir dönemi kapsamaktadır. Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde ekonomik yapıyı da değiştirmeyi amaçlamış, hedeflenen öz kaynaklara dayalı bu bağımsız ve güçlü ekonomiyi ise eğitim aracılığıyla inşa etmek istemiştir. Bu bağlamda eğitime de işlevsel bir görev yüklenmiştir.²⁷⁹ Dolayısıyla bireylerin kanaat ya da tevekkül kavramlarına sığınarak Dünya hayatından el ayak çekmeleri bilhassa ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde devletin menfaatlerine aykırı görülmüştür. Bu nedenle din dersleri de devletin güçlü ekonomi ve faal vatandaş ideali için bir fırsat olarak görülmüş, Müslümanların memleketlerinin mamur, kendilerinin de refah ve mutluluk içinde yaşamasının İslam dininde de istendiği vurgulanmıştır.

1.1.5. Meleklerle iman

Eserde Meleklerle iman konusuna ayrıca yer verilmemiş fakat “melek” kelimesi bir şiir içerisinde şu şekilde zikredilmiştir:

“Beni de dinle Yarabbi;

Bir küçücük melek gibi.”

Buradaki melek ifadesinin “günahsız olmak” anlamında kullanıldığı tahmin edilse de çocuk açısından bir anlaşılabilirlik söz konusu olmaktadır. Ayrıca eserin Osmanlıca

²⁷⁸ Alp, 2020, s. 420.

²⁷⁹ Ruhi Sarpkaya, “Atatürk’ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, *Eğitim ve Bilim*, C. 27, S. 126, 2002, s. 4.

beşinci sınıf baskısında vahiy süreci anlatılırken “Cebrail aleyhisselam” ifadesi kullanılmış, fakat bu isme Latince baskıda yer verilmemiştir.²⁸⁰

Meleklerle, bir iman bahsi olarak eserde yer verilmemesi durumunun, çocuklar açısından fazlaca soyut ve gaybî bir alanı ifade etmesiyle açıklanabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında Atatürk, yeni eğitim politikasını oluştururken devletin ihtiyaçlarından ve pratiğinden yola çıkmıştır. Bu nedenle esas olan, Türk toplumunun dönüşüm ve değişiminde eğitimin oynayacağı rol olmuştur.²⁸¹ Bu nedenle melekler ve meleklerle iman bahsinin mevcutta olan bir sorunun çözümüne ya da bir ihtiyacın giderilmesine hizmet etmeyeceğine kanaat edilmiş ve dolayısıyla bu iman esasına eserde yer verilmemesine karar verilmiş olduğu da düşünülebilmektedir.

1.1.6. Kaza ve Kadere İman

Eserde kaza ve kadere iman konusuna diğer iman bahislerinden ayrı bir şekilde yer verilmemiştir. Yalnızca bu konu ile alakalı olarak “Tevekkül” kavramına fazlaca değinilmiştir. Bu kavram hakkındaki yanlış anlaşılımların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Eserde birçok yerde tevekkül kavramına dair açıklamalar yapılmış, tevekkülün her türlü tedbirden ve çabadan sonra kabul edilebilir olduğu dile getirilmiştir.²⁸² Tevekkül ve kader meselesi bağlamında özellikle Hz. Ömer’in hayatından kıssalara yer verilmiştir. Eserde zikredilen bir kıssa özetle şöyledir: Hz Ömer askerleriyle Şam’a doğru yola çıktığında

²⁸⁰ İbrahim Hilmi, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 58. İfadenin tamamı şöyledir: “Kırk yaşına geldiklerinde kendilerine vahiy nazil olmağa başladı. Altı ay sonra miladi 610. senesinde Ramazan-ı Şerif’in 17. Pazartesi günü Hira Dağı’nda Cebrail Aleyhisselam vasıtasıyla kendilerine Allah tarafından peygamberlik geldi...”

²⁸¹ Sarpkaya, 2002, s. 4

²⁸² TÇDK, 4, s. 53.

yolda Ebu Ubeyde ile karşılaşır. Ebu Ubeyde'nin onlara Şam şehrinde veba hastalığının yaygın olduğunu söylemesi üzerine Hz. Ömer, askerlerini durdurarak şehre girilmesine izin vermez. Bu karar üzerine meclisindeki bazı kimseler Allah'ın kudretinden kaçılmayacağını dile getirerek şehre girmeyi teklif ederler. Hz. Ömer ise bu kimselere “Allah'ın kudretinden kaçarak yine Allah'ın kudretine iltica etmek lâzımdır” diye cevap verir.²⁸³ Eserde “Allah'ın kudretinden kaçmak” ve “Allah'ın kudretine iltica etmek” ifadelerine yer verilmiş, temel İslam kaynaklarında “kudret” kelimesi yerine “kader” kelimesi zikredilmiştir.²⁸⁴ Bu meselenin devamında ise Hz. Ömer'in tedbirli davranarak ordusunun sağlığını koruduğu anlatılmış ve devamında “kader” kelimesinin de yer aldığı “Eğer kadere, tevekküle dair tedbirsiz hareket etseydi ne olurdu?” sorusu sorulmuştur.²⁸⁵ Eserde içerisinde “kader” kavramının geçtiği bir başka cümle ise şöyledir: “Her şeyi kismete, kadere bırakanlar, eğer sây ve amelde kusur etmişler ise mahrumiyet ve zarureten başka bir neticeye nail olamazlar.”²⁸⁶

Esere göre Müslüman çocuk, kader kavramına tedbir penceresinden bakmalı, işlerinde ve vazifelerinde gerekli olan çabayı ve azmi gösterdikten sonra tevekkül etmelidir. Nitekim eserde tedbir davranışıyla alakalı “Sekiz günlük ömre dokuz günlük nafaka lazımdır”²⁸⁷ ifadesine yer verilmiştir. Dolayısıyla Müslüman çocuk, daima ihtimalleri düşünerek tedbirli olmalı, çalışmalı, başına gelen her olay ve durumu kadere yüklememeli, bunu yapmak yerine kendi duruşunu gözden geçirmelidir. Gönlünün feraha ermesi ve caiz olanın yerine getirilmesi ancak bu şekilde mümkündür. Aksi halde kötü sonuçlarla karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

²⁸³TÇDK, 4, s. 56.

²⁸⁴ Nühket Varlık, “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, s. 175.

²⁸⁵TÇDK, 4, s. 56.

²⁸⁶TÇDK, 4, s. 55.

²⁸⁷TÇDK, 5, s.19.

Eserde yer alan ifadelerle bakıldığında görüldüğü üzere kader kavramı daha çok tebdîr tevekkül kavramlarıyla ilişkilendirilmiş ve tevekkül kavramının doğru anlaşılması üzerinde dikkatle durulmuştur. Eserde kaza ve kadere iman edilmesi gerektiğine dair bir ifadeye rastlanmamıştır. Eserde daha çok tedbir ve tevekkül kavramları üzerinde durulması, 1926 Programındaki “İslam dininde tevekkül her türlü tedbirden sonra caizdir: aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslam dinince makbul değildir”²⁸⁸ ifadeleriyle de uygunluk göstermektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni kurulduğu bu dönemde en önemli ihtiyaçlardan biri de nitelikli insan gücü olmuştur. Ekonomik olarak kalkınmanın ve ülkenin ihtiyacı olan ilerlemenin sağlanması için çalışan, akleden, tedbirde sebat gösteren insana ihtiyaç hâsıl olmuştur. Bu nedenle tevekkülün tembellik olarak algılanması ya da hiçbir şey yapmadan dua ederek Allah’tan beklenmesi uygun görülmemiştir. 1926 Programında bu husus; “...Hakiki Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede vasıl olduğu muvaffakiyet için şükür eder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah’tan beklemek İslam şiarı değildir”²⁸⁹ ifadeleriyle belirtilmiştir. Programın ve eserin geneline bakıldığında kaza ve kader konusunun sadece imani açıdan değil, devlet nazarındaki ideal birey profili bağlamında ele alındığı söylenebilmektedir.

1.2. Akılcı Din Anlayışının Benimsenmesi

Eserde Müslüman çocuğa din anlayışı sunulurken akla büyük bir önem verilmiştir. Esere göre, İslam dininde akıl, her şeyden yüksek bir yerde konumlandırılmış, akli olmayanın dininin de olmayacağı söylenmiştir. İslam dininin hak ve hakikat dini olduğu

²⁸⁸ Alp, 2020, s. 421.

²⁸⁹ Alp, *a.g.e.*, s. 422.

belirtilmiş, aklın makul görmediği bir şeyin dinde de yeri bulunmadığı dile getirilmiştir.²⁹⁰ Nitekim eserde bu konuyla ilgili “Hak ve Hakikat” başlığı altında İslam dininde akıl ve mantığın yeri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde akla ve mantığa uygun gelmeyen anlamsız düşünce ve fikirlere inanmanın ve buna göre hareket etmenin dinimizce doğru olmadığı, dinimizde bir şeyi körü körüne taklit etmenin yerinin bulunmadığı dile getirilmiştir. İslam dininde bir şeye inanmanın ya da bir şeyi inkâr etmenin ancak sağlam deliller ile mümkün olacağı vurgulanmıştır. Esere göre İslam dininde her şey apaçık ve aşikârdır.²⁹¹

İslam’da akla neden bu kadar önem verildiği şöyle açıklanmıştır: “çünkü halikımızın yarattığı bunca eşya ve mahlûkatı, Allahımızın büyüklüğünü, Peygamberimizin kıymetini ne ile anlayacağız? düşünmekle değil mi? düşünmek için ne lâzımdır? Akıl!”²⁹² Nitekim eserde Kur’an-ı Kerim “akıllara her bir şeyi sorduran, ‘Düşün sonra inan!’ diyen doğru yollar gösteren.” bir kitap olarak tanıtılmıştır.²⁹³ Dolayısıyla Esere göre İslam’da akla ve mantığa aykırı şekilde düşünmek, zan ve tahmin üzere hareket etmek uygun görülmemiştir. Zan ve tahminden uzak durulmasıyla alakalı Kur’an-ı Kerim’den ayetlere de yer verilmiştir. Burada dikkat çeken husus, hakkı bilmek, batıldan uzak durmak ve zandan kaçınmak ile ilgili verilen ayetlerin Kur’an’da hangi sure içerisinde kaçınıcı ayet olarak geçtiği bilgisinin eserde verilmesidir. Burada akla verilen değer belli edilmesinin yanında bilhassa bu konudaki bilgilerin kaynağa ve delile dayalı olarak verilmesi, eserin kendi içerisinde bu konuda bir tutarlılık arz ettiğini göstermektedir.²⁹⁴

²⁹⁰TÇDK, 5, s. 14.

²⁹¹TÇDK, 5, s. 8-9.

²⁹²TÇDK, 5, s. 6-7.

²⁹³TÇDK, 3, s. 28.

²⁹⁴TÇDK, 5, s. 20. Bu konuda yer verilen ayetler şöyledir; “Onlar öyle kimselerdir ki zan ve tahminden başka bir şeye tabi olmazlar. Zan ve tahmin ise insanı hakkı bilmekten alıkor. Necim suresi- 28 inci ayet” , “Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Esra suresi

Eser içerisinde İslam’da insanın düşünme kabiliyetine verilen önem ve düşünmeden taklit etme davranışının yerilmesine dair büyük İslam âlimlerinin sözlerine de yer verilmiştir. Nitekim İmam Şafi’den nakledilen “Benim her dediğimi taklit etme, kendin tefekkür edip delillere bak; zira dinde uysallık caiz olmaz.” ya da İmâm-ı Âzam’ın “Delilimi bilmeyen adama benim sözümle fetva vermek haramdır.” veya İmam Malik’in “Benim sözlerimdeki hatalara, itiraz olunacak yerlere bakınız, dinde ancak Resullulah’ın sözlerinden başkası reddolunur” gibi sözleri âlimlerin de bu konudaki hassasiyetlerini göstermesi bakımından önemlidir.²⁹⁵

Eserde İslam dininin özgür düşünceye verdiği öneme de vurgu yapılmış, bu konuda “Fikirde serbestî” adlı bir başlığa da yer verilmiştir. Dinde düşünmek ve akletmenin büyük bir değer ifade ettiği üzerinde durulmuş, Peygamberimizin “Bir saat düşünmek bütün bir geceyi ibadetle geçirmekten hayırlıdır.” sözü zikredilmiştir. Tabiatı, yaşanılan mekânı, Allah’ın tüm yarattıklarını izleyip incelemek, tüm mahlukatta onun büyüklüğünün ve gücünün izlerini görmeyi kolaylaştırmaktadır. Esere göre bu durum kalplerdeki şüphenin de ortadan kalkmasını sağlamaktadır. Nitekim bu durum için eserde “Allah’ın büyüklüğünü en iyi anlayanlar en çok okuyanlar ve serbest düşünenlerdir” ifadesi yer almaktadır. Fakat Yusuf suresi 106. Ayette nakledildiği üzere nice kimseler Allah’ın varlığına delalet olan bu izleri görmekten yüz çevirip kendilerine buradan bir ders çıkarmazlar.²⁹⁶

Eserde doğru düşünmenin koşullarından birinin hisse ve nefse kapılamamak olduğu söylenmiştir. Böyle düşünmenin insana cesaret vereceği, kişiyi umutsuzluk girdabına

36ıncı ayet” ve Hak geldi batıl yok oldu; çünkü batıl daima yok olur. Esra suresi-81 inci ayet”

²⁹⁵TÇDK, 5, s. 65-66. Bu sözlere ek olarak İmam Ahmed ibn Hanbel’in “Din işlerinizde kendinize bakınız; zira taklit mezmumdur. Taklit gözlü adamları gözsüz eder.” ve İmam Âzam’ın “Benim sözüm Kurana ve Sünneti Resulullah’a muvafık olursa alırsınız, muhalif olursa atarsınız...” sözlerine de yer verilmiştir.

²⁹⁶TÇDK, 5, s. 18-19. Yusuf Suresi 106. Ayet eserde şöyle nakledilmiştir : “Göklerde ve yerde nice insanlar vardır ki ondan yüz çevirerek geçerler, görürler de ibret almazlar.”

düşmekten kurtaracağı ifade edilir. Umutsuzluğa düşen kimseyi ise teselli edip, ümitvâr kılacağı belirtilmektedir. Eserde “bugünden ziyade yarını düşünmek” öğütlenir. Ders kitaplarının okutulduğu dönem şartlarına bakılırsa, yeni sona ermiş bir savaşın yıpratıcı etkisinin devam ettiği yıllarda halkın en fazla ihtiyaç duyduğu şeylerden biri de ümitvâr olmaktır. Savaşın zararlı etkisinin ve izlerinin hala görüldüğü bir süreç içerisinde mevcut durumun kötülüğüne odaklanmak yerine gelecek güzel günler hakkında ümit beslemenin daha doğru bir tavır olarak ortaya konduğu düşünülmektedir.²⁹⁷

Akıl yürütme ve düşünme faaliyeti İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak gibi temel boyutlarıyla yakın bir ilişki içerisinde. Eserde bilhassa akıl ve iman ilişkisi üzerinde durulmuştur. İmanın ancak akıl ile gerçekleşeceği şu cümleler ile belirtilmiştir: “Biz ancak aklımızla Allah’ın birliğine ve büyüklüğüne, Hz. Muhammed’in Peygamberliğine iman etmiş oluyoruz.” Dolayısıyla esere göre tüm kâinatı yaratan bir Allah’ın ve insanlara doğru yol için rehberlik eden bir peygamberin varlığı bilgisine ve inancına ancak aklın gücüyle ulaşılabilmektedir. Bu akıl gücü ise Allah tarafından insanlara düşünmeleri için verilmiştir.²⁹⁸ Bu anlamda eserde düşünme faaliyeti oldukça kıymetli bir beceri ve kuvvettir. Nitekim bu dinin peygamberi olan Hz. Muhammed, peygamberliği öncesi Hira Dağı’nda bir süre inzivaya çekilmiş ve bu değerli faaliyetle meşgul olmuştur.²⁹⁹

Eserde bir Müslüman çocuğun iradesi güçlü olduğu takdirde bir rehber ihtiyacı duymaksızın tabiatı gözlemleyerek, oradaki en küçük olayları dahi temaşa ederek Allah bilgisine ulaşabileceği ifade edilmiştir.³⁰⁰ Dolayısıyla esere göre iman en temel koşulu akıldır. Nitekim esere göre de İslam dini önce düşünüp, akıl edip sonra iman etmeyi öğütler.³⁰¹ Çünkü hakkında hiçbir kanıt bulunmayan bir şeye iman etmek mümkün

²⁹⁷TÇDK, 5, s. 18.

²⁹⁸TÇDK, 5, s. 7.

²⁹⁹TÇDK, 3, s. 41.

³⁰⁰TÇDK, 5, s. 36.

³⁰¹TÇDK, 5, s. 4

değildir. Nitekim esere göre, anlaşılmayan bir şeye inanmanın da değeri yoktur. Bunun için Müslümanlara İslam'ın büyüklüğü ve güzelliği ispatlarıyla anlatılmalıdır. İmanın kabulü vicdanlara da işlemesine bağlıdır. Dolayısıyla iman hem aklın hem de kalbin bir faaliyetidir. Bu anlamda eserde İslam dinine mensup olan kimselerin imanının sağlam ve sarsılmaz olduğu ifade edilmektedir.³⁰²

Eserde İslam dinindeki ibadetler de akılla ilişkilendirilerek temellendirilmiş, ibadetlerin kulluk maksadının yanında akla mantığa uygun faydalarının da olduğu belirtilmiştir. Örneğin; namaz ibadetinin insanların kalplerini birbirine yaklaştırması, insanların hayatında bir düzen oluşturarak her şeyi zamanında yapma bilinci geliştirmesi gibi faydaları dile getirilmiştir. Namaz aynı zamanda sağlık için de faydalı bir idman gibi değerlendirilmiştir. Ayrıca namazın kişiyi itaate ve uyuma alıştırdığı dile getirilmiştir.³⁰³ Abdest ve guslün de faydaları anlatılmış, pek çok hastalıktan korunmada, dinç, kuvvetli ve çalışkan olmadaki etkilerinden bahsedilmiştir.³⁰⁴ Zekâtın ise Müslümanların yoksulluğa ve dilencilige düşmemeleri için farz kılındığı ifade edilmiştir.³⁰⁵ Orucun maddi ve manevi faydaları ise uzunca anlatılmış, en sonunda ise ibadetlerin, özelde namaz ve orucun yalnız bahsedilen dünyalık yararları için değil yaratıcıya kulluk maksadıyla yapılması gerektiği dile getirilmiştir.³⁰⁶ Bu anlamda ibadetlerde akılcılığın yanı sıra faydacı bir yaklaşımın da benimsendiği görülmektedir. Aynı zamanda akıl ve vicdanın bize Allah'a ibadet etmeyi emrettiği de ifade edilmiştir.³⁰⁷ Bunun yanında İslam dininde düşünmenin ne kadar değerli ve hayırlı bir iş olduğu olduğu Peygamber Efendimizin “Cenabıhakkın mahlûkatını bir saat düşünmek yetmiş sene ibadetten

³⁰²TÇDK, 4, s. 12-13.

³⁰³TÇDK, 4, s. 38.

³⁰⁴TÇDK, 4, s. 33.

³⁰⁵TÇDK, 4, s. 64.

³⁰⁶TÇDK, 4, s. 39-40.

³⁰⁷TÇDK, 4, s. 8.

hayırlıdır.”³⁰⁸ sözüyle vurgulanmıştır. Dolayısıyla düşünme faaliyeti doğru şekilde yapıldığında ibadetten daha faziletli bir amel olarak da görülmüştür.

İman ve ibadetlerin yanında İslam’ın ahlak alanı da akılla ilişkilendirilmiştir. Kişinin ahlaken taşıdığı kötü davranış ve vasıfların kendisine ve topluma vereceği zararlar dile getirilmiştir. Örneğin hayasızlığın kişiyi toplum içinde küçük düşüreceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda kötü davranışların yasaklanmasının ardındaki akla mantığa uygun sebepler de açıklanmıştır. Örneğin, yalancılığın her dinde ve mezhepte yasaklanmasının nedeni, söyleyenin kendisi ve toplum için büyük zararlara sebebiyet verebileceği olarak açıklanmıştır.³⁰⁹

Eserde aklın terbiyesinin ancak tahsil ve ilim ile mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu bahisle alakalı “Müslümanlıkta ilim” adlı bir başlığa yer verilmiştir. İlgili başlık dâhilinde anlatıldığı üzere; iman ancak akılla gerçekleşeceğinden dinde akla, tahsile ve ilme büyük önem verilmiş, cahil kalmak menedilmiştir. İnsanın kendisini, yaratıcısını, dinini ve vatanını en fazla ilim sayesinde öğrenerek doğruyu ve yanlış bilmesi ancak ilim ile mümkün olmaktadır. İlim, tüm Müslümanlar üzerine bir farzdır. Aynı zamanda Peygamberimizin bir hadis-i şerifine dayanılarak ilim öğrenmenin ibadetten sayılacağı ve Allah’a yaklaştıracığı ifade edilmiştir.³¹⁰

Eserde İslam dininde ilim öğrenmeye teşvik içeren ifadeler pek çok yerde zikredilmiştir. “İlim ve İrfan” başlığı altında İslam dinindeki “beşikten mezara kadar ilim” anlayışı, ilk nazil olan ayetin okumayı emretmesi, İslam dinindeki “kalem ve ilim” esasları vurgulanmıştır. Müslümanlıkta insanların ancak ilim irfan noktasında eşit olmayıp, birbirlerinden ayrıldıkları dile getirilmiştir. Kuran-ı Kerimde bilmenin ve

³⁰⁸TÇDK, 5, s. 6.

³⁰⁹TÇDK, 4, s. 25.

³¹⁰TÇDK, 5, s. 5-6. Hadis-i Şerif’in tamamı şöyledir: “İlmi tahsil etmek ibadettir. İlmi talim etmek sadakattir. İlim sahibi olmak Allah’a yaklaşımdır.”

basiretin nur ile bilmemenin ve cehaletin ise körlük ve karanlık ile vasedildiği söylenerek örnek ayetlere yer verilmiştir. ³¹¹ “İlim, San’at ve Ticaret” başlığı altında ise ilme dair Peygamberimizin ve Hz. Ali’nin sözlerine yer verilmiştir. Rütbelerin en yükseğinin ilim olduğu, ilmin Çin’de dahi olsa gidip alınması gerektiği söylenmiştir. Görüldüğü üzere İslam dini her çağın gereği olan ilim tahsilini her Müslümana emretmektedir. Eserde insanın ilim ve irfanla yükselirken, sanat ve ticaretle de yaşaması için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılayacağı belirtilmektedir.³¹² İlim konusunda “Müslümanlıkta din ilimleri ve âlimleri” adlı bir metne de yer verilmiş, metin içerisinde ilk Müslümanların ve ashabın ilmi faaliyetlerinden ve güzel hasletlerinden bahsedilmiştir.³¹³ Osmanlıca beşinci sınıf kitabında Latince baskılardan farklı olarak ilim bahsinde tasavvuf ilminden de bahsedilmiş, bu ilmin konusunun ahlakı düzeltmek ve nefsi tezkiye etmek olduğu belirtilmiştir. Tasavvufla uğraşan kimselere mutasavvifin veya sufiye dendiği ifade edilmiştir.³¹⁴ Latince baskıda bu ilme yer verilmeyişi bidat ve hurafelere karşı alınan sert tavır kaynaklı olduğu düşünülebilmektedir.

Eserin Osmanlıca beşinci sınıf kitabında “İslam Dininde Akıl Her Şeyden Büyüktür” başlığına da yer verilmiştir. Bu başlık altında İslam dininin akıl ve fikir dini olduğundan, aklın, Allah tarafından kullarına düşünmeleri için ihsan ettiği en büyük özellik olduğundan bahsedilmiştir. Bu başlık altında da Latince baskılardakilere benzer şekilde âleme ayet nazarıyla bakılmasına dair örnek ayetler zikredilmiştir. Her şeyi yaratan Allah akıl ile bulunabileceği gibi, O’nun birliğine de akıl ile ulaşılabilceği

³¹¹TÇDK, 5, s. 16-17. Nakledilen ayetler şöyledir: “Onlara söyle ki: gözsüz ile gören, zulmet ile nur müsavi olur mu?” Surei vad-16 ıncı ayet , “Bu dünyada kör olan ahrette de kör olur ve yolunu kaybeder.” Surei esra-72inci ayet. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de bilmeyen kimselerin bilenlere sorup öğrenmesi, doğruyu ve gerçeği araması, Müslümanların ilim öğrenmeye ve tahsile zorunlu kılınmasına dair daha pek çok ayetin bulunduğu da ifade edilmiştir.

³¹²TÇDK, 4, s. 68.

³¹³ Bkz. TÇDK, 5, s. 43-44.

³¹⁴Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur, 1928, s. 31.

söylenmiştir. Akıl ve düşünme gücü bizi başkalarının fikirlerine zorunda olmaktan kurtarmış ve bize bir muhakeme cesareti vermiştir. Osmanlıca baskıda Hz Ömer'in "Bir adamın görünüşüne ve şöhretine inanmayınız. Bir insanın namaz ve niyazına bakmayınız, aklına ve doğruluğuna bakınız." sözü nakledilmiştir.³¹⁵

Eserde Müslüman çocuk, İslam dininin akla ve mantığa uygun bir din olduğunu bilmektedir. Akı her şeyin üstünde tutmaktadır. Akla, mantığa ve hakikate uymayan hiçbir şeyin dinde yeri bulunmadığını bilmekte, bu türlü fikir ve davranışlardan uzak durmaktadır. İslam'da zan ve tahmin üzere bir fikre varmanın yanlış olduğunu, daima hakkı ve hakikati araması gerektiğini bilmektedir. Bir şeye inanırken ya da inkâr ederken daima delillere ve ispata dayalı olarak düşünmekte ve hareket etmektedir. Buradan hareketle imanını da sağlam deliller üzerine inşa ederek temellendirmekte, taklitten ve körü körüne saplantılı inançlardan uzak durmaktadır. Âlemi temaşa ederek, kendini, çevresini ve tabiatı gözlemleyerek Allah'ın büyüklüğü ve kudretini anlamaya çalışmaktadır. Müslüman çocuk aynı zamanda İslam'daki kulluk ve ahlaka dair olan emirleri de akıl ve mantıkla ilişkilendirebilmektedir. Serbest ve doğru düşünme konusunda azimli olmakta ve düşünme faaliyetini ilim öğrenmek ile terbiye etmektedir. Bilenle bilmeyenin bir olmayacağı düşüncesiyle daima tahsil sahibi olmak için çabalamakta, bilmediğini bir bilene sorarak her geçen gün ilmi anlamda kazancını arttırmaktadır.

Eserde aklın üstünlüğünün ve öneminin vurgulanmasının ve akılla, mantığıyla düşünüp hareket eden bir Müslüman çocuk yetiştirme isteğinin, dönemde devletçe benimsenen akılcı dünya görüşünden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, yeni devletin din temelli değil, modern bilim ve tekniğe dayalı şekilde kurulması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu doğrultuda geliştirilen

³¹⁵*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 4-5.

politikalarla, din anlayışının temeline de akılcı ve mantığa dayalı düşüncenin yerleştirilmesi amaçlanmış, akıl ve mantıkla kavranamayan hususlar dinin dışına itilmek istenmiştir.³¹⁶ Bu anlamda ilmin rolü de oldukça önemsenmiş, medeniyet için tek yolun çalışmaktan ve ilimden geçtiği düşünülmüştür. Nitekim Atatürk'ün “Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamanla takip etmek şarttır.”³¹⁷ sözü de bu durumu destekler niteliktedir. Bu doğrultuda Müslüman çocuktan da, hayatın tüm sahalarında olduğu gibi inancında ve dininde de aklı devre dışı bırakmaması, aksine aklın rehberliğinde düşünmesi, inanması ve yaşaması beklenmektedir.

1.3. Bidat ve Taassubun Reddi

Eserde sunulan din anlayışına göre İslam dini oldukça sade, tabii ve büyük bir dindir. Sade olduğu kadar anlaşılır kolaydır. Esere göre; Peygamberimiz dine dair anlaşılmayacak hiçbir şey söylememiş, İslam dininin esaslarını akılla kolayca anlaşılacak bir biçimde bizlere anlatmıştır.³¹⁸ İslam dini fitratımıza yaradılışımıza göre en uygun dindir ve bu yönüyle icraati de kolaydır. Dinimizde bize yük olacak, yararsız işler emredilmez.³¹⁹ Dolayısıyla Allah'ın emirlerini yerine getirip ibadet etmek de zor değildir. İslam dinindeki ibadetler de kolay ve sade olduğu kadar yüksektir.³²⁰ Bu yönüyle

³¹⁶ Bkz. Abdurrahman Atalay, “Cumhuriyet Dönemi Dinî Yayınlarında Mucize Anlayışı (1924-1960)”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 27, S. 1, 2023.

³¹⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 202.

³¹⁸ Bkz. *TÇDK*, 3, s. 58-59; *TÇDK*, 4, s. 4,6.

³¹⁹ *TÇDK*, 5, s. 38.

³²⁰ *TÇDK*, 4, s. 63.

dinimizin en büyük fazileti, sadeliği, doğallığı, insanın yaşamına ve yaşayışına uygun olmasıdır. Dinimizde akla, hayata, tabiata uymayan hiçbir şey yoktur. Her türlü gösterişten, boş ve anlamsız işlerden ve fevkaladeliklerden arınmıştır. Dolayısıyla İslam dininde hayata aykırı, yerine getirilmesi eziyet verecek ve düşünmekten alıkoyacak bir emir yoktur. Aksine İslam dini insanları daima düşünmeye, çalışmaya ve mutluluğa yöneltir.³²¹ Peygamberimiz kendisi de bir insan olarak, dini beşeriyete uygun şekilde bildirmiştir. İnsanlara hakkı, hakikati ve hayatı öğretmiş ve doğru olanı bildirmiştir.³²² Dinimizin sadeliğini koruyamamak ise bizim kabahatimizdir.³²³

Esere göre, İslam dini bize her zaman düşünerek hareket etmemizi telkin etmektedir. İnanç bahsinde dahi iman esaslarına düşünerek iman etmek Kur'an-ı Kerim'in bize bildirdiği esaslardan biridir.³²⁴ Dolayısıyla eserde belirtildiği üzere dinimizde aklı kullanmak, ilimle ve bilgi ile hareket etmek öğütlenmiştir. İlme ve tahsile daima bir vurgu yapılmış, ilim sahibi olanlar Peygamberimiz tarafından da methedilmiştir.³²⁵ Cehalet ve bilgisizlik ise tüm kötülüklerin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir.³²⁶

Esere göre; İslam dini delilsiz, ispatsız ve doğruluğunda şüphe bulunan sözleri kendine isnad etmez. Bir şeyi körü körüne savunmak ya da bu şekilde inkâr etmek dinimizin reddettiği bir davranıştır. Akla aykırı ve dinden olmayan bir şeyi dine isnat etmek günahtır. İslam dininde batıl hurafelerin, boş ve anlamsız inançların yeri yoktur.

³²⁷ Eserde “Hak ve Hakikat” başlığı altında pek çok bidat ve hurafe örneğine yer

³²¹TÇDK, 5, s. 41-42.

³²²TÇDK, 5, s. 84.

³²³TÇDK, 4, s. 14.

³²⁴TÇDK, 3, s. 28.

³²⁵TÇDK, 3, s. 32-33. Peygamberimiz Hz. Ali için “Ben ilmin medinesiyim, Ali de kapısıdır.” buyurmuştur.

³²⁶TÇDK, 4, s. 75.

³²⁷TÇDK, 5, s. 9-10.

verilmiştir.³²⁸ Örnekler bakıldığında neredeyse tamamının çocukların günlük hayatında karşılaşılabilecekleri toplumun içinde yaşayan güncel örnekler olduğu görülmektedir. Ayrıca bu örnekler çocuğun karşılaştığında tanıyabilmesi için yalın halde yazılmıştır. Çocuğun bidatlara dair günlük hayatta duyması muhtemel olan “Filan dede, nine, hoca böyle yapıyor, böyle söylüyor” gibi söz kalıplarının verilmesinin de bu tür bidatlerin fark edilmesini kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

Eserde İslam dininin bu tür bidat ve uydurmalarla daima karşı çıktığı hatta Peygamberimizin de kendi döneminde karşılaştığı bu türden faaliyetleri imansızlık eseri olarak nitelendirdiği ifade edilmiştir.³²⁹ Bidat ve hurafelere uymak iman ile ilişkilendirilip durumun tehlikesi ciddi şekilde ortaya konmuştur.

Eserde bidat ve hurafelerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına ve sürecin devamına da yer verilmiş bu gibi uydurmaların nelere mal olduğu anlatılmıştır. Esere göre Peygamberimizin dönemi, dinin en yalın halde yaşandığı dönem olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde dinin, tabii ve sade halde yaşandığı ifade edilmiş, Hazreti Peygamber’in kendi döneminde büyücülerin, falcıların faaliyetlerini durdurduğu ve Müslümanları bundan sakındırdığı söylenmiştir. Bu gibi faaliyetlerin metin kalpli insanlara bir zarar vermeyeceğini de belirtilmiştir. Müşriklerde de bulunan bu hurafeci anlayıştan uzak durulması gerektiği anlatılmıştır. Kur’an-ı Kerimde ise bu kötü kimselerin şerrinden

³²⁸TÇDK, 5, s. 10-11. Verilen bidat örnekleri şunlardır: “Türbelere koşmak, mum adamak, mum yakmak, ölülerden medet ummak, evinde, işinde, hayvanında uğursuzluğa inanmak, günlerin uğurlu ve ya uğursuzluğuna kanmak, “burası tekin değildir, orası pek uğurlu bir yerdir” demek, Cenabıhakkın tabiattaki kanunlarına göre vaki olan hâlleri, hadiseleri bir takım efsanelere atfetmek, tevekkülü yanlış anlayıp işi gücü bırakıvermek, “kısmetim bukadarmış, kaderim böyle imiş” diyerek miskin miskin durarak, üfürükçülük, bakıcılık, cincilik gibi şeylere ehemmiyet vermek, “falan hoca böyle diyor, filan dede de böyle yapıyor, filan nine böyle söylüyor” deyip akıl ve fikrini, onların tasmaına kaptırmak, hayaletlere inanmak.” Peygamberimiz dönemindeki bidatlar için ise, “Anlaşılmayan, manası olmayan bir takım şeyler okuyup baskılar takılması, nazarı def için çocukların şunun bunun üzerine öteberi asılması, büyü yapılması” örneklerine yer verilmiştir.

³²⁹TÇDK, 5, s. 11.

Allah’a sığınılması gerektiğinin söylendiği belirtilmiştir.³³⁰Esere göre, sonraları halk arasında bidat ve hurafeler türemiş ve yaygınlaşmıştır. Bu durum nedeniyle pek çok İslam devleti çökmüş, medeniyetler zarar görmüş, pek çok millet zorluk ve cehalet içerisine düşmüş, nice insan da doğru yoldan sapmış ve felakete sürüklenmiştir. Eserde belirtildiği üzere bidat ve hurafeler halkların böyle sefalet içerisinde kalmasına, cehaletin yayılmasına neden olmuştur. Özgür düşüncenin önüne ket vurarak, birtakım cahil kimselerin önünü açmıştır.³³¹

Eserde her dinin düşmanı bulunduğu gibi İslam dinin de düşmanları bulunduğu söylenmiştir. Böyle kimselerin ve grupların ortaya çıkmasıyla âkil din adamlarının da harekete geçtiği ve önemli çalışmalar ortaya koydukları anlatılmıştır. Eserde belirtildiği üzere İslam düşmanları, dini bozmak ve Müslümanlar arasında ayrılık çıkarmak amacıyla hadis uydurma faaliyetlerine girişmiş, bu yalan ve uydurma sözleri yaymaya çalışmışlardır. Bunun üzerine hadis âlimlerinin sahih hadisleri bir araya getirerek eserler yazdıkları belirtilmiştir. Eserde en önemli hadis kaynaklarımızın, İmam Buharî ve İmam Müslim’in Sahih’leri olduğu belirtilmiştir. Sonrasında bazı münafıkların Müslümanların inançlarını bozarak, hurafe ve bidatleri yaymaya çalıştıkları fakat yine İslam âlimleri ortaya çıktığı ve itikada dair sağlam eserler telif ettikleri anlatılmıştır. Bu konudaki en önemli isimlerin ise İmam Maturidî ve İmam Eş’arî olduğu söylenmiştir. Eserde “Biz Hanefiler mesaili itikadiyede Ebumansurmatüridî’yi imam ittihaz etmişizdir” ifadesi de yer almıştır. Bu ifade ile çocuklara, ayrıntılarına vakıf olmasalar da ezberci bir bakışla hangi mezhepten oldukları söylenerek benimsetilmek istenmiştir.³³²

³³⁰TÇDK, 5, s. 11-13. Allah’a sığınılması konusunda sure ismi belirtilmeksizin Felak suresi’nin şu ayetlerinin mealine yer verilmiştir: “Ben mahlûkatın şerrinden, karanlık gecenin şerrinden, düğümlere büyü yapıp üfleyen sihirbaz karıların şerrinden, hasetçilerin hasedinden hep Allaha sığınırım.”

³³¹TÇDK, 5, s. 13-14.

³³²TÇDK, 5, s. 46-47.

Eserde mezheplerin ortaya çıkışı da bu konuyla ilişkilendirilmiştir. “İslâm’da mezhepler nasıl çıktı?” başlığı altında bu konuya yer verilmiştir. İslam’ın hızla yayılmasıyla birlikte başka pek çok dine mensup kimselerin İslam’ı kabul etmesi sonrası eski dinlerindeki yanlış inançlar, batıl hurafelerden sıyrılmayarak bunları da İslam’a taşıdıkları dile getirilmiştir. İhtilafların çıkması üzerine ulemanın bir araya geldiği, doğru din anlayışına dair eserler yazdıkları ve halkı bilinçlendirdikleri anlatılmıştır. Esere göre bu vesileyle büyük imamlar ortaya çıkmış, amelde ve itikatta mezhepler zuhur etmiştir.³³³ Eserde mezhep imamlarının da bidat ve hurafeler hakkındaki hassasiyetleri sözleri vasıtasıyla aktarılmıştır. Örneğin; İmam Âzam’ın “Benim sözlerim Kurana ve Sünneti Resulullah’a muvafık olursa alırsınız, muhalif olursa atarsınız.” ya da İmam Malik’in “Benim sözlerimdeki hatalara, itiraz olunacak yerlerine bakınız, dinde ancak Resulullahın sözlerinden başkası reddolunur” kabilinden sözleri bu hassasiyete işaret etmektedir.³³⁴

Eserde Müslüman çocuk bidatler konusunda şöyle uyarılmıştır: “Çocuklar! sakın öteden beriden duyduğunuz sözlere inanmayınız! Öyle kendini bilmezlerin sözlerine kanmayınız, İslâm dini halis bir bal gibidir; içine tuz biber atarak ağza alınmayacak derecede acı kılmayın, safiyetine halel getirmeyiniz! İslâm dini her işte sadelik, tabîlik ve kolaylığı emrettiği gibi aşikârdır.”³³⁵ Bu sözlerde sakındırma uslûbu benimsenmiş, dine bidatlerin karıştırılması konusu bir benzetme ile anlatılmıştır. “Öteden beriden duyduğunuz sözler” ifadesinden öğrencilerin okul dışında bu tür durumlara maruz kalabildiği anlaşılmaktadır. Bu tür uyarılarla çocuğun doğruya yönlendirilmesi 1926 Programı’ndaki “...Çocukların mektep haricinde din hakkında aldıkları yanlış fikir ve

³³³TÇDK, 5, s. 52-56. Mezheplere dair sunnî imamların dördü zikredilmiş, bu imamların mezhepleri ise hak mezhep olarak tanımlanmıştır. Türklerin genellikle Hanefî mezhebine mensup olduğu belirtilmiştir. Mezhepler arasında yalnızca amel noktasında önemsiz bir fark bulunduğu tamamı Ehl-i Sünnet olarak adlandırılmıştır. Ehl-i Sünnet dışında da mezheplerin bulunduğu dile getirilmiştir. Müslümanların arasında ayrılık çıkaran ve ilerlemeyi engelleyen bu farklılıkların kalkması dileğinde bulunulmuştur.

³³⁴TÇDK, 5, s. 65-66.

³³⁵TÇDK, 5, s. 12-13.

telkinler münasip surette tashih edilecektir.” ifadesiyle tutarlılık göstermektedir.³³⁶ Eserde gerçek bir Müslümanın dinin aslından olmayan şeylere öyleymiş gibi bakıp inanmayacağı, bu boş düşüncelere inanıp koruyan ve buna göre hareket eden insanları da dikkate almayacağı ifade edilmiştir.³³⁷ Batıl inanışların insanı insanlıktan çıkaracağı dile getirilmiştir.³³⁸ Bunun yanında batıl olanın ise daima yok olmaya mahkûm olduğu ayet-i kerime ile nakledilmiştir.³³⁹

Eserde taassuba karşı da net bir tavır sergilenmiş ve “İslâmda taassup yoktur” başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir: “İslâm dini körükörüne eski âdetlere bağlanan, terakkiye düşman olan müteassıp insanları takbih eder. Taassup hayatın ve medeniyetin en büyük düşmanıdır.”³⁴⁰ Dinin aslından olmayan ve halk arasında yaygınlaşarak dinin ahkâmından zannedilen bu tür bidat ve hurafeleri savunmak ve onları korumaya çalışmak cahilce bir duruş sayılmıştır. Eserde taassuba dair örnekler de yer verilmiştir.³⁴¹ Örnekler arasında “çif sürmek için öküz yerine motör kullanmayı istememek” bir taassup örneği sayılarak taassubun yalnızca dini alanda değil, yeniliğe karşı geline, ilerlemeye engel olunan her alanda gerçekleşebileceği savunulmuştur. Bunun yanında tekke ve dergâhlarda yapılan ayinlerin dinin aslından olmadığı, bunların da birer taassup örneği sayıldığı belirtilmiştir. Eserde bu konuyla ilgili eski zamanlarda bir takım batıl tarikatlerin olduğundan ve bu tarikatlerin Allah ile kullarını yakınlaştırmada bir vasıta görevi üstlendiğinden bahsedilmiş, fakat bunun boş bir inançtan başka bir şey olmadığı dile getirilmiştir. Allah ile kul arasında bir vasıta olamayacağı, Müslümanlığın tevhide dayalı

³³⁶ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45.

³³⁷ *TÇDK*, 4, s. 14.

³³⁸ *TÇDK*, 5, s. 14.

³³⁹ *TÇDK*, 5, s. 20.

³⁴⁰ *TÇDK*, 4, s. 94.

³⁴¹ *TÇDK*, 4, s. 94-95. Taassuba dair örnekler şu şekildedir: “Çif sürmek için öküz yerine motör kullanmayı istememek, Allahın bazı günlerini hayırsız saymak teceddüdü fena görmek, terakkiye düşman olmak, birçok bid’at ayinlerinin, evvelce bazı dergâhta yapılan ayinleri dinin esasından zannederek bunlardan dinî fayda beklemek cahilâne bir taassup eseridir. Böyle, taassuptan fayda yerine zarar gelir.”

bir din olduğu vurgulanmıştır. Dinimizde ruhani bir tahakkümün olmadığı, âlimlerin vizyonunun yalnızca insanları bilgilendirmek ve doğruya yönlendirmek olduğu, İslam dininde Hristiyanlıktaki gibi masumiyet esasının bulunmadığı belirtilmiştir. Esere göre yalnızca Hz. Muhammed Allah'ın koruması ile masum ve günahsızdır. İslam dininde papalık, patriklik gibi ruhani makamlar yoktur. Herkes imam ya da müezzin olabilmektedir. Bu bir ayrıcalık olmayıp, ahlaklı faziletli oldukları vakit bulundukları yerde sevlmeleri de mümkündür. İşleri yalnız caminin işleri ile sınır olmaktadır. İslam dininde dini muhafaza etme vazifesi bir kişi ya da gruba değil ümmete ve millete verilmiştir.³⁴² Eserde batıl tarikatler, İslam nurunu örten bulutlara benzetilmiştir.³⁴³

Esere göre tarihte pek çok gelişmiş medeniyet ve devlet taasubî faaliyetler ve inanışlar dolayısıyla yok olmuş, Müslümanlar çok şey kaybetmiştir. Zamanında padişahların, menfaat düşkünü devlet adamları ve hocaların faaliyetleri neticesinde cehalet artmış, halk zarar görmüştür. Eserde ise İslam'ın daima yeniliği ve kolaylığı emrettiği belirtilmiş; Peygamberimizin de daima ilerlemeyi ve gelişmeyi öğütlediği, bedevi bir toplumu geçmişteki yanlış inanış ve faaliyetlerden kurtararak bir medeniyet inşa ettiği anlatılmıştır. Eserde vurgulandığı üzere; İslam tarihindeki nice millet de bu yoldan gitmiş ve pek parlak medeniyetler kurmuştur. Eserdeki bu bahiste “Eğer o zamanın insanlarında taassup olsaydı hiç terakki eder mi idi?”cümlesiyle soru sorma yöntemi kullanılmıştır.³⁴⁴ Yine bazı Müslümanların her gün “ıyyakenabudu ve ıyyakenestain-kulluğu ancak sana ederiz, yardımını da ancak senden dileriz” ayetlerini ya da Ayeti-l Kürsî'deki “Allahın yanında izni olmaksızın kim şefaath edebilir?” ayetlerini okudukları halde türbelere koşup vasıtalar aradığı ifade edilmiştir. Burada da “Bir çok

³⁴²TÇDK, 5, s. 32-37. Eserde bu konuyla alakalı “İslam dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur.”, “İslâmda din hakimiyeti yoktur” ve “İslâm dini ruhanî teşkilâta muhtaç değildir.” isimli başlıklar yer almaktadır.

³⁴³TÇDK, 5, s. 66.

³⁴⁴TÇDK, 4, s. 95-97.

âdetlerin boş ve manasız olduğunu bildiği halde göreneğe kapılarak bu boş şeye ibadet edene ne denir?” sorularıyla yine öğrenciler bu bahislerde düşünmeye teşvik edilmiştir.³⁴⁵

Eserin Osmanlıca baskısında da dinimizin sade ve tabii bir din olduğu benzer cümlelerle dile getirilmiştir. Bu sadeliğin muhafaza olunamayışının sebepleri derli toplu bir şekilde açıklanmıştır. Esere göre bunun sebeplerinden biri avamın eskiden beri bu tür boş inançlara, masal ve efsanelere düşkün olması, bunları muhafaza etmek istemesidir. Nitekim bunlara inanan Müslümanlar zamanla sefalet ve cehalet içine düşmüşlerdir. Esere göre bir diğer boyutu ise “zalim padişahlar”, “kötü hocalar” bir de “cahil şeyhlerdir.” Esere göre padişahların kötü yönetimleri, kötü hocaların hırs ve tamahları ve şeyhlerin cehaletleri dinimizin sadeliğine halel getirmiştir. Müslümanlar maalesef ki bu kimselere uyarak peşlerinden gitmiş, Müslümanlıktan uzaklaşmış ve pek çok yönden diğer milletlerden geri kalmışlardır.³⁴⁶

Peki taassuba karşı ne yapılmalıdır? Esere göre, dinimizi ve Peygamberimizi sevmek, emirlerine uymak ve bu hali muhafaza etmek dinimizce güzel bir davranış olarak görülmektedir. Fakat eser nazarında bu taassup demek değildir. Aksine dinimizde Müslümanları ilerlemeye, gelişmeye ve sürekli değişen hayat şartlarına hazır etmeye dair gayretler daima iyi karşılanmıştır. Eserde ilim ve tahsil sahibi olmak övülmüştür. Esere göre Müslümanlar refah içinde ve mutlu bir hayat için terakkiye daima açık olmalı ve çabalamalıdır.³⁴⁷ Nitekim eserde Türk milletinin bu anlamda kendisini taassuptan uzak tuttuğu, çok büyük inkılaplar yaptığı anlatılmış, bu nedenle maddi ve manevi olarak Müslüman milletler arasında en ileride olanların Türkler olduğu belirtilmiştir.³⁴⁸ Bugün

³⁴⁵TÇDK, 5, s. 31-32.

³⁴⁶*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Dördüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s.19. Bu bilgiler yine benzer şekilde fakat daha sert bir dille kitabın başka bir yerinde tekrar edilmiştir. Bkz. *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Dördüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 45.

³⁴⁷TÇDK, 4, s. 95.

³⁴⁸TÇDK, 5, s. 67.

Türkler'in, ruhani vasıtalarla ihtiyaç duymadan yalnızca Peygamberimizi kendisine rehber edinerek yalnız Allah'a iman ettikleri vurgulanmıştır.³⁴⁹

Esere göre Müslüman çocuk, öncelikle İslam dininin beşeriyete en uygun, doğal ve sade bir din olduğunu bilmektedir. İslam dininde faydasız, insana eziyet verecek ve yük olacak bir emir olmadığından icraatinin de kolay olduğunu görmektedir. Dinimizin akla ve mantığa uymayan, hayatına akışına aykırı bir şeyi emretmeyeceğine inanmaktadır. Bu nedenle daima düşünerek hareket etmekte, ilim ve tahsil sahibi olmaya çabalamaktadır. Çevresinden duyduğu ve şahit olduğu hurafe ve batıl inançların dinde yerinin olmadığını bilmekte ve bunlara karşı teyakkuz halinde olmaktadır. Delili ve ispatı bulunmayan yanlış fikirlerin benimsenmesinin tarihte nelere mal olduğunu öğrenmektedir. Bir hakikate dayanmayan fikirlerin körü körüne savunulması ve muhafaza edilmesinin dinimizce de hoş görülmediğini bilmektedir. Bu tavrın hayatın getirdiği yeniliklere uyum sağlamanın önünde bir engel oluşturacağını dolayısıyla milletimizi geri bırakacağını öngörmektedir. Dolayısıyla Müslüman çocuk, yaşayışında yeniliklere açık olmakta, daima aklına göre hareket etmekte ve Allah'ın emir ve hükümlerini yerine getirirken bir vasıtaya da ihtiyaç duymadan kulluğunu yalnızca Allah'a yapmaktadır.

Eserde, dönemde benimsenen akılcılık anlayışının bir sonucu olarak bidat ve hurafelere karşı oldukça mesafeli bir yaklaşım sergilendiği söylenebilmektedir. Nitekim bu dönemde inşa edilmek istenen yeni toplum hedefinin felsefi temelini Pozitivizm oluşturmaktadır. Buna göre bilginin geçerliliği, “bilime” dayanmasına bağlı kılınmıştır.³⁵⁰ Bu anlamda Müslüman çocuktan da bilime aykırı ve akıl dışı olan her şeyden uzak durması ve taassuba karşı cephe alması beklenmiştir.

Devlet ise bu anlamda Müslümanlar'ın genel dini işlerini birer kamu hizmeti olarak görmüş; halkın dini alandaki eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını en doğru şekilde karşılamayı,

³⁴⁹TÇDK, 5, s. 33-34.

³⁵⁰İlyas Söğütü, “Cumhuriyet'in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 24, 2010, s. 139.

batıl inanç ve hurafelerden arındırılmış bir muhteva ile bu hizmeti sunmayı kendisine ilke edinmiştir. Bu doğrultuda okullarda din eğitimi ve öğretimine dair derslere yer verilmiş ve bu eğitimin devlet eliyle, doğru, birincil kaynaklara dayalı, yanlış inanç ve fikirlerden arındırılmış şekilde sunulmasına karar verilmiştir.³⁵¹ Nitekim 1926 Programında bu husus; “Din derslerinde fırsat düştükçe, dini muhitte gösterilmek istenen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerh edilecektir.” ilkesiyle belirtilmiştir.³⁵²

Dönemdeki batıl itikatlar ve taassub konusundaki bu net tavrın, Osmanlı son döneminde askeri, siyasi ve ekonomik alandaki bozulmalara paralel olarak eğitim sisteminde de yaşanan aksaklıklardan ve taassubun yaygınlaşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim 17. Yüzyıldan itibaren artık medrese, önceden verilmiş ve kabul görmüş bilgileri ve ön yargıları akıl yoluyla tasdik ederek sunma yolunu tercih etmeyerek; yeni fikir, icat ve düşüncelere yer açamaz hale gelmiştir. Bu durum ilerleme ve gelişmeye engel olarak görülmüştür.³⁵³ Atatürk de toplumdaki yaygın olan batıl düşünce ve itikatlar konusunda net bir tavır sergilemiş ve buna dair adımlar atılması gerektiğini dile getirmiştir. Nitekim onun bu duruşu “Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen sarî ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir, inkılâbatımızın umdeî asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilten tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça

³⁵¹Cemal Tosun, “Türkiye’de Eğitimin Laikleşmesi ve Din Öğretimi”, *Dinler Tarihi Araştırmaları - VI,(Sekülerleşme ve Dinî Canlanma Sempozyumu,22-23 Ekim/October 2008)*, Ankara, 2008, s. 230.

³⁵²*İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1926, s. 45.

³⁵³ Bayram Kodaman, Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2007, s. 14.

dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır.”³⁵⁴ sözlerinde de kendisini göstermektedir.

2. Müslüman Çocuğun İbadeti

Esere göre Müslüman çocuk, iman etmenin yanında dini vazifeleri olan, Allah’a ibadet eden ve ibadet etmekten de mutluluk duyarak bunu nimet bilen bir bireydir. Eserde ibadet, İslam dininin esaslarından sayılmıştır. Bu bağlamda abdest, namaz, oruç, fitre, zekât, hac, kurban ibadetlerine yer verilmiştir. İbadetlerin daha çok manevi ve ahlaki yönlerine, bireye olan faydalarına değinilmiş, fikhî boyutlarıyla ilgili ayrıntılara yer verilmemiştir. Müslüman çocuğun ibadetini ihlas ve samimiyetle yapması istenmiş, çocuğa ibadet ruhu kazandırmak hedeflenmiştir. Eserde bu anlamda Müslüman çocuk, Allah ile samimi bir ilişki kurması için dua etmeye de teşvik edilmiştir. İbadetlerde samimiyetin ve manevi halin yakalanmasının bir yolu ise ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi olarak belirtilmiştir. Tüm bunların yanında Müslüman çocuktan, ibadeti ile dünya işlerini birbirinden ayırması beklenmiş, aksi takdirde işlerin birbirine karışacağı ve sorunların ortaya çıkacağı anlatılmıştır.

2.1. İnsanın Dinî Vazifeleri

İslam dininde bir Müslümanın, hem kendini yaratan Allah’a, hem de O’nun kullarına karşı yerine getirmesi gereken birtakım mükellefiyetleri vardır. Bunlar için

³⁵⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 1997, s. 224.

“vezaifü’l İslam” ya da “vezaifü’d dîn” gibi ifadeler de kullanılır. Bunun yanında kulların belirli vakitlerde ve belirli şekillerde ifa ettikleri ibadetlere de vazife denmektedir.³⁵⁵

Eserde “İslam dininin esaslarından biri de ibadettir” adlı başlık dâhilinde ibadet, Allah’ın emirlerini yerine getirerek ona şükretmek olarak tanımlanmıştır. Aklın ve vicdanın da ibadeti emrettiği dile getirilmiştir. İbadetin pek çok pekçok faydasının bulunduğu ve küçük yaştan ailemiz tarafından bizlere öğretildiği belirtilmiştir.³⁵⁶ Burada çocuğun ibadet mefhumuyla küçük yaştan itibaren tanıştığı ve bu konudaki ilk eğitimi ebeveyni tarafından aldığı anlaşılmaktadır.

Eserdeki şükür bahsinde Allah’a şükretmenin yolunun, onun emirlerine riayet etmek olduğu belirtilmiştir. Allah sevgisi bütün ibadetlerin başı sayılmakla beraber³⁵⁷, esere göre Allah’ı sevdiğimizi, ona şükrettiğimizi, emirlerini yerine getirip kendimizi kötülüklerden muhafaza ettiğimizi ibadet ederek ispat eder ve gösteririz.³⁵⁸ Şükretmek yalnızca dua etmekle olmaz. Esere göre Allah’a şükretmenin en doğru yolu ona ibadet etmektir. Eserde belirtildiği üzere ibadetler de tıpkı Allah’ın diğer emirleri gibi kolay ve sadedir. Örneğin yirmi dört saatte yalnızca beş vakit namaz kılmamız ya da senede yalnızca bir ay oruç tutmamız bu kolaylığa örnektir. Esere göre ibadetler, basit ve sade oldukları kadar da yüksek ve değerlidir.³⁵⁹ İbadet, Allah’ın hakkı olarak yalnızca Allah’a edilir.³⁶⁰ Eserde nakledildiği üzere Kur’an-ı Kerimde de bu husus “Secde yerleri Allaha mahsustur artık oralarda Allahtan başka hiçbir kimseye ibadet etme!..” ayeti kerimesiyle zikredilmiştir.³⁶¹ Aynı zamanda eser içerisinde sunulan Fatiha suresinde “Ya Allah, yalnız sana ibadet ederiz, her türlü yardımı da ancak senden bekleriz” ayeti de

³⁵⁵ Tuncay Başoğlu, “Vazife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, 2012, s. 580.

³⁵⁶ TÇDK, 4, s. 8.

³⁵⁷ TÇDK, 3, s. 23.

³⁵⁸ TÇDK, 4, s. 36.

³⁵⁹ TÇDK, 4, s. 61,63.

³⁶⁰ TÇDK, 4, s. 97.

³⁶¹ TÇDK, 5, s. 30.

nakledilmiştir.³⁶² Yine Allah'ın kendisinden başkasına ibadet edilmemesini emrettiğine dair başka ayetlere de eserde yer verilmektedir. Bu ayetlerde Müslümanın tevhide uygun olarak yalnız bir Allah' a ibadet ettikleri vurgulanmış ve ibadette de asıl olanın tevhit olduğu savunulmuştur.³⁶³ Esere göre ibadet Allah'a yapılması kaydıyla her yerde yerine getirilebilir.³⁶⁴

Eserde ibadetle mükellef olmanın şartlarına da yer verilmiş, bu şartlar aklın fikrin, servetin ve sağlığın yerinde olması olarak sayılmıştır.³⁶⁵ Mükellefin fiilleriyle alakalı haram, helal gibi ifadeler de eserde yer yer geçmektedir. Örneğin çalışmadan hile ile kazanılanın haram olduğu, çalışarak, azmedilerek kazanılanın ise helal olduğu zikredilmiştir.³⁶⁶ Bir şeyin helal olabilmesi için onun bir çalışma karşılığı elde edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böyle kazanılan bir şeyin daha güzel olduğu ve kolay kolay kaybedilmeyeceği ifade edilerek Müslümanlar helal kazanca teşvik edilmiştir.³⁶⁷ Peygamberimizin de ümmetini haram ve şüpheli olan her şeyden sakındırdığı³⁶⁸ ve kendisinin de helalinden kazandığı ifade edilmiştir.³⁶⁹ Bunlara ek olarak suizanın haram olduğu³⁷⁰, bir şey yapmadan tembel tembel oturup yalnız dua ederek Allahtan beklemenin de haram olduğu³⁷¹ zikredilmiştir. Dinini seven, peygamberini de sevip onun rehber edinen Müslüman bir çocuğun tembellik etmekten ve harama el sürmekten kaçınacağı

³⁶²TÇDK, 3, s. 63.

³⁶³TÇDK, 5, s. 30. Yer verilen ayetler şöyledir: “Söyle ki: Ey ehli kitap! bizimle sizin aranızda müsavi olan kelimeye geliniz ki, o da Allahtan başkasına ibadet ve Allaha şerik ittihaz etmekliğimizdir. Eğer onlar bundan vaz geçerlerse siz deyin ki: Şahit olun, biz mütevehhit ve Müslümanlarız” ve “Her işinde hüküm Allahındır, kendisinden başkasına ibadet edilmemesini emretti ki dini müstakim bundan ibarettir.”

³⁶⁴TÇDK, 5, s. 36.

³⁶⁵TÇDK, 4, s. 65.

³⁶⁶TÇDK, 4, s. 31.

³⁶⁷TÇDK, 4, s. 50.

³⁶⁸TÇDK, 4, s. 17.

³⁶⁹TÇDK, 4, s. 28.

³⁷⁰TÇDK, 4, s. 26.

³⁷¹TÇDK, 4, s. 59.

dile getirilmiştir.³⁷² Ayrıca mükellefin fiilerine dair “farz” kavramına da yer verilmiş, İslam’da ilim tahsilinin farz kılındığı³⁷³, sağlığı ve gücü yerinde olanlar için ömürlerinde bir kez hacetmenin farz olduğu³⁷⁴ ve hali vakti yerinde kimseler üzerine mallarının zekâtını vermelerinin farz olduğu söylenmiştir.³⁷⁵ Ayrıca gusül abdestinin³⁷⁶ ve orucun da farz olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁷ Bunun yanında “günah” kavramı da eserde birkaç yerde zikredilmiş, buna dair bir tanım verilmemiş fakat yalan söylemenin dinimizde günah ve ayıp olduğu dile getirilmiş³⁷⁸, hatta yalan söylemek parasız şekilde günah kazanmak olarak tanımlanmıştır.³⁷⁹ Günah işleyen kimseyi tanımlama için “günahkâr” kavramına da yer verilmiş, dinimizde dini vazifesini hakkıyla yapmayan kimselerin günahkâr sayılacağı ve bu kimselerin affedilmeyeceği belirtilmiştir.³⁸⁰ Ayrıca günahlardan uzak kalma isteğine bir dua içerisinde de yer verilmiş, fakat bunların neler olduğu açıklanmamıştır.³⁸¹

Eserde ibadet çeşitleri kimi zaman birbirinden ayrı ayrı farklı bölümler dâhilinde, kimi zaman da birlikte anlatılmıştır. En çok zikredilen ibadet türü namazdır. Günde beş defa müezzinin namaz çağrısında bulunduğu ifade edilmiştir.³⁸² Bunun yanında namaz çeşitlerinden Cuma namazına yer verilmiştir. Bu namazın öğlen vakti camide iki rekât olarak kılındığı, imamın minberde bir hutbe okuduğu ve bu namazı yalnızca erkeklerin kılabilceği kadınların ise kılamayacağı ifade edilmiştir.³⁸³ Ayrıca Ramazan ve Kurban

³⁷²TÇDK, 4, s. 6.

³⁷³TÇDK, 5, s. 6.

³⁷⁴TÇDK, 4, s. 65.

³⁷⁵TÇDK, 4, s. 64.

³⁷⁶TÇDK, 4, s. 33.

³⁷⁷TÇDK, 4, s. 64.

³⁷⁸TÇDK, 4, s. 26.

³⁷⁹TÇDK, 4, s. 99.

³⁸⁰TÇDK, 5, s. 24.

³⁸¹TÇDK, 4, s. 37.

³⁸²TÇDK, 3, s. 8.

³⁸³TÇDK, 3, s. 4.

bayramlarında da bayram namazı kılındığına yer verilmiş, bu namazların yalnız başına değil cemaatle kılındığı dile getirilmiştir.³⁸⁴

Eserde bir Müslümanın istediği her yerde ibadet edebileceği ve namaz kılabilceği belirtilmekle birlikte³⁸⁵, namaz ibadetinin gerçekleştirildiği mekân olarak daha çok “camiler” zikredilmiştir. Müezzinin günde beş vakit çağrısıyla camiye gidildiği, Cuma namazının camide kılındığı ve yine bayram namazlarının da cemaatle eda edildiği belirtilmiştir. Cami, Allah’a ibadet için toplanılan bir yerdir.³⁸⁶ Namaz kılmak ve sık sık camiye gitmek öğütlenmiştir.³⁸⁷ Eserdeki “Allah büyüktür” adlı şiirde geçen “Küçük yüreğimle ben de / ediyorum sana secde” dizelerinden Müslüman çocuğun da küçük yaşta bu ibadetle tanıştığı anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Eserde namaz ibadetinin fıkhi boyutuna sınırlı bir çerçevede değinilmiştir. Müslümanların namaz öncesi abdest aldıkları söylenmiş³⁸⁹ abdestsiz namazın kabul olmayacağı zikredilmiştir.³⁹⁰ Namaz kılınırken kıblemiz olan Kabe’ye yönelmek gerektiği belirtilmiştir.³⁹¹ Namazın günde beş vakit kılındığı³⁹² ve öncesinde ezan okunduğu ifade edilmiştir.³⁹³ Eserde Latince harflerle ezan metni ve manası da verilmiştir.³⁹⁴ Latince baskıda bunlardan başka beş vakit namazın isimleri, namazın nasıl kılındığı, namazı bozan şeyler gibi ilmihal bilgilerine yer verilmemiştir.

Eserde namazın manevi boyutuna fazlaca değinilmiştir. Namazın insanların kalplerini birbirine yaklaştırdığı ve aynı kibleye dönülmesi ile gönülleri birleştirdiği,

³⁸⁴TÇDK, 3, s. 5.

³⁸⁵TÇDK, 5, s. 36.

³⁸⁶TÇDK, 3, s. 4.

³⁸⁷TÇDK, 3, s. 9.

³⁸⁸TÇDK, 3, s. 24.

³⁸⁹TÇDK, 3, s. 8.

³⁹⁰TÇDK, 4, s. 38.

³⁹¹TÇDK, 3, s. 16.

³⁹²TÇDK, 4, s. 38.

³⁹³TÇDK, 3, s. 8

³⁹⁴TÇDK, 3, s. 14-15.

kişiy e vakit bilinci ve dñzen kazandırdığı belirtilmiştir. Ayrıca esere göre namaz, kişiyi boyun eğmeye, teslim olmaya ve itaate alıştırmaktadır. Ayrıca pek çok hareket içerdğinden kişinin sağığına hizmet ettiğı belirtilerek fayda yönüne de vurgu yapılmıştır.³⁹⁵

Eserde namazın kalpleri birbirine yaklaştırma, kişiy e itaat ve nizamı öğretme gibi fonksiyonlarıyla ön plana çıkarılması, bu ibadete aynı zamanda toplumsal birlik ve beraberliğ e hizmet etmesi bakımından işlevsel olarak yaklaşıldığının da göstergesi sayılabilmektedir. Aynı zamanda içerdğı hareketler dolayısıyla maddi faydalarının; kişiy e kazandırdğı değerler açısından da manevi faydalarının öne çıkarılması, bu konuda pragmatist bir bakışın da varlığının tezahürleri sayılabilmektedir.

Eserde temizlik hususuna da değinilmiş, İslam'ın esaslarından biri olduğı ifade edilmiştir. Temizlik bahsi, zahiri ve batini yani dış ve iç temizlik boyutuyla ele alınmıştır. Maddi temizliğin yanı sıra, bir kimsenin içi dışı temiz bir Müslüman olması için güzel ahlaklı olması, ibadetlerini yerine getirmesi, haramdan uzak kalması, yaratıcısıyla ve toplumla halisane ilişkiler kurması gerekmektedir. Dolayısıyla bir Müslümanın öncelikle düşüncelerinin, ahlakının ve fiillerinin temiz olması icap etmektedir.³⁹⁶

Temizlik bahsi dâhilinde sıra vücut temizliğine geldiğinde ise eserde abdest konusuna da yer verilmiş, bu konu daha çok dördüncü sınıf ders kitabı içerisinde ele alınmıştır. Kitapta “Vücut temizliğı” başlığı altında bu konuya yer verilmiştir. Temizlik yerine “taharet” kelimesi de kullanılmıştır. İslam dininin vücudun temizliğini de emrettiğı dile getirilmiştir. Taharetin temiz ve akar su ile yıkama şeklinde yapılacağı ifade edilmiştir. Eserde abdestin yalnızca farzlarına yer verilmiş, sünnetleri, adaları, abdesti bozan haller gibi konular anlatılmamıştır. Dinde kolaylık cihetine de vurgu yapılarak,

³⁹⁵TÇDK, 4, s. 38.

³⁹⁶TÇDK, 4, s. 31-32.

sabahları abdest alırken kundura üzerine mesh yapılabileceği ya da abdestte başın yıkanması zor olduğundan başın mesh edilmesi suretiyle abdest alındığı örnekleri verilmiştir. Bir Müslümanın camiye giderken, Kuran okumadan ya da namaz kılmadan önce abdest alması gerektiği zikredilmiştir.³⁹⁷ Bu husus namaz özelinde eserde “Namazın anahtarı taharettir, temizliktir.” cümlesiyle ifade edilmiştir.³⁹⁸

Abdest bahsinde gusül abdestine de yer verilmiştir. Bu abdestin tanımına kısaca yer verilmiş, ağız burun dâhil tüm vücudu yıkamak anlamına geldiği ifade edilmiştir. Guslün farz olduğu zikredilmiş, yalnızca farzlarına yer verilmiştir. Sünnetleri, adapları gibi konulara girilmemiştir. Ayrıca guslü gerektiren hallere de yer verilmemiş bu konuya binaen sadece sabahları sıcak ya da soğuk su ile tüm bedeni tamamen yıkamak anlamına geldiği söylenmiş, bu seviye için bu kadar bilgi ile iktifa edilmiştir.³⁹⁹ Gusül esere göre evde ya da hamamda duş almak şeklinde yapılabildiği gibi akarsu ya da denize dalarak ve ağza ve burna da su vererek yapılabilmektedir.⁴⁰⁰

Eserde temizlik ve abdest konularının fıkhi yönünün yanında yanında maddi faydaları ve manevi boyutları üzerinde de durulmuştur. Faydalarına dair küçük bir başlığa yer verilmiştir. Temizlik ve abdestin pek çok hastalıktan koruduğu, bedene sağlamlık ve güç verdiği, soğuk su ile alındığında çalışmaya teşvik ettiği söylenmiştir. Bir Müslümanın daima bedenini, kıyafetlerini, yaşadığı yeri, eşyalarını, yiyeceklerini temiz ve düzenli tutması gerektiği dile getirilmiştir. Esere göre bir Müslüman diş fırçalama, saçlarını tarama, tırnaklarını kesme gibi kişisel bakım faaliyetlerini de ihmal etmemelidir. Bu

³⁹⁷TÇDK, 4, s. 32-34. Namazdan önce abdest alınarak camiye gidilmesi hususu eserin başka bölümlerinde de yer almaktadır. Bkz. TÇDK, 3, s. 8.

³⁹⁸TÇDK, 4, s. 38.

³⁹⁹ Eserin dipnot kısmında abdest, namaz ve diğer ibadetler konusunda velinin isteği halinde bir kitap önerisinde bulunulmuştur. İfade şöyledir: “Aptes ve namaz ile ahkâmı ibadet hakkında çocuğa ebeveyni tarafından fazlaca malûmat vermek istenirse kitaphanei Hilminin (Din dersleri- Tebareke cüz’ü şerifi) tercümesinin başındaki tafsîlâta mürcaat olunabilir.”

⁴⁰⁰TÇDK, 4, s. 32-33.

temizlik hali ne kadar güzel bir şekilde sağlanırsa o kadar çok mutluluğa ulaşılabilir. Taharet meselesi imanla da ilişkilendirilmiş ve bu konuda Peygamberimizin “Temizlik imandandır” ve “Bedeni temiz olmayanın imanı da temiz olmaz” hadis-i şerifine yer verilmiştir.⁴⁰¹

Eserde temizliğe dair fıkhi bilgilerin ayrıntılı şekilde ve sistematik bir tarzda anlatılması tercih edilmemiş, bunun yerine temizliğin önce fikirlerde, fiillerde ve ahlakta yer alması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda eserde abdest ve temizlik bahsine, dini yönünün yanında daha çok bireye manevi anlamda katacağı değerler bağlamında yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda temizliğin aynı zamanda kişinin ahlaklı ve mutlu olmasına hizmet eden bir araç konumunda görüldüğü de söylenebilmektedir.

Eserde ibadet çeşitlerinden bir diğeri olan oruca da yer verilmiştir. Oruç çeşitlerinden yalnızca farz oruca değinilmiş bu konuya daha çok “Ramazan” başlığı altında yer verilmiştir. Eserde oruç, “sabahtan akşama kadar yemekten içmekten nefsi mahrum etmek, Allah’a ibadet eylemektir.” şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda orucun süresi sabahtan akşama kadar diye verilmiş ayrıca “iftar”, “sahur” gibi kavramlara değinilmemiştir.⁴⁰² Orucun senede bir kez Ramazan ayında tutulduğu da söylenmiştir. Bu bilgiler dışında orucun ilmihali hakkında başka bir bilgilendirme yapılmamış, bu ibadetin daha çok manevi ve ahlaki boyutu üzerinde durulmuştur.⁴⁰³ Orucun yalnızca aç kalmak anlamına gelmediği, kişinin kendini kötü davranışlardan ve niyetlerden uzak tutarak nefsinin dizginlenmesini sağlayan ve Allah tarafından emredilen bir ibadet olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca orucun kişiye sabrı ve tahammülü öğretmesi, ahlakını güzelleştirmesi ve sağlığını koruması gibi konularda pek çok faydasının bulunduğu da dikkat

⁴⁰¹ TÇDK, 4, s. 33-35.

⁴⁰² Eserde “...bu ayda insan nefsinin bir çok şeylerden imsak eder” ifadesine yer verilmiş fakat imsak kavramının vakit boyutuna değinilmemiştir. Bkz. 4, s. 39.

⁴⁰³ TÇDK, 3, s. 18.

çekilmiştir.⁴⁰⁴ Ayrıca kavgaların çoğunluğunun açlık tokluk davası üzerine çıktığını, bu konuda orucun kişiye açlığın ne demek olduğunu, açların ve fakirlerin halinden anlamayı öğrettiği dile getirilmiştir. Bu yönüyle orucun merhamet duygusunu meydana getirdiği zikredilmiştir. Yine orucun iyiliğe ve güzelliğe yönelttiği, sabrı arttırdığı dile getirilerek sabır sahibi bir kimsenin birçok konuda başarılı olacağı ifade edilmiştir. Maddi ve manevi pek çok yararı bulunsa da esere göre hepsinden önce oruç ibadeti, Allah’a kulluk niyetiyle yerine getirilmektedir.⁴⁰⁵

Eserde Ramazan ayı içerisinde yerine getirilen ibadetlerden biri ise fitredir. Fitre esere göre sadaka türünden bir ibadettir. Müslümanlar, bu ayın sonunda bayram günlerinde ihtiyaç sahiplerine fitre vererek onları mutlu etmektedirler. Fitre konusunda bu kadar bilgi ile iktifa edinilmiş ve eserin yalnız dördüncü sınıf kitabında bir kere zikredilmiştir.⁴⁰⁶

Eserde fitrenin yanında zekât ibadetine de yer verilmiştir. Durumu uygun olan Müslümanlar, ihtiyaç sahibi bulunan kimselere mallarından kırkta birini vermek suretiyle bu ibadeti yerine getirmektedirler. İslam’da dilenciliğin hoş karşılanmadığı, zekâtın ise Müslümanların fakirlik ve sefalet içine düşerek dilenmeye mecbur kalmamaları ve yardımlaşmaları hasebiyle farz kılındığı belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Nitekim esere göre İslam dini servetin yalnızca belli kişilerde toplanmasını istememektedir. Paranın insanlar arasında adaletli şekilde paylaşılmasını, insanların fakirlikten ve sefaletten uzak olmasını, zengin ve fakir arasındaki uçurumların ortadan kalkarak toplumsal problemlerin engellenmesini amaçlar. Eserde bu nedenle zekâtın da yardımlaşmayı ve dayanışmayı destekleyen darülaceze, himaye-i etfal, yetim evleri, hastaneler ve yararlı cemiyetlere verilmesinin

⁴⁰⁴TÇDK, 4, s. 63-34.

⁴⁰⁵TÇDK, 4, s. 39-40.

⁴⁰⁶TÇDK, 4, s. 64.

⁴⁰⁷TÇDK, 4, s. 64-65.

daha yararlı olacağı da belirtilmiştir.⁴⁰⁸ Bu husus 1926 Programında yer verilen “İslamlar arasında içtimai muavenetlere bir esas teşkil eden sadaka ve zekât üzerinde tevkif edilerek zekât ve sadakanın hastane, darülaceze, himaye-i etfal gibi hayır pürur müesseselere veyahut memleketin müdafaası maksadıyla teşkil eden cemiyetlere verilmesinin daha hayırlı olduğunu anlatmak lazımdır.”⁴⁰⁹ ilkesiyle tutarlılık arz etmektedir.

Eserde yer verilen bir diğer ibadet türü ise hac ibadetidir. Esere göre gücü ve sağlığı yerinde olan Müslümanlar için hayatlarında bir kez haccetmeleri farz kılınmıştır.⁴¹⁰ Bu ibadeti yerine getirenlere hacı denmektedir.⁴¹¹ Eserde hac konusuyla ilgili ilmihal bağlamında teferruatlı bilgiye yer verilmemiştir. Bunun dışında Kurban Bayramı konusu içerisinde hacca gidenlerin de bu vakitte Kâbe’yi tavaf ettikleri ifadesi geçmektedir.⁴¹² Ayrıca bu konuda Peygamberimizin haccı olan veda haccına dair “Hacci veda” adlı bir başlığa yer verilmiştir. Burada haccın fıkhi boyutu ele alınmamış, Peygamberimizin haccetmek üzere Müslümanlarla Mekke’ye yolculuk ettiği ve ibadetini yerine getirerek geri döndüğü söylenmiştir. Bu başlık altında Veda Hutbesi’ne de yer verilmiştir.⁴¹³

Eserde kurban ibadeti hakkında da ayrıntılı bir bilgiye yer verilmemiş, Kurban Bayramı bahsi içerisinde bayram namazı sonrası durumu müsait olan Müslümanların kurban keserek etini ihtiyaç sahibi kimselere dağıttığı ifade edilmiştir.⁴¹⁴ İhtiyaç sahiplerini düşünmenin Müslümanların sorumluluğu olduğu zikredilmiştir.⁴¹⁵

⁴⁰⁸TÇDK, 4, s. 69-70.

⁴⁰⁹İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1926, s. 46.

⁴¹⁰TÇDK, 4, s.65. Benzer bir tanım için bkz. TÇDK, 4, s. 17.

⁴¹¹TÇDK, 3, s. 18.

⁴¹²TÇDK, 4, s. 104.

⁴¹³TÇDK, 3, s. 54-55.

⁴¹⁴TÇDK, 4, s. 104.

⁴¹⁵TÇDK, 3, s. 19.

Eserde namaz, oruç, kurban gibi ibadetlerin yanında ibadet nev'inden başka işlerin olduğuna da dikkat çekilmiştir. Örneğin ilim öğrenmek de tüm Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Peygamberimiz bu konuda “İlmi tahsil etmek ibadettir” buyurmuştur.⁴¹⁶

Eserde ibadetlerin bir maddi boyutu bir de manevi boyutu olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁷ Buradan hareketle ibadetler daima ahlakla ilişkilendirilmiş, hatta ahlaki boyutları fıkhi boyutlarından daha ön planda tutulmuştur. İslam dininde emredilenlerin daima ahlaka uygun olduğu ifade edilmiştir. Nitekim İslam dini, ibadetlerde dahi şükür, yardımlaşma gibi ahlaki güzellikleri emretmektedir.⁴¹⁸ Temelde tüm ibadetlerin hedefi eserde şu şekilde ifade edilmiştir: “Bütün ibadetler nefsimizin ıslahına, ahlâkımızın yükselmesine neslimizin bakasına, devlet ve milletimizin payıdar olmasına hizmet eder.”⁴¹⁹

Esere göre kendisine emredilen ibadetleri yerine getirebilmek büyük bir nimet ve şükür sebebi sayılmaktadır. Nitekim ibadetle mükellef olmak da büyük bir nimettir. Çünkü bunun için de kişinin birtakım şartları haiz olması gerekmektedir. Müslüman mükellef olabilmesiyle büyük bir mutluluk duyarak tüm kalbiyle Allah’a şükretmektedir.⁴²⁰ Bunun yanında esere göre Müslüman, ibadetlerini yerine getirebilmek için Allah’ın yardımına muhtaçtır. Bu nedenle Allah’a dua ederek bu konuda da O’ndan yardım dilemektedir. Bu konuda Peygamberimizin “Yarabbi! Seni zikretmek, sana bütün kudretimle ibadet etmek için bana yardım et.” duasına yer verilmiştir.⁴²¹ Esere göre Müslüman ibadetlerini yerine getirmeli, bu konuda devamlı olmak için dua etmeli ve

⁴¹⁶TÇDK, 5, s. 5-6.

⁴¹⁷TÇDK, 4, s. 8.

⁴¹⁸TÇDK, 4, s. 21.

⁴¹⁹TÇDK, 4, s. 9.

⁴²⁰TÇDK, 4, s. 65.

⁴²¹TÇDK, 4, s. 37.

ibadetleri ve dünya hayatı arasında da itidalli bir denge oluşturmalıdır.⁴²² İslam dini ibadete verdiği kıymet kadar dünya hayatına da kıymet vermektedir.⁴²³

Eserde Müslüman çocuk, bir Müslüman olmakla birtakım dini vazife ve sorumluluklara sahip olduğunu bilmekte ve kabul etmektedir. İbadetin İslam'ın esaslarından biri olarak akla, vicdana ve ahlaka uygun olduğunu da bilmektedir. Müslüman çocuk, Allah'a olan sevgi ve muhabbetini, onun nimetlerine olan şükrünü ibadet ederek ispat etmektedir. Tevhidin gereği olarak ibadetini tüm kalbiyle yalnız Allah'a yapmaktadır. Bir Müslüman, ibadetini istediği yerde yapabilmekte, namazını dilediği yerde eda edebilmektedir.⁴²⁴ Müslüman çocuk da sık sık camiye gitmek ve namaz kılmak konusunda teşvik edilmektedir. Nitekim namazın pek çok manevi ve ahlaki faydaları olduğunu bilmektedir. Müslüman çocuk, namazın anahtarının abdest olduğunu bilmekte, zahiri ve batini temizlik ve düzenine yaşam boyu dikkat etmektedir. Oruç ibadetini de başta Allah'a kulluk niyetiyle yapmakta ve bu ibadetin yalnızca sabahtan akşama kadar aç kalmak olmadığını bilmektedir. Diğer pek çok ibadet gibi orucun da ahlakını güzelleştireceği ona sabır ve tahammül gibi faziletler kazandıracağını bilmektedir. Müslüman çocuk İslam'da servetin de bir sorumluluk doğuracağını bilmekte ve adaletli bir paylaşım neticesinde toplumsal pek çok sorunun önüne geçilebileceğini görmektedir. Müslümanların sefalet içinde olmasına izin vermemek adına servet sahibi Müslümanların mallarının bir kısmını vererek zekât ibadetini yerine getirmeleri gerektiğini bilmektedir. Fitrenin de benzer bir ibadet olduğunu bilerek, zekât ve fitrenin himaye-i etfal, darülaceze gibi yardım kurumlarına verilmesini uygun görmektedir. Haccın ve kurbanın da İslam'da önemli ibadetler olduğunu bilmektedir. Müslüman çocuk mükellef olmanın bir lütuf olduğunu bilmekte, bunun için şükretmekte ve vazifelerini

⁴²²TÇDK, 5, s. 39.

⁴²³TÇDK, 5, s. 20.

⁴²⁴TÇDK, 5, s. 36.

yerine getirmek konusunda Allah'tan yardımını istemektedir. Müslümanın vazifesi olan ibadetleri yerine getirmenin yanında bir mükellef olması hasebiyle Allah'ın yasakladığı tüm haramlardan uzak durması, farz kıldığı tüm emirlerini de yerine getirmesi gerektiğini bilmektedir. Böylelikle ahlakını güzelleştirmekte, nefsini ıslah etmekte ve bireysel ve toplumsal iyiliğe katkı sağlamaktadır.

Eserde ibadete dair verilen bilgilerin geneline bakıldığında; ibadetler ve yapıları hakkında dair tafsilata girilmediği, bu konularda temel bilgilerle yetinildiği tespit edilmiştir. Nitekim 1924-1949 yılları arasında neşredilmiş resmi yayınlar üzere yapılan bir doktora çalışmasında da benzer bir tespite ulaşılmış, bu eserlerde genel itibarıyla ibadete dair temel bilgilere yer verildiği belirtilmiştir.⁴²⁵ Bu tercihin, ibadete ilişkin kapsamlı ve ayrıntılı bilginin bu yaş seviyesinde bir çocuğa yüklenmesinin doğru bulunmadığı düşüncesinden kaynaklanabileceği düşünülebilmektedir. Zira 1926 programında da “her Müslümanın Allah'ına bizzat ibadet edeceği” ya da “Allah sevgisinin tüm ibadetlerin başı olduğu” gibi ifadelerin kullanımı dışında ibadete dair kapsamlı bir eğitime işaret edilmemektedir.⁴²⁶ Yalnızca sadaka ve zekât ibadeti vurgulanmış, yardımların hayır kuruluşları ya da faydalı cemiyetler gibi yerlere verilmesinin daha hayırlı olacağı belirtilmiştir. Bu vurgunun, Kurtuluş Savaşı sonrası ekonomide yaşanan sıkıntılar nedeniyle halkın yoksullaşması sonrası toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve paylaşma halinin artırılması, toplumun dezavantajlı gruplarıyla ilgilenen müesseselerine ya da vatan müdafaasını amaç edinmiş cemiyetlere de yardımcı olunması maksadıyla yapıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu durum dönemin ihtiyaçlarına yönelik bir din eğitimi anlayışının mevcudiyetine işaret etmektedir.

1926 Programında ibadete yönelik hususlardan çok ahlaki konular yer almış, bu bağlamda “hayırlı insan olmak”, “çalışmak”, “hüsnü muaşeret” gibi konular ele

⁴²⁵ Coştu, 2015, s. 237.

⁴²⁶ Alp, 2020, s. 40-422.

alınmıştır. Programda ibadetten çok ahlaka vurgu yapılması, eserde ise ibadetlerin ahlaki hususlarla ilişkilendirilerek anlatılması “ahlak merkezli” bir din anlayışının benimsendiğini düşündürmektedir.

2.2. İbadet ve Dünya İşlerinin Birbirinden Ayrılması

1926 Programı’nda “Dünya işlerini milletin iradesi ile vazıh edilen konular tayin eder. Beşeri malumat bu konulara tabidir. Bu muamelelerin din ile alakası yoktur. Beşeri işlerde akıl ile ilim hâkimdir. İslam dini dünyevi işlerde aklın ve ilmin hâkimiyetini kabul eder.” ifadelerine yer verilmiştir.⁴²⁷ Programda din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması hususu Cumhuriyet’in laiklik politikasından kaynaklanmaktadır. Nitekim dönemde başta Atatürk olmak üzere devrin seçkinleri tarafından benimsenen laiklik esasına göre; dini, devlet işlerine ve siyasete karıştırmamak, kimseyi bir inanca ya da ibadete zorlamamak, kimseyi inancı dolayısıyla da kınamamak esastır. Bu ilkenin önemli bir yönü İslam dininin ve değerlerinin kötüye kullanılmasını engellemek olarak belirtilmiştir.⁴²⁸ Benimsenen bu ilke ile esas amaç, siyasi, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve temsilcilerin hâkimiyetine son vermek olmuştur.⁴²⁹ Böylece aklın ve bilimin öncülüğünde, ulusal egemenliğin hâkim olduğu, taassup ve cehaletten uzak ulusal bir devlet kurabilmek hedeflenmiştir.

Esere göre İslam dini yalnızca ahirete ya da yalnızca dünyaya ait bir din değildir.⁴³⁰ Dinimiz, ibadete ve dini vazifelere önem verdiği kadar dünya hayatına da önem

⁴²⁷ Alp, 2020, s. 422.

⁴²⁸ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Din Adamları*, 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 47-49.

⁴²⁹ Sarıkoyuncu, 2002, s. 66.

⁴³⁰ TÇDK, 5, s.35.

vermektedir.⁴³¹ İslam’da daima kolaylık ve fayda esas olup, ihtiyaç ve zaruret göz önünde bulundurulmuştur. Beşeriyete dair işlerde de zamanla farklı ihtiyaçlar doğarak değişimler yaşanmaktadır. Bu nedenle milletler, tarihlerinde büyük değişimlere sebep olan inkılaplar hayata geçirmektedir. Dolayısıyla esere göre hayatın getirdiği bu dönüşüme uyum sağlamak, gelişimin önüne geçmemek ve yapılan bu inkılapları engellemek adına din ve dünya işleri birbirinden ayrılmalıdır.⁴³²

Eserde İslam’a göre din işleri ile dünya işleri birbirinden ayrılmış ve ayrı iki alan olarak görülmüştür.⁴³³ Bu iki alanın işleri ise birbirine karıştırılmamalıdır.⁴³⁴ Aksi takdirde işler daha zor hale gelerek yarım kalmaktadır.⁴³⁵ Buradan hareketle Müslüman, ibadetleriyle Allah ve peygamber haklarına riayet ederken, dünya işlerinde de topluma, insana ve dünyaya ait haklara riayet etmektedir.⁴³⁶

Esere göre inancımız ve vicdanımız dini alana dâhildir. Bundan farklı olarak hayatımızı idame ettirerek geçimizi sağlayan ise iştir. Nitekim Hz. Ömer bir sözünde “Evvelâ yemek yeyiniz! sonra ibadet ediniz.” demiştir.⁴³⁷ Eserde Peygamberimizin hayatı ile ilgili bir bölüm içerisinde “...sabahleyin erken kalkar, din ve halk işleriyle meşgul olurdu.” ifadesine yer verilmiştir.⁴³⁸ Bu ifadede din ve halk işleri birbirinden ayrı şekilde zikredilerek vurgulanmaktadır. Eserde İslam’ın hem din hem dünya işlerindeki menfaatleri cem eden bir din olduğunun⁴³⁹ vurgulanmasının yanı sıra hayatımızı temin etmemizi sağlayan şeyin işimiz olduğu vurgulanmıştır.⁴⁴⁰ Dinin ekmek kazanmayı ya da geçinmeyi sağlamadığı fakat bunları temin etmek için ahlaklı ve namuslu olmayı telkin

⁴³¹TÇDK, 5, s. 20.

⁴³²TÇDK, 5, s. 21.

⁴³³TÇDK, 5, s. 20.

⁴³⁴TÇDK, 5, s. 42.

⁴³⁵TÇDK, 5, s. 23.

⁴³⁶TÇDK, 5, s. 23.

⁴³⁷TÇDK, 5, s. 20-21.

⁴³⁸TÇDK, 4, s. 30.

⁴³⁹TÇDK, 5, s. 35.

⁴⁴⁰TÇDK, 5, s. 25.

ettiği ifade edilmiştir. Bu nedenle eserde iş ve ibadetin birbirinden farklı şeyler olduğu ve bunlarla birbirinden ayrı şekilde ve ayrı zamanlarda meşgul olunarak birbirine karıştırılmaması gerektiği öğütlenmiştir.⁴⁴¹ Esere göre bilinçli milletler de din ve dünya işlerini ayırarak ilerleme kaydetmiş, bu işte hassasiyet göstermeyen ve taassuba yenik düşen milletler ise geri kalmış ve zorluğa düşmüşlerdir.⁴⁴²

Eserde din ve dünya dünya işleriyle meşgul olurken itidalli davranmak gerektiği telkin edilmiştir. Bu konuda hayatın dengesini tutturarak her ikisinden de muradını aramak öğütlenmiştir. Bu konuda Peygamberimizin dünya için ölmeyecek gibi fakat ahiret için yarın ölecekmiş gibi hazırlanma tavsiyesi verdiği de dile getirilmiştir.⁴⁴³

Eserde din ve dünya işlerinin birbirinden ayrı olduğu vurgusu ve dünya işlerinde akla ve ihtiyaca uygun şekilde davranılması gerektiğinin belirtilmesi; çocuğun dönemdeki yenilik ve değişim sürecine hazırlanmasına ve inkılapların benimsenmesi için zemin oluşturulmasına hizmet ettiği düşünülmektedir. Ayrıca yalnız ahiret için değil dünya için de çalışılması gerektiği üzerinde durulması da önemli görülmektedir. Zira Cumhuriyet'in ilk yılları bir devletin yeni varlık sahasına çıktığı ve dolayısıyla pek çok alanda çalışan, üreten, her alanda kalkınmaya hizmet edecek insan gücüne ihtiyaç olduğu bir dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Cumhuriyet için ideal insan profili, pasif ve yalnız ahireti düşünerek yaşayan insan değil, bu dünya için de çabalayan, ülke ve milleti için en iyisini isteyerek üreten insan olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet'in gereksinimlerine uygun bir eğitim politikası izlendiği söylenebilmektedir.

Tüm bunlara bakıldığında esere göre Müslüman çocuk, İslam'ın hem dünyayı hem de ahireti ilgilendiren bir din olduğuna iman etmektedir. Bir Müslümanın ise her iki dünyadan da nasibini almak için çabalaması gerektiğini bilmekte ve buna uygun

⁴⁴¹TÇDK, 5, s. 25-26.

⁴⁴²TÇDK, 5, s. 23.

⁴⁴³TÇDK, 5, s. 25.

davranmaktadır. Fakat bunu yaparken din ve dünya işlerini birbirinden ayırmakta ve bunun kendi faydasına olduğunu bilmektedir. İbadet ederek dine dair vazifelerini yerine getirmekte ve Allah'ın haklarına riayet etmektedir. Dünya işlerinde ise toplumun menfaatine ve hizmetine çalışmaktadır. Bu iki alan arasında ise bir denge oluşturmakta, birine kapılıp diğerini ihmal etmekten kaçınmaktadır.

2.3. İbadet Ruhunun Kazandırılması

Eserde ibadetlere ve dini fiillere dair bilgiler verilirken aynı zamanda bunların manevi boyutu da vurgulanmış, kişide ruhi bir takım güzel hallere vesile olduğuna dair ifadeler yer verilmiştir. Esere göre ibadetler, kişinin nefsini dizginlemesine, ahlakını güzelleştirmesine ve Allah ile daha yakından bir ilişki kurmasına birer araç niteliğindedir. İbadetlerde daima kişinin iradesini terbiyesi amaçlanmakta, irade güçlendirildiği takdirde Müslüman bir çocuğun da Allah'ı daha iyi tanıyıp, Onun yüceliğini ve kudretini daha net şekilde anlayabilmesinin önü açılmaktadır.⁴⁴⁴ Dolayısıyla esere göre kişinin ibadetlerini yerine getirmesi ile Allah ile kurduğu diyalog ve yakınlık paralellik arz etmektedir.

Esere göre ibadetlerde asıl olan samimi bir kalp ve içtenlikle yapılmasıdır. Allah'ı memnun etmekten ziyade insanları memnun etmeyi amaçlamak, bu anlamda bir gösteriş yapmak ibadetin ruhuyla bağdaşmamaktadır. Örneğin sadaka ya da hayır işleyip iyilik yapmak gibi işler temiz bir niyetle yapılırsa bu makbul ve faziletli olmakta, fakat yalnızca gösteriş ve insanlar tarafından beğeni kazanmak için yapılacak olursa kabul olunmamaktadır. Eserde bu konuya dair şu ifadeler yer verilmiştir: “İbadetin ruhu ihlastır. Allah rızası için olmayan ibadet ibadet değildir. Başkasının işitmesi ve görmesi

⁴⁴⁴TÇDK, 5, s. 36.

için olan ibadetler sahtekârlıktır. Böyle gösteriş için yapılan ibadetlere riya derler. Riyakârlık ise en büyük ahlâksızlıktır.”⁴⁴⁵

Esere göre İslam dininde ibadetlerin huzurlu bir kalp ve vicdan ile yapılması istenmiştir. Kişi ibadetini, dili, kalbi ve düşüncesi bir şekilde ne yaptığını bilerek eda etmelidir.⁴⁴⁶ İbadette daima samimiyet, şükür ve ihlas olmalıdır.⁴⁴⁷ Aksi halde gösteriş ve riyakârlığın İslamda yeri olmadığı dile getirilerek Allah-u Teala’nın Kur’an-ı Kerim’de bu gibi kimseler için “vay kıldıkları namazlardan bihaber olan namaz kılanların, riyakâr olanların zekât ve atıye vermeyi menedenlerin haline!” şeklinde buyurduğu nakledilmiştir. Böyle hilekâr ve gösteriş düşkün kimselerin dışarıdan dindar olarak görünmesine karşın asla samimi olmadıkları ve bu samimiyetsizliklerinin eninde sonunda insanlar tarafından görüldüğü ifade edilmiştir. Bu gibi kimseler için “hilekâr kurnaz tilki” benzetmesi yapılmış, aynı zamanda tehlikeli oldukları da belirtilmiştir. Bu kimseler saf insanları seçerek onları kandırmakta varlıklarını ellerinden almaktadırlar. Dolayısıyla eserde bu kişilere karşı dikkatli olunması, onlara güvenilmemesi, aynı zamanda onlardan biri de olunmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁴⁸

Eserdeki riyâkârlığın sahtekârlık olarak nitelenmesi durumu 1926 Programında da mevcuttur. Programda bu husus “Din sahtekârlığına riya namı verilir: riyakârlık en büyük ahlaksızlıktır. Riyakâr olan Müslüman değildir” ifadeleriyle oldukça sert bir biçimde vurgulanmıştır. Riyanın Müslümanlıkla dahi ilişkilendirilecek kadar zararlı ve tehlikeli görülmesi bu davranıştan men edilmesi durumu, dönemdeki din sahtekârlığını önlemeye yönelik duruşun net bir tezahürü olarak görülebilmektedir. Nitekim bu dönemde Atatürk, dinin Türk toplumu için güçlü bir duygu ve aynı zamanda toplumsal birliğin ve dayanışmanın sağlanması açısından güçlü bir motivasyon aracı olduğunun bilincinde

⁴⁴⁵TÇDK, 4, s. 97,99.

⁴⁴⁶TÇDK, 4, s. 36.

⁴⁴⁷TÇDK, 5, s. 42.

⁴⁴⁸TÇDK, 4, s. 97-98.

olmakla beraber, bu gücün yanlış ellerde bulunduğu toplum için büyük bir tehlike olacağını düşünmüştür.⁴⁴⁹ Eserde bu nedenle dindar görünümlü fakat riyakâr kimseler hakkında çocukların bilhassa uyarıldığı düşünülmektedir.

Esere göre İslam dininde ibadetlerin en mühim fonksiyonu Allah ile kul arasında samimi bir diyalog kurarak, kulun zihninde Allah düşüncesini yerleştirmesidir. Böylece kişi ibadetlerinde Allah'ı düşünür, ona şükreder, itaat eder ve ona karşı bir bağlılık hisseder. Her ibadet Allah'a karşı bir yöneliştir. Dolayısıyla ibadet ederken kişi samimi ve derin duygularıyla Allah'ın huzurunda olduğunu bilir ve bu kişinin “ruhunda dini bir atmosfer” oluşturur.⁴⁵⁰

Eserde kişinin ibadeti esnasında, öncesinde, ya da günlük hayatında daima Allah ile kurduğu samimi ilişki neticesinde içerisinde bulunduğu manevi hallere dair örneklerle rastlanmaktadır. Örneğin namaz hakkında “Namaz ihlâs ve ubudiyetimizin bir nişanesidir. Kalbinizde doğan tazim ve şükran hislerini namazda arz ederiz.” ifadesine yer verilmiştir.⁴⁵¹ Yine namaz hakkında “İslâm namaz kılarken bütün düşünce ve kalbini Allah'a verir ruhu yükselir” şeklinde bir cümleye yer verilmiştir.⁴⁵² “bütün düşünce ve kalbini Allah'a vermek” ya da “ruhu yükselmek” ifadeleri bu yaş grubu çocuklar için uygun görülmemekle beraber namazdaki manevi hali vurgulamak için kullanıldığı görülmektedir.

Eserde Müslüman, ibadet edilen mekânlarda diğer Müslümanlarla bir aradayken de kendisini dini bir iklim içerisinde hissetmektedir. Bu konuda “Camiye giden, namaza duran kendinde bir iyilik duyar. Nefsini fenalıklardan uzaklaştırmış, Allah'a yaklaşmış

⁴⁴⁹ Sarıkoyuncu, 2002, s. 60-61.

⁴⁵⁰ Hüseyin Certel, “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 1, S. 3, 1998, s. 150-151.

⁴⁵¹ *TÇDK*, 4, s. 63.

⁴⁵² *TÇDK*, 4, s. 38.

olur.” ifadelerine yer verilmiştir.⁴⁵³ Eserde her ne kadar bu ifadelerde kastedilen mana çocukların anlayabileceği bir çerçevede ele alınmamış, örneğin fenalıklardan kastın ne olduğu, iyilik duymanın ne anlama geldiği ya da Allah’a yaklaşmanın nasıl olduğu konusunda fazlaca soyut ve belirsiz ifadeler kullanılmış olsa da bilhassa bu derin halin bilinmesi üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Bu derin dini duygu durumunun yaşanması için esere göre Müslüman, namazdayken Allah’ın huzurunda olduğunu hissetmeli, bedenini ve kıyafetini düzgün ve temiz tutmalıdır.⁴⁵⁴ Ezan okunurken saygıyla dinlemeli, konuşmamalı, gülüp eğlenmemeli ve bu sırada Allah’ı düşünmelidir. Esere göre camiler bu yönüyle hürmet edilmesi gereken mekânlardır. Bu yerlerde boş konuşmalar yapmak uyumak uygun değildir.⁴⁵⁵ Camiler eserde daima güzel şekilde tasavvur edilen mekânlar olmuştur.⁴⁵⁶ Esere göre Müslüman çocuk, camileri daima sevmeli, sık sık ziyaret etmelidir. Cuma günü tertemiz giyinerek camiye gitmelidir. Eserde camide yaşanan duygular şu sözlerle anlatılmaktadır: “Bazen Kur’an okuyan hafızların ahenkli sesleri işidilir, Tatlı bir uğultu kulaklarımızı okşar gönlümüzü açar Allah sevgisi, Allah korkusu ile kalbimiz vurmağa başlar. Bu vakit Tanrı Taalânın huzuruna bulunduğumuzu anlarız.”⁴⁵⁷ Ayrıca “Camiye giren bir çocuk” başlığı altında verilen metinde çocuğun dilinden camiye gidişi orada yaptıkları, gördükleri ve hissettikleri anlatılmıştır.⁴⁵⁸

Eserde Müslüman çocuk ibadet esnasında ve mekânında bireysel duygularının yanında diğer Müslümanlarla birlikte olmanın da manevi hazzını yaşamaktadır. Eserde Müslümanların namazda hep birlikte tek bir tarafa yöneldiği ve namazın bu yönüyle Müslümanları birbirine ve Allah’a yaklaştırdığı ifade edilmektedir. Müslüman, namaz

⁴⁵³TÇDK, 3, s. 8-9.

⁴⁵⁴TÇDK, 4, s. 34.

⁴⁵⁵TÇDK, 3, s. 9.

⁴⁵⁶TÇDK, 3, s. 10-13.

⁴⁵⁷TÇDK, 3, s. 4.

⁴⁵⁸TÇDK, 3, s. 10-13.

gibi diğer ibadetlerde bu manevi duyguları tatmakta örneğin oruç ile kendini kötü niyet ve düşüncelerden uzak tutmaktadır.⁴⁵⁹ Sadece ibadetlerinde değil günlük hayatında da daima Allah ile diyalog halinde olmakta, dua etmekte ve O'nu her işinde hatırlayarak işlerine besmele ile başlamalıdır.⁴⁶⁰

Müslüman çocuk, eserde genel itibariyle ibadetlerin ruhsuz ve samimiysizce yapılan işlerden ibaret olmadığını bilmekte, aksine ibadet etmenin kişiye dini ve manevi bir hal kazandırdığını fark etmektedir. Yaptığı ibadetleri gönüllü şekilde tam bir samimiyet ve kalp huzuru ile yapmalı, gösterişten ve riyadan sakınmaktadır. İşlerinde yalnızca Allah'ın rızasını gözetmektedir. Gösteriş ve riya peşinde, yalnızca insanların beğenisini kazanmayı hedefleyen dindar görünümlü insanlardan uzak durmaktadır. İbadetlerinde bu manevi ruhu kazanmak için ibadete, ibadet mekânlarına ve dini günlere saygı duymalı ve özen göstermelidir. İbadet öncesi hazırlıklarını severek ve özenli yapmalıdır. Günlük hayatında da Allah ile olan ilişkisini daima diri tutmalı, onu hep hatırlamalı ve işlerini onun rızasına uygun şekilde yapmalıdır.

2.4. Türkçe İbadet, Ezan ve Türkçe Kur'an

Esere göre ibadet ruhunun kazandırılmasının yolu, Türk'ün ibadetlerini kendi dilinde yapmasından geçmektedir. Nitekim Atatürk'ün düşüncesinde de ana dilde ibadet ve duanın mühim bir yeri bulunmaktadır. Bu düşüncenin temelinde yatan sebeplerden biri, halkın neye inandığını ve ne okuduğunu bilmesiyle, toplumdaki din istismarcılığının önünü kesme hedefi olmuştur. Halkın böylece kimseye ihtiyacı olmadan dinini öğrenebileceği düşünülmüştür. Bir diğer sebep ise ulusalcılık bilincinin toplumda benimsetilmesi hedefidir. Zira Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu itibariyle ulusal bir temele

⁴⁵⁹TÇDK, 4, s. 38-39.

⁴⁶⁰TÇDK, 3, s. 33.

oturtulmuş, bu bilinç ise her alana olduğu gibi İslam dinine de yansıtılmak istenmiştir. Bu yolla İslam'ın yalnızca Araplara has bir din olmadığına altı çizilmiş ve Arap kültürünün Türk kültürü üzerindeki baskısına son verilmesi hedeflenmiştir. Bu düşüncelerle beraber dine modern ve milli bir şekil verilmek istenmiş ve ilerleyen yıllarda Kur'an'ın, ezanın, hutbenin Türkçeleştirilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir.⁴⁶¹

Eserde ibadet ve ezanın Türkçeleştirilmesi konusunda beşinci sınıf kitabında “Her millet Allah'ına kendi diliyle hitap eder” adlı başlığa yer verilmiştir. Bu başlık dâhilinde ibadetin özünün samimiyet ve ihlas olduğu dile getirilmiştir. İbadetteki bu manevi halin yakalanması için kişinin Allah'a ibadet ya da dua ve niyaz ederken ne dediğini bilmesi ve anlaması gerekmektedir. Ancak bu şekilde kalpten bir samimiyet hâsıl olmakta ve yapılan ibadet yalnızca dilde kalmayarak kalbine ve diline de tesir etmektedir.⁴⁶²

Esere göre her millet yaratıcısına kendi diliyle hitap ederek ibadet etmekten daha çok zevk duymaktadır. Dolayısıyla her millet kendi dilinde Allah'a niyaz etmekte, şükretmekte ve ibadet etmektedir. Esere göre İslam yalnızca Araplara mahsus bir din değildir. Allah katında tüm insanlar eşit olup, renk cinsiyet ve ırk ayrımına tabi tutulmamaktadır. Allah kullarının yalnızca kalbine bakmaktadır. Peygamberimiz de dil ve kavmiyet ayrımı yapmamıştır. Dolayısıyla her millet gibi Türkler de Allah'a kendi dilleriyle hitap etmektedirler.⁴⁶³ Bu husus için eserde Türklerin “kendi dilimiz, kendi imanımız, kendi ibadetimiz” diyerek dualarının başında şöyle söyledikleri ifade edilmiştir: “Yarap! bana dil verdin: söyleyeceğim. Bana fikir verdin: düşüneceğim, Bana akıl verdin, anlayacağım. Beni Türk yarattın, işte sana Türkçe hitap ediyorum...”⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Sarıkoyuncu, 2002, s. 87-89.

⁴⁶² TÇDK, 5, s. 70-71.

⁴⁶³ TÇDK, 5, s. 72.

⁴⁶⁴ TÇDK, 5, s. 73.

Eserde ezan ile ilgili olarak namazlara çağırmak için müezzin tarafından okunduğu⁴⁶⁵, Peygamberimiz döneminde Bilal-i Habeşi tarafından okunduktan sonra adet haline geldiği⁴⁶⁶ bilgilerine yer verilmiştir. Okunduğu duyulduğunda saygılı olunması, dinlerken Allah'ı düşünüp dua okunması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶⁷ Eserin Latince baskısında ezanın Arapça yazılışına yer verilmemiş, okunuşu Latince harflerle verilmiştir. Peşinden manasına da yer verilmiştir.⁴⁶⁸ Osmanlıca baskıda ise ezanın kendisi ve anlamı birlikte verilmiştir. Ezanın verilen anlamı her iki baskıda da kullanılan alfabe dışında birebir aynıdır.⁴⁶⁹ Eserde konudan sonra ezanın manası, ne için kim tarafından okunduğu, günde kaç kez okunduğu gibi pekiştirici sorulara da yer verilmiştir.⁴⁷⁰

Eserde Müslüman çocuk, dinini öğrenmede ve yaşantısına aktarmada anadilindeki kaynaklara yönlendirilmiştir. Zira bu konu dönemin devlet idarecileri açısından da önemli görülmüştür. Atatürk bu minvalde Kur'an-ı Kerim'in ve siyere dair yazılmış bir eserin tercüme edilmesi yönünde emir vermiştir.⁴⁷¹ Ayrıca konuşmalarında hutbelerin de Türkçe okunması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷² Eserde ise bu konu hakkında şu ifadelere yer verilmektedir: "Bir Türk çocuğu din kitabını Türkçe okur, dualarını kendi diliyle yapar, vaizları, hutbeleri, Mevlûdu-nebevî menkıbelerini Türkçe dinler. Kurankerimin surelerini, Peygamberimizin sözlerini iyi anlamak için Türkçe tercemeleri dikkatle okur."⁴⁷³ Türkçe Kur'an tercümeleri konusunda ise çocuğun başvurulabileceği öneri

⁴⁶⁵TÇDK, 3, s. 8.

⁴⁶⁶TÇDK, 3, s. 46-47.

⁴⁶⁷TÇDK, 3, s. 9.

⁴⁶⁸TÇDK, 3, s. 14-15.

⁴⁶⁹*Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, 1928, s. 13-14.

⁴⁷⁰TÇDK, 3, s. 16.

⁴⁷¹*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997, s. 124.

⁴⁷²Sarıkoçuncu, 2002, s. 95.

⁴⁷³TÇDK, 5, s. 71.

kaynaklar dipnotta verilmiştir.⁴⁷⁴ Eserde üçüncü sınıf kitabında İhlas ve Fatiha suresinin yalnızca tercümesine⁴⁷⁵, dördüncü sınıf kitabında Ayetilkürsi, İhlas, Fatiha suresinin yine yalnızca tercümesine⁴⁷⁶, beşinci sınıf kitabında ise Fatiha, İhlas ve Asr surelerinin hem okunuşuna hem tercümesine yer verilirken Ayetilkürsi'nin yalnızca tercemesine yer verilmiştir.⁴⁷⁷

Tüm belirtilen hususlar dikkate alındığında esere göre Müslüman çocuk, İslam'ın yalnızca Araplara indirilen bir din olmadığını, Allah katında dil, renk ve kavim ayrılığının bulunmadığını bilmektedir. Allah'ın yalnızca insanların kalbine bakarak hüküm vereceğine inanmaktadır. İbadetlerde samimiyet ve ihlasın oluşmasının kişinin ne yaptığını ve ne dediğini bilmesine bağlı olduğunu görmekte ve bu nedenle ibadetini kendi dilinde yapmaktadır. Dua ederken de Allah'a kendi diliyle hitap etmektedir.

2.5. Dua Etme Davranışının Kazandırılması

Eserde dua etmek “Cenabıhakka yalvarmak, Cenabıhaktan istemek” olarak tanımlanmıştır. İstemek ise elde etmenin yarısıdır.⁴⁷⁸ Esere göre İslam'da çok çeşitli dualar vardır ve bir Müslüman ibadet ederken, yemek yerken, hastalıktan şifa bulduğunda ve her işinde daima dua halindedir. Bu bir şükür ve Allah'ı övgü halidir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴TÇDK, 5, s. 71-72. Dipnotta belirtilen ifadeler şöyledir: “Çocuklara Kuran okutmak, Kuranın manasını anlatmak için (Amme, Tebareke, Katseme, Vezzariyati tercemeleri)ni okutunuz, bunların başında İslam dininin esasları, itikat ve ibadete ait dersleri ahlâkı islamiyeyi, islâm dininin tarihi muhtasar ve basit surette gösterilmiştir (Hilmi kitaphanesi). Gine bu kitaphanenin tabettiği Kuran tercemelerine müracaat ediniz.”

⁴⁷⁵TÇDK, 3, s. 62-63.

⁴⁷⁶TÇDK, 4, s. 108-109.

⁴⁷⁷TÇDK, 5, s. 85-88.

⁴⁷⁸TÇDK, 4, s. 105.

⁴⁷⁹TÇDK, 4, s. 107.

Eserde belirtildiğine göre “Bir Müslümanın ilk duası Allaha şükürdür.”⁴⁸⁰ Eser içerisinde şükretmeye büyük bir yer ayrılmış bunun dışında pek çok dua örneğine de yer verilmiştir. Bir Müslüman’ın günlük hayatında her daim Allah ile ilişki içerisinde olduğu, dolayısıyla duanın da bir Müslümanın hayatı açısından büyük bir önem arzettiği anlatılmıştır. Zira esere göre bir Müslüman bir işe başlarken besmele çeker⁴⁸¹, ezan okunurken dua okur⁴⁸² ve dualarında daima iyilik ve güzellik ister, dilini bedduadan sakındırarak kimsenin aleyhine bir şey istemez.⁴⁸³

Eserde Peygamberimizden aktarılan ve çocuğun çevresinden duyacağı pek çok dua örneğine yer verilmiştir. Peygamberimizin küçükken dahi yağmur duasına götürüldüğü nakledilmiş⁴⁸⁴, hayatın zorlu dönemlerinde de örneğin Bedir Savaşı zamanında da Rabbinden yardım dilediği nakledilmiştir.⁴⁸⁵ Hatta vefat etmeden hemen önce dahi Müslümanlara dua ettiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁶ Eserde Peygamberimizin dualarından bazılarına da metin halinde yer verilmiştir. Peygamberimizin bu dualarının daha çok imanda daim olabilmek, Allaha hakkıyla şükredip kulluk edebilmek için ondan yardım ve başarı istemek, ahlaklı bir hayata ve temiz bir kalbe sahip olabilmek, Allah’ın bağışlamasını, rahmetini ve sevgisini kazanabilmek, O’nu sevebilmek ve razı olacağı şekilde yaşayabilmek temaları üzerine olduğu görülmüştür. Bugün Müslümanların da aynı şeyleri isteyerek dua ettiği de belirtilmiştir.⁴⁸⁷

Eserde Müslüman çocuk pek çok dua cümlesine çevresinde de rastlamaktadır. Eserde bunlardan bir tanesini camide dinlemektedir. Camide dua eden bir hoca efendinin dua cümleleri eserde verilmek suretiyle çocuğa öğretilmiştir. Bu duada da genellikle tüm

⁴⁸⁰TÇDK, 4, s. 75.

⁴⁸¹TÇDK, 3, s. 33.

⁴⁸²TÇDK, 3, s. 9.

⁴⁸³TÇDK, 4, s. 108.

⁴⁸⁴TÇDK, 3, s. 38-39.

⁴⁸⁵TÇDK, 3, s. 48-49.

⁴⁸⁶TÇDK, 3, s. 56-57.

⁴⁸⁷TÇDK, 4, s. 37-38.

Müslümanlar için Allah'tan iyilik ve kuvvet beklemek, kötülüklerden ona sığınmak ve af dilemek konuları üzerinde durulmuştur.⁴⁸⁸

Eserde “Bir çocuğun duası” başlığı çocuğun dilinden bir dua metnine yer verilmiştir. Bu duada çocuk, anne babasına uzun ömür, kendisine zihin açıklığı ve vatan milleti için selamet istemektedir. Dua, sadece istekte bulunarak bitirilmemiş, “Ben küçük bir çocuğum fakat çalışkanım. İhtiyarlayıncaya kadar uğraşacağım. Ta ki vatanım büyüsün. Din ve ırk kardeşlerim bahtiyer olsun!” ifadelerine yer verilerek istemekle kalınmayıp aynı zamanda bir gayret içerisinde bulunma hali vurgulanmıştır.⁴⁸⁹ Yine üçüncü sınıf kitabının sonunda çocuğun dilinden bir başka duaya yer verilmiştir. Burada ise çocuk, duaya Allah'ın özellik ve sıfatlarıyla başlamış, küçük bir çocuk olsa da Allah'ı çok sevdiğini söylemiştir. Devamında kitabı okuyup bitirdiği ve bu konudaki yardımı için Allah'a şükretmiştir. Dua içerisinde yine anne babaya ve hocaya uzun ömür ve mutluluk duası yapılmıştır. Bu duada da yalnızca istemekle kalınmamış “Dinime, milletime faydalı bir adam olacağım. Bana yardım et Yarabbi!” duasında da bulunulmuş ve gayret için söz verilmiştir.⁴⁹⁰

Eserde “Müslümanlar nasıl dua ederler?” başlığı altında Allah'tan istemeyi bilmek bahsine değinilmiştir. Dua ederken yalnızca sözel bir şekilde Allahtan istemenin yeterli olmadığı, bunun için aynı zamanda bir çaba ortaya koymak gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlamda çocuğa uygun ve onun dünyasından örneklerle de yer verilmiştir. Mesela sınıf birincisi olmak isteyen bir çocuğun bunu yalnızca dilemesinin yeterli olmadığı, duasında bu konuda azmetmeye, çalışmaya karar verip, gereğini yaptığı takdirde hedefine ulaşacağı belirtilmiştir. Ya da yine çocuğun dünyasından başka bir örneğe yer verilmiş, örneğin kardeşi hastalandığı takdirde şifa bulması için sadece duanın yeterli

⁴⁸⁸TÇDK, 3, s. 12-13.

⁴⁸⁹TÇDK, 3, s. 40.

⁴⁹⁰TÇDK, 3, s. 61-62.

olmayacağından, bunun yanında doktor çağırıp ona iyi bakılmasının da gerekeceğinden bahsedilmiştir. Allah'ın da ancak gerekli tedbirler alınırsa duaları kabul edeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla duada öncelikle istemeyi bilmek, kararlı olmak, gereken azmi ve çabayı göstermek mühimdir. Bu ilke eserde “ekmeden biçilmez, yürümeden gidilmez, çiğnemenen yutulmaz, çalışmadan kazanılmaz” şeklinde de ifade edilmiştir. Çocuğa “sen” dili ile samimi bir şekilde hitap edilen bu bölümde duanın kabulünün şartları kısaca ise şöyle açıklanmıştır: “Dua ile Allaha yaklaşmak, Allahtan niyaz etmek istiyorsun değil mi o halde Allahın emirlerini yap, çalış, temiz yaşa, doğru iş gör, fenalık düşünme, ihlas ve temiz imanla yalvar. O vakit göreceksinki bütün işlerine de kolaylık muvaffakiyet belirecek, sevineceksin.”⁴⁹¹

Eserde dua ile ilgili sunulan içeriğın geneline bakıldığında, çocuğa yol gösterecek pek çok dua örneğine yer verildiği görölmüştür. Bunun yanında çocuğun da kendi dilinden verilen dua metinleriyle bireysel bir dua anlayışı sunulmuştur. Ayrıca Peygamberimizden nakledilmiş olan dualar da dâhil olmak üzere, duaların büyük çoğunluğunun Türkçe olarak sunulması, dua konusuna da milliyetçi bir pencereden bakıldığının tezahürü olmuştur. Nitekim Atatürk'ün “İnsan en güzel hissini anadili ile ifade eder. Onun için duaların anadille yapılması gerekir”⁴⁹² sözü de bu bakışın delili niteliğindedir.

Ayrıca eserde dua, salt bir söylem niteliğinde görölmemiş, aksine Müslüman çocuğu pasif bir durumdan çıkararak aktif olmaya motive eden, istediği şeyler hususunda çaba gösterip tedbir almaya yönlendiren bir husus olarak anlatılmıştır. Buradan bakıldığında ise, duaya akılcı bir bakış açısıyla yaklaşıldığı ve kişiyi eyleme ve çalışmaya yönlendirmesi vurgusuyla duanın işlevsel bir araç olarak ele alındığı görölmüştür.

⁴⁹¹ TÇDK, 4, s. 105-107.

⁴⁹² Hüseyin Sadoğlu, *Uluslaşma Sürecinde Türk Dil Politikaları (1839-1950)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 105.

Eserde Müslüman çocuğun genel anlamda anne babasına, hocasına, devletine ve milletine, kendisine ve tüm Müslümanlara dua etmesine değinilmiştir. Ayrıca namaz dualarından bazılarına da yer verilmiş, günlük hayatta kullanılan dua nev'inden dini ifadeler de sunulmuştur.

2.5.1. Anne Babaya Dua

Eserde belirtildiği üzere İslam dininde aile hayatı oldukça değerli görülmüştür. Eserde dinimize göre anne baba evladını bir emanet olarak görerek onu en iyi şekilde yetiştirmeli, evlatlar ise ebeveynine hürmet ederek onlara sadık kalmalıdır.⁴⁹³ Din kalbimize Allah sevgisinin yanında anne babaya karşı muhabbet duygusunu da verir.⁴⁹⁴ Bir Müslüman çocuk kötülüğe düşmemek için anne babasının ve hocasının sözlerini dinlemelidir.⁴⁹⁵

Eserde ebeveyn-çocuk ilişkisinde karşılıklı bir memnuniyet durumunun istenildiği, bunun özellikle üzerinde durulan bir konu olduğu görülmüştür. Örneğin eserde Müslüman çocuk, ebeveyni kendisini mektebe gönderdiği için, sağlık ve sıhhatine dikkat ettiği için onlardan memnun olduğunu dile getirmekte⁴⁹⁶; annesi, kendisini camiye gönderdiğinden onun çok yaşaması için dua etmektedir.⁴⁹⁷ Bunun yanında ebeveyni de Müslüman çocuktan memnuniyetini dile getirerek, kendilerine hayırlı bir evlat verdiği için Allah'a şükretmektedir.⁴⁹⁸

⁴⁹³TÇDK, 4, s. 30.

⁴⁹⁴TÇDK, 3, s. 21.

⁴⁹⁵TÇDK, 4, s. 10.

⁴⁹⁶TÇDK, 4, s. 62.

⁴⁹⁷TÇDK, 3, s. 13.

⁴⁹⁸TÇDK, 4, s. 66.

Eserde Müslüman çocuğun kendisini yetiştirip bugünlere getiren anne babasına da dua etmesi öğütlenmiştir. Hatta bu duaların her vakit olması gerektiği söylenmiştir. Şayet anne baba ölmüşse onlar için de dua edilebilmektedir.⁴⁹⁹ Esere göre dede ve ninelere de dua edilmelidir ve en makbul dualar ebeveyne yapılan dualardır.⁵⁰⁰

Eserde anne babaya dair daha çok saadet ve uzun ömür duasında bulunulmuştur.⁵⁰¹ Ayrıca eserde “Anneme dua” ve “Babama dua” adında iki şiire de yer verilmiştir. Anneye dair olan şiirde anne figürü fedakâr ve şefkatli şekilde tasvir edilmiştir. Çocuk ise annesine karşı sevgi dolu ve oldukça hürmetlidir. Şiirde Müslüman çocuk, annesine karşı muhabbetli ve sadık kalarak bu duyguları ve vefasını çok çalışıp ona layık bir evlat olarak göstermek istemekte ve bunun için dua etmektedir. Babaya dair şiirde ise baba, fedakâr, cefakâr ve temiz kalpli olarak tasvir edilmektedir. Müslüman çocuk ona cesaretinin artması ve çektiklerinin boşa gitmemesi için dua etmektedir. Onun büyük hakkını ödeyebilmek ve layık olabilmek için sadık ve hayırlı bir evlat olmak adına kendine de dua etmektedir.⁵⁰²

2.5.2. Millete ve Devlete Dua

Esere göre İslam dininde vatan mefhumu önemli bir yere sahiptir. Dinimizde vatana bağımsızlık, özgürlük kazandırarak hayır hizmet edenler yüksek tutulmuş, hainlik edenler ise insanlık düşmanı olarak görülmüştür.⁵⁰³ Esere Müslüman çocuk bir ferdi olduğu devlete ve millete de dua etmekte, vatan ve milletin selametini istemektedir. Müslüman

⁴⁹⁹TÇDK, 4, s. 108.

⁵⁰⁰TÇDK, 4, s. 110.

⁵⁰¹Bkz. TÇDK, 3, s. 40,62.

⁵⁰²TÇDK, 4, s. 110-111.

⁵⁰³TÇDK, 4, s. 47.

çocuğun vatanını tehlikelerden korumasını isteyerek Allah’a dua etmesi öğütlenmektedir.⁵⁰⁴ Aynı zamanda vatandaşlara, vatani koruyanlara ve idare edenlere de dua edilmesi öğütlenmiştir.⁵⁰⁵ Her duada vatan için zafer ve selamet duasında bulunulmalıdır.⁵⁰⁶ Eserde yakın geçmişle bağlantılı olarak “Allah muhafaza etsin bir defa vatan giderse ne din, ne can, ne ırz kalır, ne çoluk ne çocuk. Ne mal kalır, ne servet. Yakın zamanda bumum pek acı tecrübelerini gördük” ifadeleriyle birlikte bir daha böyle tecrübelerin yaşanmaması için de duada bulunulmuştur.⁵⁰⁷

2.5.3. Namaz Dua ve Sureleri

Eserde namaz surelerine her sınıf için hazırlanmış kitabın son sayfalarında yer verilmiştir. Üçüncü sınıf kitabında “Dua” başlığından hemen sonra otuz dördüncü başlık olarak “İhlas suresi” ve peşinden “Fatiha suresi” başlığıyla bu iki surenin ve besmelenin yalnızca manasına yer verilmiştir.⁵⁰⁸ Dördüncü sınıf kitabında ise “Müslümanlar nasıl dua ederler?” başlığı altında küçük başlıklar halinde Ayetilkürsi, İhlas ve Fatiha surelerinin yalnızca manalarına yer verilmiştir.⁵⁰⁹ Beşinci sınıf kitabında ise “Bellenecek bazı Kuran sureleri” başlığı altında Fatiha suresi ve eûzü besmelenin Latin harfleriyle okunuşu ve tercemesine, yine İhlas ve Asr surelerinin okunuşlarına ve tercemelerine yer verilmiştir. Ayrıca Ayetilkürsinin yalnızca manasına da yer verilmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴TÇDK, 3, s. 59.

⁵⁰⁵TÇDK, 4, s. 108.

⁵⁰⁶TÇDK, 5, s. 24.

⁵⁰⁷TÇDK, 4, s. 47.

⁵⁰⁸TÇDK, 3, s. 62-63.

⁵⁰⁹TÇDK, 4, s. 108-109.

⁵¹⁰TÇDK, 5, s. 85-88.

2.5.4. Günlük Hayatta Dini İfadeler

Eserde günlük dilde kullanılan dini ifadelere ve dua ifadelerine de rastlanmıştır. Bu dua ifadelerinden biri olan Besmele için üçüncü sınıf kitabında “Besmele” adında bir başlık yer almıştır. Basmelenin “Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı adıyla” şeklinde manası verilerek, Müslümanların bir işe başlarken bu sözü söyledikleri ifade edilmiştir.⁵¹¹ Besmeleye aynı zamanda dördüncü ve beşinci sınıf kitaplarının ilk sayfalarında da Latince harflerle yer verilmiştir. Eûzü besmele ise anlamıyla beraber beşinci sınıf kitabındaki Fatiha Suresinin başında yer almıştır. Burada besmele kısmının anlamı, bir surenin başında olması münasebetiyle “Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı adıyla okumağa başlarım” şeklinde verilmiştir.⁵¹² Ayrıca basmelenin manası verilirken “Rahman” ve “Rahim” kelimelerinin kendisi kullanılmayarak “Esirgeyen ve bağışlayan” kelimelerinin tercih edilmesi ve yine “Allah” kelimesi yerine “Tanrı” kelimesi tercih edilerek tercüme yapılması ilgili dönemdeki din dilinin Türkçeleştirilmesi hedefiyle de bağdaşmaktadır.

Eserde bir diğer dua ifadesi olan hamdele ile ilgili üçüncü sınıf kitabında “Elhamdülillah” adlı bir şiire yer verilmiştir. Bu şiirde günlük dilde de kullanılan Elhamdülillah ifadesi, çocuğa seviyesine uygun bir şiirle sevdirmek ve benimsetilmek istenmiştir. Şiirde bu ifadenin uyanırken, mektebi açarken ve sair zamanlarda kullanılan bir ifade olduğu belirtilmiştir.⁵¹³ Eserde aynı zamanda “şükür” ifadesine pek çok yerde rastlanmış, örneğin Müslüman olduğumuza şükretmemiz gerektiği ifade edilmiştir.⁵¹⁴

Eserde kelime-i tevhid ve manasına “Besmele” başlığı altında yer verilmiştir.⁵¹⁵ Kelime-i şehadet için ise üçüncü sınıf kitabında “Şehadet” adlı bir başlığa yer verilmiştir.

⁵¹¹TÇDK, 3, s. 33.

⁵¹²TÇDK, 5, s. 85.

⁵¹³TÇDK, 3, s. 35.

⁵¹⁴TÇDK, 3, s. 59.

⁵¹⁵TÇDK, 3, s. 33-34.

Bu başlık altında kelime-i şehadetin okunuşu ve manası yer almış, bunu okuyan ve iman eden kimsenin Müslüman olacağı söylenmiştir.⁵¹⁶

2.5.5. Kendine ve Müslüman Âlemine Dua

Eserde kişinin kendisine nasıl dua edeceğine dair pek çok örneğe rastlanmıştır. Bu dua örnekleri kimi zaman birinci tekil şahıs diliyle zikredilmiştir. Kimi zaman da Peygamberimizin duaları nakledilerek bu duaların örneklik arz etmesi hedeflenmiştir.⁵¹⁷

Eserde Müslüman çocuk kendisine dua ederken Allahtan zihin açıklığı⁵¹⁸ ve selamet istemekte⁵¹⁹, ondan yardım dilemektedir.⁵²⁰ Müslüman çocuğa nefsinin kötülüklerden muhafaza etmesi konusunda dua etmesi öğütlenmiştir.⁵²¹ Anne ve babaya dua ile ilgili şiirlerde de Müslüman çocuk anne babasına hayırlı bir evlat olmak, yaşlandıklarında anne babasına hizmet etmek, derin fikirlere ve güzel hedeflere sahip olmak için dua etmiştir. Aynı zamanda Allahtan lütfunu ihsan etmesini istemiş, nimetlerine şükürden geri kalmaktan kendisini muhafaza etmesini dilemiştir. Allah’a “ruhunu aydınlatması” için dua etmiştir.⁵²²

Müslüman çocuk kendine dualarının yanı sıra Müslümanlara da bahtiyarlıkları için dua etmiştir.⁵²³ Aynı zamanda üç kitapta da yer alan Fatiha Suresi’nin meali dahilinde de tüm Müslümanların doğru yola iletilmesi konusunda dua edilmektedir.

⁵¹⁶TÇDK, 3, s. 34.

⁵¹⁷Örnek için bkz. TÇDK, 4, s. 37.

⁵¹⁸TÇDK, 3, s. 40.

⁵¹⁹TÇDK, 5, s. 73.

⁵²⁰TÇDK, 3, s. 62.

⁵²¹TÇDK, 3, s. 59.

⁵²²TÇDK, 4, s. 110-111.

⁵²³TÇDK, 3, s. 13.

2.5.6. Hocaya Dua

Eserde Müslüman bir çocuğun kötülüğe düşmemesi için hassasiyet göstermesi gereken üç ilkedен biri anne babasının ve hocasının sözünü dinlemesi olarak ifade edilmiştir.⁵²⁴ Esere göre ilim ve tahsile çok fazla önem verilen dinimizde hocalara da önem verilmiş ve onlara da dua edilmesi öğütlenmiştir.⁵²⁵ Eserde Müslüman çocuk hocasına uzun ömür ve mutluluğu için dua etmektedir.⁵²⁶

Eserde çocuğun dua etmesinin öğütlendiği, kimselere baktığımızda, bunların aynı zamanda çocuk tarafından saygı ve vefa gösterilmesi gerektiği düşünülen kimseler olduğu görülmüştür. Örneğin anne babası onun büyütülmesinde, hocası onun yetiştirilmesinde, devleti ve milleti onun varlığının, canının, malının hatta dininin korunmasında önemli bir konuma sahiptir. Çocuk da bu yönüyle vefa borcunu yerine getirmeli ve hayırlı bir kimse olmalıdır. Aynı zamanda çocuğa anne babasının ve hocasının sözünü tutması öğütlenmiştir. Bu bağlamda çocuğun kötülüğe düşmemesi için itaat davranışına yönlendirildiği görülmüştür. Dinî kültürdeki hoca-öğrenci ilişkisine uygun görülebilecek bu yönlendirme ile “büyük sözü dinleyen” bir çocuk tasavvur edildiği söylenebilmektedir. Çocuğun dualarında vatan ve millet mefhumuna da yer verilerek bu anlamda dua yoluyla da milli bir bilincin kazandırılmasının hedeflendiği görülmüştür. Ezberlenecek dua ve surelere ise namaz kılınabilecek kadar asgari düzeyde yer verildiği görülmüştür.

⁵²⁴TÇDK, 4, s. 10. Üç ilkedен kalan ikisi ise şöyledir: “iyi arkadaşlarla görüş, fenalarla görüşme.” ve “Nefsin seni fenalığa sevkettiği vakit ona karşı dur. O fenalığı yapma, nefsin seni bir iyilikten menettiği vakit ona galebe et, o iyiliği yap.”

⁵²⁵TÇDK, 4, s. 108

⁵²⁶TÇDK, 3, s. 62.

3. Müslüman Çocuğun Ahlakı

1924 Yılı İlk Mekteplerin Müfredat Programı incelendiğinde, programın Kur'an-ı Kerim ve din dersleri özelindeki hedefinin daha çok Kur'an-ı Kerim'in tedrisi olduğu görülmüştür. Programda münasebet düştükçe Peygamberimizin hayatından ve ashab-ı kiramdan ulvî menkıbelere yer verileceği belirtilmiştir.⁵²⁷ Bunun dışında doğrudan ahlaka dair bir hedefe yer verilmemiş, ahlakla ilgili kavramlar belirtilmemiştir. 1926 Programına gelindiğinde ise, bu programda ahlaka müstakil bir yer ayrılmamış fakat dolaylı yoldan ahlakî manada öğrenciye kazandırılması hedeflenen değerlere değinilmiştir. Programda çocuklara İslam dini ve büyüklerinin sevdinilmesi, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki değerinin anlatılması, dünyayı hakir görerek yalnızca ahirete yönelmenin ve kanaati sefaletle, tevekkülü miskinlikle karıştırmanın doğru olmadığını belirtilmesi hedeflenmiştir. Programda ayrıca sadaka ve zekât vermek üzerinden anlatılan infak, çalışmak, hayırlı insan olmak, şükür, hüsnü muaşeret gibi ahlaki değerlere de yer verilmiş ve bu değerlerin çocuğa kazandırılması amaçlanmıştır.⁵²⁸ Programlar arasındaki farka bakıldığında 1924 Programından sonra 1926 Programında ahlaka dair kazandırılması hedeflenen pek çok değer müfredat programına eklendiği, programın Kur'an tedrisini merkeze alan bir yaklaşımdan, ahlaklı bir insan yetiştirmeye evrildiği görülmüştür. 1926 Programına eklenen ahlaka dair hedeflere bakıldığında ise bu ilkelerin daha çok sosyal içerikli ve topluma yönelik değerler olduğu görülmektedir. Bu tercihlerin, toplumun yeni kurulan Cumhuriyetin değerlerine uyum sağlamasına hizmet etmesi beklentisinden ileri geldiği düşünülmektedir.⁵²⁹

Araştırmanın konusu olan eserin geneline bakıldığında, Müslüman çocuk için en önemli görülen meselelerin başında ahlaklı bir birey olması hususunun geldiği

⁵²⁷ Alp, 2020, s. 365-366.

⁵²⁸ Alp, a.g.e., s. 420-422.

⁵²⁹ Safiye Kesgin, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 118.

görülmektedir. Bu anlamda yapılması iyi ve kötü görülen davranışlar, eserin geneline dağılmış şekilde ve sürekli halde konu edilmiştir. Bu davranışlar anlatılırken din de referans alınmış; ayetlerden, hadislerden ve peygamberimizin hayatından deliller getirilmiştir. Ahlakın İslam dininin de önemli bir esası olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında eserde Müslüman çocuğa pek çok ahlaki davranış kazandırılmak istenmiştir. Kimi zaman konu içerisinde bazı ahlaki özellikler övülmüş ya da yerilmiş, kimi zaman da Müslüman çocuğun sahip olması gereken ahlaki nitelikler maddeler halinde sıralanmıştır. Bu bağlamda Müslüman çocuğun temiz, dürüst, saygılı, çalışkan, şefkatli, merhametli, yardımsever, paylaşımcı, şükreden, cömert, hayırhah, samimi, mütevazı bir birey olması istenmiştir.

3.1. Ahlakın İslam Dinindeki Yeri

Esere göre insanın yaşamaktaki amacı olabildiğine mutlu bir hayat sürmektir. Hayatta bu mutluluğu yakalayabilmek için insanın yaşayışının, duygu düşüncelerinin ve yaptıklarının da doğru ve temiz olması gerekmektedir. Eserde İslam dini de insanları kötülüklerden sakındırarak daima iyiye yönlendirmekte ve temiz bir insan yetiştirmeyi hedeflemektedir. Böylelikle mutluluğun reçetesini vermekte ve bunun ancak ahlak ile mümkün olduğunu öğütlemektedir.⁵³⁰ Esere göre mümin, kelime-i şehadeti kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etmenin yanında aynı zamanda ahlaklı bir kimsedir.⁵³¹ Bu açıdan bakıldığında eserde ahlak ve iman yan yana ve birbiriyle yakından ilişkili iki kavram olarak işlenmektedir.

⁵³⁰ TÇDK, 4, s. 4-5.

⁵³¹ TÇDK, 4, s. 7

Esere göre İslam dininin temeli ahlaktır. Din, bize neyin doğru neyin yanlış olduğunu bildirmektedir.⁵³² İnsanları kötülükten sakındıran ve doğru olana yönlendiren din, inananlar için büyük bir destek ve güç sayılmaktadır.⁵³³ Dinimiz ise kendisine mensup olanların nefsinin ve kalbini temiz ve yüksek kılmak istemektedir.⁵³⁴ Esere göre bir Müslüman hem ahlakını yükseltip ibadetlerini yerine getirerek bâtında; hem de evinde, okulunda, kendisine verilen görevlerde hakkıyla ve samimiyetle çalışıp tembellik etmeyerek zahirde de temiz olmalıdır. Temiz bir Müslüman gerek Allah’a karşı gerek insanlara karşı fiillerinde ve sözlerinde doğru, güvenilir ve samimi olmaktadır.⁵³⁵

Eserde İslam dininin ahlaklı olmayı emrettiği ve Müslümanların en doğru, en güvenilir ve en kalbi temiz insanlar olduğu belirtilmiştir.⁵³⁶ Esere göre, Müslümanlar Allah’tan korkup sakınarak kötülük yapmaktan uzak dururlar. Çünkü Allah’ın daima onları görüp bildiğini bilirler.⁵³⁷ Eserde nefsi düzelterek onun üzerinde bir güç sahibi olabilmenin ve ahlakı güzelleştirebilmenin İslam’da büyük ve kutlu bir görev sayıldığı, Müslümanların dünya ve ahiret hayatlarında mutlu olmalarının ise ancak bu şekilde mümkün olduğu anlatılmıştır.⁵³⁸

Eserde belirtildiği üzere ahlak, dinin temel esaslarından biri olmanın yanında dinle daima bir uyum halindedir. Din ve ahlak birbirlerinden ayrı şeyler değildir. Esere göre, “Ahlak dinin kabıdır.” Eserde ahlak ve din aynı kaynaktan fışkıran temiz bir suya benzetilmektedir.⁵³⁹ Eserde “Din ahlaktır.” ifadesiyle birlikte ahlakın güzel gördüğünü

⁵³²TÇDK, 3, s. 58.

⁵³³TÇDK, 3, s. 21.

⁵³⁴TÇDK, 4, s. 18.

⁵³⁵TÇDK, 4, s. 31-32.

⁵³⁶TÇDK, 3, s. 37.

⁵³⁷TÇDK, 3, s. 22-23, 61.

⁵³⁸TÇDK, 5, s. 42.

⁵³⁹TÇDK, 4, s. 9.

İslam'ın da güzel gördüğü, ahlaka uygun düşmeyen bir şeyin İslam açısından da çirkin kabul edildiği söylenmektedir. Dolayısıyla dinimizin emirleri de ahlaka uygundur.⁵⁴⁰

Peygamberimiz “İmanın kemali güzel ahlâk ile dir” buyurmuşlardır.⁵⁴¹ Eserde imanın sağlam ve tam olabilmesi de ahlaklı olmaya dayandırılmıştır. Bu anlamda bir Müslüman yalnızca iman etmekle kalmayıp, kendini güzel vasıflarla donatarak temiz bir kimse olmaya çalışmalıdır. Nitekim imanın ve ibadetlerin temel maksadı ahlakı güzelleştirmek ve yükseltmektir. İbadetlerde de merhamet, sabır gibi erdemler emredilmektedir.⁵⁴² Eserde bir Müslüman, ibadet ederek yaratıcısı karşısında nefsini temizlemeye ve pâk tutmaya çabalamaktadır.⁵⁴³ Örneğin oruç tutarak açlık halini anlamakta, sabrını ve iradesini kuvvetlendirmektedir. Böylece nefsinin her dediğini yapmayacak güce kavuşmaktadır. Dolayısıyla kötü düşüncelerden ve eylemlerden de kendisini uzak tutabilmektedir. Sabretmeyi öğrenerek sebatlı olmaya ve azmetmeye de alışmakta, böylece işlerinde başarılı olmaktadır.⁵⁴⁴ Kısacası İslam dinindeki ibadetler, bir Müslümanın nefesine hâkim olmasına, ahlakının güzelleşmesine ve faziletli bir kimse haline gelmesine katkıda bulunmaktadır.⁵⁴⁵ Bu anlamda eserde ibadetlerin de ahlaka katkı sağlayan ve kişiyi ahlaklı kılmaya hizmet eden birer araç olarak da görülebildiği söylenebilmektedir.

Esere genel anlamıyla bakıldığında ahlaka uygun olan ve olmayan davranışları öğrendiğimiz iki kaynak görülmektedir. Bunlardan biri Kur'an-ı Kerim diğeri ise Peygamberimizin hayatı sözleri ve davranışlarıdır. Eserde, Kur'an'ın ahlak hususunda bir kaynak teşkil ettiği “Kuranıkerim bize hangi iyi şeyleri yapacağımızı, hangi fena şeyleri

⁵⁴⁰TÇDK, 4, s. 21.

⁵⁴¹TÇDK, 4, s. 9.

⁵⁴²TÇDK, 4, s. 21.

⁵⁴³TÇDK, 3, s. 58.

⁵⁴⁴TÇDK, 4, s. 39-40.

⁵⁴⁵TÇDK, 4, s. 9.

yapmıyacağımızı bildirmiştir.”⁵⁴⁶ Ya da “Yapmamakla mükellef olduğumuz fena huylarda Kuranıkerimde gösterilmiştir.”⁵⁴⁷ cümleleriyle belirtilmiştir. Ayrıca ahlaki faziletler ve ahlaka uygun olmayan davranışlar hakkında Kur’an-ı Kerim’den ayetlere de eserde zaman zaman yer verilmiştir. Bunlar dışında ayrıca eserdeki “Kuranı Kerim” adlı şiirde Kur’an-ı Kerim hakkında “Bu anadır her öksüze “yavrum” diye seslenen; Nice canlar kardeş eden, birbiriçin ağlatan.”⁵⁴⁸ dizeleriyle empati ve merhamet duygularının da kutsal kitabımız kanalıyla aktarıldığı ifade edilmektedir.

Esere göre ahlakın ve tüm faziletlerin bir diğer kaynağı ise Peygamberimizin sünnetidir.⁵⁴⁹ Peygamberimizin ahlakına dair bilgilere eserin pek çok bölümünde yer verilmiş, Peygamberimizin ahlakça insanların en iyisi ve en mükemmeli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁰ Eserde peygamberimizin de bir insan olduğu vurgusu yapılmak beraber, onun güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiği belirtilmektedir.⁵⁵¹ Peygamberimizin peygamberlikten önce de güvenilir ve ahlaklı bir kimse olduğu ve bu şekilde bilindiği vurgulanmıştır.⁵⁵² Eserde Peygamberimiz hayatı boyunca da ahlaklı şekilde yaşamış, hayatındaki savaş dönemlerinde bile adaletten ve ahlaktan ayrılmamıştır.⁵⁵³ Gönderildiği cahil ve bedevi bir toplumu ahlaki bozukluklardan kurtararak erdemli bir medeniyete çevirmiş, vefat ederken dahi üzerinde kimsenin hakkının kalmasını istememiştir.⁵⁵⁴ Vefatından sonra da onun bu fazilet ve ahlakını arkadaşları muhafaza etmiş ve yaymışlardır.⁵⁵⁵

⁵⁴⁶TÇDK, 3, s. 27.

⁵⁴⁷TÇDK, 4, s. 8.

⁵⁴⁸TÇDK, 3, s. 28.

⁵⁴⁹TÇDK, 5, s. 44.

⁵⁵⁰TÇDK, 5, s. 83.

⁵⁵¹TÇDK, 3, s. 58; TÇDK, 5, s. 84.

⁵⁵²TÇDK, 4, s. 74-75.

⁵⁵³TÇDK, 3, s. 49-50.

⁵⁵⁴TÇDK, 3, s. 56.

⁵⁵⁵TÇDK, 3, s. 29.

Eserde peygamberimizin ahlaki özellikleri ve faziletlerine gerek bu konu için ayrı bölüm ve başlıklar ayrılarak gerekse diğer konuların içerisinde sık sık yer verilmiştir. Üçüncü sınıf kitabında “Peygamberimizin ahlâkı” başlığı altında bu konuyla ilgili on iki maddeye yer verilmiş, bu maddeler arasında Peygamberimizin güler yüzlü, güzel sözlü, doğru, yardımsever, ikram etmeyi seven, işlerini vaktinde yapan çalışkan bir kimse olması gibi özellikleri anlatılmıştır.⁵⁵⁶ Yine dördüncü sınıf kitabında “Peygamberin ahlâkı” adlı bir okuma parçasına yer verilmiştir. Bu metinde de peygamberimiz, ahlakî bizlere örnek olan, kötü söz ve davranışlardan uzak duran, itidal üzere yaşayan, adaletli, saygılı, nezaketli, mütevazı bir kimse olarak anlatılmıştır.⁵⁵⁷ İlgili başlık ve bölümlerde Peygamberimizin ahlaki faziletleri teferruatlı şekilde anlatılmış, Peygamberimiz, en çok ahlaki özellikleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Eserde Peygamberimizin güzel davranışları bir Müslümandan beklenen erdemler ve ahlaki beklentiler çerçevesinde vurgulanmıştır. Örneğin Peygamberimizin daha çok nizamlı, çalışkan, kendi işini gören, helalinden kazanan, paylaştan, sade yaşayan, şükreden, kanaatkâr, sebatlı, sınıf farkı gözetmeyen, misafir ağırlayan, fakir ve muhtaçlara yardım eden hatta fakir babası olarak tanınan bir kimse olması üzerinde durulmuştur. Kitabın okutulduğu dönem dikkate alındığında bu ahlaki özelliklerin toplumdan beklenen, istenen, toplumun varlığı, devamı ve gelişimi için de oldukça önemli ve gerekli erdemler olduğu düşünülmektedir.

Eserde Peygamberimizin Müslümanlara verdiği ahlakî öğütlere de yer verilmiştir. Peygamberimiz ümmetine daima iyilik etmelerini, merhametli olmalarını, aile, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerine önem vermelerini, büyüklerine saygı duyup hürmet etmelerini, tatlı sözlü ve güler yüzlü olmalarını öğütlemiştir. Peygamberimizin aynı zamanda çocuklara hitaben; “Ey küçük çocuklar Allahı düşününüz, Allahtan korkunuz, kavga etmeyiniz, birbirinizi seviniz. Daima zayıflara, fukaraya yardım ediniz. Birbirinizin kalbini

⁵⁵⁶TÇDK, 3, s. 52-53.

⁵⁵⁷TÇDK, 4, s. 28-30.

incitmeyiniz.” şeklindeki nasihatine de eserde yer verilmiştir.⁵⁵⁸ Eserde yine Peygamberimizden ahlakî bir nasihat ve onun bu anlamdaki bir vasiyeti niteliğindeki Veda Hutbesi de aktarılmıştır.⁵⁵⁹

Eserde Peygamberimizin temiz bir kalp sahibi olmak ve ahlaklı bir yaşam sürmek için ettiği dualara da rastlanmıştır. Buradan bir Müslümanın ahlaklı ve erdemli bir kimse olmak için Allah’ın yardımına da ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Eserde Peygamberimiz de kötülükten uzak bir kalp sahibi, doğru sözlü, iyilikler yapan ve günahlardan uzak kalan bir kimse olmak için Allah’a dua etmektedir.⁵⁶⁰ Müslümanlardan da nefislerini kötülüklerden sakındırmak için Allah’a dua etmeleri istenmiştir.⁵⁶¹ Eserde çocukların ezberlemeleri için her sınıf kitabında yer verilen Fatiha Suresi’ni okumakla da Müslümanlar, Allah’a “Bizleri doğru yola götür” duasında bulunmaktadır.⁵⁶²

Peygamberimiz dışında eserde İslam büyüklerinin de ahlaki şahsiyetlerinden de örnekler verilmiş, faziletleri anlatılmıştır. Örneğin Hz. Ebubekir’in infakı ve sadakati; Hz. Ömer’in cesareti, adaleti, doğruluğu; Hz. Osman’ın yardımseverliği, merhameti; Hz. Ali’nin cesareti, doğruluğu ve ilmi anlatılmıştır.⁵⁶³

Eserde İslam dininde ahlakın temel esaslardan biri olduğu üzerinde özenle durulmuştur. Müslümanların Allah karşısında eşit oldukları, ancak takvaları ile birbirlerinden ayrıldıkları vurgulanmıştır. Yalnızca Peygamberimizin Allah’ın koruması ile günahlardan masum olduğu ifade edilmiş, onun insanlar üzerinde yalnızca öğüt vermekle sorumlu bulunduğu dile getirilmiştir.⁵⁶⁴ Müslümanların da bu öğütlerle nefislerine hâkim olmaları, ahlak sahibi temiz kimseler olmaları istenmiştir. Bu konuda

⁵⁵⁸TÇDK, 3, s. 45-46.

⁵⁵⁹TÇDK, 3, s. 54-55.

⁵⁶⁰TÇDK, 4, s. 37.

⁵⁶¹TÇDK, 3, s. 59.

⁵⁶²TÇDK, 3, s. 63; TÇDK, 4, s. 109; TÇDK, 5, s. 86.

⁵⁶³TÇDK, 3, s. 29-33.

⁵⁶⁴TÇDK, 5 s. 35-36.

Allah sevgisi ve Allah korkusu da bir araç sayılmakta, Müslüman, Allah'ın kendisini her daim görüp bildiğinin farkında olarak kendini kötülüklerden muhafaza etmiştir.⁵⁶⁵ Ahlakını düzeltmeyen bir kimsenin ise kulluk görevini gereği gibi yerine getiremeyeceği, kendine ve başkalarına fayda sağlayamayacağı ve rahat bir vicdana sahip olamayacağı belirtilmiştir.⁵⁶⁶ Ahlaklı olmak ise beraberinde emniyeti getirmekte, toplumda barış, huzur ve mutluluk halini sağlamaktadır.

Eserde bir Müslümanın iyi ve kötü olan arasında ayrım yapabilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu ise ancak güzel bir ahlak sahibi olmakla mümkündür. Müslüman bir çocuğun kötülüğe meyletmemesi için, ahlakını güzelleştirmeye yarayacak üç öneri eserde şöyle sıralanmıştır: “1. İyi arkadaşlarla görüş, fenalarla görüşme. 2. Ananın, babanın, hocanın sözlerini mutlaka tut. 3. Nefsin seni fenalığa sevkettiği vakit ona karşı dur. O fenalığı yapma, nefsin seni bir iyilikten menettiği vakit ona galebe te, o iyiliği yap.” Eserde aynı zamanda bir Müslümanın daima adaletli, terbiyeli, samimi, işinde titiz ve nazik olması, kötülükten uzak durup insanların ve toplumun hayrına işler yapması gerektiği de vurgulanmıştır.⁵⁶⁷ Esere göre Peygamberimiz, Müslümanlara daima iyi düşünmeyi, kalbini temiz tutmayı, insanları, aile efradını ve kendini sevmeyi ve hepsinin iyiliği için çabalamayı öğütlemiştir.⁵⁶⁸ Eserde Müslümanlığın bir temiz olma hali olduğu, içimizi ve dışımızı nasıl temizleyeceğimizi İslam'ın bize öğrettiği belirtilmiştir. Buna göre İslam bizleri zulümden, adaletsizlikten uzak tutmaktadır.⁵⁶⁹ Yine esere bakıldığında; bir Müslüman daima haramdan ve şüpheli olan şeylerden kendini sakındırmalıdır. En zor anlarda ve çaresiz kaldığı vakitlerde bile ahlakını korumalı, erdemlerine yakışır şekilde hareket etmelidir. Hatta kendisine kötülük edene bile iyilikle karşılık vermeye

⁵⁶⁵TÇDK, 3, s. 36.

⁵⁶⁶TÇDK, 4, s. 21.

⁵⁶⁷TÇDK, 4, s. 10-11.

⁵⁶⁸TÇDK, 4, s. 6.

⁵⁶⁹TÇDK, 3, s. 58-59.

çabalmalıdır. Müslüman, herkesin dinine ve işine saygı duyarak kimsenin buradaki seçimlerine müdahil olup karışmamalı, kendisine de saygı duyulmasını sağlamalıdır.⁵⁷⁰ Eserde İslam dinine göre gayrimüslimler konusunda da kendilerinden bir zarar gelmediği sürece onlara iyilik ve merhametle yaklaşılmasının yasaklanmadığı vurgulanmaktadır.⁵⁷¹

Esere göre, Müslümanlar dindaşlarını aynı kardeş gibi sevmekte ve benimsemektedirler. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Bütün Müslümanlar yekdiğerinin kardeşidir" buyrulmaktadır. Eserde belirtildiği üzere Müslümanlar birbirleri için daima iyi niyetli olmakta, herhangi bir zorluk ya da afet durumunda birbirlerine yardıma koşmaktadır. Müslümanlar birbirlerine daima merhametli davranmakta, birbirleri hakkında güzel konuşmakta ve birbirlerini arkadan çekiştirmekten uzak durmaktadır. Müslüman toplum aynı zamanda emniyetli bir toplumdur. Bu toplulukta herkes birbirinin dilinden ve elinden emin olmaktadır.⁵⁷² Yine esere göre Müslüman toplum da cemaat kültürünü benimsemekte, bayram gibi mutlu günleri hep birlikte paylaşmakta, acı günlerinde birbirlerine destek olmaktadır.⁵⁷³ Müslümanlar bazı ibadetlerini bile cemaatle yapmakta⁵⁷⁴, nefislerini kötülüklerden çekerek Allah'a yaklaştırmaktadırlar.⁵⁷⁵

Eserde mutlu olmanın yolu ahlaklı olmaktan geçmektedir. Din bize nasıl ahlaklı olacağımızın yollarını öğretmektedir. Dolayısıyla mutlu olmak bizim elimizde olan bir durumdur.⁵⁷⁶ Esere göre din, bizlere dünya işlerinde olduğu gibi maddi bir kazanç getirmemekte fakat işlerimizde başarılı olmamız için bizlere ahlaklı olmayı öğütlemekte ve bizi bu anlamda güçlü kılmaktadır.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰TÇDK, 4, s. 16-17.

⁵⁷¹TÇDK, 4, s. 91-92.

⁵⁷²TÇDK, 4, s. 17-18.

⁵⁷³TÇDK, 3, s. 5,19.

⁵⁷⁴TÇDK, 3, s. 4-5.

⁵⁷⁵TÇDK, 3, s. 9.

⁵⁷⁶TÇDK, 4, s. 44-45.

⁵⁷⁷TÇDK, 5, s. 25-26.

3.2. Benimsetilmek İstenen Ahlaki Kazanımlar

Eserde öncelikle her çocuğun özünde temiz ve masum olduğu belirtilmektedir. Çocuğun masumiyetine dair “Camiye giren bir çocuk” adlı metinde çocuğun dilinden; “İçimden gelen bir ses: korkma yaramaz bir çocuk değilsin kimseye fenalık yapmıyorsun Allaha korkuyorsun, ana ve babanı seviyorsun; kalbin saf, ruhun temizdir.” ifadelerine yer verilmektedir.⁵⁷⁸ Yine eserde “Şükreden Çocuk” başlığı altında çocuğa “ey, masum çocuk!” nidasıyla seslenilmekte ve burada da çocuğun masumluluğu vurgulanmaktadır.⁵⁷⁹ Eserdeki “Ya Muhammet” adlı şiirde ise “Biz masumuz, kalbimizle anlarız” ve “Her çocuğun temiz ruhu senindir” dizelerinden de çocuğun masumiyeti ve temiz bir ruha sahip oluşunun belirtildiği görülmektedir.⁵⁸⁰

Eserde bunun yanında eğer ebeveyni de Müslüman ise ruhunun temiz, kalbinin de saf olduğu; eğer ebeveyni hem Müslüman hem Türk ise o zaman çocuğun en doğru ve en temiz bir kimse olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸¹ Dolayısıyla eserde çocuğa ahlaki anlamda milliyetçi bir pencereden yaklaşıldığı görülmektedir. Buradan bakıldığında eserde salt bir milliyete mensup olmanın doğruluğu ve temizliği de beraberinde getireceği anlayışı hâkim olmaktadır. Nitekim Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk’ün eğitime dair fikir ve düşünceleri müessir olmuş ve uygulamaya konmuştur. Kendisinin din ve ahlak eğitimi konusundaki sözlerine bakıldığında, O’nun bu konuda milli ve toplumsal bir ahlak anlayışından yana olduğu görülmektedir. Atatürk’e göre din eğitimi ancak milli değerlerle desteklenir, batıl ve hurafelerden temizlenirse toplumun ahlaklı bir toplum haline gelmesine yardımcı olabilir. Bu dönemde eğitimin en öncelikli hedefi, yeni nesiller için milli bir karakter inşa etmek olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde ahlak eğitimi;

⁵⁷⁸TÇDK, 3, s. 12.

⁵⁷⁹TÇDK, 4, s. 66.

⁵⁸⁰TÇDK, 3, s. 26.

⁵⁸¹TÇDK, 3, s. 20-21.

milliyetçi bir söylemle, milli ahlak ön plana çıkarılarak, aynı zamanda dini ahlakı da kapsayacak şekilde verilmiştir.⁵⁸²

Eserde çocuğun masum olmasının belirtilmesinin akabinde pek çok ahlaki kazanımın çocuk tarafından benimsenmesinin istendiği görülmüştür. Eserin dördüncü sınıf kitabında “ahlakın emrettiği vazifeler” olarak bazı ahlaki kazanımlar maddeler halinde sıralanmıştır. Bunlar: “istikamet”, “izzeti nefis”, “tevazu”, “kibir ve gurur”, “haya”, “yalancılık”, “sui zan” ve “tecessüs”tür. Bu ve daha fazla ahlaki faziletin evde ebeveyn, okulda ise hocalar tarafından çocuklara öğretildiği de ifade edilmiştir.⁵⁸³ Bunun yanında eserin geneline yayılmış şekilde pek çok kazanıma yer verilmiş ve Müslüman çocuğa ahlaka dair nasihatlerde bulunulmuştur.

Eserde bir Müslüman çocuğun sahip olması gereken en önemli erdemlerden biri doğruluktur. Doğruluk, esere göre bir Müslümanın en büyük servetidir.⁵⁸⁴ Müslüman, iman etmekle birlikte namuslu ve dosdoğru bir kimse sayılmaktadır.⁵⁸⁵ Eserde Müslüman çocuğa her ne kadar zor durumda olursa olsun ahlaka uygun davranmaktan ayrılmaması ve doğruyu söylemesi öğütlenmiştir.⁵⁸⁶ Doğru olmanın aksi olan yalancılık ise, eserde sakınılması gereken bir davranış olarak anlatılmıştır. Yalan, imanla da ilişkilendirilmiş, yalan söyleyenin imanının olmayacağı ifade edilmiştir. Yalancılığın münafıklık anlamına geldiği de belirtilerek, kişinin yapıp ettikleri ile sözleri birbirine uymadığı takdirde mümin olamayacağı ancak münafıklara benzeyeceği vurgulanmıştır. Gerçek bir Müslümanın yalanın günah olduğunu bilerek ondan uzak durması ve daima doğruluk üzere bir hayat sürmeyi düstur edinmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸⁷ Esere göre gerçek bir

⁵⁸²Safiye Kesgin, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 1, 2011, s. 214-215.

⁵⁸³TÇDK, 4, s. 23-27.

⁵⁸⁴TÇDK, 4, s. 75.

⁵⁸⁵TÇDK, 4, s. 7.

⁵⁸⁶TÇDK, 4, s. 15-16.

⁵⁸⁷TÇDK, 4, s. 99-100.

Müslümanın aynı zamanda doğruluğu kesin olmayan bilgilerden ve zandan da nefsinin sakınması gerekmektedir. Bu konuda Hucürât Suresi'nde Allah, Müslümanlara zandan sakınmalarını emretmiş ve zannın bir kısmının günah olduğunu buyurmuştur.⁵⁸⁸

Müslüman bir çocuktan beklenen bir diğer ahlaki erdem ise temiz olmasıdır. Esere göre bir Müslümanın hem içi hem dışı temiz olmalıdır. Müslüman, güzel ahlakı ve samimi kulluğuyla içini temiz tutarken, çalışkanlığı ve her alanda üzerine düşen vazifelerini hakkıyla yerine getirmesiyle dışını temiz tutmaktadır. Rızkında da temiz olanı esas almakta ve helalinden kazanmaktadır.⁵⁸⁹ Müslüman aynı zamanda bedenini, kıyafetini ve bulunduğu mekânı da temizlemelidir. Müslümanın içi dışı temiz bir kimse haline gelmesi için çocukluğundan itibaren temiz bir hayata sahip olmaya, ahlakını güzelleştirip yükseltmeye çabalaması gerekmektedir. Temiz bir Müslüman çocuk ise dininin emirlerini yerine getirmekte, yalandan riyadan kibirden uzak durmakta, işlerinde samimi olmakta ve kimsenin dini tercihlerine karışmamaktadır.⁵⁹⁰ Eserde çocuğa kazandırılması hedeflenen temizlik değerine çok boyutlu açıdan yaklaşıldığı görülmüştür. Zira çocuktan hem ahlaki anlamda hem maddi anlamda hem de üzerine düşen görevleri yerine getirerek temiz olması ve temiz kalması beklenmektedir. Burada temizlik gibi bir konuda dahi vazife ahlakına, çalışkanlığa ve herkesin üzerine düşen görevi düzenli şekilde ve olması gerektiği gibi yerine getirmesi gerektiğine yapılan vurgunun, bu dönemin eğitim esaslarından biri olan eğitimde disiplinli olma ilkesi ile yakından ilgili olduğu düşünülmektedir.⁵⁹¹

Eserde üzerinde en çok durulan erdemlerden diğeri çalışkanlıktır. Çalışmak, bir kimsenin hayatını devam ettirebilmesi için zorunludur.⁵⁹² Eserde aynı zamanda

⁵⁸⁸TÇDK, 5, s. 43.

⁵⁸⁹TÇDK, 4, s. 31-32.

⁵⁹⁰TÇDK, 4, s. 5.

⁵⁹¹Sarpkaya, 2002, s. 7.

⁵⁹²TÇDK, 4, s. 75.

çalışkanlığın kişiye mutluluk ve hayır getireceği, tembellik ve miskinliğin ise kişiyi mutsuz edeceği, korku ve endişeye sürükleyeceği belirtilmiştir.⁵⁹³ 1926 Programında da çalışkanlık değerine vurgu yapılmış ve bu hususta; “Çalışmak: İslam dininde sa’y asıldır. İnsan ancak sa’yi ile insan olur. Tembellik miskinlik İslam dininncce memnudur.”⁵⁹⁴ ifadelerine yer verilmiştir.

Eserde Müslüman çocuk, kendisini çalışkan olmakla nitelendirmektedir.⁵⁹⁵ Allah’a kendisine çalışmak için kuvvet verdiği için şu sözlerle şükretmektedir: “Hamdolsun Yarap! bana sıhhat verdin, akıl verdin, çalışmak için kuvvet verdin! Bak ne iyi çalışıyorum! Derslerimi su gibi yapıyorum...”⁵⁹⁶ Ayrıca eserde “Sevine sevine mektebe gittikçe sıhhat ve afiyette derslerimizi okudukça, ana ve babamız sağ kaldıkça, kendimiz de çalışmak için kuvvet buldukça daima Allaha şükrediniz.” sözleriyle çocuğa şükretmesi tavsiye edilmiştir.⁵⁹⁷ Müslüman çocuğa hayatı boyunca pek çok zorluk ve sıkıntıyla karşılaşacağı, fakat hepsinin üstesinden çalışmakla gelebileceği söylenmiştir.⁵⁹⁸

Eserde başarı yerine çalışkanlık vurgulanmış ve takdir edilmiştir. Çalışmayan kimsenin okula da gitse öğrenemeyeceği, işe de gitse bir kazanç sağlayamayacağı belirtilmiştir. Eserde İslam dinine göre çalışana ancak çalıştığının karşılığı verileceği belirtilmiştir. Çalışmak kişiyi fenalıktan, sıkıntıdan kurtarmakta, onu başarı ve mutluluğa sevk etmektedir. İslam dininde de çalışmaya ve çalışkanlığa mühim bir yer ayrılmaktadır. Nitekim eserde Peygamberimizin bu konuda “Dünya için hiç ölmeyeckmiş gibi çalış, tedarikte ol, ahiretin için de yarın ölecekmiş gibi çalış” sözü nakledilmiştir.⁵⁹⁹ Esere göre dinini seven, Peygamberinin yolundan giden bir çocuk da çalışkan olmalı ve çalışmayı

⁵⁹³TÇDK, 4, s. 20.

⁵⁹⁴ Alp, 2020, s. 421.

⁵⁹⁵TÇDK, 3, s. 40.

⁵⁹⁶TÇDK, 4, s. 66.

⁵⁹⁷TÇDK, 4, s. 61.

⁵⁹⁸TÇDK, 5, s. 25.

⁵⁹⁹TÇDK, 4, s. 47-49; TÇDK, 5, s. 25.

sevmelidir.⁶⁰⁰ Çünkü hayatın sevinci ve neşesi çalışmaktan gelmektedir.⁶⁰¹ Allah çalışanları bahtiyar ederken, tembellik edenleri ise bedbaht etmektedir.⁶⁰²

Tembelliğin İslam dininde kesinlikle hoş görülmediği hatta menedildiği eserde fazlaca vurgulanmıştır. İslam’da bütün gün boş gezenlerin, vakit öldürerek işlerini erteleyenlerin kendisine de çevresine de bir faydasının bulunmayacağı belirtilmiştir.⁶⁰³ Esere göre kişinin vazifesinde ihmalkâr davranması, boş ve faydasız işlere yönelerek tembellik etmesi, kendisine verilen nimetlere şükürsüzlük ettiği anlamına gelmektedir.⁶⁰⁴ Oysaki İslam dini helalinden rızık kazanmayı ve maişetini sağlamayı emretmektedir. Bu noktada eserde rızık temin için Müslümanlar ziraat, ticaret ve sanata yönlendirilmiş, hatta bu konu ile alakalı dördüncü sınıf kitabında “İlim, San’at ve Ticaret” adlı bir başlığa yer verilmiştir. Eserde toprak da altın olarak nitelendirilmiş ve işlenmesi tavsiye edilmiştir. Servetin ise ilim, sanat ve ticaretin gelişmesi ve ilerlemesi ile elde edilebileceği zikredilmiştir.⁶⁰⁵ Eserde insanlara kazanç getiren alanların ziraat, ticaret ya da sanat olarak gösterilmesi, dönemin ekonomi politikalarını ve ekonomik durumunu göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Nitekim eserin okutulduğu dönem, Kurtuluş Savaşı sonrası ülkede üretken olan nüfusun önemli bir kısmının kaybedildiği, halkın hayli yoksul düştüğü bir süreci kapsamaktadır. Bunun yanında Rum ve Ermeni göçü ile sanayi ve ticaret alanında da yeri kolayca doldurulamayacak tecrübe ve bilgi birikimi de kaybedilmiştir. Bu durumda sanayi alanında güçlü sayılmayacak ülke için ziraat, ekonominin önemli bir belirleyicisi haline gelmiştir.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰TÇDK, 4, s. 6.

⁶⁰¹TÇDK, 4, s. 54.

⁶⁰²TÇDK, 5, s. 72.

⁶⁰³TÇDK, 4, s. 20.

⁶⁰⁴TÇDK, 4, s. 60-61.

⁶⁰⁵TÇDK, 4, s. 68-69.

⁶⁰⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 88-131.

Eserde üzerinde durulan ahlaki kazanımlardan bir diğeri ise şükretmektir. Müslüman çocuk Allah'ın kendisine verdiği nimetlerin farkına varmakta ve her fırsatta bu nimetler için şükretmektedir. Eserin dördüncü sınıf kitabında “Şükreden Çocuk” başlığı altında çocuğun dilinden Allah'a hitaben şükrünü dile getirdiği bir metin kaleme alınmıştır. Bu metinde Müslüman çocuk, Allah'a kendisine sağlık, akıl ve kuvvet verdiği için şükretmektedir. Aynı zamanda Müslüman bir Türk olduğu ve çok güzel bir memlekete sahip olduğu için Allah'a hamd etmektedir.⁶⁰⁷ Bunun yanında Müslüman çocuk, yaşı küçük olsa da pek çok güzelliği ve nimeti fark etmekte, gördüğü tabiat güzellikleri, hava, su, güneş için; sağlığı ve sıhhati, memleketinin güzelliği, anne babasının iyiliği ve güzel günleri için de daima şükür halinde olmaktadır.⁶⁰⁸ Esere göre bir Müslüman, ibadetleri yapabilmek için mükellef olma şartlarını taşıyabilmeyi de bir nimet görmeli ve bunun için de şükretmelidir. Müslüman gerek ibadetinde gerek günlük hayatında daima hamd halinde bulunmalıdır.⁶⁰⁹ Eserde belirtildiği üzere Allah'a şükrün yolu ise Allah'ın emirlerine itaat etmekten, dediklerini yapmaktan ve çalışmaktan geçmektedir.⁶¹⁰ Bir Müslüman çalışıp çabaladıktan ve başarıya ulaştıktan sonra da Allah'a şükretmektedir.⁶¹¹ Çünkü eserde başarı da çalışmanın karşılığı olarak Allah'ın bir lütfu olarak görülmektedir. Müslüman, gereği gibi çalışıp kazandıkça zenginliğe ulaşmakta ve refah içindeyken Allah'a daha iyi şükredebilmektedir. Böylece kendini nefsinin her türlü kötülüğünden de daha rahat korumaktadır.⁶¹² Tembellik ve ihmalkârlık ise nimete karşı küfür sayılmaktadır.⁶¹³ Allah ise nimete karşı küfür halinde olanları sevmemektedir.⁶¹⁴ Peygamberimiz de bu durumdan sakınmak ve Allah'a karşı şükran

⁶⁰⁷TÇDK, 4, s. 66-67.

⁶⁰⁸TÇDK, 4, s. 62-63.

⁶⁰⁹TÇDK, 4, s. 65-66.

⁶¹⁰TÇDK, 4, s. 61-62.

⁶¹¹TÇDK, 4, s. 59.

⁶¹²TÇDK, 4, s. 52.

⁶¹³TÇDK, 4, s. 61.

⁶¹⁴TÇDK, 5, s. 43.

borcunu hakkıyla yerine getirebilmek için Rabbine dua etmekte ve Müslümanlar da bu duaları günümüzde de devam ettirmektedir.⁶¹⁵

Eserde şükür bahsinin çalışkanlıkla birlikte zikredildiği görülmüştür. Buradan bakıldığında şükür bahsinde dahi kişinin faal ve çalışkan olması gerektiği vurgulanmış, kişinin gerçekten şükredebilmesinin ancak çabalamaktan geçtiği söylenmiştir. Bu durum çalışkanlık değerinin ve çabanın dönem açısından ne kadar büyük bir öneme ve işleve sahip olduğunun göstergesi olmuştur. Nitekim 1926 Programında da şükretmekle alakalı “İslam dininde şükür asıldır: hakiki Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede sahip olduğu muvaffakiyet için şükür eder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah’tan beklemek İslamın şiarı değildir”⁶¹⁶ ifadelerine yer verilmiştir.

Müslüman çocuk esere göre kendisine verilen nimetlere şükrün yanında yardımlaşma ve paylaşma konusunda da hassas olmalı oldukça cömert ve titiz davranmalıdır. Müslüman çocuk toplumun içinde var olmakta ve birlikte yaşadığı insanların hallerini fark ederek onlara şahit olmaktadır. Dinini seven ve Peygamberimizi kendisine örnek almış bir çocuk, toplumda yardıma ihtiyaç duyanı görüp gözetmekte ve elinden geldiğince ona yardımcı olmaktadır.⁶¹⁷ Bu kimseler ile aynı dinden olmasa bile onlardan yardımını esirgememekte, birlikte yaşam ahlakına uygun bir hayat sürmektedir.⁶¹⁸

Eserde öne çıkarılan ahlaki değerlerin önemli bir kısmının yardımlaşma, dayanışma, paylaşma gibi topluma yönelik ve toplumun çıkarlarına uygun hedefler olduğu görülmüştür. Nitekim Erken Cumhuriyet Döneminde toplumsal bağlılık, yardımlaşma ve dayanışma dönemin ahlak anlayışının temel taşları arasında

⁶¹⁵TÇDK, 4, s. 37.

⁶¹⁶ Alp, 2020, s. 422.

⁶¹⁷TÇDK, 4, s. 6-7.

⁶¹⁸TÇDK, 4, s. 22.

sayılabilmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile egemenlik hakkı millete verilmiştir. Bu bağlamda milletin bölünmez bir bütün, içinde bulundurduğu farklı sınıf ve karşıtlıklara rağmen kaynaşmış bir kitle olması hedeflenmiştir. Dolayısıyla ahlaki eğitimin amacı, çocuğu topluluğa bağlı ve ahlaklı bir birey kılmak olmuştur.⁶¹⁹

Esere göre Müslüman çocuk aynı zamanda şefkat sahibi bir kimse olmalıdır. Eserin dördüncü sınıf kitabındaki “İslam dininin bir esası da şefkattir” adlı başlık altında şefkat sahibi bir Müslümanın, ihtiyacı olana yardım etmesi, memlekete hayır ve hizmetlerde koşturması, toplum sağlığına ve toplumun her anlamda gelişimine katkı sağlayan işlerde herkesle yardımlaşması gerektiği dile getirilmektedir. Nitekim darülaceze, himaye-i etfal gibi hayır kurumları da şefkat sahibi insanlar tarafından kurulmakta, hizmetleri de böyle insanlar tarafından desteklenerek devam etmektedir.⁶²⁰ Eserde Müslümanın hayır hizmet yapmaya yönlendirilmesi, Darulaceze Himaye-i Etfal gibi kurumların kurucularından şefkat sahibi olmaları yönüyle bahsedilmesi ve bu kurumlara yardıma teşvik edilmesi; dönemin devlet anlayışında sosyal hizmet kurumlarının desteklendiğinin bir göstergesi sayılabilmektedir. Nitekim Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk sosyal hizmet kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, kurulan devletin sosyal devlet olarak kamusal yükümlülüğe sahip olduğunun göstergelerinden sayılmıştır.⁶²¹

Esere göre İslam dininde haksızlık yapmak ve mahlukâta merhametsizce ve şefkatten yoksun şekilde davranmak yasaklanmıştır. Allah merhametsiz davrananları değil insaf edenleri sevmektedir.⁶²² Şefkat ve merhamet yalnızca insana değil hayvanlara

⁶¹⁹ Sevcan Başoğla Özen, “Erken Cumhuriyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında İdealize Edilen Ahlaki Erdemler: Dayanışma-Yardımlaşma, Tutumlu ve Tasarruflu Olmak”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 72, 2023, s. 25-26.

⁶²⁰ *TÇDK*, 4, s. 40-41.

⁶²¹ Makbule Sarıkaya, Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum, 2007, s. 321-322.

⁶²² *TÇDK*, 4, s. 91.

da gösterilmelidir. Onları aç susuz bırakmak, gereksiz yere avlamak, nişan edinmek, eziyet vermek yasaklanmıştır. Bunun yanında bitkilere de aynı şefkat ve özen gösterilmeli, haksız yere telef etmekten uzak durulmalıdır. Eserde bu canlılara gösterilmesi istenen merhamet hakkında Peygamberimizin hadislerine de yer verilmektedir.⁶²³

Esere göre İslam dininde varlığa olan şefkat ve merhamet o kadar geniştir ki, tüm mal ve servetin tek bir kişi ya da bir grupta toplanmasındansa, bu mülkiyetin insanlar arasında adaletlice dağıtılması, ihtiyaç sahiplerinin de bundan yararlanması istenmektedir. Müslümanın kazandığı helal paradan ihtiyaç sahiplerine bol bol vermesi, malının zekâtını ve sadakasını vermekten uzak durmaması istenmektedir. Bir Müslüman için bu anlamda paylaşmak ve hayır hizmetlerde bulunmak en önemli erdemlerden bir tanesidir.⁶²⁴

Esere göre İslam dininde her Müslüman hayır işlemekle mükelleftir.⁶²⁵ Fakirleri ve ihtiyaç sahiplerini düşünmek Müslümanların üzerine bir borçtur.⁶²⁶ Eserde hayır yapmak ve hayırlı hizmetlerde olmak konusu üzerinde fazlaca durulmaktadır. Hayır işlemek aynı zamanda imanla da ilişkilendirilmekte ve imanının ancak hayırlı bir kimse olmakla fayda sağlayacağı belirtilmektedir. Ayrıca ibadetin de hayırla tamamlanacağı belirtilmektedir. Esere göre bir Müslüman yalnızca kendine değil çevresine ve tüm topluma da fayda sağlamayı amaç edinmeli, bunun için çabalamalıdır.⁶²⁷ Bayramlarda ve özel günlerde diğer Müslümanlarla bir araya gelmeli, onlarla bayramlaşarak hallerini sormalı ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmelidir.⁶²⁸ Akrabasına hem bedenen hem de malıyla yardımda

⁶²³ Bkz. *TÇDK*, 4, s. 42-43.

⁶²⁴ *TÇDK*, 4, s. 21-22.

⁶²⁵ *TÇDK*, 4, s. 18.

⁶²⁶ *TÇDK*, 3, s. 19.

⁶²⁷ *TÇDK*, 4, s. 18-19.

⁶²⁸ *TÇDK*, 3, s. 5.

bulunmalı, diğer Müslümanlara da merhamet ve cömertlikle yaklaşmalıdır.⁶²⁹ Çünkü Müslüman, kendisi için istediğini tüm kardeşleri için de istemektedir ve eserde belirtildiği üzere “İslam dini hayırhahlık dinidir.”⁶³⁰ Eserde bu konuyla alakalı “Dinde hayırhahlık” ve “Hayır işlemek” adlı başlıklara da yer verilmiştir. Bu başlıklar altında da dinde hayır yapmanın yeri, önemi ve faziletine dair ayet ve hadisler nakledilmiştir.⁶³¹ Müslüman hayır işlemek niyetiyle zekâtını ve sadakasını vermeli, bunu yaparken de Hilâliahmer, Himaye-i Etfal gibi kurumlar ya da vatana millete faydalı olan cemiyetler ile bu işlerini yürütmelidir.⁶³² Bayram günlerinde de bu kurumlar gözetilmelidir.⁶³³ Esere göre Müslüman yalnızca zekât ve sadakayla yetinmemeli bunlar dışında ihsan ile hareket etmelidir.⁶³⁴ Zekât ve sadakadan ayrı olarak sadece hayır işlemek niyetiyle varlık sahibi Müslümanların cömertlikte bulunması, memlekete okul, cami, çeşme gibi hayırlı hizmetler yapması övülmüştür. Nitekim geçmişte pek çok fedakâr ve varlıklı Müslümanlar böyle hizmetlerde bulunmuş ve güzel hatırlanmışlardır.⁶³⁵

Eserde İslam’a göre helal kazancın yolu da çalışmaktan geçmektedir. Çalışarak hak edilen servet hem kişiyi faziletli kılmakta hem de korunaklı sayılmaktadır. Esere göre İslam dini Müslümanların çalışarak zengin olmalarını ve refah içinde yaşamalarını istemiştir.⁶³⁶ Bir Müslüman kimseye muhtaç olmadan yaşayabilmeli, yalnızca ahirete yönelmek yerine dünyadaki refah ve mutluluğu için de çalışmalıdır. Çünkü esere göre İslam, memleketlerin refaha kavuşturulmasını ve parlak medeniyetler inşa edilmesini emretmiştir.⁶³⁷ Müslüman, vazife ahlakına sahip olmalı, işi ve sorumluluğu her ne ise onu

⁶²⁹TÇDK, 4, s. 17-18.

⁶³⁰TÇDK, 4, s. 15.

⁶³¹Bkz. TÇDK, 4, s. 15-20.

⁶³²TÇDK, 4, s. 8-9.

⁶³³TÇDK, 3, s. 19.

⁶³⁴TÇDK, 4, s. 81-82.

⁶³⁵TÇDK, 4, s. 41-42.

⁶³⁶TÇDK, 4, s. 49-52.

⁶³⁷TÇDK, 4, s. 48-59.

en iyi şekilde yerine getirmelidir.⁶³⁸ Müslüman, azmederek sabırla çalışmaya devam ettikçe servet sahibi bir kimse haline gelmektedir. Esere göre İslam’da servetin birikmesiyle birlikte Müslümanlar, hayır işlemeye ve infak etmeye yönlendirilmektedir. Müslüman, çalışmalı, kazanmalı ve kazandığından infak etmelidir. Malından, memlekete yararlı kurumlar ve cemiyetlere de bağışta bulunmalıdır.⁶³⁹ Böylece vicdanı rahat ve mutlu bir hayat sürmektedir.⁶⁴⁰ Nitekim eserde belirtildiği üzere Peygamberimiz de ömrü boyunca çok çalışmış ve infak etmiştir. Aynı şekilde Hz. Ebubekir zengin ve varlıklı bir kimse olmasının yanında oldukça cömerttir. Peygamberimizden sonra da nice zengin ve servet sahibi insanlar kazandıklarıyla halka hizmet etmiş ve hayırlar yapmışlardır.⁶⁴¹

Eserde hayır işlemek ve cömertlik üzerinde bu kadar durulmasının sebebinin dönemin şartlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim eserin okutulduğu dönem Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsamaktadır. Bu dönem Kurtuluş Savaşı süreci sonrası ekonomik anlamda zorlu koşulların yaşandığı bir dönem olmuştur.⁶⁴² Halkın hayli yoksullaştığı, devlet ekonomisinin de zayıfladığı bu yıllarda paylaşma, hayır işleme, cömertlik gibi ahlaki değerlerin çok daha önemli bir konumda görüldüğü ve bu değerlerin kazandırılmasının ahlak eğitiminin önemli bir parçası olarak kabul edildiği söylenebilmektedir. Nitekim 1926 Programında bu konuya dair “Hayırlı insan olmak: İslam dininde herkes hayır işlemekle mükelleftir. Ahlakın emir ettiğini İslam dini de emir eder. Ahlakın fena gördüğünü İslamlıkta fena görür. Kendi nefesine, başkalarına, memleketine ve vatanına hayrı olmayan insanları İslamlık takbih eder”⁶⁴³ ifadelerine yer verilmiştir.

⁶³⁸ TÇDK, 4, s. 65.

⁶³⁹ TÇDK, 4, s. 69-70.

⁶⁴⁰ TÇDK, 4, s. 20.

⁶⁴¹ TÇDK, 4, s. 50-51.

⁶⁴² Bkz. Başboğa Özen, 2023, s. 23-24

⁶⁴³ Alp, 2020, s. 421.

Esere göre Müslüman, tüm bu ahlaki erdemlerinin yanında samimiyet ve ihlas sahibi bir kimse olmalıdır. İşini gösteriş ya da riyadan uzak tutmalı ve yalnızca Allah'ın ondan razı olması için uğraşmalıdır. Çünkü ibadet de ihlas ve temiz niyetle yapılmalıdır. Yalnızca başkasının görmesi ve beğenmesi için yapılan işlerde sahtekârlık ve riya vardır. Nitekim Maun suresinde böyle kimseler için “vay kıldıkları namazlardan bihaber olan namaz kılanların, riyakâr olanların zekât veya atıye vermeyi menedenlerin haline!” buyrulmaktadır. Eserde ateş ve suyun bir arada bulunamadığı gibi Müslümanlık ve riyanın da bir araya gelemeyeceği belirtilmekte ve böyle insanlardan da uzak durulması öğütlenmiştir. Müslümanın hayır yaparken de samimi bir niyetle ve ihlas ile yapması ve paylaşma ahlakına uygun şekilde hareket etmesi tavsiye edilmiştir. Aksi halde bunun bir fazilet sayılmayacağı ve kabul olunmayacağı belirtilmiştir.⁶⁴⁴ Bu konuya 1926 Programında da değinilmiş ve programda riyakarlık “din sahtekarlığı” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu konuda “Riyakarlık en büyük ahlaksızlıktır. Riyakar olan Müslüman değildir.”⁶⁴⁵ ifadelerine yer verilmiştir. Riyakârlığın ve din sahtekârlığının men edilmesi üzerinde bu kadar net şekilde durulması, Osmanlı Dönemi'nin son zamanlarından itibaren bozulduğu düşünülen dini tarikatlerden ve artan menfaat ilişkilerinden⁶⁴⁶ kaynaklandığı düşünülmektedir.

Eserde üzerinde durulan ahlaki kazanımlardan bir diğeri ise saygıdır. Esere göre Müslüman çocuk, ailesine, ezana ve bilhassa ibadet mekânı olan camilere saygı duymalı ve hürmet etmelidir. Camiye girerken hürmet ile girmeli, tevazu ile çıkmalıdır. Esere göre camilerde boş sözler konuşulmaz ve uyunmaz. Eserde camilerden bahsedilirken genelde

⁶⁴⁴TÇDK, 4, s. 97-99.

⁶⁴⁵ Alp, 2020, s. 422.

⁶⁴⁶Sabit Dokuyan, “Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 98, 2021, s. 219.

hocaların ve hafızların sesi dışında camiye hürmeten bir sessizliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴⁷

Eserde Müslüman çocuk saygılı bir kimse olmanın yanında sevgi dolu, samimi şekilde dostluk ve akrabalık ilişkileri kuran bir kimsedir. Müslüman çocuk en başta ve en çok Allah'ı sevmekle birlikte ailesini, arkadaşlarını, akrabalarını ve Müslüman kardeşlerini de sevmektedir. Bayramlarda yakınlarını ziyaret etmekte, dostlarının halini hatrını sormaktadır.⁶⁴⁸

Eserde Müslüman çocuğun kazanması gereken ahlaki kazanımlardan bir diğeri de sabır ve sebatlı olmasıdır. Çocuklardan derslerini çalışmaları, görevlerini azim, sabır ve sebat ile yerine getirmeleri istenmiştir. Başarının ancak sebat ile çalışma sonucu elde edilebileceği vurgulanmış; babadan kalma servet, dostluk ya da yakınlık ile elde edilenin, çalışarak elde edilenden değersiz olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda çocuklardan yalnız kendi çabalarına ve kararlılıklarına güvenmeleri istenmiştir.⁶⁴⁹

Eserde üzerinde durulan ahlaki kazanımlardan bir diğeri ise tevekküldür. Eserde bu konu ile alakalı dördüncü sınıf kitabında “Tevekkül” adlı bir başlığa yer verilmiştir. Tevekkül, her türlü çabayı ve azmi gösterdikten sonra işin sonucunu Allah'a bırakmak ve ona güvenmek olarak anlatılmıştır. Aksine tevekkül tembellik ve tedbirsizlik etmek, acz ve gaflet göstermek ya da yalnızca sebeplere dayanmak demek değildir. Esere göre Müslümanlar için tevekkül farzdır. Müslüman başına gelen her olayı kader kısmete bağlamak yerine elinden geleni yaparak tedbirini almalı, iradesini kullanmalı, sonrasını ise Allah'a bırakmalıdır. Eserde tevekküle dair Peygamberimizin ve Hz. Ömer'in hayatından örnek kıssalara da yer verilmiştir.⁶⁵⁰ Dönemde daha önce bahsedilen

⁶⁴⁷TÇDK, 3, s. 9,12.

⁶⁴⁸TÇDK, 3, s. 19,22.

⁶⁴⁹TÇDK, 4, s. 52-53.

⁶⁵⁰TÇDK, 4, s. 53-59.

çalışkanlık değerine verilen önemin yanında, tevekküle dair yanlış anlaşılmanın önüne geçmenin ve tevekkülün tembellik olarak anlaşılmasını engellemenin de oldukça önemli bir mesele olarak görüldüğü düşünülmektedir. Nitekim kişinin çabasının ve akılcı şekilde davranarak tedbire sarılmasının, bir şey yapmadan tevekkül adı altında boş yere beklemekten üstün tutulduğu görülmektedir. Bu hususa 1926 Programında da değinilmiş, tevekkülün her türlü tedbirden sonra caiz olduğu dile getirilmiştir.⁶⁵¹

Eserde Müslüman çocuk, başardığı vakit kibir ve gurur göstermemekte, terbiyesini ve nezaketini daima korumaktadır. İşinde daima samimi ve ciddi davranmakta ve adaletten ayrılmamaktadır.⁶⁵² Aynı zamanda eserde bir Müslümandan haksızlığa karşı adaletle mücadele etmesi istenmiştir.⁶⁵³

Sonuç olarak; eserde Müslüman çocuk, Müslümanlığının bir lüzumu olarak ahlaklı olması gerektiğini bilmektedir. Allah'ın daima kendisini görüp gözettiğinin bilinci ile davranarak kendisini kötülüklerden uzak tutmakta ve belirtilen ahlaki kazanımları kendisinde toplamak için çabalayarak ahlakını güzelleştirmeye çalışmaktadır.

4. Müslüman Çocuğun Vatandaşlık Kimliği

Osmanlı Devleti son döneminden itibaren toplumda, reayadan vatandaşlığa doğru bir değişim süreci yaşanmıştır. Cumhuriyetin erken döneminde toplum, reaya olmaktan çıkarak, hakları anayasa ile korunan ve kendi kendisini yönetme hakkına sahip bir vatandaşlar topluluğu olma konusunda büyük adımlar atmıştır.⁶⁵⁴ İncelenen eserde de

⁶⁵¹ Alp, 2020, s. 421.

⁶⁵² TÇDK, 4, s. 10-11.

⁶⁵³ TÇDK, 5, s. 43.

⁶⁵⁴ Bkz. Mehmet Melik Kaya, Baykal Biçer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaş”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 44, 2021.

Müslüman çocuk aynı zamanda bir vatandaştır. Dolayısıyla her vatandaşta olduğu gibi Müslüman çocuğun da devletiyle arasında yönetici-yönetilen ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda devletin vatandaşına karşı sorumlulukları olduğu gibi vatandaşın da devlete karşı görevleri bulunmaktadır.

Eserde Müslüman çocuğa aynı zamanda milli bir ruh ve bilinç kazandırılmak istenmiştir. Bu anlamda eserin genelinde Müslüman-Türk kimliği öne çıkarılmıştır. Türklerin Müslümanlar arasında en ileri bir millet olduğu savunulmuş ve Müslüman çocuğun bu kimlikle iftihar etmesi istenmiştir. Bu kimliğin aynı zamanda kişiye bir misyon kazandırdığı belirtilmiş ve bu anlamda Müslüman çocuk vatanı için daima çalışmaya ve üretmeye teşvik edilmiştir. Eserde Müslüman çocuğa vatan ve devlet sevgisi aşılanmış ve çocuktan devleti için güzel işler ve hayırlar yaparak vatanperverliğini göstermesi beklenmiştir.

4.1. Devlet-Vatandaş İlişkileri

1926 İlk Mekteplerin Müfredat Programında ilk mekteplerin başlıca amacı: “Genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek” olarak açıklanmıştır.⁶⁵⁵ Programın genel amacının iyi vatandaş yetiştirmek şeklinde belirlenmiş olması, program dâhilindeki din derslerinin de ortak olan bu hedefe hizmet edeceğinin işareti sayılabilmektedir. Nitekim esere göre her Müslüman aynı zamanda bir vatandaşdır. Hükümet vatandaşlarının din, can, mal ve namus güvenliğini korumakla yükümlüdür. Aynı zamanda milletin refah seviyesini arttırmayı hedeflemektedir. Halk ise devletin kanunlarına ve emirlerine uymak, vergi vermek, askerlik yapmak, oy kullanmak, millet

⁶⁵⁵ Alp, 2020, s. 393.

için fedakârlıklarda bulunmak, savaş durumunda vatanını savunmak ile yükümlüdür. Millet aynı zamanda vatani için zafer ve selamet duaları etmektedir. Devletin askeri, vatanını ve dinin sevmekte, görevlerini fedakârlıklarla yerine getirmektedir. Türk askeri askerlikten kaçmaz, savaş halinde canla başla milletine hizmet ederek gazi ya da şehit olmayı amaçlar. Barış zamanında ise devletin bir vatandaşı olarak kendi görevlerini yerine getirir.⁶⁵⁶ Eserde bu açıdan bakıldığında, devlet ve vatandaş arasında karşılıklı ve sorumluluklara dayalı bir ilişki biçiminin varlığından söz edilebilmektedir.

Eserde emniyetli memleket “İnsanın öz lisanının hakim olduğu, milletin hüküm sürdüğü, neslinin yaşadığı, dininin, hürriyetinin tecavüzden masun kaldığı hür, müstakil, mes’ut olduğu bir vatan” olarak tanımlanmıştır. Böyle bir memleket için herkes üzerine düşen vazifesini yapmalı ve hizmet etmelidir.⁶⁵⁷ Eserde emniyetli memleket tanımlanırken aynı zamanda “insanın öz lisanının hâkim olduğu” ifadesinin de kullanılmasının, dönemde benimsenen milli devlet anlayışından ileri geldiği düşünülmektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti’nin çok milletli yapısından sonra bir ulus-devlet olarak kurulmuştur.⁶⁵⁸

Eserde “İslam dini ve halk işleri” adlı başlıkta İslam dinine göre, devletin, işlerini halka uygun şekilde yapmasının tavsiye edildiği ifade edilmiştir. Bu konuda Hz. Ebubekir’in İslâm Devleti’nin başına geçtikten sonraki ilk konuşması örnek gösterilmiştir. Hz Ebubekir bu konuşmasında iyi bir iş ve yönetim sürdürdüğü takdirde halktan kendisine yardım etmelerini, dine ve millete karşı yanlış bir karar verdi ise kendisini dinlememelerini ve düzeltmelerini istemiştir. Bu örnek hükümet ve halk arasında istenen münasebeti net bir şekilde ifade etmektedir. Buradan hareketle devlet

⁶⁵⁶TÇDK, 5, s. 23-24.

⁶⁵⁷TÇDK, 4, s. 45-46.

⁶⁵⁸Ali Rıza Saklı, “Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1, 2011, s. 5.

halka göre hareket etmekte, halkın haklarını korumakta; halk ise hükümeti severek kanunlarına uymakta ve isyan etmemektedir.⁶⁵⁹ Eserde bu husus daha iyi anlaşılması için bir benzetme yöntemiyle anlatılmıştır. Bu anlamda halk bir sürüye, devlet ise bir çobana benzetilmiştir. Devlet bir çobanın sürüsünü koruduğu gibi halkının da güvenliğini sağlamaktadır. Halk ise devletini bir baba gibi sevmekte ve onun istediklerini yerine getirmektedir.⁶⁶⁰ Ayrıca halkın hükümetin kanunlarına uyması eserde dini bir vazife olarak nitelendirilmektedir.⁶⁶¹ Kanunlara uymanın dini bir vazife telakki edilmesi, 1926 Programı doğrultusunda iyi bir vatandaş yetiştirme hedefine binaen, din eğitiminin de bu hedefe ulaşma yolunda bir araç olarak görüldüğünün işareti sayılabilmektedir. Nitekim esere göre gerçek bir Müslüman Allaktan ve hükümetin koymuş olduğu kanunlardan korkmaktadır.⁶⁶² Eserde Türk devleti üzerine düşeni yapmakta ve güçlü bir devlet olma yolunda ciddi adımlar atmaktadır.⁶⁶³ Halk da bu konuda vazifelerini yerine getirmelidir. Nitekim esere göre dinimiz görevini hak ettiği gibi yerine getirmeyen kimseleri günahkâr saymaktadır.⁶⁶⁴

Eserde, devlet-vatandaş ilişkisi özelinde; hükümetin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesinin karşılığında vatandaşın da devlete itaat etmesi beklenmiştir. Nitekim Cumhuriyet’in erken döneminde oluşturulmak istenen vatandaş profili, itaatkâr vatandaş olmuştur. 1926-1936 arası dönemdeki ders kitapları ve müfredatlarında da “kanuna itaat eden vatandaş”, “makbul vatandaş” sayılmıştır. Devlet, bu dönemde her anlamda Cumhuriyete sadık vatandaşlar yetiştirmeyi hedeflemiştir.⁶⁶⁵

⁶⁵⁹TÇDK, 5, s. 26-28.

⁶⁶⁰TÇDK, 5, s. 29.

⁶⁶¹TÇDK, 5, s. 25.

⁶⁶²TÇDK, 4, s. 100.

⁶⁶³TÇDK, 5, s. 69.

⁶⁶⁴TÇDK, 5, s. 24.

⁶⁶⁵Bkz. Kaya, Biçer, 2021, s. 8038-8045. Bu çalışmada 1913, 1924, 1926, 1936, 1948 programları ve bu dönem aralığında okullarda okutulan ders kitapları üzerinden yetiştirilmek istenen yurttaş profili incelenmektedir. Çalışmaya göre devlet, hem ulusal bilince sahip hem de itaatkâr vatandaşlar topluluğu oluşturmayı hedeflemiştir.

Eserde hükümetin halka adaletle ve güzellikle hükmetmesine dair ayetlere de yer verilmiştir. Bu ayetlerde Müslümanların da birbirleriyle kardeş oldukları ifade edilmiş ve aralarının bulunması emredilmiştir.⁶⁶⁶ Bu konu ile alakalı Abbasi devleti yöneticilerinden Memun'un vasiyetine de yer verilmiştir. Memun vefat etmeden önce oğluna ve kardeşine halkına adaletle davranmalarını, halkını bir emanet olarak görerek fakirlere kol kanat germelerini, tebaanın mutluluğu için çalışmalarını tavsiye etmiştir. Halkların ancak hükümeti sevmekle kalıcı olacağını söylemiştir.⁶⁶⁷

Esere göre hükümet işleri, dinden farklı olarak dünyaya ait işlerdir ve hükümetler halkın refahı ve mutluluğu için devrin ihtiyacına göre kanunlar koymaktadır. Bu kanunlar dünya işlerindeki değişime bağlı olarak değişebilmekte ve yenilenebilmektedir. Milletin oyuyla belirlenen kanunlar hükümet tarafından yürürlüğe konulmaktadır. Bu yönüyle dünya işleri dini işlerle karıştırılmamalıdır. Aksi takdirde sorunlar ortaya çıkmakta ve işler zorlaşmaktadır. Nitekim esere göre bu konuda bilinçli olan milletler din ve devlet işlerini ayırarak gelişip ilerlemiş, bu konuda taassup sahibi olan milletler ise geri kalmışlardır.⁶⁶⁸

Eserde din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasının öne çıkarılmasının, dönemde en çok vurgulanan ve uygulanan politikalardan biri olan laiklikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Laiklik, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasını ve İslam dininin kamusal alandaki etkisinin ve görünürlüğünün azaltılmasını öngörmektedir. Bu dönemde dinin bir vicdan meselesi olarak görülmesi hedeflenmiş, dinin denetim altında tutulması için tedbirler uygulanmıştır.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶TÇDK, 5, s. 28-29.

⁶⁶⁷TÇDK, 5, s. 28.

⁶⁶⁸TÇDK, 5, s. 21-23.

⁶⁶⁹Seyfettin Aslan, Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C. 6, S. 1, 2015, s. 24.

Eserde Müslüman çocuk devletin başında olan hükümetle karşılıklı ve iyi bir ilişki kurmakta, devlet ve milletin selameti, saadeti ve zaferi için dua edip çaba harcamaktadır. Bir vatandaş olarak hükümetin koyduğu kanunlara uymakta ve hükümetin kendi refahı ve mutluluğu için çalıştığını bilmektedir. Bu anlamda hükümete karşı bir muhabbet beslemektedir. Ayrıca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğuna kâni olmakta ve gerektiği vakit kendi iyiliği ve refahı için yenilik ve değişikliklerin yapılabileceğini bilmektedir.

4.2. Milliyetçilik Ruhunun Kazandırılması

Türk çocuğuna dinini öğretmek amacıyla hazırlanan eserde, aynı zamanda çocuklara milli bir bilinç ve kimlik kazandırmak da hedeflenmiştir. Bu amaçla eserde pek çok yerde çocuğun diliyle “Türk” olduğu dile getirilmiş, vatanını çok sevdiği vurgulanmıştır.⁶⁷⁰ Aynı zamanda kimi cümlelerde “Biz Türkler...” ifadesi kullanılarak çocuğa Türk milli kimliği kazandırılmak istenmiştir.⁶⁷¹ Türklüğün ulu⁶⁷², Türklerin kabiliyetli bir millet olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷³ Araştırmada incelen eserin ismindeki Türklük vurgusu da dikkat çekmektedir.

Eserde çocuklara milli bilincin kazandırılmasının yanında milli duyguların yaşatılması da hedeflenmiş ve buna yönelik coşku dolu ifadeler de yer verilmiştir. Örneğin milli simgelerden biri olan bayrak hakkında şu cümlelere yer verilmiştir: “Gör müyormusun? Sokaklar, caddeler kırmızı bir bulutla kaplanmış, sanki sana doğru

⁶⁷⁰ Bkz. *TÇDK*, 3, s. 22,40.

⁶⁷¹ Bkz. *TÇDK*, 4, s. 90-91.

⁶⁷² *TÇDK*, 4, s. 3.

⁶⁷³ *TÇDK*, 5, s. 69.

yürüyor, nedir bu? Büyük al bayrak! Bayrağı selâmlıyor, Allahıma şükrediyorum.”⁶⁷⁴ Müslüman çocuk, sahip olduğu vatan için daima şükretmekte ve memleketi için dua etmektedir. Örneğin eserde çocuğun dilinden “Canımdan ziyade sevdiğim Türk vatanını, Türkiye cumhuriyetini düşman şerrinden muhafaza et.” duasına yer verilerek, milli duygular dua yoluyla da pekiştirilmek istenmiştir. Ayrıca çocuğa vatanına sadık kalması öğütlenmiştir.⁶⁷⁵ Çocuk, vatanı memleketi ve bu devletin vatandaşları için daima çalışmaya, üretmeye ve hizmet etmeye teşvik edilmiştir.⁶⁷⁶ Bu anlamda milliyetçiliğin çalışmakla, üretmekle var olduğu vurgulanmıştır. Eserde Türklüğe dair kullanılan coşkulu ifadelerin ve çocuğa kazandırılması istenen milli duyguların, Atatürk tarafından esas alınan, “eğitimin ulusal olması” anlayışının birer tezahürü olarak görülebilmektedir. Nitekim Atatürk’e göre eğitim, bireye ulus olma bilincini kazandırmalıdır.⁶⁷⁷

Eserde milliyetçilik ruhu çocuğa genel itibariyle iki yol ile kazandırılmaya çalışılmıştır. Öncelikle Müslümanlık ve Türklük kimliği üzerinde kimi zaman ayrı ayrı kimi zaman birlikte durulmuş, çocuğun iki kimliği birlikte benimsemesi istenmiştir. Bunun yanında kimliğine sahip çıkması, vatanını milletini sevmesi ve bu anlamda sahip olduklarına şükretmesi için vatan sevgisi hususu vurgulanmış, vatanperverliğin ispatının ise vatana hizmet olduğu belirtilmiştir.

4.2.1. Müslümanlık-Türklük Vurgusu

Kurtuluş Savaşı sonrası imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiyede yaşayanlar, Müslüman ve gayrimüslim olarak sınıflandırılmıştır. Müslümanlar kurucu unsur

⁶⁷⁴TÇDK, 4, s. 67.

⁶⁷⁵TÇDK, 4, s. 30.

⁶⁷⁶TÇDK, 3, s. 40.

⁶⁷⁷Sarpkaya, 2002, s. 5.

konumunda görülürken, gayrimüslimler ise azınlık konumunda yer almıştır. Sonrasında Yunanistan ile yapılan anlaşmalar sonucu Ortadoks Rumlar ve Müslümanlar arasında nüfus mübadelesi gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama sonrası Türkiye’de yaşayan gayrimüslimlerin sayısı daha da azalmıştır. Böylece yönetici kadro, çoğunluğunu Türk ve Müslümanların oluşturduğu bir nüfus ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’deki nüfusun büyük bir kısmının Türk ve Müslüman olması, İslamın da Türklüğün ayırıcı bir özelliği olarak bilinmesine, Türklük ve Müslümanlığın birlikte zikredilmesine sebep olmuştur. Her ne kadar dönemde laiklik adına adımlar atılması hedeflense de Osmanlı Devleti’nden devralınan bu sosyal yapının Türk olmayan Müslümanları da kapsamaması nedeniyle ulus tanımı yapılırken dini referanslardan da yararlanılmıştır. Bu anlamda din, ulusal kimlik tanımında bir tutkal rolünde görülmüştür.⁶⁷⁸

Eserde de Müslümanlık ve Türklük genelde birlikte zikredilmiştir. Esere göre, Türk çocuğu hem Türk hem Müslüman kimliğine sahiptir. Eserde bu husus “Ben Türk oğlu Türk Müslümanım”⁶⁷⁹, “Ben Türküm ve Müslümanım”⁶⁸⁰, “Ben bir Türküm, çok şükür Müslümanım”⁶⁸¹ ya da “Sen küçük bir Türk çocuğusun fakat Müslümansın!”⁶⁸² gibi ifadelerle belirtilmiştir. Yine eserde tüm çocuklar saf ve temiz olarak nitelenmekle beraber, anne babası Müslüman olması halinde pek talihli olduğu, bir de Türk ise çok daha talihli olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁸³ Eserde Türk ise daha da talihli olduğunun belirtilmesi, oluşturulmak istenen kimlik inşasında Türklüğün daha ön planda

⁶⁷⁸Aslan, Alkış, 2015, s. 29.

⁶⁷⁹TÇDK, 3, s. 40.

⁶⁸⁰TÇDK, 3, s. 22.

⁶⁸¹TÇDK, 4, s. 3.

⁶⁸²TÇDK, 3, s. 21.

⁶⁸³TÇDK, 3, s. 20-21. Bu konuda eserde şu ifadelere yer verilmektedir: “Bütün küçük çocuklar masumdur, saftır, temiz yüreklidir. Eğer bu çocukların ana ve babası Müslüman ise pek bahtlıdırlar; çünkü ana ve babası da Müslüman olunca çocuğun ruhu temiz, kalbi saf olur. Eğer bu çocuk Türk ise bahtiyarların bahtiyarıdır; çünkü Türklük ululuktur. Hem Türk hem Müslüman olunca artık o çocuk dünyada en sağlam, en temiz ve en doğru bir insan olur, daima kalbinde vatan duygusu, düşüncesinde Allah sevgisi bulunur.”

görüldüğünün işareti sayılabilmektedir. Nitekim dönemde, ümmetten millete geçme tasavvuru ile hareket edilmiştir.⁶⁸⁴

Eserde İslâm'ın yalnızca Araplara inen bir din olmadığı vurgulanmış⁶⁸⁵ ve pek çok Müslüman ülke hakkında bilgiye yer verilmiştir. “Müslümanlık bir kavme mahsus değildir” başlığı altında, İslam dininin daha çok Asya ve Afrika kıtasında yayılmış olduğundan, Avrupa’da da mensupları bulunduğu söz edilmiştir. Bu başlık altında Dünya üzerindeki Müslüman nüfus hakkında sayısal verilere de yer verilmiştir.⁶⁸⁶ “Müslüman Araplar”, “Hintliler, Efganlılar, İranlılar”, “Mısır, Cezayir, Tunus, Fas” başlıkları altında da farklı beldeledeki Müslüman nüfusa ve mezheplerine ilişkin bilgiler verilmiştir.⁶⁸⁷ Bu yönüyle Müslüman çocuk, Dünya üzerindeki diğer milletler, dinleri ve mezhepleri hakkında genel kültüre sahip olmakta ve başka milletlerden de Müslümanların bulunduğunu görerek, İslam'ın yalnızca Araplar’a has bir din olmadığına ikna olmaktadır.

Eserde diğer Müslüman milletler hakkında bilgi verilmesinin yanında Türklerin Müslümanlar arasındaki yeri özellikle vurgulanmıştır. Bugünkü Türklerin dininin İslam olduğu belirtilmiş, Türklük ve Müslümanlık hakkında “Türklük ululuktur, Müslümanlık doğruluktur” ifadesine yer verilmiştir. Türklerden başka da Müslüman devletler olduğu, fakat bunların en güçlüsünün Türk devleti olduğu vurgulanmıştır.⁶⁸⁸ Eserde Türklerin İslam dinine hizmeti hakkında bir başlık da yer almıştır. Bu başlık altında Türkler olmasaydı İslam dininin bu kadar güçlü olup yayılamayacağı belirtilmiştir. Türklerin Avrupa’da ve Asya’da İslam'ın yayılmasındaki uğraşlarından, ordularıyla düşmana karşı dini korumak adına verdikleri mücadeleden bahsedilmiştir. Ayrıca Türklerin yüzyıllarca

⁶⁸⁴ Aslan, Alkış, 2015, s. 30.

⁶⁸⁵ TÇDK, 5, s. 74.

⁶⁸⁶ TÇDK, 5, s. 48-52.

⁶⁸⁷ TÇDK, 59, s. 66.

⁶⁸⁸ TÇDK, 5, s. 56.

Mekke ve Medine'ye hâkim olarak verdikleri hizmet dolayısıyla “Hadimülharemeyn” olarak anıldığı dile getirilmiştir.⁶⁸⁹ Esere göre Türkler fedakârlıkları ve kahramanlıklarıyla büyük bir medeniyet inşa etmiş ve büyük devrimler gerçekleştirmişlerdir. Türkler, Müslümanlar arasında ilk uyanan, taassuptan sıyrılan millettir. İslam âlemini parçalanmaktan kurtarmış, Anadolu'yu Türk ve Müslüman yurdu haline getirmiştir. Son zamanlarda da geçmişe bir perde çekerek cumhuriyet ile büyük bir değişim sürecine ve faaliyetine girişmiş ve böylece tüm İslâm âlemine bir örnek olmayı hedeflemiştir. Esere göre Türkler kabiliyetli bir millettir ve tüm bunları gerçekleştirmek için gerekli maddi ve manevi güce sahiptir.⁶⁹⁰ Türkler ayrıca âlicenap ve temiz yürekli bir millettir.⁶⁹¹ Tüm millet arasında en müsamahakâr olan millet de yine Türkler olmuştur. Diğer dinlere mensup bulunan kimselere de daima adaletle davranmış ve emniyetlerini sağlayarak uzun süre idare etmişlerdir.⁶⁹² Bu nedenle esere göre Türkler, diğer tüm milletlerden çok daha ileride olmalı ve onlara bir numune olmak için çalışmalıdır.⁶⁹³

Eserde Türklerin Müslümanlar arasındaki konumunun ve Müslümanlığa yaptıkları hizmetlerin vurgulanması ve Türk milletinin maddi ve manevi niteliklerinden övgüyle bahsedilmesi, dönemde benimsenen milliyetçi anlayışın bir tezahürü olarak görülebilmektedir. Nitekim Atatürk, ümmet kavramı yerine millet kavramının ön plana çıkarılmasından yana bir duruş sergilemeyi tercih etmiştir.⁶⁹⁴ Bu nedenle eserde İslam'ın Türklere kattığı değerlerden ziyade, Türklerin İslam'a yaptığı katkılar üzerinde durulduğu düşünülmektedir.

⁶⁸⁹TÇDK, 5, s. 57. Eserdeki ilgili başlığın adı şöyledir: “Türklerin İslâmiyete hizmeti”.

⁶⁹⁰TÇDK, 5, s. 67-70.

⁶⁹¹TÇDK, 5, s. 56.

⁶⁹²TÇDK, 4, s. 92-93.

⁶⁹³TÇDK, 4, s. 18.

⁶⁹⁴Sarpkaya, 2002, s. 5.

Eserde Müslüman çocuk öncelikle kendini Türk ve Müslüman kimliği ile tanıtmaktadır. Türk ve Müslüman olmaktan memnun olmakta ve buna şükretmektedir.⁶⁹⁵ İslâm'ın yalnızca Araplara inen bir din olmadığını bilmekte, dünya üzerinde çokça Müslüman belde ve milletin olduğunu bilmektedir. Türklerin ise bu milletler arasında en kuvvetli ve ileri millet olduğunu görmektedir. Eserde Türk milletin ve Türk çocuğunun bu anlamda misyon sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim bir Türk Müslüman, memleketinin refahını ve daima gelişmesini istemektedir. Türkler birbirine haset etmeyerek daima birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışma halinde olmalıdır.⁶⁹⁶ Müslüman çocuk ise, diğer tüm din ve ırk kardeşlerini sevmekte, onların bahtiyarlığını istemekte ve vatanı ve milletin büyümesi için daima çalışmaya niyet etmektedir.⁶⁹⁷

4.2.2. Vatan Sevgisi/Vatanperverlik Vurgusu-Vatana Hizmet

Cumhuriyetin erken döneminde devletçe benimsenen politikalar gereğince vatandaşların milli kimliğini güçlendirmek en temel prensiplerden biri olarak görülmüştür.⁶⁹⁸ Nitekim 1926 Programında yer alan “Yurt Bilgisi” dersinin temel hedeflerinden biri de “Çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milletini sevdirmek” olarak belirlenmiştir.⁶⁹⁹ Din Dersleri bağlamında okullarda okutulan ve bu araştırma dâhilinde incelenen eserde de vatan sevgisi ve vatanperverlik duygusu üzerinde hassasiyetle durulmuş, bu sevgi çocuğun dilinden çok yerde zikredilmiştir. Vatan mefhumu Müslüman çocuğun zihninde oldukça önemli bir yerde tutulmuş, dinle ilişkilendirilmiştir.

⁶⁹⁵TÇDK, 4, s. 66.

⁶⁹⁶TÇDK, 4, s. 16.

⁶⁹⁷TÇDK, 3, s. 22,40.

⁶⁹⁸ Duygu Yılmaz, Didem Konya, “Cumhuriyet’in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları”, *Belgi Dergisi*, S. 24, 2022, s. 30.

⁶⁹⁹Alp, 2020, s. 444.

Nitekim can, mal, ırzın yanında dinin korunması da vatanın var olmasına bağı kılınmıştır. Vatanın ortadan kalkması durumunda hiçbirinin korunamayacağı dile getirilmiştir. Vatanın varlığını devam ettirmesi ve mamur olması ise vatanperverlik duygusuna bağı olmaktadır. Dolayısıyla esere göre vatan sevgisi hayati öneme sahip bir duygudur.⁷⁰⁰

Esere göre Müslüman çocuğun kalbinde daima vatana ve Allah’a karşı muhabbet duyguları var olmaktadır.⁷⁰¹ Müslüman çocuk her fırsatta bu sevgisini samimiyetle dile getirmektedir. Örneğin duasında “Yarap! ben Türk oğlu Türk Müslümanım dinim ve vatanımı severim. Ey benim büyük Tanrım sen de beni seversin değil mi?...Canımdan ziyade sevdiğim Türk vatanını, Türkiye cumhuriyetini düşman şerrinden mahfaza et.” cümlelerine yer vermektedir.⁷⁰² Bu duada görüldüğü üzere vatan sevgisi ve Allah sevgisi duada birlikte yer almış ve birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda vatanperverlik duygusu çocuğa dua yolu ile benimsetilmek istenmiştir. Yine aynı şekilde eserde Müslüman çocuk vatanın her türlü tehlikeden muhafazası için dua etmeye yönlendirilmiştir.⁷⁰³

Eserin dördüncü sınıf kitabındaki “İslâm dininde vatan sevgisi vatanperverlik” başlığı altında Peygamberimizin de vatana karşı muhabbetinin fazla olduğu belirtilmiş ve kendisinin “vatanı sevmek imandandır” sözü nakledilmiştir.⁷⁰⁴ Böylece vatanı sevme hali iman ile de ilişkilendirilmiştir. Eserde aynı zamanda ibadetlerin ahlakı güzelleştirme, nefsi tezkiye etmenin yanında, vatanın kalıcılığının gerçekleşmesini sağlama gibi bir fonksiyonunun da bulunduğu ifade edilmektedir.⁷⁰⁵ Eserde vatan mefhumunun dinle ilişkilendirilmesi ve vatanın dini koruyucu bir role sahip olduğunun belirtilmesi ile, vatan

⁷⁰⁰TÇDK, 4, s. 46-47.

⁷⁰¹TÇDK, 3, s. 21.

⁷⁰²TÇDK, 3, s. 40.

⁷⁰³TÇDK, 3, s. 59.

⁷⁰⁴TÇDK, 4, s. 46.

⁷⁰⁵TÇDK, 4, s. 9.

sevgisinin yeri doldurulamaz öncelikte ve vazgeçilmez bir duygu olduğunun çocuk tarafından kabul edilmesinin hedeflendiği düşünülmektedir.

Müslüman çocuk vatan sevgisini, sahip olduğu güzel memleket için şükrederken de göstermektedir. Memleketini “Hayat saçan parlak bir güneş, berrak bir sema, tatlı bir hava, her çeşit nebat, sebze, meyva yetiştiriyor, yeşil yaylâlarda, geniş otlaklarda hayvanlarımız besleniyor, havamız saf, yiyeceğimiz boldur.” şeklinde güzel betimlemelerle tasvir etmektedir.⁷⁰⁶ Müslüman çocuk başka bir duasında ise “Yarap! bu büyük vatan, bu büyük din için kalpleri kuvvetle titreyen, gözleri sevinçle yaşaran bu sadık ve fedakâr çocukları seviyorsun değil mi? Sev, sev biz çalışacağız vatanımızı şenletecek, büyütecek ana ve babamızı nasıl seviyor isek dinimizi, cumhuriyetimizi de öyle seveceğiz!” ifadelerine yer verilmiştir.⁷⁰⁷ Bu cümlelerden Müslüman çocuktaki vatan duygusunun ne kadar derin olduğu görülmektedir. Aynı zamanda çocuk, vatana dair yalnızca sevgi cümleleri sıralamaktan ziyade vatan için çalışarak ve hizmet edeceğini dile getirmekte ve sevgisini böyle ispatlayabileceğini düşünmektedir.

Cumhuriyetin erken dönemlerinde yetiştirilmek istenen vatandaş kimliğine bakıldığında; bu dönemde vatanını seven, milli ve manevi değerlerine sahip çıkan bir vatandaş kimliğinin istenmesinin yanı sıra, ülkenin menfaatlerini ön planda tutan, vatani ve milleti için çalışan, ülkenin gelişmesi için çaba harcayan, çalışkan, aktif ve üreten vatandaşların yetiştirilmesinin de hedeflendiği görülmüştür.⁷⁰⁸ Bu bağlamda eserde vatanperverliğin ne olduğu şöyle açıklanmıştır: “İslâmın bütün düşüncesile, kalbile, işile, vatanına bağlanmak, vatanını sevmek, vatanın yükselmesine vatandaşlarının refahına çalışmak vatanperverliktir.” Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere vatanperverlik salt

⁷⁰⁶TÇDK, 4, s. 62.

⁷⁰⁷TÇDK, 4, s. 67.

⁷⁰⁸İlyas Kara, Ahmet Tokmak, Mehmet Baki Öztürk, “Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarının Vatandaşlık Eğitimi Politikaları Bağlamında İncelenmesi (1921-2021)”, *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı, 2023, s.100.

sözlerden ibaret olmayıp, aktif bir halde olmayı içermektedir. Esere göre gerçek bir vatanperver, vatanın iyiliğine sevinmekte kötülüğüne üzülmektedir. Gerektiğinde vatanın her karış toprağını savunmak için her türlü fedakârlığa ve kahramanlığa hazır olmaktadır.⁷⁰⁹ Dolayısıyla vatan sevgisi, ona hizmetle ölçülmektedir. Bir devletin ilerlemesi, gelişmesi ve kuvvetlenmesi vatan muhabbeti ile gerçekleşmektedir.⁷¹⁰ İslam dini de vatanına hayırlı hizmetlerde bulunan, kahramanlıklar ve fedakârlıklar gösterenleri över iken; kendine, çevresine ve vatanına bir hayrı bulunmayanları ise kınamaktadır.⁷¹¹

Eserde vatanperverliğin ispatının en başta vatana hizmet olduğu vurgulanmış, bunun nasıl gerçekleştirileceğine dair bilgilere de yer verilmiştir. Esere göre bir Müslüman Türk, öncelikle vatanının iyiliğini isteyerek vatani için daima gelişim, refah ve mutluluk duasında bulunur. Vatani için taşıdığı bu güzel niyetleri vatandaşlar için de hissederek, kardeşlerinin mutluluk ve başarılarını gördükçe kendisi de mutlu olur, onları kıskanmaz aksine yardımcı olur.⁷¹²

Esere göre iyilik insanın kendisinden başlamaktadır. Fakat bu iyilik kişinin yalnızca kendisinde kalmamalı başkalarına da yayılmalıdır. Müslüman yalnızca kendini düşünerek bencillik etmemeli çevresine, vatanına ve vatandaşlarına da hayır hizmetlerde bulunmalıdır.⁷¹³ Bu bağlamda esere göre ihtiyacı olana yardım etmek, vatandaşların ilmî anlamda ilerlemesine vesile olmak, toplum sağlığına ve selametine katkı sağlamak Müslüman olan herkesin sorumluluğudur.⁷¹⁴ Esere göre çocuklar okul yıllarından itibaren hayır hizmete alışmakta ve büyüdüklerinde vatan ve millete yararlı birer birey haline

⁷⁰⁹TÇDK, 4, s. 46.

⁷¹⁰TÇDK, 4, s. 46-47.

⁷¹¹TÇDK, 4, s. 47. İslâm dininin övdüğü kimseler açıklanırken eserde “vatanına hürriyet ve istiklâl kazandıranlar” ifadesi kullanılmıştır. Bu kavramların kitabın okutulduğu dönem düşünüldüğünde oldukça mühim, derin ve içi dolu kavramlar olmasına binaen, çocuğun bu kavramlarla bilhassa tanıştırılmasının amaçlandığı düşünülmektedir.

⁷¹²TÇDK, 4, s. 16.

⁷¹³TÇDK, 4, s.19; TÇDK, 4, s. 45.

⁷¹⁴TÇDK, 4, s. 40.

gelmektedirler.⁷¹⁵ Küçüklükten buna niyet ettikleri ise eserde “Dinime, milletime faydalı bir adam olacağım. Bana yardım et Yarabbi!”⁷¹⁶ ya da “Ben küçük bir çocuğum fakat çalışkanım. İhtiyarlıyınca kadar uğraşacağım. Ta ki vatanım büyüsün. Din ve ırk kardeşlerim bahtiyer olsun!”⁷¹⁷ şeklinde kendi cümleleriyle ifade edilmektedir.

Esere göre vatana hizmet hususunda en büyük görevlerden biri de servet sahibi zenginlere düşmektedir. Müslüman bir zengin biraz servet sahibi olmaya başladıktan sonra hayır işlemeye başlamalı, hastane, darülaceze, yetim evleri, himaye-i etfal gibi kurumlara bağışta bulunmalıdır.⁷¹⁸ Aynı zamanda bayramlarda tayyare ianelerine, fakir cemiyetlerine⁷¹⁹ yardımda bulunmalıdır. Bunun yanında servet sahipleri vatanın müdafaası için çalışan cemiyetlere de bağışta bulunmalı, zekâtlarını da bu kurumlara vermelidir.⁷²⁰ Bu aynı zamanda mali bir ibadet sayılmaktadır.⁷²¹ Müslümanlar sadaka ve zekâttan ayrı olarak salt hayır için de malını paylaşmalıdır.⁷²² Bu kimseler insanlar tarafından daima hayırla yâd edileceklerdir.⁷²³ Vatana hizmet konusunda bilhassa zengin kimselerin mali anlamda yardım etmelerinin gerekliliğine yapılan vurgunun, dönemin ekonomik şartlarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Nitekim savaş sonrası ekonomik anlamda kalkınmaya ihtiyaç duyulan bu dönemde, eğitim işlevsel şekilde kullanılmıştır. Nitekim Atatürk de eğitim politikasını, Cumhuriyetin gereksinimlerinden ve pratiğinden hareket ederek ortaya koymuştur.⁷²⁴

⁷¹⁵TÇDK, 4, s. 20.

⁷¹⁶TÇDK, 3, s. 62.

⁷¹⁷TÇDK, 3, s. 40.

⁷¹⁸TÇDK, 4, s. 69.

⁷¹⁹TÇDK, 3, s. 5.

⁷²⁰TÇDK, 4, s. 69-70.

⁷²¹TÇDK, 4, s. 8-9.

⁷²²TÇDK, 4, s. 41.

⁷²³TÇDK, 4, s. 81.

⁷²⁴Sarpkaya, 2002, s. 4.

5. Müslüman Çocuğun Toplumdaki Yeri

İnsan bireysel yaşayabilen ve kimseye ihtiyaç duymayan bir varlık değildir. İnsanlar yalnız bir şekilde hayatlarını sürdüremezler bu nedenle diğer insanlarla beraber yaşamaya zorludurlar.⁷²⁵ Birlikte kolaylık ve güç, ayrılıkta ise zorluk vardır. Bu anlamda insanlar birlikte yaşayarak ve birbirlerine destek olarak yaşamlarını daha rahat ve kolay şekilde sürdürebilirken, iş ve fikirlerindeki ortaklıkla bir medeniyet inşa eder ve onu ilerletirler.⁷²⁶

1926 Programında ilkokulun amacı “genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek” şeklinde belirtilmiştir.⁷²⁷ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere çocuğa kazandırılmak istenen bilgi ve yeteneklerin yanısıra çocuğun “çevreye uyumu” da hedeflenmiş, toplumla uyum içerisinde yaşaması amaçlar arasına dâhil edilmiştir. Aynı zamanda çocuktan aktif olması beklenmiş ve çevresiyle bu şekilde irtibat kurması istenmiştir.⁷²⁸

Esere göre Müslüman çocuk da toplumun bir parçasıdır. Mutlu ve refah bir hayat sürmek için toplum hayatının içerisinde var olmakta ve toplumsal ilişkiler geliştirmektedir. Toplumda yaşayan her birey gibi Müslüman çocuğun da topluma karşı vazifeleri bulunmaktadır. Bu anlamda eserin genelinde Müslüman çocuktan toplumla ilişkilerinde hassas davranması ve toplumsal iyilik için üzerine düşen görevleri yerine getirmesi istenmektedir. Müslümanları kardeşi gibi görerek onlara iyi duygular beslemesi, kendi dininden olmayan kimselere de saygı göstermesi ve bir zarar vermedikleri sürece bu kimselere de iyilikle yaklaşması önerilmektedir. Eserde kimseyi bir dine ya da inanca zorlamanın doğru olmayacağı vurgulanmaktadır.

⁷²⁵TÇDK, 4, s. 80.

⁷²⁶TÇDK, 4, s. 90-91.

⁷²⁷ Alp, 2020, s. 393.

⁷²⁸ Tuğrul Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 79.

Eserde Müslüman çocuktan hem gelenek ve kültürüne saygı duyarak bunları koruması istenmiş hem de gerek duyulduğunda değişime ve yeniliğe açık olması beklenmiştir. Bu bağlamda çocuğa İslam dinindeki özel gün ve gecelere dair bilgiler verilmiş ve bu günlerde gelenek haline gelmiş davranış ve merasimler anlatılmıştır. Bunun yanında değişimin toplumsal hayatın bir gerçeği olduğu vurgulanmış ve Müslüman çocuktan gelişime açık olması ve devletin toplumun refahı ve iyiliği için aldığı yeni kararlara uyması istenmiştir. Eserde Müslüman çocuk için uygun görülen mekânlar ise ev, cami ve okul olarak tespit edilebilmiştir. Eserdeki Müslüman çocuğun toplumla ve toplumla alakalı hususlarla arasındaki ilişkisi başlıklar altında aşağıda incelenmiştir.

5.1. Toplumsal İlişkiler ve İnsanın Toplum İçindeki Görevleri

Esere göre İslam dini insanları birbirine bağlayan bir dindir. Hatta bu konuda İslam, diğer dinlerin çok önündedir. Dinimiz, toplumun en küçük yapısı olan aile içi ilişkilerden toplum hayatına kadar pek çok alanda insanların mutluluğu ve refahı için hizmet etmektedir.⁷²⁹ Esere göre din, insanları sevmemize de katkı sağlamaktadır. Müslümanlar da birbirilerini severek birbirlerinin daima iyiliğini istemektedirler. Eserde Müslüman çocuk “Ben annemi, babamı kardeş ve hemşirelerimi severim. Bütün Müslüman kardeşlerimi severim.” demektedir.⁷³⁰ Eserde belirtildiği üzere dinimiz, insanlar arasındaki dostluk ve sevgiyi temin eder. Müslümanlar da birbirlerinin din kardeşi ve samimi dostudur.⁷³¹ Birbirine saygı duyan ve birbirini seven insanlar anlaşmazlık ve

⁷²⁹TÇDK, 4, s. 85.

⁷³⁰TÇDK, 3, s. 21-22.

⁷³¹TÇDK, 4, s. 101; TÇDK, 5, s. 42-43.

geçimsizlik yaşamazlar. Ortaya çıkan problemlerin sebebi anlaşılamama halidir. Bu nedenle İslam toplumsal düzene ve ilişkilere büyük katkı sağlamıştır.⁷³²

Eserde göre İslam'da her iş toplumsal hayat üzerine kuruludur. İslam birlikte yaşamayı ve cemaat hayatına teşvik eder. Peygamberimiz ümmetin kötülük üzerine bir olamayacağını buyurmuş, Allah'ın yardımının ve korumasının daima cemaat üzerine olacağını söylemiştir.⁷³³ Dolayısıyla eserde Peygamberimiz de cemaat ve toplum hayatına ciddi bir önem atfetmektedir. Eserde göre İslam'da Müslümanların diğer Müslüman kardeşlerini sevmesi, onlara sadakatli olması, ihtiyaç duyduklarında yardım etmesi ve kendi için istediğini onlar için de istemesi dinin esaslarından. Eserde bu konu Peygamberimizin "iman etmedikçe cemiyete girmezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız" hadis-i şerifi de nakledilerek imanla ilişkilendirilmiştir.⁷³⁴ Eserde göre İslam dini yalnızca Müslümanlar arasında din kardeşliğini değil tüm insaniyete yayılan beşeri bir kardeşlik ihdas etmekte, tüm insanlığa adaletle iyi muamele etmeyi ve samimiyeti emretmektedir.⁷³⁵

Eserde göre İslam, insanlığa ahlaklı olmayı emretmekte ve ancak bu şekilde emniyetli ve mutlu bir toplum hayatının var olacağını söylemektedir.⁷³⁶ Bu bağlamda esere göre İslam'da Müslümanlar ancak ahlak ve faziletleri ile birbirlerinden üstün olmaktadır.⁷³⁷ Ahlaklı olmak aynı zamanda kişinin toplum içerisindeki yeri ve seviyesini belirlemektedir.⁷³⁸

Eserde belirtildiği üzere İslam dininde ibadetler de toplumun mutlu ve güvenli olmasına hizmet etmekte ve toplumsal ilişkilere katkı sağlamaktadır. Örneğin zekât

⁷³²TÇDK, 4, s. 76.

⁷³³TÇDK, 4, s. 86.

⁷³⁴TÇDK, 4, s. 89.

⁷³⁵TÇDK, 4, s. 83.

⁷³⁶TÇDK, 4, s. 9-10.

⁷³⁷TÇDK, 5, s. 35.

⁷³⁸TÇDK, 4, s. 25.

ibadeti, toplumun sosyoekonomik durumunun düzelmesine katkı sağlamakta ve dilencililiği önlemektedir. Yardım edilen kimse zekât verene teşekkür etmekte, toplumdaki ihtiyaç sahibi kimseler gözetilmektedir. Ayrıca yardımlaşma ve dayanışma hali toplumun tamamına yayılmaktadır. Hac ibadeti de dünyanın her tarafından gelen Müslümanlar arasında yakın dostluk ilişkilerinin kurulmasına zemin oluşturmaktadır.⁷³⁹ Aynı zamanda esere göre namaz ibadeti de Müslümanların kalplerini birbirine yakınlaştırmaktadır.⁷⁴⁰ Cuma ve bayram namazlarında bir araya gelen Müslümanlar da birbirleriyle tanışma ve yakınlık kurma fırsatı bulmaktadırlar. Yine esere göre oruç tutmak ise aç olan kimselerin halinden anlamaya vesile olmaktadır. Kurban ibadetinde ise ihtiyaç sahiplerine yardım edilmekte, kurban eti dağıtılmaktadır. Toplumdaki çoğu çatışmanın sebebinin açlık tokluk kavgası olduğu düşünüldüğünde, empati duygusunun geliştirilmesi problemlerin çözümü için büyük bir araç sayılabilmektedir.⁷⁴¹

Eserde İslam dinine göre insanın toplumsal hayatta var olabilmesi ve iyi ilişkiler kurabilmesi, ayrıca toplumun refahının ve mutluluğunun sağlanmasında toplumu oluşturan tüm bireylere önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda bireyler toplumsal iyilik için üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirdiğinde toplum da daha yüksek bir refah seviyesine ulaşabilmektedir.⁷⁴² Bunun için eserde Müslümanların birbirlerine din kardeşi olduklarını bilerek muamele etmesi ve iyi davranması öğütlenmiştir. Esere göre Müslümanlar daima birbirlerinin iyiliği için çalışmalı, birinin yardıma ihtiyacı olması halinde diğer ona yardıma koşmalıdır. Müslümanlar birbirleri hakkında güzel sözler söylemeli ve birbirlerini arkadan çekiştirmekten uzak durmalıdır.⁷⁴³

⁷³⁹TÇDK, 4, s. 64-65.

⁷⁴⁰TÇDK, 4, s. 38.

⁷⁴¹TÇDK, 4, s. 38-39, 103.

⁷⁴²TÇDK, 4, s. 80.

⁷⁴³TÇDK, 4, s. 17.

Eserde “Müslümanlık Hüsni Muaşeret Demektir” adlı bir başlığa yer verilmiştir. Bu başlık altında Müslümanların insani ilişkilere daima hassas olması gerektiği vurgulanmıştır. Esere göre Müslüman, kimseye kaba şekilde hitapta bulunmamakta, kibirlenmekten uzak durmakta, söze saygı duyarak dinlemeyi bilmektedir. Müslüman, bir zararı olmaması halinde kötülük yapana bile iyi davranmaktadır. Böylelikle insanların sevgisini de kazanmaktadır. Eserde İslam dininin Müslümana geçimli biri olmasını ve insanlarla da iyi geçinmesini öğütlediği vurgulanmıştır. Esere göre bir Müslüman, insanlara söz verdiğinde sözünü yerine getirmeli güvenilir biri olmalıdır. İnsanların arkasından konuşmamalı ve kimseye zarar vermemelidir. Çünkü Peygamberimiz Müslümanı, elinden ve dilinden emin olunan kimse olarak tanıtmıştır.⁷⁴⁴ Esere göre Müslüman kimsenin canına, malına zarar vermez. Nitekim eserde de nakledildiği üzere Kur’an-ı Kerim’de bir insanı öldüren tüm insanlığı öldürmüş gibi; bir insanı yaşatan ve ihya eden de tüm insanlığı yaşatmış ve ihya etmiş gibidir.⁷⁴⁵

Esere göre Müslüman, tüm insanlığa karşı adaletli olmalıdır. Birine ya da bir gruba karşı nefret duyması onu adaletli davranmaktan ve ihsanda bulunmaktan uzak tutmamalıdır.⁷⁴⁶ Müslüman, arkadaşlık ve komşuluk hukukuna da riayet etmelidir. Arkadaşları ve komşularıyla iyi geçinme konusunda çaba harcamalı, haksızlık etmekten kaçınmalı, onları sevmeli ve haset etmemelidir. Daima tevazu ile davranmalı, kibirden uzak durmalı ve hırs, bencillik ve menfaatçilikten sıyrılmalıdır.⁷⁴⁷ Kur’an-ı Kerimde Müslümanların birbirleriyle alay etmeleri, ayıplamaları, birbirleri hakkında zanda bulunmaları ve birbirlerini kötü lakaplarla çağırmaalarının yasaklandığı eserde de belirtilmiştir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴TÇDK, 4, s. 17-18, 76-77.

⁷⁴⁵TÇDK, 4, s. 19-20.

⁷⁴⁶TÇDK, 4, s. 82.

⁷⁴⁷TÇDK, 4, s. 78-79.

⁷⁴⁸TÇDK, 4, s. 83-84.

Eserde göre Müslüman, hayır hizmetlerde bulunan ve topluma faydalı olan kimsedir.⁷⁴⁹ Kendi için istediğini diğer kardeşleri için de istemekte, kendi işini görür gibi diğer kardeşlerinin refahı ve mutluluğu için çalışmaktadır. Diğer Müslümanlar da kendilerine yapılan iyiliği unutmamakta ve yapanları daima iyi şekilde hatırlamaktadır.⁷⁵⁰ Eserde göre Müslümanlar birbirleriyle daima iyilikte yardımlaşmalı ve üretip çalışarak topluma yararlı kimseler olmalıdır.⁷⁵¹

Eserde belirtildiği üzere İslam, toplumda fakirlik ve sefaletin etkisini yok etmek, dilencililiği önlemek, toplumda zengin ve fakir arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak için Müslümanlara çözümler sunmaktadır. Bu çözümlerden biri de zekât ve fitre yükümlülüğüdür. Fakir ve yoksulu düşünmek her Müslüman üzerine bir sorumluluktur. İslam dini servet sahibi olmaya karşı olmamakla beraber, zenginin servetinde ve mülkünde fakirin de bir payı bulunduğu söylemektedir. Bunun yanında zekâtı farz kılmakta bunu insanların tercihine bırakmamaktadır. Bu ibadet yerine getirilirken başa kakmayı ve gösteriş yapmayı da insanlara yasaklamaktadır. Dolayısıyla servet sahibi olan kimsenin, malından bir kısmını toplumun ve diğer insanların iyiliği için ayırması üzerine bir vazife kılınmaktadır. İslam aynı zamanda Müslümanları hayra hizmet eden yararlı kurum ve müesseseler kurmaya ve buralara bağışta bulunmaya da teşvik etmektedir.⁷⁵² Bilhassa bayram günlerinde fukara cemiyetlerine, öksüz çocuklara ve tayyare ianelerine bağışta bulunulması eserde tavsiye edilmiştir.⁷⁵³ Eserde göre hastaneler, kimsesizler yurdu, darülaceze, himaye-i etfal gibi müesseseler zamanında halka hayır hizmet etmek istemiş yardımsever ve şefkatli kimseler tarafından kurulmuş ve bağış yapılması uygun

⁷⁴⁹TÇDK, 4, s. 10.

⁷⁵⁰TÇDK, 4, s. 80-81.

⁷⁵¹TÇDK, 4, s. 87-88.

⁷⁵²TÇDK, 3, s. 19; TÇDK, 4, s. 84-87.

⁷⁵³TÇDK, 3, s.5.

kurumlardır.⁷⁵⁴ Topluma yararlı cemiyetler ise yine zengin ve hayırsever kimseler tarafından korunmaktadırlar.⁷⁵⁵

Esere göre İslam'da herkes paylaşma ve yardımlaşmayla yükümlüdür. Müslüman akrabalarına da daima maddi ve manevi destekte bulunmalıdır. Bir zarar ve felakete uğramaları durumunda onlara yardımcı olmalıdır.⁷⁵⁶ Müslüman için daima veren el alan elden üstündür. Müslüman, maişetini kazanırken de paylaşırken de ahlaklı olmalıdır. Toplum içerisinde sözünde duran, güvenilir, ahlaklı ve çalışkan kimselere sermaye kendiliğinden gelmektedir. Nitekim bu konuda Peygamberimizin hayatı bize en büyük örnektir.⁷⁵⁷

Eserde belirtildiği üzere Peygamberimizin hayatı da aynı zamanda birlikte yaşama ahlakı konusunda da bizlere mühim bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Peygamberimiz dostluk ve kardeşlik bağlarının sıkı şekilde kurulduğu, insanların birbirine yardımlaşma ve dayanışma haliyle bağlandığı bir toplum inşa etmiştir. Peygamberimizin hicretten sonra Medine'de yaptığı ilk iş ensâr ve muhaciri birbirine kardeş kılması ve gayrimüslimlerle bir barış tesis etmesidir.⁷⁵⁸

Esere göre İslam'da başka dinden ve mezhepten olsalar dahi insanlara iyi muamelede bulunmak esastır. Müslümanlara zararları bulunmadığı takdirde onların da haklarına riayet edilmekte ve yardıma muhtaç olmaları durumunda yardım edilmektedir.⁷⁵⁹ İslam dini düşmanlık etmemeleri halinde gayrimüslimlere iyi davranmayı, yardım etmeyi ya da onlarla görüşmeyi yasaklamamaktadır. Müslümanlar da bu konuda oldukça müsamahakâr davranmış ve yıllarca başka din ve milletten insanlar

⁷⁵⁴TÇDK, 4, s. 40-41.

⁷⁵⁵TÇDK, 4, s. 70.

⁷⁵⁶TÇDK, 4, s. 17.

⁷⁵⁷TÇDK, 4, s. 74-75.

⁷⁵⁸TÇDK, 4, s. 79-80.

⁷⁵⁹TÇDK, 4, s. 22.

Müslümanların yönetiminde emniyet ve refah içinde yaşamışlardır.⁷⁶⁰ Dolayısıyla Müslümanlar kimsenin işine, itikadına müdahale etmemeli, kimseyi bir şeye inanmaya zorlamamalıdır.⁷⁶¹ Kendi inancını da bireysel olarak ya da dindaşlarıyla samimi şekilde yaşamalı, ibadet yerlerini temiz tutup buralarda hal ve tavırlarına dikkat etmeli, toplu ibadetlerde diğer Müslümanları rahatsız edecek davranışlardan uzak durmalıdır.⁷⁶²

Eserde Müslümanın toplumla alakalı ilişkilerine dair anlatılanlara bakıldığında; bireyin toplumla olan ilişkisinde daima toplumun ve kendisinin menfaatlerine uygun şekilde davranması ve toplumla iyi ilişkiler kurması yönünde güçlü bir teşvikin varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim bu dönemde toplumun birlik ve beraberliği hedeflenmiştir. Milli mücadelede ulaşılan başarının sırrı da milletçe bir ve beraber olmakta gizlidir. Dolayısıyla bundan sonra da toplumun her bir ferdinin kendi menfaatleri yanında toplumun yararını da düşünerek hareket etmesi, etiğe uygun şekilde davranması üzerinde durulmuştur. Nitekim Atatürk'ün bir konuşmasındaki "Toplu bir milleti istilâ etmek darmadağın bir milleti istila etmek gibi kolay değildir" sözleri de bu birlik duruşunu vurgular niteliktedir. Bu bağlamda toplumu oluşturan farklı dinden ve etnik kökenden olan insanlara da iyi davranılmasının öğütlenmesi de yine Atatürk'ün milli birlik ve beraberliğin sağlanması adına hiçbir bölücü ve ayırıcı unsura fırsat verilmemesine ilişkin tutumundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Atatürk'ün bu konuya ilişkin "...Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, kader ve talihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı göz ile bakmak, medenî Türk Milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi?" şeklindeki sözleri bu duruşunu

⁷⁶⁰TÇDK, 4, s. 91-94.

⁷⁶¹TÇDK, 4, s. 13-14.

⁷⁶²TÇDK, 3, s. 4,9.

gösterir niteliktedir.⁷⁶³ Aynı zamanda bu duruş, din ve vicdan özgürlüğü bağlamında da önemli bir adım niteliğinde sayılabilmektedir.

5.2.Kimsenin Dinine ve İşine Karışmamak

Cumhuriyet Dönemi devlet politikasındaki en önemli esaslardan biri Laiklik ilkesi olmuştur. Bu ilkeyle din ve vicdan hürriyeti teminat altına alınmak istenmiştir. Laikliğin dine saygı gösterilmesine olanak sağladığının düşüncesinin yanında, bu ilkenin aynı zamanda din istismarına karşı da bir önlem niteliğinde olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla devlet din konusunda tüm vatandaşlarına eşit bir mesafede yaklaşarak din istismarcılığının önüne geçmeyi hedeflemiş ve dinin siyasete müdahalesini engellemeye çalışmıştır. Nitekim Atatürk'e göre ; “Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din, ne de mezhep kabulüne zorlayabilir. Din ve mezhep, hiçbir zaman siyaset aracı olarak kullanılamaz.”⁷⁶⁴

Esere göre İslam dini Müslümanların düşünmede ve yaşamada hür ve serbest olmalarını istemektedir.⁷⁶⁵ İslam hürriyet ve özgürlük dinidir. Dinde esarete yer yoktur. Buna ashabın Peygamber Efendimizle senli benli konuşabilmesi, Hz. Ömer'in bir hutbesinde bir yanlışı görüldüğü takdirde uyarılmak istemesi üzerine oradakilerin “Biz seni kılıcımızla doğrulturuz” cevabını vermesi örnek olarak gösterilmiştir.⁷⁶⁶

⁷⁶³ Hamza Eroğlu, “Milli Birlik ve Beraberlik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S. 7, 1986, s. 90-92.

⁷⁶⁴Şayan Uluşan, “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C. 11, 2018, s. 309.

⁷⁶⁵TÇDK, 4, s. 14.

⁷⁶⁶TÇDK, 5, s. 15.

Esere göre, İslam dininde üstünlük yalnızca takva ileldir. Bunun dışında insanlar arasında bir eşitlik söz konusu olmaktadır. İslam kişiyi seçimlerinde özgür bırakmakta, Müslümanlardan da birbirlerinin fikir ve iradelerine saygı göstererek birlikte yaşama ahlakına sahip olmalarını istemektedir. İslam dininin Müslümanlara tanıdığı en büyük özgürlük fikir ve irade özgürlüğüdür.⁷⁶⁷

Eserde İslam dininde Müslümanlar arasında var olan ve yaşatılan bu hürriyet hakkı, diğer dinden ve mezhepten insanlara da tanınmıştır. Nitekim esere göre İslam dininde başka dinlere mensup olan kimselere sorun çıkarmak ya da onları Müslüman olmaya zorlamak yoktur. Din tercihinde de bir hürriyet söz konusudur. Dolayısıyla eserde din hürriyetine tecavüz niteliğinde her davranış İslam’a göre de yanlıştır.⁷⁶⁸ Eserde bu konuyla alakalı “İslam’da cebir ve ikrah yoktur” ayeti nakledilmiş, kimsenin dinine, inancına ya da fikirlerine karışılmaması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁶⁹

Eserde “Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak” adlı bir başlığa da yer verilmiştir. Bu başlık altında herkesin kendi inancından ve işinden sorumlu olduğu ifade edilmiş, her koyunun kendi bacağından asılacağı söylenmiştir. Ayrıca İslam’a göre yalnızca dileyen iman eder. Çünkü imanda asıl olan vicdana işlemesidir. Bu nedenle yapılması gereken esere göre dinimizin büyüklüğünü ve güzelliğini akla uygun şekilde delilleriyle ortaya koyarak ispat etmektir.⁷⁷⁰

Eserde Müslümanlar, kendi dinlerine severek iman etmekte böylece sağlam bir itikada sahip olmakta, başka dinden olanlara da kötü gözle bakmaktan imtina etmektedirler.⁷⁷¹ Bu anlamda eserde çocuklara dinlerini sevmeleri, başka dine mensup olanların seçim haklarına saygı göstermeleri, düşünce ve hareketleri ile diğer insanlara

⁷⁶⁷TÇDK, 5, s. 36.

⁷⁶⁸TÇDK, 5, s. 15.

⁷⁶⁹TÇDK, 5, s. 34-35.

⁷⁷⁰TÇDK, 4, s. 12.

⁷⁷¹TÇDK, 4, s. 13.

birer örnek teşkil etmeleri öğütlenmiştir. Böylece başka dinlerden olan insanlar Müslümanları ve Türkleri iyi bilerek dinlerini de seveceklerdir.⁷⁷² Bir Müslüman başkalarının hürriyetine saygı duyup, onların dinine ve itikadına karışmamalı fakat kendi hürriyetine dokunulmasına da izin vermemelidir.⁷⁷³

Esere göre bir Müslüman, Müslüman ya da gayrimüslim ayırt etmeksizin herkes için iyilik temennisinde bulunup, tüm insanlığa hizmet etmelidir.⁷⁷⁴ Zira eserde belirtildiği üzere Müslümanlar genel bir felaket yaşanması halinde tüm insanlığa merhamet gösterirler.⁷⁷⁵ Eserde, İslam’da her mezhepten ve dinden insana iyi muamelede bulunmak, bir kötülükleri olmadığı takdirde haklarına saygı göstermek, ihtiyaç duydukları vakit yardım etmek, merhamet göstermek öğütlenmiştir. Aynı zamanda esere göre memlekete ziyaret için gelenlere de iyi bakılarak güzel davranılmalıdır.⁷⁷⁶ Yine esere göre Müslümanlar, yüzyıllarca başka dinden insanları adaletle idare edip, din ve itikatlarına karışmamışlardır. Türkler, bu konuda en müsamahakâr millet sayılmaktadır. Türklerin idaresinde Müslüman ve gayrimüslimler arasında dostluk ve ticaret ilişkisi daima devam etmiştir.⁷⁷⁷ Gayrimüslimlerin ibadetlerine ve ibadet mekânlarına asla karışılmamış, haklarına riayet edilmiştir. Bu nedenle Türkler “mürüvvetleri” ve “insafları” ile bilinmişlerdir.⁷⁷⁸

Eserde Müslüman çocuk İslam’ın en büyük özelliklerinden birisinin tüm insanları fikirlerinde ve iradelerinde hür bırakması olduğunu bilmelidir. İnsanlar istedikleri dine inanmakta ve seçmekte özgürdür. Müslüman çocuk, İslam dininde insanları cebren iman ettirmenin yerinin olmadığını bilerek herkesin itikadına ve fikirlerine saygı göstermelidir.

⁷⁷²TÇDK, 5, s. 16.

⁷⁷³TÇDK, 4, s. 16.

⁷⁷⁴TÇDK, 4, s. 15.

⁷⁷⁵TÇDK, 4, s. 17.

⁷⁷⁶TÇDK, 4, s. 22.

⁷⁷⁷TÇDK, 4, s. 13.

⁷⁷⁸TÇDK, 4, s. 93-94.

Dolayısıyla eserde belirtildiği üzere temiz yürekli Müslüman bir çocuk, insanların inançlarına ve işlerine karışmamalıdır.⁷⁷⁹ Zarar vermedikleri takdirde kendi dininden olmayan kimselere de adaletli ve Müslüman ahlakına yakışır şekilde davranmalıdır. Tüm insanlar için iyilik dilemeli ve tüm insanlığa hizmet etmeye niyet etmelidir.

Cumhuriyet, Osmanlı'nın yıkılışı ile içerisinde pek çok farklı din ve kesimden insandan oluşan çok çeşitli ve büyük oranda da güçsüz bir toplumsal yapı teslim almıştır.⁷⁸⁰ Bu açıdan bakıldığında Müslüman çocuğa, mensubu olduğu din ve mezhebe itibar etmeksizin toplumu oluşturan herkese aynı iyi niyetle yaklaşmasının ve kimsenin işine itikadına karışmamasının öğütlenmesi, aynı zamanda toplumsal birliğin ve beraberliğin sağlanması açısından da önemli bir adım olarak görülebilmektedir.

5.3.Yeniliğe ve Değişime Teşvik

Türk Modernleşmesini Cumhuriyetten önce Osmanlı Devleti'nde duraklama ve gerilemenin başladığı 18. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Bunun yanında Türk modernleşmesi, toplumun değiştirilmesi açısından en büyük atılımı Cumhuriyet ile gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda din, kültür, hukuk eğitim gibi öğeler, dönemde toplumun modernleştirilmesi hedeflenerek devlet eliyle işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır.⁷⁸¹ Cumhuriyet Dönemi modernleşmesi dâhilinde modern kurumların inşa edilmesinin

⁷⁷⁹TÇDK, 4, s. 5.

⁷⁸⁰ Volkan Marttin, “Cumhuriyet’in İlk Beş Yılında Sosyal Hayat”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 76.

⁷⁸¹ Bkz. Şeyhmus Demir, Mutlu Sesli, Veysel Yılmaz, “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2008, s. 77-90.

yanısıra toplumsal modernleşme süreci üzerinde de durulmuştur.⁷⁸² Bu bağlamda dönemdeki pek çok alanda gerçekleştirilen değişim ve yeniliklerin toplum tarafından benimsenmesi amaçlanmıştır. Eğitim ise yeni kabullerin sosyalleştirilmesi açısından önemli bir işleve sahip olmuştur. Dolayısıyla bu yeniliklerin toplumsal hayatta yaygınlaşması, eğitimin başarısıyla ilişkili olmaktadır.⁷⁸³

Eserde yeniliğe ve değişime teşvik meselesi genel olarak diğer başlıklar dâhilinde de üzerinde durulan bir mesele olmuştur. Esere göre İslam dini kolaylık dinidir ve insana sıkıntı ve eziyet verme hali dinde yoktur. İslam dininde, zorunluluklar ve ihtiyaçlar yok sayılmayarak yararlılık ilkesi esas alınmaktadır. Eserde bu husus “din menfaatten ibarettir” cümlesiyle vurgulanmıştır. Bu anlamda esere göre dinimiz, dünya işlerinde insanların yararına olan şeyleri mübah sayarak uygun görmekte, insanlara zarar verecek ve yararına olmayacak şeyleri de yasaklamaktadır.

Esere göre dünya işleri sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Bu değişim ve dönüşüme uyum çerçevesinde dünya işleri için toplumun yararı esas alınarak yeni adımlar atılmaktadır. Zamana bağlı olarak karşılaşılan yeni durumlara karşı yeni kararlar alınmakta ve yeni önlemler devreye konulmaktadır. Bu anlamda toplumların tarihlerinde zaman zaman büyük değişim dönemleri yaşanmış, büyük inkılâplar olmuştur. Bu durum toplumları da bir değişim ve dönüşüme sevk etmiştir. Genel anlamda toplumun, özelde ise bireyin bu ilerleme ve gelişmeye ayak uydurması, terakkinin önüne geçmemesi ve taassuba kapılmaması gerekmektedir.⁷⁸⁴

Esere göre devletler bu değişim ve dönüşüme bağlı olarak ilerlemeyi ve gelişmeyi sağlamak için yeni kanunlar koymakta ve gerektiğinde bu kanunlarda da değişikliğe

⁷⁸² Nezihe Yaşar, Uğur Yasin Asal, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Modernleşmede Yaşanan Değişim ve Süreklilikler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 43, s. 623.

⁷⁸³ Marttin, 2017, s. 81.

⁷⁸⁴ TÇDK, 5, s. 20-21.

gitmektedirler.⁷⁸⁵ Toplumun da bu işe destek vererek birlikte hareket etmesi elzemdir. Çünkü medeniyet birlikle mümkündür.⁷⁸⁶ Birlik olmanın yanında toplumun birbirine yardımcı olması ve desteği de zorunludur. Nitekim her türlü gelişim de yardımlaşma ile mümkün olur.⁷⁸⁷

Eserin okutulduğu dönemin, yönetimde ve toplumda büyük devrimlerin yaşandığı, büyük inkılâpların hayata geçirildiği oldukça hareketli ve hızlı yaşanan bir dönem olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yeniliğe karşı direncin kırılması ve değişime ayak uydurulması önemli bir mesele olmaktadır. Bu nedenle eserde daima yeniliğin ve değişimin gerekliliği hususu vurgulanmış ve taassup fikrine karşı durulmuştur. İlerlemenin tek yolunun çalışmak ve eski yozlaşmış fikirlere bağlı kalmaktan kurtulmak olduğu söylenmiştir. Nitekim insan için yeniliğin her daim bir zorunluluk olduğu ve taassubun ise yeniliğin düşmanı olduğu vurgulanmıştır. Bu durumun farkında olarak taassuptan yüz çevirmiş milletlerin gelişme ve ilerleme kaydettiği, bu duruma uygun davranmayanların ise tarih sahnesinden silindiği dile getirilmiştir.⁷⁸⁸

Esere göre dinimizde de kolaylık esastır ve İslam'da hayata ve akla uygun yeniliklere hoş bakılmaktadır. Peygamberimizin bu konudaki tutumu eserde “Peygamberimiz teceddüt ve terakkiyi çok severdi, herhangi bir yerde akla ve fikre uygun bir yenilik görüp işitti mi derhal onu halka tatbik ettirirdi.” cümleleriyle ifade edilmiştir. Peygamberimizin geldiği toplumun cahil ve bedevi bir halden bir medeniyete dönüşmesindeki en büyük etkenin onun da yeniliğe karşı takındığı bu hal olduğu belirtilmiştir.⁷⁸⁹ Nitekim esere göre Peygamberimiz hayatının her döneminde aynı tavra

⁷⁸⁵TÇDK, 5, s. 21-22.

⁷⁸⁶TÇDK, 4, s. 90.

⁷⁸⁷TÇDK, 4, s. 88.

⁷⁸⁸TÇDK, 4, s. 94-97.

⁷⁸⁹TÇDK, 4, s. 30.

sahip olmuş, henüz peygamberlik gelmeden yirmi beş yaşında iken de inkılap hareketlerine katılmıştır.⁷⁹⁰

Eserde dinimizde yenilik ve değişim ile alakalı önemli bir husus olan ictihad meselesine de değinilmiştir. Esere göre İslâm'ın Arap Yarımadası'ndan çevreye yayılmasıyla beraber farklı dinden ve milletten insanlar da İslâm'ı kabul etmişlerdir. Bunun sonucu olarak birbirilerinden çok farklı memleketlerde yaşamış, farklı duygu ve düşüncelere sahip, farklı hayat tarzları olan insanlar arasında da ihtilaflar zahir olmuştur.⁷⁹¹ Eserde ise burada Peygamberimizin ashabından kimselere verdiği ictihad salahiyeti devreye girmektedir. İctihad meselesi için eserde “İctihad” adında bir başlık açılmış ve şöyle açıklanmıştır: “Herhangi bir mesele hakkında Allahın kitabındaki hükm ile, Allahın kitabında bulunmazsa Peygamberin sünnetiyle amel olunacak demektir. Eğer sünnette de bulunmazsa kitap ve sünnetten buna benzeyen şeylere kıyasen kendi taraflarından birer rey verilecek ve her kes kendi reyile hareket eyleyecekti.” Eserdeki bu sözü ile görüldüğü üzere Peygamberimiz kendisinden sonra ortaya çıkacak olan yeni durum ve haller için hüküm verme konusunda ictihad yapılmasını uygun görmüş ve bu yetkiyi ashabından kimselere vermiştir. Dolayısıyla esere göre ictihad kurumu İslam'da oldukça önemli bir yere sahiptir. Esere göre başka hiçbir yerde hiçbir topluma verilmemiş bu yetki ile ictihad faaliyeti yüzyıllarca devam etmiştir. Zamanla ictihad konusunda ehil olan büyük müctehid âlimlerin yetiştiği ve fıkıh ilmini ortaya koydukları anlatılmıştır.⁷⁹² Dolayısıyla esere göre fıkıh ilmi ve ictihad meselesi, karşılaşılan yeni durumlara, gelişmelere ve hatta problemlere karşı bir uyum ve çözüm getirme konusunda İslam'da büyük bir yere sahiptir ve olmaya da devam edecektir.⁷⁹³ Eserde değişim ve dönüşüm

⁷⁹⁰TÇDK, 4, s. 73.

⁷⁹¹TÇDK, 5, s. 52-53.

⁷⁹² Eserde bu konu dâhilinde fıkıh mezhepleri, imamları ve öğrencilerine dair teferruatlı bilgilere de yer verilmektedir.

⁷⁹³TÇDK, 5, s. 45-47.

hususunda dinin de referans alınması ve İslam dininde yenilik ve değişime bakışın ayrıntılarıyla anlatılması ile yenileşme ve modernleşme sürecinin kolaylaştırılmasının hedeflendiği düşünülmektedir.

Eserde Müslüman çocuk yeniliğin ve değişimin insan ve toplum hayatının, hatta dini hayatın bir zorunluluğu olduğunu bilmelidir. Bu değişim ve yenileşmenin de insan yararına olduğu sürece kabul edilebilir olduğunu anlamalı ve buna karşı gelmenin yanlış olduğunu fark etmelidir. Devletlerin toplum yararı için düzenlemelere gitmesinin gerekli olduğunu düşünmelidir. Nitekim yenilik ve değişimin dinimizce de önemli sayıldığını, Peygamberimizin akla uygun bir yenilik gördüğünde bunu uyguladığını hatta İslam’da yenilik ve değişmelere uyum için bir ictihad müessesesinin var olduğunu bilmelidir. Dolayısıyla esere göre Müslüman çocuk yenilik ve değişimden korkmamalı, terakki için elinden geleni yapmalı ve taassuptan her anlamda uzak durmalıdır.

5.4. Çocuk İçin Bulunulması Kabul Gören Mekânlar

Eserde Müslüman çocuğun bulunması uygun görülen mekânlar ev, cami ve mektep olarak tespit edilmiştir. Bu mekânlara kitapların genelinde kimi zaman üçüncü sınıf kitabında olduğu gibi “Cami, Minare” gibi bir başlık altında⁷⁹⁴, kimi zamanda farklı konu içerikli metinler içerisinde yer verilmektedir. Müslüman çocuk için evi, anne babasıyla yaşadığı ve ilköğrenimini aldığı bir mekândır.⁷⁹⁵ Okul ise severek gittiği⁷⁹⁶, pek çok şeyi öğrendiği ve burada bulunduğu için daima şükrettiği bir mekândır.⁷⁹⁷ Müslüman çocuk bu nimetin farkında olmakta, hocasına ve kendisini mektebe gönderdiği için ebeveynine

⁷⁹⁴TÇDK, 3, s. 6.

⁷⁹⁵TÇDK, 4, s. 8.

⁷⁹⁶TÇDK, 4, s. 61.

⁷⁹⁷TÇDK, 3, s. 61-62.

minnet duymakta ve derslerine çalışmaktadır.⁷⁹⁸ Çocuk için bulunması uygun görülen bir diğer mekân ise camidir. Eserde pek çok caminin görsellerine yer verilmesi ya da camiler hakkında betimsel ifadelerle çocuğun dilinden metinler kullanılması suretiyle⁷⁹⁹ Müslüman çocuğa cami sevgisi aşılamak hedeflenmiştir. Caminin Müslümanların hayatındaki yeri ve fonksiyonu anlatılmış⁸⁰⁰ Müslüman çocuğun aynı zamanda bu mekânlara saygı duyması da beklenmiştir.⁸⁰¹ Eserde zikredilen ve esere göre çocuğun bulunmasının uygun görüldüğü mekânlar aşağıda açıklanmıştır.

5.4.1. Ev

Eserde Müslüman çocuk için bulunması uygun görülen mekânlardan biri kendi evidir. Müslüman çocuk, evinde ebeveyniyle birlikte yaşamaktadır. Nitekim eserin üçüncü sınıf kitabındaki “Camiye giren bir çocuk” adlı metinde bir annenin Müslüman çocuğuna onu camiye gönderirken “Oğlum, ana ve babanın bulunduğu evden, derslerini okuduğun mektepten başka Allah evi olan camiye git!” dediği zikredilmiştir.⁸⁰²

Eserde ev, aynı zamanda eğitim için de bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Nitekim eserde ibadetin küçük yaştan itibaren çocuğa ebeveyni tarafından öğretildiği dile getirilmiştir.⁸⁰³ Ayrıca ahlaki kaidelerin öğretiminin çoğunlukla okulda sağlanmasının yanında evde anne baba tarafında da verileceği belirtilmiştir.⁸⁰⁴ Eserde ev, aynı zamanda dini merasimlerin de yapıldığı dini bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Nitekim eserde

⁷⁹⁸TÇDK, 4, s. 62.

⁷⁹⁹TÇDK, 3, s. 3-4.

⁸⁰⁰TÇDK, 4, s. 38-39,102-103.

⁸⁰¹TÇDK, 3, s. 8-9.

⁸⁰²TÇDK, 3, s. 10.

⁸⁰³TÇDK, 4, s. 8.

⁸⁰⁴TÇDK, 4, s. 27.

dinimizce mübarek gecelerden sayılan mevlûdün nebi gecesinde evlerde de mevlid okunduğu dile getirilmiştir.⁸⁰⁵ Eserde çocuk için uygun bulunan mekânlardan birinin ev olması durumu şaşırtıcı bir nitelik taşımamaktadır. Nitekim küçük yaşta bir çocuğun en doğal şekilde bulunduğu mekân içinde doğup büyüdüğü evdir.

5.4.2. Mektep

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hemen hemen toplumun tüm vatandaşlarına ulaşılmasına imkân sağlayan ve her bir vatandaşın ulusal amaçlara uygun şekilde yetiştirilmelerine hizmet eden bir kademe olan ilköğretime, bu yıllarda devlet nazarında ayrı bir değer verilmiştir.⁸⁰⁶ Zira bu dönemde ülke genelinde ortak uygulanan programlar ile yeni neslin Cumhuriyet'in değerlerine uygun şekilde yetiştirilmesi hedeflenmiştir.⁸⁰⁷ Bu bağlamda ilkokul eğitiminin verildiği mektepler de önemli birer mekân halini almıştır. Nitekim Atatürk, "Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep namını hep beraber hürmetle, tâzimle zikredelim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi ve istiklâli öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr ve mütehassıs ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir."⁸⁰⁸ sözleri ile mektebin dönemdeki önemli rolünü vurgulamaktadır.

⁸⁰⁵ TÇDK, 4, s. 104.

⁸⁰⁶ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Baskı, Pegem Yayınları, Ankara, 2014, s. 256.

⁸⁰⁷ Ramazan Alabaş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkıye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, C. 18, S. 36, s. 59.

⁸⁰⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 1997, s. 48.

Eserde mektep, Müslüman çocuk için en önemli mekânlardan biridir. Mektep, çocuğun derslerini okuduğu yerdir. Bu nedenle ebeveyni tarafından buraya gitmesi öğütlenmiştir.⁸⁰⁹ Esere göre mektebe gitmek dinimizce de güzel görülmektedir. Nitekim eserde Peygamberimizin de mektebe giden ve dönen çocukları gördükçe onların başını okşadığı, gönüllerini hoş edip onları sevindirdiği dile getirilmiştir.⁸¹⁰ Ayrıca Peygamberimizin tembelleri değil çalışanları beğendiği ifade edilmiştir.⁸¹¹

Eserde çocuk mektebine sevinerek gitmektedir.⁸¹² Burada aldığı dersler ile Allah'ı tanımaktadır.⁸¹³ Mektepte hocalarından ahlakı öğrenmekte⁸¹⁴, hayır işlemeye alışmaktadır.⁸¹⁵ Eserin üçüncü sınıf kitabındaki “Elhamdülillah” adlı şiirde mektep hakkında “Altın anahtar mektebi açar” ifadesine yer verilmektedir.⁸¹⁶ Müslüman çocuk mektebi güzel bir nimet olarak görmektedir. Kendisini buraya gönderdikleri için ebeveynine minnettar olmaktadır.⁸¹⁷ Ders kitabını okuyup bitirerek dinini öğrenebildiği için Allah'a şükretmektedir.⁸¹⁸ Böylece tüm bu nimetlerin farkında olarak derslerine sıkı çalışmakta, ebeveynini memnun etmeye uğraşmaktadır.⁸¹⁹ Cuma gününün mektepler için tatil kabul edildiği ve çocuklar açısından değerli bir gün olduğu da eserde zikredilmiştir.⁸²⁰

Eserde mektebe dair çocukta güzel hisler uyandıracak sözlere yer verilmesinin⁸²¹, mektebe gidebildiği için çocuğun dilinden şükür ifadeleri sunulmasının⁸²²; çocukların

⁸⁰⁹TÇDK, 3, s. 10.

⁸¹⁰ Bkz. TÇDK, 3, s. 52; TÇDK, 4, s. 28.

⁸¹¹TÇDK, 3, s. 53.

⁸¹²TÇDK, 4, s. 61.

⁸¹³TÇDK, 3, s. 23.

⁸¹⁴TÇDK, 4, s. 27.

⁸¹⁵TÇDK, 4, s. 20.

⁸¹⁶TÇDK, 3 s. 35.

⁸¹⁷TÇDK, 4, s. 62.

⁸¹⁸TÇDK, 3, s. 61-62.

⁸¹⁹TÇDK, 4, s. 66.

⁸²⁰TÇDK, 4, s. 103.

⁸²¹TÇDK, 3 s. 35.

⁸²²TÇDK, 3, s. 61-62.

okuma yazmaya ve okula giderek eğitim almaya teşvik edilmesi ve özendirilmesi hedefinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

5.4.3. Cami

Eserde mekân olarak en çok camilere vurgu yapılmıştır. Camilerin sahip oldukları pek çok fonksiyonlarıyla önemli mekânlar oldukları belirtilmiştir. Eserin üçüncü sınıf kitabının ilk başlıkları cami konusunu ve cami ile ilgili kavramları içermektedir. Esere göre cami, “cemedan toplayan yer” anlamına gelmektedir. Müslümanlar camilerde bir araya gelerek Allah’a ibadet etmekte⁸²³ ve burada namaz kılmaktadırlar.⁸²⁴ Cami aynı zamanda eserde “Allah’ın evi” olarak da tanımlanmıştır.⁸²⁵ Bu anlamda “Allah’ın evi” tanımının kitabın okutulduğu yaş kitlesi için oldukça soyut ve bu seviye için uygun olmayan bir ifade olduğu düşünülmektedir. Eserde ilk mescidin Kaba Köyü’nde yapıldığı, Peygamberimizin de dâhil olarak Müslümanlarla birlikte inşa edildiği belirtilmiştir.⁸²⁶

Eserde cemaat, imam, müezzin, minber, hutbe, hatip, minare, mihrap, müezzin mahfeli, ezan, avlu, şadırvan, kubbe gibi cami ile alakalı kavramlara da değinilmiştir. İmam, müezzin, cemaat gibi kavramların tanımı kısa şekilde verilerek açıklanırken, minber, avlu, şadırvan gibi bazı kavramlara ise metin içerisinde ismen rastlanmıştır.⁸²⁷ Bunların yanında kible kavramına da yer verilmiştir. Kiblemizin Kâbe olduğu, Müslümanların namazlarını kibleye yani Kâbe’ye dönerek kıldıkları, camilerin

⁸²³TÇDK, 3, s. 4.

⁸²⁴TÇDK, 3, s. 7.

⁸²⁵TÇDK, 3, s. 10.

⁸²⁶TÇDK, 4, s. 102; TÇDK, 5, s.80.

⁸²⁷TÇDK, 3, s. 4-13.

mihraplarının ve şerefelerindeki küçük kapılarının Kâbe yönünde yapıldığı ifade edilmiştir.⁸²⁸ Kiblenin Kâbe olması emrinin hicretin ikinci senesi geldiği bundan öncesinde ise Müslümanların Kudüs’e yönelerek namaz kıldıkları belirtilmiştir.⁸²⁹

Eserde camilere görünüm itibarıyla değinilmiş, resimleri ve çizimleri pek çok yerde kullanılmıştır. Sultan Ahmed Camii, Valide Cedid Camii, Bayazıt Camii, Yeni Camii gibi memleketimizde bulunan camilerin bazen isimleriyle bazen isimleri verilmeksizin resim ve çizimlerine yer verildiği gibi⁸³⁰ Mekke, Medine ve kiblemiz olan Kâbe’ye dair resimler de eklenmiştir.⁸³¹ Eserde bunlardan başka yabancı memleketlerden camii resimlerine de yer verilmektedir. Örneğin Mescid-i Aksa’dan⁸³² Kahire’de bulunan Mehmet Ali Camii, İbn Batuta Camii, Kaıt Bey Camiisi gibi camilerden ⁸³³, Hindistan’dan, Afrika’dan ve dünyanın farklı yerlerinden camiilerin de fotoğraflarına ya da çizimlerine yer verilmektedir.⁸³⁴ Eserde resim ve çizim kullanımının yanı sıra camiler ile ilgili betimsel anlatıma da yer verilmektedir. Örneğin üçüncü sınıf kitabındaki “Camiye giren bir çocuk” adlı çocuğun dilinden yazılmış olan metinde, Fatih Camiisi’ne dair tertemiz olması, narın ve zarif minarelere sahip olması, pencerelerinden tatlı bir güneşin vurması gibi çocuğun gözünden anlatılan güzel tasavvurlara yer verilmiştir. Bu hikâye “Pek küçüktüm, annem bir ramazan günü aptes aldırdı, ve beni camiye gönderdi...” ifadeleriyle başlamakta, bu hikayede çocuğun pek küçükken de camiyle tanışıp ziyaret ettiği ve ebeveyninin bu konuda onu teşvik ettiği görülmektedir.⁸³⁵ Aynı zamanda eserde camii içi ortam ve bu ortamda neler hissedildiği hakkında da betimlemelere yer verilmiştir. Örneğin camii içerisinde bazen vaaz veren hocaların, bazen hafızların ahenkli seslerinin duyulduğu

⁸²⁸TÇDK, 3, s. 16-17.

⁸²⁹TÇDK, 5, s. 80.

⁸³⁰ Resimler için bkz. TÇDK, 3, s. 7-10.

⁸³¹TÇDK, 3, s. 16-17.

⁸³²TÇDK, 5, s. 31.

⁸³³TÇDK, 5, s. 48-49.

⁸³⁴ Resim ve çizim örnekleri için bkz. TÇDK, 5, s. 51, 60, 68, 69.

⁸³⁵TÇDK, 3, s. 10-13.

belirtilmiştir. Bu ortamın kişiye Allah'ı hatırlatıp onun huzurunda olduğunu hissettirdiği belirtilmiştir.⁸³⁶

Camiler eserde pek çok fonksiyonu bulunan, Müslümanların hayatında önemli bir yeri bulunan mekânlardır. Müezzinler ezan okuyarak günde beş kez Müslümanları camiye çağırırlar.⁸³⁷ Haftada bir kez cuma günü ise Müslümanlar Cuma namazı için bir araya gelmekte, cemaatle namaz kılmaktadırlar. Namaz sonrası cemaat birbiriyle selamlaşmakta, muhabbet ederek dostluk ilişkilerini güçlendirmektedirler. Cemaatle kılınan bayram namazları sonrası da Müslümanlar birbirilerini tebrik etmekte ve buluşup hasbihal etmektedirler. Bu yönüyle camii aynı zamanda toplumsal ilişkilerin kurularak daha kaliteli hale getirildiği sosyal ve toplumsal bir mekândır.⁸³⁸ Camiiler aynı zamanda özel günlerde de insanları bir araya getiren, dini merasimlerin yapıldığı gelenek ve göreneklerin yaşatıldığı birer mekân olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim Mevlüdünnebi gecesinde camilerde mevlütler okunmakta, Kadir gecesinde minareler kandillerle süslenmektedir.⁸³⁹ Eserde camilere Peygamberimiz tarafından da büyük önem atfedilmiş, kendisi vefatına çok yakın bir vakte kadar camiye giderek namazını cemaatle birlikte eda etmiştir.⁸⁴⁰

Camiler eserde aynı zamanda saygı duyulması gereken mekânlardandır. Nitekim camilere saygı tevazu ile girilip çıkılmalı, bu mekânlar temiz tutulmalı, buralarda uyunmamalı ve boş sözler sarf edilmemelidir. Eserde Müslüman çocuğa da bu öğütlerde bulunulmuş camileri sık sık ziyaret etmesi söylenmiştir.⁸⁴¹ Bu konuda “İşte senin gibi camiye gelen Müslüman çocukları, Allah sever, Peygamberimiz düşünür, dünya ve ahirette daima feyz ve saadet bulursun!” sözleri ile çocuklar camiye gelmeye teşvik

⁸³⁶ TÇDK, 3, s. 4,12.

⁸³⁷ TÇDK, 3, s. 8.

⁸³⁸ TÇDK, 4, s. 38-39, 102-103.

⁸³⁹ TÇDK, 4, s. 104.

⁸⁴⁰ TÇDK, 3, s. 56.

⁸⁴¹ TÇDK, 3, s. 8-9.

edilmiştir.⁸⁴² Müslüman çocuk memleketinin camilerinde namaz kılınıp ibadet edildiği, minarelerinde ezan okunduğu için mutlu olmakta ve bunun için Allah’a şükretmektedir.⁸⁴³

Eserdeki cami ile ilgili içeriklerin geneline bakıldığında; camilerin kişilerde bireysel ve manevi hisler uyandırmasının yanında toplumsal fonksiyonlarına da vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu anlamda eserde camilerin, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında ve toplumsal alanda kaliteli ilişkiler kurulmasında işlevsel bir araç olarak görüldüğü söylenebilmektedir. Atatürk’ün camiye dair söylediği sözlere bakıldığında, onun nezdinde de cami ve mescidlerin Allah’a ibadet edilen mekânlar olmasının yanında, Müslümanların birbirleriyle ilişki kuracakları, sorunlarına istişare yoluyla çözüm arayacakları birer meclis ve danışma yeri olarak gördüğü söylenebilmektedir. Nitekim Atatürk bir konuşmasında şu sözlere de yer vermiştir: “...Camiler, kurallara uyma ve Allah’a ibadet etmekle birlikte din ve devlet için neler yapılması geldiğini düşünmek yani karşılıklı görüşmek ve danışma için yapılmıştır...”⁸⁴⁴

3 Mart 1924 tarihli ve 429 sayılı kanunla Diyanet İşleri Reisliği kurulduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki bütün cami, mescid, tekke ve zaviyelerin yönetimi ve buralarda çalışacak personelin tayin ve azil işlemleri Diyanet İşleri Resiliği’ne bağlanmıştır.⁸⁴⁵ Kanunla camiler ve cami hizmetleri devlet denetimine alınmıştır. Sonrasında 30 Kasım 1925 tarihli kararla türbe, tekke ve zaviyeler kapatılmış ve böylece başkanlık denetimindeki ve devlet nezdinde gidilmesi uygun görülen mekânların sayısında da azalma görülmüştür. Eserde Müslümanların dini mekân olarak camilere bu

⁸⁴²TÇDK, 3, s. 12.

⁸⁴³TÇDK, 4, s. 66.

⁸⁴⁴Bkz.Sarıkoçuncu, 2002, s. 80-81.

⁸⁴⁵Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlhasına Dair Kanun, No:429, 3 Mart 1924.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf (Erişim Tarihi: 05.04.2024)

denli vurgulu şekilde yönlendirilmesi, camilerin devletin denetiminde dini hizmet veren mekânlar olmasından kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Aynı zamanda dinin bu dönemde kamusal alanlardan cami ile özdeşleştirilmesi ve bu mekânla sınırlı tutulma isteminde de kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Nitekim incelenen eserde de din işlerinin yalnızca camiye mahsus olduğu belirtilmiştir.⁸⁴⁶

Eserde sadece Türkiye’den değil Dünya’nın farklı coğrafyalarından cami görsellerine yer verilmesinin ise, eserdeki “İslam’ın yalnızca Araplara mahsus bir din olmadığı söylemine”⁸⁴⁷ birer delil niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

5.5. Özel Günler ve Geleneklerin Öğretimi

Eserde Müslümanlar için mübarek sayılan özel günler ve gecelere de yer verilmiştir. Bu günler arasında en çok yer verilen gün Müslümanlarca kutsal sayılan Cuma günüdür. Eserin dördüncü sınıf kitabında bulunan “İbadet Günleri” adlı okuma parçasında Cuma gününün mübarek sayılmasına dair iki ayrı rivayet dile getirilmiştir.⁸⁴⁸

Eserde belirtildiği üzere Cuma günü Müslümanlar camiye giderler, Cuma namazı kılarlar, Türkçe hutbe dinlerler. Cuma namazını yalnız erkekler kılar. Cuma günü bir dinlenme ve tatil günüdür bu nedenle her yer kapalıdır. Bugün işe gidilmez ve namaz öncesi tertemiz giyinilir. Müslümanlar Cuma namazı sonrası birbirleriyle hasbihal eder ve yakın ilişkiler

⁸⁴⁶TÇDK, 5, s. 37.

⁸⁴⁷TÇDK, 5, s. 74.

⁸⁴⁸TÇDK, 4, s. 102. Bu rivayetler şöyledir: 1. “Kuranikerim ile nazil olup ehli iman salâtı eda için cemaat halinde toplandıkları güne tesadüf etmekle o güne (Cuma günü-yevmi Cuma) denmiştir.” 2. “Peygamberimizin Mekkenen ayrılıp (Yesrep) denilen memlekete hicret ettikleri esnada bir saatlik mesafede bulunan Kaba köyüne uğramış, orada birkaç gün kalarak cemaati müslimin için ilk mesçiti inşa buyurmuştu. Yine Resulü ekrem bir cuma günü kendi develerine binerek yüz nefer ehli İslâm ile kaleden hareket etmişlerdir. Cuma günü Yesrebe vasıl olmuşlardır. İşte bu mübarek cuma gününde Yesreb ismi kaldırılarak Medineye çevrilmiştir.”

kurarlar. Namazdan sonra hep birlikte gezmeye gidilir ya da evde istirahat edilir. Cuma günü aynı zamanda okul tatilidir. Bu nedenle çocukların nazarında da önemli bir gün sayılmaktadır.⁸⁴⁹

Eserde Müslümanlar için özel vakitlerden olan Ramazan ayına da değinilmiştir. Ramazan ayının senede bir defa geldiği, bu ayda oruç tutulduğu zikredilmiştir. Ramazan ayındaki geleneklerden de bahsedilmiş, bu ayda kandiller yakıldığı, minarelere mahyaların asıldığı anlatılmıştır. Bu günlerde camilerde Kur'an okunarak vaazlar verildiği, geceleri davul çalındığı söylenmiştir. Ramazan ayının Müslümanların nezdinde sevilen ve güzel bir ay olduğu vurgulanmıştır.⁸⁵⁰ Ayrıca eserin üçüncü sınıf kitabında yer alan "Camiye giren bir çocuk" adlı hikâyeye bir Ramazan ayında geçmektedir.⁸⁵¹

Eserde en özel günlerden olan bayramlardan da bahsedilmiştir. "İbadet günleri" adlı başlık altında Müslümanların iki bayramı olduğu belirtilmiştir. Bu bayramlarda Müslümanların ibadet ettiği, mutlu günler geçirdiği, ziyaretler yaptığı anlatılmıştır. Esere göre bayramlar Allah'ın kullarına olan güzel bir ikramıdır. Bayram günlerinde insanlar can sıkıcı hayat meşgalelerinden uzakta, huzurlu, sakin ve mutlu günler geçirmektedirler.⁸⁵² Esere göre bayram günlerinde Müslümanlar cemaatle bayram namazı kılmakta, bayram günlerini birlikte geçirerek dostluk ve aile bağlarını kuvvetlendirmektedirler. Bayram günleri herkes birbiriyle bayramlaşmakta, küçükler büyüklerin ellerini öpmektedir. Müslümanlar bu günlere özel bir özen göstererek hazırlanmaktadır. Bayram günlerinde güzel ve temiz şekilde giyinilmektedir. Bu günlerde aile büyüklerinin ziyaret edilerek hallerinin sorulması, küçük yaştaki çocukların gelenek ve göreneklerini öğrenip benimsemeleri konusunda güzel bir vesile olmaktadır.

⁸⁴⁹TÇDK, 3, s. 4-5; TÇDK, 4, s. 120-103.

⁸⁵⁰TÇDK, 3, s. 18.

⁸⁵¹TÇDK, 3, s. 10.

⁸⁵²TÇDK, 4, s. 103.

Bayramlarda aynı zamanda her yaş grubundan insan tarafından Himaye-i Etfal, Tayyare cemiyeti gibi yararlı kuruluşlara bağışta bulunmaktadır.⁸⁵³

Esere göre İslam dinindeki bayramlardan ilki Ramazan Bayramı'dır. Ramazan ayının peşi sıra gelen bu bayrama “şeker bayramı” da denildiği eserde zikredilmiştir.⁸⁵⁴ Bu bayram üç gün sürmektedir. Uzun süre oruç tutulduktan sonra iştahlar açılmakta, bu bayramda ihtiyaç sahipleriyle ilgilenilmekte sadakalar verilmektedir. Namazdan sonra herkes birbirinin bayramını tebrik ederek ziyaretlerde bulunmaktadır. Bayram münasebetiyle herkes mutluluğunu ifade etmekte ve birbirine şeker ikramında bulunmaktadır.⁸⁵⁵ Müslümanların bayramlarından bir diğeri ise Kurban Bayramı'dır. Kurban Bayramı ise Ramazan Bayramı'ndan iki ay on gün sonra yani Zilhicce ayının onuncu günü başlamakta ve dört gün sürmektedir. Bu bayramda hali vakti yerinde olanlar tarafından kurban kesilerek etleri fakirlere, ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Hac ibadeti için Mekke'de olanlar ise Kâbe'yi tavaf ederler.⁸⁵⁶

Eserde önemli gün ve gecelerden “Mevludunnebi gecesı”, “Mıraç ve Berat Geceleri” ve “Kadir gecesı” zikredilmektedir. Mevlid-i nebi gecesinin Peygamberimizin doğduğu gece olması münasebetiyle özel bir gün olduğu belirtilmektedir. Eserde belirtildiği üzere bu gece, Rebiülevvel ayının on ikinci gecesine rastlamaktadır. Bugün tatil günü sayılmakta, camilerde ve evlerde mevlütler okunmaktadır. Bugün için top atılmakta ve bayraklar asılmaktadır. Esere göre Kadir gecesı ise Ramazan ayının yirmi yedinci gecesine rastlamaktadır. Bu gecenin özelliği Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başladığı gece olmasıdır. Bu özel gecelerde camiler mahyalarla süslenerek, minarelere kandiller asılmaktadır. Bu nedenle aynı zamanda kandil geceleri olarak bilinirler. Kadir gecesine “şeref gecesı” de denilmektedir. Bu gecelerde edilen ibadet ve duaların kabul

⁸⁵³TÇDK, 3, s. 5,19.

⁸⁵⁴TÇDK, 3, s. 19.

⁸⁵⁵TÇDK, 4, s. 103.

⁸⁵⁶TÇDK, 4, s. 103-104.

olunacağına inanılarak namazlar kılınmaktadır. Eserde Miraç ve Berat geceleri hakkında yalnızca hangi günler olduğuna dair bilgiye yer verilmiştir. Miraç gecesı 27 Recep, Berat gecesı de 15 Şaban’a denk gelmektedir.⁸⁵⁷

Eserdeki özel gün ve geleneklere dair verilen bilgilere genel itibariyle bakıldığında; bugün ve gecelerin, dini anlamının yansıra toplumun birlik ve beraberliğine sağladığı katkı bağlamında ele alındığı düşünülmektedir. Nitekim eserde bu günlerde yerine getirilen namaz, kurban gibi ibadetlere dair bilgilerden daha çok, bu özel günlerde toplumu bir arada tutmaya, toplum olarak ortak anılar biriktirmeye ve toplumsal ilişkileri daha kaliteli hale getirmeye katkı sağlayan gelenekler dile getirilmiştir. Ayrıca bu günlerde bilhassa dönemin şartları ve ihtiyaçları gereği devlet tarafından desteklenen sosyal kurumlara ve ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunulması teşvik edilmiş, bu günler toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması için de fırsat bilinmiştir. Eserdeki özel gün ve gecelerden kandiller bahsinde ise, tarihte kaynağını dinden değil gelenekten aldığına dair yorumlar bulunan Miraç ve Berat kandilleri⁸⁵⁸ ile alakalı ayrıntılı bilgi verilmeyerek yalnızca vaktinin bildirilmesi, dönemdeki batıl ve hurafelere karşı olan net duruşun bir tezahürü olarak görülebilmektedir.

⁸⁵⁷TÇDK, 4, s. 104.

⁸⁵⁸Nebi Bozkurt, “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 2001, s. 300-301.

B. TÜRK ÇOCUĞUNUN DİN KİTABI (3.-4.-5. SINIFLAR) KİTAPLARININ OSMANLICA TÜRKÇESİ VE LATİNİZE BASKILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Ağır ve Ağdalı Bir Dilden Sade Bir Dile

Osmanlı Devleti'nin yıkılışı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti “millî bir devlet” olarak varlık sahasına çıkmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'si'nde Osmanlı Devleti'ndeki kozmopolit yapı, yerini bir ulus-devlet anlayışına bırakmıştır. Kurucu irade ise, bu yeni devletin anlayış ve yapısına uygun, özgün, yeni ve milli bir kollektif kimliğe ihtiyaç duymuş ve bu sebeple milletin yeniden inşa sürecini başlatmıştır. Bu amaçla süreçte pek çok yenilik ve değişikliğe imza atılmıştır.⁸⁵⁹

Milli kimliğin oluşturulmasına yönelik reformlar arasında en önemlilerinden biri Dil Devrimi olmuş, 1928 yılındaki bu reform ile Arap Alfabeti yerine Latin Harflerinin kullanılması devletçe karara bağlanmıştır.⁸⁶⁰ Yapılan Türkçe Reformu ile geçmiş ve gelecek arasında belirgin bir sınır çizilmiş ve çizilen bu sınır, oluşturulmak istenen millet kimliğinde de önemli bir belirleyicilik arz etmiştir. Latin harflerine geçişin yanında, ezanın Türkçe okunması, Türk dilinin yabancı dillerden arındırılması ve sadeleştirilmesi çalışmaları, halkın milli bir kimliğe bürünmesinde önemli birer etken olmuştur.⁸⁶¹

Milletin yeniden inşa sürecinde, toplumu oluşturacak olan bireylerin vatanına ve milletine sadık, dilini ve kimliğini muhafaza eden birer makbul vatandaş olarak yetiştirilmesi istenmiş, bu konuda “okul” önemli bir araç olarak görülmüştür.⁸⁶² Bu

⁸⁵⁹ Murat Alakel, “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar”, *Akademik Bakış*, C. 5, S. 9, 2011, s. 14-15.

⁸⁶⁰ “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 3.11.1928, S. 1030. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1353.pdf> (Erişim Tarihi: 28.03.2024)

⁸⁶¹ Alakel, a.g.m., s. 18.

⁸⁶² Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*, İletişim Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2009, s. 155.

bağlamda devlet eliyle verilen eğitim; kurumları, müfredat ve programları, eğitimde kullanılan materyaller ve ders kitapları ile yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Oluşturulan yeni eğitim sisteminde Türk dilinin ve Türklüğün vurgulanması, ümmet anlayışından çok millet anlayışının egemen olması; yeni bir insan ve toplum yetiştirilmesinde dini bir kimlik yerine milli bir kimliğin oluşturulmak istendiğinin göstergeleri olmuştur.⁸⁶³ Dolayısıyla oluşturulmak istenen yeni insan profili için dinsel aidiyet ikincincilleştirilerek, dini temelli bir toplum yerine, makbul vatandaşlardan oluşan bir “yurttaşlar topluluğu” inşa etmek amaçlanmıştır.⁸⁶⁴

Cumhuriyet dönemi dil alanında yapılan faaliyetlerde ümmet anlayışı geride bırakılarak milli bilince sahip vatandaşlardan oluşan ulusal bir birliğin sağlanması hedeflenmiştir. Dini temelli birliğin benimsendiği bir toplumun, milli bilince sahip bir ulus haline gelebilmesi, ortak bir mefkurenin yanında; müşterek ve milli bir dile de sahip olunmasına bağlıdır. Bu doğrultuda dil inkılabı, “milli bir kültürün” oluşturulması konusunda da önemli bir meseledir. Buradan hareketle kültür ve zihniyetin milli hale getirilmesine paralel olarak “milli bir dilin” geliştirilmesi de ulus-devlet olma planında ciddi bir adımdır.⁸⁶⁵ Bu hedefle dil, hem kelimeleri hem de sahip olduğu mefhumları ile geçmişe dair izlerden temizlenmek istenmiş, başka dillerden kendisine karışmış olan yabancı unsurlardan da arındırılmıştır. Dilde yapılan bu hamleler aynı zamanda kültürel ve sosyal alanda yapılacak olan diğer devrimlerin de önünü açacak girişimler olarak görülmüştür.⁸⁶⁶

Tezin konusu olan eserin Osmanlıca ve Latince baskılarının karşılaştırılması sonucunda baskılar arasında dil ve ifade farklılıklarının bulunduğu tespit edilmiştir.

⁸⁶³ Alakel, 2011, s. 17.

⁸⁶⁴ Üstel, 2009, s. 157.

⁸⁶⁵ Sadoğlu, 2002, s. 179; Derya Çalışkan, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşası ve Dilde Milliyetçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 94.

⁸⁶⁶ Sadoğlu, *a.g.e.*, s.176.

Nitekim eserin Osmanlıca baskılarında bulunan bazı Arapça kelime, tamlama ve ifadelerin Latince baskıdan çıkarıldığı, Latince baskıda Osmanlıca baskıya kıyasen daha sade ve yalın bir dil tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Tezimizin bu bölümünde Osmanlıca ve Latince baskıların karşılaştırılması yapılırken kaynak gösterilecek baskılar basım yılları ve sınıf seviyeleri verilerek dipnotta belirtilecektir. Örneğin; “TÇDK, 4, 1928, s.10” şeklindeki gösterim; 1928 yılı basım tarihli 4. Sınıf kitabı olan baskıyı ifade etmektedir. 1928 yılında basılan tüm baskılar Osmanlıca; 1929 ve 1930 basımlı baskılar ise Latince harflerle basılmıştır.

Esere genel itibariyle bakıldığında; dilde sadeleşme için iki farklı yöntem izlendiği tespit edilmiştir. Bunlardan biri eserdeki Arapça terkip ve ifadelerden vazgeçilmesi, bir diğeri ise Arapça kelimeler içeren ifadeler yerine bu kelimelerin Türkçe karşılıklarının verilmesi ve böylece daha anlaşılır bir dile geçiş yapılmasıdır.

Osmanlıca ve Latince baskılar karşılaştırıldığında; belirtildiği üzere Osmanlıca baskıda bulunan bazı Arapça tamlamaların, kimi zaman yenilenmiş şekliyle Latince baskıda yer aldığı, kimi zaman da bu tamlamalara Latince baskıda hiç yer verilmediği görülmüştür. Örneğin, Osmanlıca baskıda Hz. Osman’a dair bilgiler sunulurken kendisinin “cami’u-l Kur’an” lakabına da sahip olduğu bilgisi belirtilmiş, Latince baskıda bu lakaba yer verilmemiş⁸⁶⁷; Osmanlıca baskıda bulunan “din-i mübinimiz” ifadesi Latince baskıda “dinimiz” şeklinde yer almıştır.⁸⁶⁸

Osmanlıca baskıda, İslam açısından önem arzeden şahsiyetler, özel gün ve geceler, kutsal mekânlar ve ibadetler gibi bahislerde geçen Arapça tamlama ve ifadelerde de değişikliğe gidilmiştir. Nitekim Müslümanlar için önemli vakitlerden biri sayılan Ramazan ayı, Osmanlıca baskıda “Ramazan-ı şerif” şeklinde ifade edilirken, Latince

⁸⁶⁷TÇDK, 3, 1928, s. 33; TÇDK, 3, 1930, s. 31-32.

⁸⁶⁸TÇDK, 4, 1928, s. 45; TÇDK, 4, 1930, s. 95.

baskıda bu ay için yalnızca “Ramazan” ifadesi tercih edilmiştir.⁸⁶⁹ Bunun yanında Osmanlıca baskıda bu özel vakitler için kullanılan başka Arapça kelimelere de yer verilmişken, Latince baskıda bu bilgilerin kullanılmadığı görülmüştür. Nitekim Arapların bayram ve cuma günleri ile ilgili kullandıkları kelimelerin yer aldığı şu metinler Latince baskıdan çıkarılmıştır; “Kablel İslam Araplar cuma gününe (urube) diyorlardı.”⁸⁷⁰, “...Arapçada bayrama (îyd) derler. İyd tesmiyesi cenabı hak o gün mümin kullarına dini ve dünyevi avâid ihsan eylediğine, ferah ve meserret bahş eylediğine işarettir. Hazreti peygamber Ehl-i Medineye Hak Teâlâ sizin için hayırlı iki gün ihsan buyurmuştur ki onlar da (yevmil fitr ve yevmil edha) dır. Buyurmuşlardır. Müslümanların biri fitr, ramazan bayramı, diğeri edha, kurban bayramı olmak üzere senede iki bayramı vardır.”⁸⁷¹ Latince baskıda bu günler için kültürümüzde de kullanımı kabul görmüş “Ramazan bayramı”, “kurban bayramı”, “cuma günü” gibi ifadelerin kullanımı tercih edilmiştir.⁸⁷² Arapların kendi kültürlerinde bu günler için kullandıkları kelimelerin Latince baskıdan çıkarılması, Arap kültürü ve Türk kültürü arasına bir sınır çekildiğine ve Türklerin kendi milli kültür ve dillerinde Arap kültürüne ait bu yabancı ifadelerin yer almayacağına işarettir.

Müslümanlar için kutsal kabul edilen Mekke, Medine Kudüs gibi mekânlara Osmanlıca baskıda birer tamlama şeklinde yer verilirken Latince baskıda bu konuda bir düzenlemeye gidilmiştir. Osmanlıca baskıda “Mekke-i Mükerrreme”, “Kabe-i Muazzama” şeklindeki ifadeler Latince baskıda “Mekke” ve “Kabe” şeklinde yer almıştır.⁸⁷³ Yine Latince baskıda “Medine” ismiyle geçen şehir için Osmanlıca baskıda “Medine-i Münnevver”⁸⁷⁴ ya da “Medinetün nebi” ifadeleri de kullanılmıştır.⁸⁷⁵ Latince “Kudüs”

⁸⁶⁹*TÇDK*, 3, 1928, s. 17; *TÇDK*, 3, 1930, s. 18.

⁸⁷⁰*TÇDK*, 4, 1928, s. 50.

⁸⁷¹*TÇDK*, 4, 1928, s. 51.

⁸⁷²*TÇDK*, 4, 1928, s. 102-103.

⁸⁷³*TÇDK*, 4, 1928, s. 51; *TÇDK*, 4, 1930, s. 104. Diğer örnekler için bkz. *TÇDK*, 5, 1928, s. 57; *TÇDK*, 5, 1929, s. 74; *TÇDK*, 3, 1928, s. 37, *TÇDK*, 3, 1930, s. 41.

⁸⁷⁴*TÇDK*, 3, 1928, s. 16; *TÇDK*, 3, 1930, s. 17.

⁸⁷⁵*TÇDK*, 5, 1928, s. 61; *TÇDK*, 5, 1929, s. 80.

şeklinde ifade edilen şehir ise Osmanlıca baskıda “Kudüs-ü Şerif” şeklinde yer almıştır.⁸⁷⁶ Mübarek mekânlarda yapılan ibadetlerden hac ibadeti de Osmanlıca baskıda Latince baskıdan farklı olarak “hacc-ı şerif” ifadesiyle yer almaktadır.⁸⁷⁷ Bütün bunların yanında “Medine” şehrinin eski isminin “Yesrib” olduğu ve sonrasında bu ismin değiştirildiği bilgisi Latince baskıda da yer almış ve transkripsiyon sonrası çıkarılmamıştır.⁸⁷⁸ Bu durum eserin tam anlamıyla yabancı ibarelerden arındırılmadığı ve ulaşılmak istenen hedefte nihayete erilemediğini göstermektedir. Nitekim eserin okutulduğu yıllar, Latin harflerine geçiş ve dildeki değişimin gerçekleştirildiği ilk yılları kapsamaktadır.

İslam dinindeki önemli şahsiyetler ise Osmanlıca baskıda kendi isimlerine eklenen sıfatlarla yer alırken Latince baskıda bu durum bir değişime tabi tutulmuştur. Nitekim Osmanlıcasında dört halife “Dört Yâr-ı Mübarek” başlığı altında “Ebubekir Sıddık (r.a), Ömeru-l Faruk (r.a.), Osman Zinnureyn (r.a.), Ali Mürteda (r.a)” şeklinde sıralanırken; Latince baskıda bu isimler, “İslam Büyükleri” başlığı altında “Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali” şeklinde yer almıştır. Bu şahsiyetler öğrencilere tanıtılırken Osmanlıca baskıda “dört yâr-ı mübarek” ya da “çehar-ı yar-ı güzın” gibi tamlamalar kullanılırken, Latince baskıda bu isimler “peygamberimizin en yakın dostları” ifadesiyle tanıtılmıştır.⁸⁷⁹ Kullanılan tabirlerden de görüleceği üzere Osmanlıca baskıya göre Latince baskıda Türkçe’ye yabancı ifadelerin kullanılmasından uzak durulmuş aynı zamanda daha yalın bir dil ve anlatım tercih edilmiştir. Aynı zamanda İslam nazarında kutsal sayılan bu öğeler için tazim içeren ifadeler yerine daha sade ve mütevazı kelimeler tercih edilmiştir. Buradan hareketle, tazim içeren çeşitli tamlamalar ile İslam’ın bu değerleri için çocuğun zihninde büyük ve derin anlamlar üretmek yerine, zihinlerinde daha sade, anlaşılır bir yerin hedeflendiği söylenebilir.

⁸⁷⁶*TÇDK*, 5, 1928, s. 61; *TÇDK*, 5, 1929, s. 80.

⁸⁷⁷*TÇDK*, 5, 1928, s. 62; *TÇDK*, 5, 1929, s. 82.

⁸⁷⁸*TÇDK*, 4, 1930, s. 102.

⁸⁷⁹*TÇDK*, 3, 1928, s. 30; *TÇDK*, 3, 1930 s. 29-30.

Eserin Osmanlıca baskısı ile Latinize edilmiş baskısı arasındaki farklardan bir diğeri İslam dinindeki besmele, kelime-i şehadet gibi ibarelerdedir. Nitekim bu fark öncelikle bazı ibarelerin isimlendirilmesinde kendisini göstermiş; Osmanlıca baskıdaki “besmele-i şerif” başlığı Latince baskıda “besmele” şeklinde yer almıştır.⁸⁸⁰ Yine Osmanlıca baskıdaki “kelime-i şehadet” isimli başlık, Latince baskıda “şehadet” ismiyle bulunmaktadır.⁸⁸¹ Latince baskıdaki başlık içerikte her ne kadar “kelime-i şehadet” ifadesi yer alsada başlıkların isimlendirilmesinde Arapça tamlamalardan vazgeçilmesi dildeki değişimin önemli göstergelerinden biridir. Bunun yanında besmele, kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet yalnızca Osmanlıca baskıda Arap harfleriyle yer almıştır.⁸⁸² Latince baskıda ise bu ibarelerin sadece Latin harfleriyle okunuşları belirtilmiştir. Bu durum üçüncü ve beşinci sınıf kitaplarının ilk sayfalarında da aynı şekildedir. Besmelenin istiaze kısmına ise yalnızca Osmanlıca baskıda yer verilmiştir.⁸⁸³ Ezanın Arapça metni yalnızca Osmanlıca baskıda sunulmuşken; Latince baskıda ezan, sadece okunuşu ve manası ile yer bulmuştur.⁸⁸⁴ Arapça ibarelerdeki bu genel duruma bakıldığında; bu ifadelerin isimlendirilmesinde olabildiğince Arapça tamlamalardan uzak durulması ve okunuşları konusunda da öğrenciyi Arap harflerine maruz bırakmak yerine bu ibarelerin Latinize edilmesi tercih edilmiştir. Buradan hareketle Harf devrimi sonrası kullanılan alfabede ve dilde Türkçeleşme hareketinin dini ibarelere de yansıdığı görülmektedir.

Eserin geneline bakıldığında Osmanlıca baskıdan Latince baskıya geçişte kullanılan dilin Türkçeleştirilerek sadeleştirildiği de tespit edilmiştir. Nitekim Osmanlıca baskıdaki Arapça ifadelerden “müreffeh” kelimesi Latince baskıda “zengin” şeklinde⁸⁸⁵,

⁸⁸⁰*TÇDK*, 3, 1928, s. 35; *TÇDK*, 3, 1930, s. 33

⁸⁸¹*TÇDK*, 3, 1928, s. 38; *TÇDK*, 3, 1930, s. 34.

⁸⁸²*TÇDK*, 3, 1928, s. 19, 37, 38.

⁸⁸³*TÇDK*, 3, 1928, s. 35.

⁸⁸⁴*TÇDK*, 3, 1928, s. 13-14; *TÇDK*, 3, 1930, s. 14-15.

⁸⁸⁵*TÇDK*, 4, 1928, s. 45; *TÇDK*, 4, 1930, s. 95.

“teksir etmeleri” ifadesi Latince baskıda “çoğaltmaları” şeklinde⁸⁸⁶, “his” kelimesi yine Latince baskıda “duygu”⁸⁸⁷ şeklinde ya da Osmanlıca metindeki “inkirâz bulduğu gibi” ifadesi Latince baskıda “sönüp gittiği gibi”⁸⁸⁸ şeklinde değiştirilmiştir. Metinler içerisindeki anlatımda da yine tamlamalar Osmanlıca metinde olduğu şekliyle aktarılmamış örneğin “kudret-i ilahiyye” ifadesi “Allahın kudreti” şeklinde⁸⁸⁹, ya da “ra’s-u tarih” ifadesi “tarih başı”⁸⁹⁰ şeklinde düzeltilmiştir.

Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre daha anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Örneğin; Osmanlıca baskıda milletin oy kullanma durumu “Millette “icma” gibi kanun tayin etmek, ictihad ile reyini beyan eylemek hakkı vardır.”⁸⁹¹ şeklinde ifade edilirken, Latince baskıda bu durum “millet toplanır rey verir, kanun yapar, memleketin asayişini, saadetini temin eyler”⁸⁹² şeklinde anlatılmıştır.

Osmanlıca baskıdan Latince baskıya geçişteki değişime bakıldığında kullanılan dil yönünden bir sadeleşme ve anlaşılır olma çabasının hâkim olduğu görülmektedir. Dilde aynı zamanda milliyetin de esas alındığı bu dönemde dilin sadeleştirilmesi ve yabancı unsurlardan bilhassa Arapça terkiplerden arındırılması din diline de yansımıştır. Dini eğitim ve öğretimin vasıtalarından biri olan ders kitaplarında da bu durum fark edilir hale gelmiştir. Bu dönem anlayışına göre İslam dini, incelediğimiz eserde de bahsedildiği üzere bir sadelik dinidir. İslam dini aynı zamanda anlaşılır ve kolay da bir dindir.⁸⁹³ Buradaki “anlaşılır olma” özelliği bu dönem için aynı zamanda dinin, “halkın kullandığı dil ile bildirilmesi” olarak anlaşılmaktadır. Nitekim İslam dini yalnızca Araplara indirilmiş bir din değildir. Dolayısıyla Arapçanın “din dili” olarak nitelenmesi ve bu dil

⁸⁸⁶TÇDK, 5, 1928, s. 26; TÇDK, 5, 1929, s. 40.

⁸⁸⁷TÇDK, 3, 1928, s. 3; TÇDK, 3, 1930, s. 3.

⁸⁸⁸TÇDK, 5, 1928, s. 9; TÇDK, 5, 1929, s. 12.

⁸⁸⁹TÇDK, 5, 1928, s. 13; TÇDK, 5, 1929, s. 19.

⁸⁹⁰TÇDK, 5, 1928, s. 61; TÇDK, 5, 1929, s. 80.

⁸⁹¹TÇDK, 5, 1928, s. 14.

⁸⁹²TÇDK, 5, 1929, s. 21-22.

⁸⁹³TÇDK, 3, 1930, s. 58-59; TÇDK, 4, 1930, s. 4-6.

ile din öğretiminin yapılması dönemin idarecileri nezdinde pek çok sakıncaya sebep olmaktadır. Nitekim okuduğunu, söylediğini anlayabilmek insanoğlunun en büyük ihtiyaçlarından biri olarak görülmektedir. Dini eğitim, yaşantı ve dini pratiklerde de durum böyle anlaşılmış ve din dilinin Türkçeleştirilmesi meselesi dönemin en önemli meselelerinden biri halini almıştır.⁸⁹⁴ Zira bu konuya 1926 Müfredat Programı'nda da yer verilmiş ve programda şu ifadeler kullanılmıştır; “İslamlık yalnız Araplara mahsus olmadığından her millet Allah'ına kendi diliyle hitap eder, şükür dualarını kendi lisanıyla eda eder ise daha kalbi ve samimi olacağı cihetle tesiri daha ziyade olur.”⁸⁹⁵ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dönemde, kişinin kendi diliyle dua edip dini pratikleri yerine getirmesi, kişinin ibadet ruhunu kazanması ve ibadetindeki samimiyeti de arttırdığı düşüncesi hâkimdir.

Osmanlı Devleti, pek çok farklı dinden ve etnik kökenden tebaayı bir arada barındıran büyük bir devlettir. Bu yönüyle devletin resmi dili de ulusal nitelikte olmayıp, pek çok farklı dil ve kültürden izler taşıyan bir özellik taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile Türkiye Cumhuriyeti varlık sahasına çıkmış ve sonraki süreçte Osmanlıca çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bazı milliyetçilerin düşüncesinde bu dil, taşıdığı izler ile geçmişi temsil etmektedir.⁸⁹⁶ Cumhuriyet Dönemi benimsenen millileşme hareketi, dilin Türkçeleştirilmesi ve seküler hale getirilmesi çabalarını da beraberinde getirmiştir. Dilde yapılan bu reform ile Arap harflerinden Latin alfabesine geçilmiş, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi yoluna gidilmiş ve dil, Arapça ve Farsça ifadelerden arındırılarak sadeleştirilmiştir.⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ Seçil Akgün, “Türkçe Ezan”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 24, 1980, s. 105-113.

⁸⁹⁵ Alp, 2020, s. 422.

⁸⁹⁶ İlker Aytürk, “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”, *Milliyetçilik I, Doğu Batı*, S. 38, 2006, s. 93.

⁸⁹⁷ Ayhan Ercüment, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Kuruluş Sürecinde Ulus-Devlet-Din İlişkileri (1920-1937)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 269-273.

Tezin konusu olan eserin her iki dildeki baskısı karşılaştırıldığında, Osmanlıca baskıdaki içeriğin bir kısmının Latince baskıya daha sade ve anlaşılır ifadelerle aktarıldığı da tespit edilmiştir. Örneğin; Osmanlıca baskıdaki “Allah sevgisi” başlığı altında yer alan “Allah zaman ve mekândan münezzehtir. Ne işine karışanı ne de kendine benzeri yoktur. Varlığı kendinden. Her yerde hazır ve nazırdır.”⁸⁹⁸ ifadeleri Latince baskıya aynen aktarılmamış, bir değişime tabi tutulmuştur. Bu ifadeler Latince baskıda “Allah göz ile görülmez, nerede olduğu bilinmez, fakat o bizim kalbimizi, zihnimizden geçen bütün düşünceleri bilir yaptıklarımızı görür.”⁸⁹⁹ cümleleri ile açıklanmıştır. Bu değişime bakıldığında Latince baskıdaki ifadelerin ilkokul seviyesine daha uygun, sade ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Fakat bunun yanında öğrenci, Osmanlıca baskıda verilen “zaman ve mekândan münezzehtir” ya da “her yerde hazır ve nazırdır” gibi geçmişten bu yana dilde yer edinmiş kalıp ifade ve cümlelerden de uzak tutulmuştur. Bu yönüyle bakıldığında, Latince baskıda mananın aktarılmasına daha çok önem verildiği, fakat ifadelerdeki geleneksel unsurlar yerine daha sade ve açıklayıcı ifadelerin kullanımının tercih edildiği görülmektedir.

Ders kitaplarına eklenen sade ve anlaşılır açıklamaların bir nedeni dildeki sadeleşme ve Türkçeleşme çabası olarak sayılabilirken, bir diğer neden ise İslam dininin sade bir din olduğunun kabulüdür. Nitekim incelediğimiz eserin içeriğinde de defalarca zikredildiği üzere İslam dini sade, doğal, anlaşılır ve büyük bir dindir. Peygamberimiz de dinin esaslarını anlaşılır bir şekilde bizlere anlatmış, anlaşılmayacak hiçbir söz söylememiştir.⁹⁰⁰

Eseri daha anlaşılır kılmak amacıyla eklenen açıklamalara bir örnek de, din ve ahlak bahsinde yer alan ifadelerde yapılan değişiklikler olabilir. Eserde din ve ahlak bir

⁸⁹⁸ *TÇDK*, 3, 1928, s. 40.

⁸⁹⁹ *TÇDK*, 3, 1930, s. 36.

⁹⁰⁰ Bkz. *TÇDK*, 3, s. 58-59; *TÇDK*, 4, s. 4,6.

pınardan fışkıran ve bir araya toplanan temiz bir suya benzetilmektedir. Osmanlıca baskıda bu ifadelerin devamında “Dinimizin bu pak ve berrak suyu gani gani içerek nefsimizi fenalıklardan temizleyebilir, hayatın refah ve saadet yollarını bulabiliriz.”⁹⁰¹ cümleleri yer almaktadır. Latince baskıda bu ifadeleri anlaşılır kılmak adına bir açıklamaya başvurularak bu içerik “İnsan bu temiz sudan içmekle yani içini, dışını güzel ahlâk ile temizlemekle sıhhatını, haysiyet ve saadetini uzun müddet muhafaza eder.” şeklinde yenilenmiştir. Bu örnekte de görüleceği üzere Latince baskıda metin içeriği, sade ve anlaşılır açıklamalar yoluyla çocuğun seviyesine daha uygun hale getirilmek istenmiştir. Bu bağlamda Osmanlıca baskıya göre Latince baskıda hedef kitlenin daha iyi gözetildiği ve eskiye oranla pedagojik açıdan bir ilerleme kaydedildiği anlaşılmaktadır. Esere eklenen bu sade ve anlaşılır açıklamalar ile aynı zamanda dinin sadeliği tezi de başka bir biçimde vurgulanmıştır.

Dil, insanların yalnızca birbiriyle iletişim kurmasını sağlayan bir araç değildir. Aynı zamanda bireyin dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimidir. Bu yönüyle her dil, onu kullanan bireye önceden biçimlendirilmiş bir düşünme formu sunar. Dolayısıyla dilde yapılan değişiklikler bireyin zihin dünyasındaki düşüncelerinde de zamanla bir değişimi beraberinde getirmektedir.

Harflerde ve dilde yapılan reformlar, yapıldıkları dönemde yararlı sonuçları dile getirilerek savunulmuştur. Nitekim alfabede yapılan değişim, Türk diline uygunluğu ve bu alfabe ile okuma yazmanın daha kolay olduğu gerekçesi ile savunulmuştur. Aynı zamanda yapılan devrimlerde, elit-avam dili arasındaki farkın kalkacağı ve böylece toplumun ve idarenin daha demokratik hale getirileceği sebep gösterilmiştir. Günümüzden geriye bakıldığında bu hedeflerde nihayete erişildiğini görmekteyiz. Fakat yapılan devrimlerin sonuçları bu hedeflerle sınırlı kalmamıştır. Dildeki bu değişim, aynı

⁹⁰¹TÇDK, 4, 1928, s. 22.

zamanda toplumun Osmanlı kimliğinden dolayısıyla geçmişin izlerinden sıyrılmasını ve ulusal ve laik bir karaktere bürünmesini sağlamıştır.⁹⁰²

Cumhuriyet dönemi dil devriminin hedefi sadece alfabenin değiştirilmesi ya da dilin yabancı dillerdeki sözcüklerden arındırılması ve sadeleştirilmesi olmamış, buradaki asıl hedef bir zihniyet değişiminin gerçekleştirilmesi olmuştur. Nitekim dil, bireyin hayat anlayışı ve düşünce biçimi üzerinde büyük bir tesir gücüne sahiptir. Gerçekleştirilen dil devrimi ile aynı zamanda Osmanlı-İslam anlayışını yansıtan kavram ve ifadelerde de kasıtlı bir değişime gidilmiştir. Örneğin Sadoğlu'nun belirttiği üzere, Atatürk'e göre "kaza- kader" ile "talih-şans" kelimeleri arasında yalnızca etimolojik bir fark söz konusu değildir. Aynı zamanda bu kelimeler arasında büyük bir mana farkı bulunmaktadır. Nitekim oluşturulmak istenen yeni dünya görüşüne göre, dünyada insanın bireysel iradesini aşan, önceden belirlenmiş ve değişme imkânı bulunmayan durumlar yoktur. Bilakis kişinin yaşadığı durumlar iradesini ve karşısına çıkan imkanları nasıl kullandığı ile ilgilidir. Dolayısıyla "kaza ve kader" ifadeleri, zihniyeti de yeniden inşa edilen bir millet için tasarlanan hayat anlayışına uzak olması gereken kavramlardan sayılmaktadır.⁹⁰³

İncelen eserde Osmanlıca baskıda olduğu gibi Latince baskıda da Müslümanlık ve İslam dini övülmekte, kişinin Müslüman olduğu ile iftihar etmesi istenmektedir. Nitekim Latince baskıdaki "Ben bir Türküm, çok şükür Müslümanım. Türklük ululuktur. Müslümanlık doğruluktur."⁹⁰⁴ , ya da "Şüphesiz kalplerimize ümit ve cesaret veren, kederli zamanlarımızda bizi teselli eden bize iyilik ve doğruluk yollarını gösteren dinimizi severiz, Müslüman bulunmakla iftihar ederiz."⁹⁰⁵ ifadeleri bu duruma örnektir. Bununla beraber Latince ve Osmanlıca baskılar karşılaştırıldığında; Osmanlıca baskıdan

⁹⁰² Aytürk, 2006, s. 94.

⁹⁰³ Sadoğlu, 2002, s. 180-181

⁹⁰⁴ TÇDK, 4, 1930, s. 3

⁹⁰⁵ TÇDK, 4, 1930, s. 4.

Latince baskıya geçişte dilin, İslam dinini benimsetme hedefinden kısmi şekilde de olsa uzaklaştığı ve daha betimsel bir hal aldığı tespit edilmiştir.

Latince baskıda her ne kadar İslam dininin sade, kolay ve büyük bir din olduğu fazlaca yerde vurgulanmış olsa da Osmanlıca baskıda bulunan “İslam Şeriatı” başlığı altındaki şu cümleler de başlık altındaki tüm metinle beraber Latince baskıdan çıkarılmıştır; “...İslam dininin kıyamete kadar payidâr kalacağına, İslamın bir gün umumi bir din olacağına, bütün dünyanın nihayet islamiyeti kabul edeceğine hiç şüphe yoktur.”, “Şeriatımızın sahibi olan resulullahın gittiği yolda gidilerek (muhammedilik) mezhebinden başka bir mezheb tanılmaması İslamiyetin muhafaza-i uluvviyeti, Müslümanların terakki ve saadeti için en son bir çaredir.”⁹⁰⁶ Bu örneklerle benzer şekilde İslam dinine dair nitelendirmeler yapılırken Osmanlıca baskıdaki “...medeniyetin faziletlerini bütün cihana neşr eyleyen”⁹⁰⁷ ifadesine de Latince baskıda yer verilmemiştir. Bu örneklerle bakıldığında Latince baskıda İslam dininin doğru, kişiyi ahlaklı kılan ve mensubu olunmakla iftihar edilecek bir din olmasının yanında bir gün tüm dünyada benimseneceği fikrinden vazgeçildiği görülmektedir. Ayrıca Latince baskıda “şeriat” ifadesinin kullanımından imtina edildiği de dikkat çekmektedir. Nitekim Cumhuriyetin erken döneminde “şeriat” söylemiyle daha yeni doğmuş Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı çıkan ve ciddi bir etkiye sahip olan Şeyh Said İsyanı ve etkilerinin bu kelimenin kullanılmasından imtina edilmesine bir sebep olarak sayılabileceği düşünülmektedir.⁹⁰⁸

Eserin Latince baskısında Osmanlıca baskıda olduğu gibi Türklük ve Müslümanlık kimliği yan yana kullanılmış ve “Sen küçük bir Türk çocuğusun fakat Müslümansın”⁹⁰⁹ gibi ifadelerle öğrenciye de bu kimlik tanıtılmak istenmiştir. Eserde Türklerin İslam’a

⁹⁰⁶ *TÇDK*, 5, 1928, s. 38.

⁹⁰⁷ *TÇDK*, 4, 1928, s. 45; *TÇDK*, 4, 1930, s. 95.

⁹⁰⁸ Nihat Onur Baysal, “Şeyh Said İsyanının Nedenleri Gelişim Süreci Sonuçlarına Dair Değerlendirme”, *GAB Akademi*, C. 2, S. 3, 2022, s. 29.

⁹⁰⁹ *TÇDK*, 3, 1930, s. 21.

katkı ve hizmetlerinden fazlaca bahsedilmiş ve Türklerin İslam dini ve Müslümanlar arasındaki yeri fazlaca vurgulanmıştır. Fakat Türklük ve Müslümanlık bahsi anlatılırken Osmanlıca baskıda Latince'den çıkarılan “Türkler İslam dinini kabul etmekle yükselmişler, medenileşmişler, fakat İslam olduktan sonra, İslam dinini âla eylemişlerdir.”⁹¹⁰ ifadesi de yer almaktadır. Bu ifadelerin Latince baskıdan çıkarılmasının bir sebebinin, Cumhuriyet seçkinlerinin İslamiyet’i Türk kimliğinin altında bir kimlik olarak kabul etmeleri olduğu düşünülmektedir. Nitekim yönetici kadro, Müslüman kimliğinin Türk kimliğinden ön plana çıkarılmasına olumlu bakmamıştır.⁹¹¹ Atatürk’ün bu konuya dair “Türkler, İslam dinini benimsemeden önce de büyük bir ulus idi...” sözü de bu bakışı destekler niteliktedir.⁹¹²

İslam dini Cumhuriyetin ilan edilmesi ve din alanında yapılan reformlar sonucu kamusal alanın dışına itilmesine rağmen, toplumun birleştirici bir unsuru olarak kabul görmeye devam etmiştir. Nitekim Müslümanlık kimliği bu yönüyle aslında Türklük kimliği için bir koruyucu olma niteliği taşımaktadır. İslam’ın toplumun birliğini sağlama konusundaki etkisinin idrakinde olan yönetici kadro, dini bu fonksiyonuyla dışlamamakla beraber; aynı zamanda laikleşme ve batılılaşma yolunda yapılan devrimlere de engel olmaması için siyasi etkilerini de kontrol altında tutmaya çalışmıştır.⁹¹³ Bu nedenle Latince baskıda Türklük ve Müslümanlık kimliği bahsinde daha çok Türklerin İslam’a katkıları zikredilirken bu konuda milli bir tavır sergilenmiş, İslam’ın Türkler’in medeniyetine ve yükselişine katkısına dair ibareye yer verilmemiştir.

Eserin Osmanlıca baskısında İslam dini için “Din İslamların en büyük kuvvetidir”⁹¹⁴ ifadesi yer alırken Latince’de ise “...din insanlar için büyük bir

⁹¹⁰ *TÇDK*, 5, 1928, s. 41.

⁹¹¹ Uyanık, Kara, 2016, s. 45.

⁹¹² Sarpkaya, 2002, s. 5.

⁹¹³ Çalışkan, 2014, s. 92.

⁹¹⁴ *TÇDK*, 3, 1928, s. 20.

kuvvettir.”⁹¹⁵ ifadesi yer almaktadır. Burada da İslam özelinde söylenen bir cümlenin genel bir ifadeye çevrildiği görülmektedir. Bu dönemde, aynı zamanda Müslüman kimliği taşıyan Türklerin en büyük gücü, mensubu oldukları dinden değil, mensubu oldukları milliyetten aldığı düşüncesinin hâkim olabileceğinden böyle bir ifade değişimine gidildiği düşünülmektedir. Bunun yanında Osmanlıca baskıda geçen “Kur’an-ı Kerim bütün kitapların en değerlisidir” ifadesi, Latince “Kurani kerim bütün din kitaplarının en değerlisidir” şeklinde yer almıştır. ⁹¹⁶ Burada da önceki örneğin aksine “tüm kitaplar” genelinde kullanılan bir ifade “din kitapları” çerçevesiyle sınırlandırılmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kullanılan müfredat programlarında İslam dışındaki diğer dinlerin öğretimine yer verilmemesine karşı⁹¹⁷, din ve vicdan özgürlüğü konusu ciddi şekilde vurgulanmaktadır. Nitekim 1926 Programı’nda herkesin kendi dininden ve işinden mesul olduğu, kimsenin dinine ve itikadına karışmamak gerektiği belirtilmektedir.⁹¹⁸ Eserin Latince baskısında da İslamiyet dışındaki diğer dinler ve bu dinlerin mensuplarına bir zarar vermedikleri takdirde iyi davranılması gerektiği⁹¹⁹, Müslümanların asırlarca başka dinden insanların yaşadıkları beldelere hakim oldukları ve orada Müslüman - gayrimüslim farkı gözetmeden bir yönetim sürdürüp diğer dinlere fazlaca müsamahakar davrandıkları belirtilmiştir.⁹²⁰ Buna karşılık Osmanlıca baskıdaki “İslam Medeniyeti” başlığı altındaki şu ifadeler Latince baskıdan çıkarılmıştır: “...İslam dinini Avrupanın göbeğine kadar götürerek İslam idare ve medeniyetinin kudreti ve kuvvetini milyonlarca Hıristiyan halka tekrar gösterdiler. Ğarb akvamı yani Avrupalılar ancak şark ile ihtilat ettikten sonra temeddün etmeğe başladılar; çünkü Avrupalılar

⁹¹⁵TÇDK, 3, 1930, s. 21.

⁹¹⁶TÇDK, 3, 1928, s. 27; TÇDK, 3, 1930, s. 27.

⁹¹⁷ Tuğrul Yürük, “Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer Açısından Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programları”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, Özel Sayı:1, s. 305-320.

⁹¹⁸ Alp, 2020, s. 421.

⁹¹⁹TÇDK, 4, 1930, s. 22.

⁹²⁰TÇDK, 4, 1930, s. 13.

İslamlardan çok şey öğrendiler, ilim ve marifet hususunda pek çok istifade ettiler. Ve İslamlardan aldıklarını memleketlerinde tatbik ve tevsî' ederek ileri gittiler.”⁹²¹ Latince'den çıkarılan bu ve benzeri ifadelerle bakıldığında⁹²², Avrupa'ya medeniyeti Müslümanların getirdiği fikrinin ders kitaplarında yer almasının, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu dönemdeki batılılaşma ve medenileşme yolculuğunda bir sakınca teşkil edebileceği sebebiyle bu ve benzeri cümlelerin metinden çıkarıldığı düşünülmektedir.

Osmanlıca baskıdan Latince baskıya geçişte dikkat çeken ve önemli hususlardan bir diğeri ise Peygamberimiz (s.a.v) ve İslam dinindeki diğer önemli şahsiyetler için kullanılan ifadelerdeki değişimdir. Örneğin; Osmanlıca baskıda Peygamberimiz için kullanılan “Fahr-i alem efendimiz” ifadesi yerine Latince baskıda “peygamberimiz⁹²³”; Osmanlıca'da “Hazreti Rasul-u Ekrem Efendimiz Hazretleri” ifadesi yerine Latince'de “Peygamberimiz”⁹²⁴ ya da Osmanlıca baskıda “Hazreti Muhammed Efendimiz” yerine Latince baskıda “Hz. Muhammet” ifadesi kullanılmıştır.⁹²⁵ Bunun dışında İslam'daki dört halife de Osmanlıca baskıda isimlerinin yanında sıfatlarıyla yer alırken, Latince baskıda yalnızca isimleri ile zikredilmişlerdir.⁹²⁶

Osmanlıca ve Latince baskı arasında yapılan karşılaştırmalar sonucu elde edilen bu verilere bakıldığında, Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre nisbeten İslam dinine daha mesafeli bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Nitekim bu durum dine dair söylemlerdeki değişimde görüldüğü gibi; dindeki önemli şahsiyetler, vakitler ve mekânlar için kullanılan ifadelerde de kendini göstermektedir. Bunun sebebi, dönemde dini aidiyeti en derin şekilde hisseden dindar bir toplum yerine, milli kimliğini benimsemiş ve dinsel

⁹²¹ *TÇDK*, 5, 1928, s. 72.

⁹²² Benzer ifadeler için bkz. *TÇDK*, 5, 1928, s. 71-72.

⁹²³ *TÇDK*, 5, 1928, s. 61; *TÇDK*, 5, 1929, s. 80.

⁹²⁴ *TÇDK*, 3, 1928, s. 43; *TÇDK*, 3, 1930, s. 39.

⁹²⁵ *TÇDK*, 3, 1928, s. 41; *TÇDK*, 3, 1930, s. 37.

⁹²⁶ *TÇDK*, 3, 1928, s. 30; *TÇDK*, 3, 1930 s. 29-30.

aidiyeti ikinci planda gören bir vatandaşlar topluluğu inşa etme hedefinin ağır basmasıdır.⁹²⁷ Nitekim bu dönemde din ve devlet ilişkileri yeniden düzenlenmiş, dinin siyasal ve sosyal hayattaki konumunda değişikliğe gidilmiştir. Amaç kozmopolit bir toplumdan modern bir ulus devlet inşa etmek olmuştur. Bu nedenle dönemde yapılan devrimlerle dinin varlığı korunmuş fakat hareket alanı kısıtlanmıştır. Dolayısıyla eserde çocuğun İslam'ı ve İslam'ın değerlerini benimseyerek onları tazim içeren ifadelerle anması ve dini aidiyet hislerinin kuvvetlendirilmesi zamanla kıymeti daha da azalan bir mesele haline gelmiştir.

2. Yetişkinlere Yönelik Bir Anlatımdan Çocuğun Seviyesine Daha Uygun Bir Anlatıma

Tezin araştırma konusu olan eserin Osmanlıca ve Latince baskıları karşılaştırıldığında kullanılan dilin yanında, içerik açısından da bir değişime tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde öğretim birliğinin sağlanması ile yeni eğitim sistemi ve anlayışının esasları da belirlenmiştir. Yeni anlayışa uygun programların ve ders kitaplarının hazırlanması işi ise, öncesinde yeterli hazırlığın yapılamaması nedeniyle vakit almıştır. Bu nedenle yenileri hazırlanana kadar daha öncesinde kullanılan ders müfredatları ve ders kitapları incelenmiştir. Bu kitapların içeriğinde bulunan ve maziye dair öğretileri yansıtan bölümler çıkarılmış; bunun yerine kitaplar, yeni anlayışa uygun başlık ve metinler eklenerek yeniden düzenlenmiştir. Harf Devrimi ile devletin resmi kurumu olan okullarda okutulan ders kitapları da Osmanlıca'dan Türkçe'ye Latinize edilmiş ve bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

⁹²⁷ Üstel, 2009, s. 156-157.

Eser, Osmanlıca harflerden Türkçe'ye Latinize edilirken; Osmanlıca baskıda bulunan bazı metin ve ibarelerin Latince baskıya aktarılmadığı, bunun yanında Latince baskıya da Osmanlıca baskıda bulunmayan bazı eklemelerin yapıldığı görülmüştür. Aynı zamanda Osmanlıca baskıda bir başlık altında tam ve müstakil şekilde işlenen kimi konuların, Latince baskıda farklı başlıklar altında, diğer konular ile birleştirilerek ve dağınık şekilde işlendiği tespit edilmiştir.

Türk Çocuğunun Din Kitabı adlı kitap serisi, ilkokul 3., 4. ve 5.sınıf öğrencilerinin din derslerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Kitabın farklı harflerle basılmış her iki baskısında da hitap ettiği çocukların gelişim düzeyine uygun olmayan içerikler tespit edilmiştir. Fakat bunun yanında, Osmanlıca baskıdaki çocukların seviyesine uygun olmayan içeriğin bir kısmının Latince baskıya değiştirilerek aktarıldığı ya da ilgili içeriğin tamamen çıkarıldığı görülmüştür. Bu anlamda her ne kadar Latince baskıda da çocuk seviyesine uygun olmayan içeriğe rastlanmış olsa da Latince baskıda Osmanlıca olana kıyasla “çocuğa görelilik” ilkesine daha uygun şekilde davranıldığı anlaşılmaktadır.

Eser, ilkokul seviyesinde bir kitleye okutulacağı dikkate alınarak, Osmanlıca'dan Latinize edilirken bu gelişim seviyesindeki çocuklar için fazla soyut, anlaşılmaz ve korkutucu ifadelerden mümkün olduğunca arındırılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Osmanlıca baskıda derse başlamadan besmele öncesinde istiaze okunması önerilmiş ve istiazenin anlamı “Ya rabbi! insanlara fenalık eden malum şeytanın şerrinden sana sığındım” şeklinde verilmiştir. Bu kelamın faydası hakkında “Bu mübarek kelamı okuyan kimseye şeytan hiçbir zarar veremez, ona fenalık yapamaz.”⁹²⁸ ifadesine yer verilmiştir. Bu içeriğe bakıldığında şeytan adında bir varlığın mevcudiyeti, onun insanlara zarar verebilme tehlikesi gibi manaların bu yaş seviyesi çocuklar için uygun olmadığı ve bu bilgilerin doğrudan çocukların tahayyülüne bırakıldığında oldukça tehlikeli ve yanlış

⁹²⁸TÇDK, 3, 1928, s. 35.

sonuçlara yol açabileceği düşünülmektedir. Nitekim Latince baskıda istiaze kısmı belirtilmemiş, yalnızca besmele konusuna değinilmiştir.⁹²⁹

Eserde ölümden sonraki hayat olan ahiret hayatı genel itibariyle dünya hayatı ile zikredilmiş ve çocuğa daima iki hayat için de çalışması öğütlenmiştir. Ölüm konusuna dair Latince baskıda da çocukların gelişimine uygun olmayan ifadeler rastlansa da Osmanlıca baskıdaki “Mezarlık” adlı başlığın Latince baskıdan çıkarıldığı görülmüştür. Bu başlık içeriğindeki kabir ziyaretinin nasıl yapılacağı ya da ölülerin ruhlarına arkalarından Fatiha okunmasının gerekliliğine dair ifadelerin “çocuğa görelik” ilkesine aykırı bulunarak çıkarıldığı düşünülmektedir.⁹³⁰

Latince baskıdan çıkarılan içeriğin bir kısmının da çocuğun seviyesine uygun olmayacak şekilde temsili anlatımlar içeren soyut ve betimsel cümleler olduğu görülmektedir. Örneğin Osmanlıca baskıda İslam dinini niteleyen şu ifadeler Latince baskıda yer verilmemektedir: “...İslam dini feyizdar bir topraktan fışkıran nebat gibidir. Daima büyür, daima yapraklanır, çiçekleri bütün ruhları okşar. İslam dini yalçın kayalar arasından akan berrak suya benzer. Suzukluktan kuruyan ağızlara taze bir hayat bahş eyler ve insanları daha saf ve pak olan menbağına doğru çeker...”⁹³¹ Yine bu duruma benzer şekilde Osmanlıca baskıda bulunan Peygamber Efendimizin peygamber olması ile “kalplere nur vermesi” ya da “Hâlık ile kul arasına giren perdeleri bitirmesi” gibi ifadeler de Latince baskıda kendisine yer bulamamıştır.⁹³² Ayrıca Peygamberimizin Hz. Aliye yönelik söylediği ve içerisinde “...İzdirablı zamanımda arkadaşımı sorarsan zikir ve tefekkürdür. Doğruluğunu bir hazine gibi telakki ederim. Silahımı ilim ve marifette

⁹²⁹TÇDK, 3, 1930, s. 33.

⁹³⁰Başlık ve metnin tamamı için bkz. TÇDK, 3, 1928, s. 44-45.

⁹³¹TÇDK, 4, 1928, s. 5. Bu ifadelerin öncesinde İslam dini hakkında şu temsili anlatıma da yer verilmektedir; “...Dinlerin en sonu olan İslam dini sadelik ve tabilik içinde büyüklük gösteren insanlara hakikat ve adaleti neşr eden parlak bir meşaledir. Öyle bir meşale ki kararan kalpleri aydınlatır, ümitsiz gönülleri sevindirir, yolunu şaşırılmışlara hidayet eder, mütereddid fikirlere, kararsız insanlara Allah’ın kudretini bildirir.”

⁹³²TÇDK, 4, 1928, s. 17-18.

buldum. Sabr bir perdedir ki beni örter, ızdırablarımı saklar...” ifadelerini içeren sözleri de Latince baskıdan çıkarılmıştır.⁹³³ Peygamberimizin bahis konusu olduğu bu içeriklerin yanısıra, Kur’an-ı Kerim ile alakalı bir şiirden de yine çocuk için uygun olmadığına kanaat getirilen bir kısmı Latince baskıya aktarılmamıştır.⁹³⁴

Osmanlıca baskıdaki dört halife dönemine dair içeriğin ayrıntıları da Latince baskıdan çıkarılmıştır. Nitekim döneme dair genel bilgilerin verildiği Latince baskının aksine, Osmanlıca baskıda bu dönemlerde yaşanan karışıklık ve fitnelere, akıtılan kanlara ve halifelere yapılan suikastlere de yer verilmiştir.⁹³⁵

Latince baskıda yer verilmeyen bu içeriklere genel itibarıyla bakıldığında; bu durumun, bundan öncesinde yaş grupları her ne olursa olsun ayırt edilmeksizin her seviyeden insana yetişkin seviyesine uygun bir din eğitimi verme alışkanlığından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Osmanlıca baskıdaki Peygamberimiz için söylenen “çok gülmez, çok yemezdi”⁹³⁶ ifadesi yetişkin dünyasında anlam bulan bir ifade sayılmaktadır. Bu konuda Türkiye’de “çocukluğun tarihi” konusuna daha yakından bakılırsa; Cumhuriyet Dönemi ile çocuğun bir yetişkin olmadığının kabul edildiği görülmektedir. Zira çocuk, “küçülmüş bir adam” değildir. Çocuk geçmiş dönemlerde olan anlayışın aksine, kendine özel nitelikleri ve yetenekleri olan, kendine has toplumsal bir

⁹³³ Sözlerin tamamını içeren paragraf şöyledir; “Başlıca malımı öğrenmek istersen marifettir. Dinimin esası ise akıldır. Döğşümde şefkat var. Sevdığıme karşı büyük iştıyak hissederim. ızdırablı zamanımda arkadaşımı sorarsan zıkr ve tefekkürdür. Doğruluğunu bir hazine gibi telakki ederim. Silahımı ilim ve marifette buldum. Sabr bir perdedir ki beni örter, ızdırablarımı saklar. Kendi kendime bir şey yapamamakdaki aczimi mucib-i fahr bulurum. Cenabı hakka inkiyad ve taat en birinci işimdir. Nefsimle mücadele ahlak ve temeyyülâtımın esasıdır. Cenabı hakka tazim ve ibadetle, anı daima zıkr ve tefekkür ile kalbim müteselli olur. ıztırabatım bütün insanlar içindir. Şevk ve iştıyakım Cenabı Rab İzzet hazretlerine münhasırdır...”*TÇDK*, 4, 1928, s. 7.

⁹³⁴ Şiirden çıkarılan bölüm şöyledir;

“Ey kardaşlar şu küçücük armağanım anmayın;

Bir goncadır Muhammedin gül bağından derildi.

Sakın, bunu yapma çiçek demetine kanmayın;

Bu şey size özünüzü açmak için verildi” *TÇDK*, 3, 1928, s. 29.

⁹³⁵*TÇDK*, 5, 1929, s. 64-70.

⁹³⁶*TÇDK*, 4, 1928, s. 7.

gruptur. Çocuğun yetişkin olmadığının ve dolayısıyla yetişkinliğin özelliklerini taşımadığının kabulü bu dönem için büyük bir önem arz etmektedir. Nitekim bu anlayışın kabulü, beraberinde çocuğa ve çocuk eğitimine yaklaşımda bir değişim meydana getirecek ve nihayetinde çocuk da kendine özgü şekilde terbiyenin öznesi olacaktır. Bu durumun eğitimciler ve eğitimden sorumlu olan kimseler nezdinde hakkıyla anlaşılması çocuk eğitiminde başarıyı da beraberinde getirecektir.⁹³⁷

İncelediğimiz eserin Osmanlıca baskısındaki çocuğa uygun olmayan içeriklerin eserin Latince'sinde yer almaması; dönemin eğitim anlayışıyla ilgili olarak; çocuğun da kendine has bir doğası ve gelişim seviyesi olduğunun kabul edildiğini ve buna uygun bir içerik sunma hedefini göstermektedir. Bunun yanında Latince baskıda hala çocuğun seviyesine uygun olmayan içeriklerin bulunması ise bu hedefte henüz nihayete erilemediğinin göstergesidir. Fakat bu durum, ilgili dönem için oldukça normal görülebilecek bir durumdur. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsayan bu dönem, birçok değişim için başlangıç sayılabilecek bir geçiş dönemi olarak görülmektedir.

Eserin Osmanlıca ve Latince baskıları arasında çocuğa uygunluğu açısından biçimsel anlamda da farklılıklar tespit edilmiştir. Bilhassa ders kitaplarında kullanılan yazı tipi ve boyutunda Latince baskıya geçişle beraber farklılık gözlenmiştir. Nitekim eserin Osmanlıca baskısı Arapça harflerle basılmış olmasının yanında; bilhassa Osmanlıca 4. Sınıf kitabı, ilkokul seviyesi için oldukça küçük bir yazı puntosu kullanılarak ve sıkışık şekilde basılmıştır. Latince baskıda ise yine 4. Sınıf kitabında bir sıkışıklık gözlense de daha büyük bir yazı puntosuna geçiş yapılmıştır. Bu yönüyle Latince baskıda “çocuğa görelilik” ilkesine daha uygun davranıldığı görülmektedir. Bunun yanında her iki baskıda da verilen sualler, hülasa, kıraat metni ya da okunması isteğe

⁹³⁷ Sevcan Başboğa, *Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Bedeni Ahlaki ve Terbiyevi Özellikleriyle İnşa Edilen Çocuk*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 189-190.

bırakılmış olan metinlerde yazı boyutunun küçüldüğüne rastlanmıştır. Eserin Latince baskısında Osmanlıca baskıya göre daha fazla anlatım bozukluğu ve yazım hatasıyla karşılaşmıştır. Bu durum, Latin harflerine geçiş sürecinde bu kitapların oldukça erken bir döneme denk gelmesi ile açıklanabilmektedir.

3. Ahlak Esaslı Bir Din Anlatımına

Osmanlı Dönemi; genel itibariyle yönetim, ideoloji, ahlak gibi pek çok alanda dinin egemen olduğu bir dönem olmuştur. Nitekim bu dönemde devlet; yönetim şekli olarak saltanat ve hilafetin benimsendiği, şeriatın anayasa olarak kabul gördüğü, din kardeşliği üzerine kurulu ve gelenekçi bir toplumdan oluşmaktadır. Tüm bu çerçevenin içerisinde ahlak da dine dayanmakta, bu dönemde inanç ve ibadet alanı oldukça önemsenmektedir. Atatürk ve yeni Türk devrimi ile toplumsal yapıda büyük ve köklü bir değişime gidilmiştir. Gerçekleştirilen reformların nihayetinde yeni devlet, yönetim şekli cumhuriyet olan ve modern bir anayasanın yürürlüğe girdiği bir devlet halini almıştır. Yeni toplum ise yeniliğe açık ve çağa ayak uyduracak şekilde imar edilmek istenmiştir. Yeni düzende ahlak anlayışı da bir değişime tabi tutulmuştur. Osmanlı Dönemi'nde esasını dinin teşkil ettiği bir ahlak anlayışı yerine, bu dönemde asrın ve toplumsal hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilen ve evrensel değerleri ihtiva eden bir ahlak anlayışı vücuda gelmiştir. Din bu dönemde mevcudiyetini korumaya devam etmiş fakat yönetime ve toplumsal hayata etkisi kısıtlanmıştır. Bu doğrultuda din artık vicdani bir mesele olarak görülmüştür.⁹³⁸

⁹³⁸ Sarpkaya, 2002, s. 4.

Cumhuriyet Dönemi'nde, yapılan devrimlerin toplum tarafından benimsenmesi ve yeni rejimin kabulü için eğitime işlevsel açıdan yaklaşılmıştır. Din de bu dönemde toplumun birlik ve düzenini sağlamak için önemli bir araç olarak görülmüştür. Bu doğrultuda dönemde dinin ilahi boyutundan çok ahlaki boyutu öne çıkarılmıştır. Bu yönüyle dönemde, nizamı sağlamak hususunda kurallar ihtiva eden “ahlaki bir din” anlayışı ortaya çıkmıştır.⁹³⁹

Tezin konusu olan eserde ahlak konularına büyük bir yer ayrılmış ve bu konuya dair hususlar ayrıntılarıyla ve defalarca tekrar edilerek işlenmiştir. Eserin Osmanlıca ve Latince baskılarına birlikte bakıldığında; Osmanlıca baskıda ibadet bahislerinden sonra ahlak konularının işlendiği, Latince baskıda ise önce ahlak konularının işlendiği ve sonrasında ibadetle ilgili bahislere geçildiği görülmüştür. Konular arasındaki bu sıralama farkının, dönemde ahlaka verilen önemin eskiye nazaran daha da artmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

Baskılar arasında dikkat çeken farklardan bir diğeri, Latince baskıya Osmanlıca baskıdakilere ilaveten geniş bir siyer bilgisinin eklenmesidir. Osmanlıca baskı 3. Sınıf kitabında “Bir Çocuğun Duası” başlığından sonra “Bazı Kuran Sureleri” başlığına geçilirken Latince baskıda bu iki başlık arasına “Hz. Muhammedin Peygamberliği”, “İslam Dininin Düşmanları”, “Hicret”, “Peygamber Medinede”, “Din Muharebeleri”, “Mekkenin Fethi”, “Peygamberimizin Ahlakı”, “Haccı Veda”, “Peygamberimizin Vefatı”, “Dinimizin Büyüklüğü” başlıklarının eklendiği görülmüştür. Siyere dair verilen bu metinlerde genel itibarıyla Peygamberimizin ahlakına vurgu yapılmış, bilhassa “Peygamber Medine’de” başlığı içeriğinde Peygamberimizin ahlak temalı uzun bir vaazına yer verilmiştir.⁹⁴⁰ Ayrıca konuyla doğrudan ilişkili olarak “Peygamberimizin

⁹³⁹ Oya Güler, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Felsefesi*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020, s. 137-138; Sarpkaya, a.g.m., s. 3-4.

⁹⁴⁰ *TÇDK*, 3, 1930, s. 45-57.

Ahlakı” adında müstakil bir başlık da açılmış, bu başlıkta maddeler halinde Peygamberimizin ahlakı anlatılmıştır.⁹⁴¹ Savaşlarla alakalı başlıklarda ise sabır, tahammül, esirlere iyi davranma gibi davranışlar vurgulanmış ve övülmüştür. Ayrıca Latince baskıya “Peygamberin ahlâkı” isminde bir kıraat metnine de yer verilmiştir.⁹⁴² Peygamberimiz, hayatın her alanında olduğu gibi ahlakıyla da Müslümanlar için en iyi ve en büyük örnektir. Bu dönemde din, daha çok ahlaki yönü ile ön plana çıkarıldığından, bu konuda Peygamberimizin örnekliği büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle Latince baskıda bilhassa Peygamberimizin bir Müslümana örnek teşkil edecek hayatı ve ahlakına dair içeriğe muhatap kitleyi ikna etmek için daha fazla yer verildiği düşünülmektedir.

Osmanlıca baskıdan farklı olarak Latince baskıya eklenen “Dinimizin Büyüklüğü” başlığında, dinin temelinin ahlak olduğu vurgulanmaktadır. İslam dininin sadeliği, Müslümanın ahlaklı bir kimse olması gerektiği her iki baskıda da sık sık dile getirilmiş olsa da Latince baskıda bu başlık ile konuya tekrar yer verilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca içeriğinde daha çok ahlaki kaidelere yer verilen metin için “Dinimizin büyüklüğü” isimli başlığın kullanılması, dinin büyüklüğünü güzel ahlaktan aldığı fikrini uyandırmaktadır.⁹⁴³

Başlıklar ve içerikleri konusunda dikkat çeken bir diğer husus ise 4. Sınıf kitabı Osmanlıca baskıda “Hayırlı İnsan Olmak”, Latince baskıda ise “Dinde Hayırhahlık” adıyla geçen başlık içerikleri arasındaki farklardır. Nitekim Osmanlıca baskıdaki metin içeriğinde devlete ve emirlerine itaat, düzene uyum gibi konulara yer verilirken; Latince baskıdaki içerikte tamamen Müslüman bir Türk’ün nasıl bir ahlaka sahip olması gerektiği anlatılmaktadır. Bu anlamda Osmanlıca baskıda hayırlı insan olma meselesi daha çok devlet- vatandaş ilişkileri açısından ele alınmış, düzene itaat ve uyum hayırlı insan olmanın koşulu olarak sunulmuştur. Latince baskıda ise bu konuya daha geniş bir

⁹⁴¹TÇDK, 3, 1930, s. 52-53.

⁹⁴²TÇDK, 4, 1930, s. 28-30.

⁹⁴³TÇDK, 3, 1930, s. 58-59.

perspektif ile yaklaşmış, herkese karşı iyi davranışlar sergilemek ve insani ilişkilerini iyi tutmak hayırlı insan olmanın gereği olarak sunulmuştur. Buradan yola çıkılarak, Latince baskıda döneme daha uygun şekilde evrensel bir ahlak anlayışının benimsendiği görülmektedir.

Eserin her iki baskısında da “ahlakın emrettiğini din de emreder” önermesi benimsenmiş ve din yerine ahlak temelli bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu konu Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre daha ayrıntılı şekilde işlenmiştir. Latince baskıda ahlakın emrettiği vazifeler olarak; istikamet, izzeti nefis, tevazu, kibir ve gurur, haya, yalancılık, sui zan, tecessüs kavramları ayrı ayrı ve uzunca açıklanmış, hadislerle desteklenmiştir.⁹⁴⁴ Burada dikkat çeken husus, Latince baskıda Osmanlıca içerikten farklı olarak ahlakî olanın övülmesi yanında, ahlakî kavramlara da yer verilmesidir. Bu yönüyle bakıldığında, Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre daha sistemli, bütüncül ve kavram öğretimini de içeren bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir.

Latince baskıda Osmanlıca baskı ile aynı isimleri taşıyan bazı başlıklara dair içeriklerin genişletildiğine de rastlanmaktadır. Örneğin; “Müslümanlık Hüsnü Muaşeret Demektir” başlığı Latince baskıda daha geniş şekilde yer almış, bu başlık altında ayrıca hangi davranışların insanları birbirine yakınlaştırdığı hangilerinin uzaklaştırdığı ayrıntılarıyla anlatılmıştır.⁹⁴⁵ “Hayvanlara karşı şefkat” konusu da Latince baskıda kendisine Osmanlıca baskıya göre daha geniş şekilde yer bulmuştur.⁹⁴⁶

Latince baskıda “İslam, San’at ve Ticaret” başlığı altına Osmanlıca baskıdan farklı olarak “Peygamberimizin gençliği ve ticarete sülûkü” isimli bir kıraat metni eklenmiştir.⁹⁴⁷ Bu metinde Peygamberimizin maişetini kazanmak istemesi, bunun için

⁹⁴⁴TÇDK, 4, 1930, s. 23-27.

⁹⁴⁵TÇDK, 4, 1928, 37; TÇDK, 4, 1930, s. 76-80.

⁹⁴⁶TÇDK, 4, 1928, s. 26; TÇDK, 4, 1930, s. 42.

⁹⁴⁷TÇDK, 4, 1930, s. 70-75.

çabalaması, amcasıyla seyahat etmesi, zengin bir hanımla evlenmesi ve onun işlerini yürütmesi konularına değinilmiştir. İşindeki güvenilirliği ve çalışkanlığı ile ilgili örnek kıssalar anlatılmıştır. Metnin sonunda ise şu cümlelere yer verilmiştir: “İşte ticaret işlerinde, muamelesinde doğru olan, sözünde duran bir insan herkesin emniyetini, itimadını kazanır. Sermaye kendiliğinden gelir. Seyahatler yapar, cesur olur, azımlı, ve sebatlı bulunur, işinde para kazanır, sonra iyi bir aile içine girer, mes’ut ve bahtiyar olur. Bu hususta Peygamberimizin gençliği size iyi bir nümune olmalıdır.” Bu ifadelerle bakıldığında ahlaka pragmatik bir açıdan yaklaşıldığı görülmektedir. Ahlaklı olmanın manevi faydalar getirmesinin yansısı, kişiye maddi bir kazanç da sağlayacağı anlatılmıştır. Aynı zamanda akla hitap edildiği görülmektedir. Ahlaki bir konuya bu çerçeveden yaklaşılmasının dönemde etkili olan pragmatik ve pozitivist anlayıştan kaynaklandığı düşünülmektedir.⁹⁴⁸

Latince baskıda olduğu gibi Osmanlıca baskıda da ahlaki konulara büyük yer ayrılmış ve Latince baskı ile hemen hemen aynı içeriklere sahip fakat farklı isimde başlıklara da yer verilmiştir.⁹⁴⁹ Dönemin dini anlayışına göre kişi ancak güzel ahlak sahibi olmakla iyi bir Müslüman olabilmektedir. Dinin en temel amaçlarından biri kişiyi ahlak sahibi kılmaktır ki; esere göre ibadetler bile buna birer vesiledir.⁹⁵⁰ Dolayısıyla güzel ahlak sahibi olmak dinde en önemli hususlardan biri olarak görülmüştür. Nitekim 1926 programında “hayırlı insan olmak”, “çalışmak”, “yardımlaşmak” gibi ahlaki esaslara özellikle değinilmiş ve bu konuda geniş açıklamalara yer verilmiştir.⁹⁵¹ Takip edilen programın içeriği de dikkate alındığında şunları söylemek mümkündür; bu dönemde toplumu oluşturacak ideal bireyler, ahlaklı ve değerlerine bağlı şekilde yetiştirilmek

⁹⁴⁸ Bkz. Vahap Vahapoğlu, Adem Güneş, “1924’ten 1950’ye Din Eğitimi Etkileyen Unsurlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11, S. 60, 2018, s. 1324-1325; Güler, 2020, s. 150-157.

⁹⁴⁹ Osmanlıca baskıdaki “İslam Ahlakı” başlığı buna örnek gösterilebilir. Bkz. *TÇDK*, 4, 1928, s. 22.

⁹⁵⁰ *TÇDK*, 4, 1930, s. 21.

⁹⁵¹ Alp, 2020, s. 420-422.

istenmiş ve bu nedenle bilhassa Latince baskıda ahlaka ayrılan yer daha da genişletilmiştir.

4. Pasif Bir Dindarlıktan Üreten ve Çalışan Bir Müslümana

Eserin genelinde en fazla üzerinde durulan ve ideal Müslüman profilinden beklenen özelliklerden birkaçı aktiflik üretkenlik ve paylaşımcılıktır. Eserin Osmanlıca ve Latince baskıları karşılaştırıldığında, Latince baskıda bu ahlaki değerlere dair içeriğin arttırıldığı tespit edilmiştir. Örneğin; çalışkanlık konusu Latince baskıda daha ayrıntılı şekilde işlenmiş, Osmanlıca baskıdaki içeriğe ek olarak burada Peygamberimizin, Hz. Ebubekir'in ve sonrasındaki çalışkan, zengin ve cömert kimselerin hayatlarından bahsedilmiştir. Helal yoldan kazanılan zenginlik övülmüş ve teşvik edilmiştir. Müslümanın iyi ve refah içinde yaşaması ve sonrasında ise vakıflar dernekler yaptırmak gibi yollarla bu zenginliği cömertlikle paylaşması güzel görülmüştür. Çocuklara da bu konuda uzun öğütler verilmiş, derslerini iyi yapmaları, sebatlı olmaları, sadece kendi kazandıklarına güvenmeleri nasihat edilmiş ve ancak bu şekilde mutlu olacakları söylenmiştir.⁹⁵² Burada dikkat çeken husus Osmanlıca baskıdan farklı olarak, Latince baskıda bir ahlaki ilke olan çalışkanlığın, topluma bakan yönünün de fazlaca vurgulanmasıdır. Zira esas olan sadece bireysel olarak çalışıp kazanmak değil aynı zamanda topluma da katkı sağlamaktır. Bu hususun bu denli önemsenmesinin sebebi ise, dönemde yeni ve ideal bir toplum oluşturma çabasının hâkim olması olarak görülmektedir.

Latince baskıda çalışkanlığın yanında şükretmek meselesinin de ayrıca vurgulandığı görülmektedir. Bu konuda Latince baskıda “Allah’a şükretmenin yolları”

⁹⁵²TÇDK, 4, 1930, s. 47-52.

ismiyle bir başlık yer almaktadır. Bu başlık altında şükreden bir kimse olabilmek için Allah'ın bize verdiği sayısız nimetlerin farkında olarak onun emirlerini yerine getirmek gerektiği, ibadetlerin de buna birer vesile olduğu konusuna değinilmiştir. Aynı zamanda şükretmenin yalnızca dua etmek anlamına gelmediği belirtilmiş, oruç tutmak, namaz kılmak gibi ibadetlerin de şükre bakan yönleri açıklanmıştır. Bu konuda özellikle zekât ve fitre konusu üzerinde durulmuştur. Kişinin akıl ve servet sahibi olup ibadetlerini yerine getirebildiği için de şükretmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda kişinin işinde vazife ahlakına sahip olup her ne işle meşgul oluyorsa o işi en doğru ve iyi şekilde yapması da şükürün bir çeşidi olarak görülmüştür.⁹⁵³ Şükürle alakalı eklenen içeriğin geneline bakıldığında; şükürün yalnızca dil ya da kalp ile Allaha karşı yapılan yapılan bir ibadet olmadığı aynı zamanda Müslümanın işine, ahlakına ve insanlara karşı sorumluluklarına da etki eden bir eylem olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda şükür Allah'a karşı bir minnettarlık olmanın yanında, kişiyi bir eyleme teşvik etmeli ve onu aktif kılmalıdır. Aynı zamanda onu ahlaki açıdan geliştirmeli, onu sorumluluk sahibi iyi bir insan kılmalıdır. Burada da dönemdeki topluma faydalı ve ahlaklı bir birey yetiştirme çabası ve ideali kendini göstermektedir. Şükretmek ve çalışkanlık değerlerine aynı zamanda 1926 Programındaki esaslar arasında yer verilmiş ve bu konulara özellikle önem verilmiştir.⁹⁵⁴

Müslümanın aktifliği ya da pasifliği konusu bağlamında eserin Osmanlıca ve Latince baskıları arasında dua anlayışı açısından da farklar olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki bazı dualara ve faziletleri Osmanlıca baskıda belirtilirken, Latince baskıda bu bilgilere yer verilmediği görülmüştür. Örneğin; Osmanlıca baskıda besmelenin yanında “Rabbi yessir duası” da verilmiş ve bu duanın besmele ile birlikte olmak üzere bir işe başlarken ve derslerden önce okunması gerektiği ifade edilmiştir. Dua, Arapça yazılışıyla da

⁹⁵³ *TÇDK*, 4, 1930, s. 59-66.

⁹⁵⁴ Alp, 2020, s. 421-422.

baskıda yer almış ve manasına da belirtilmiştir. Duanın fazileti ise “Böyle işine başlarken euzü ve besmele çeken, bu duayı okuyan sonra da sebat ile çalışan kimse bu dünyada her muradına erer; fakat çalışmayı yarı yolda bırakan kimseler hiçbir işe giremezler.” şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁵⁵ Osmanlıca baskıda farklı bir başlık içeriğinde “Rabbi yessir duasını okuyunuz! Manasını anlatınız!”⁹⁵⁶ sorusuna yer verilmesi ise duanın öğrenci tarafından manasıyla beraber ezber edilmesi istendiğinin göstergesi olmuştur. Latince baskıda bu duaya yer verilmemiş, Osmanlıca baskıdakiyle aynı isimli “Dua” başlığı altında çocuğun dilinden bir dua yer almıştır.⁹⁵⁷

Osmanlıca baskıda euzu besmelenin istiaze kısmına da Arapça haliyle yer verilmiştir. Manasıyla beraber sunulan istiaze duası için, okunduğu takdirde şeytandan ve onun insana verebileceği zararlardan koruyacağı ifade edilmiştir.⁹⁵⁸ Eserin Latince baskısında ise istiaze kısmı belirtilmemiş, euzu besmelenin yalnızca “besmele” kısmı konu edilmiştir.

Eserin Osmanlıca baskısındaki “Besmele-i Şerif” başlığında, Latince baskıdaki “Besmele” başlığındaki içeriğe ek olarak “...Dersinize, işinize daima besmelei şerife ile başlayınız ki zihniniz açılsın, işiniz uğurlu gitsin.” ifadeleri de eklenmiştir.⁹⁵⁹ Her işe başlamadan önce besmele çekilmesi her iki baskıda da önerilmiş olsa da⁹⁶⁰, besmelenin dersten önce okunacağı ve bu duanın okunmasındaki fazilet yalnızca Osmanlıca baskıda belirtilmiştir.

Latince baskıdan çıkarılan bu içeriklerin yerine “Müslümanlar nasıl dua ederler?” adlı bir başlık eklenmiş ve bu başlık altında duanın anlamı, dua etmeyi ve Allah’tan

⁹⁵⁵ *TÇDK*, 3, 1928, s. 36.

⁹⁵⁶ *TÇDK*, 3, 1928, s. 38.

⁹⁵⁷ *TÇDK*, 3, 1930, s. 61-62.

⁹⁵⁸ *TÇDK*, 3, 1928, s. 35.

⁹⁵⁹ *TÇDK*, 3, 1928, s. 35-36.

⁹⁶⁰ *TÇDK*, 3, 1930, s. 33.

istemeyi bilmek üzerine geniş açıklamalara yer verilmiştir. Müslümanların gün içerisinde farklı şekillerde dua ettikleri, ibadetlerinde ve günlük işlerinde Allah’a karşı şükran ifadeleri kullandıkları belirtilmiştir. Bir Müslüman’ın daima hayır duada bulunması gerektiği ve kendi dışında ebeveynine, ölmüşlerine, hocalarına, yurttaşlarına ve yöneticilere de dua etmesi istenmektedir. Fakat tüm bunların yanında Latince baskıda asıl vurgulanan konu, Müslümanın duasıyla birlikte tedbiri de elinden bırakmaması gerektiği olmuştur. Eserde bu konuya dair çocuğun dünyasından örnekler verilmiş; örneğin çocuk sınıfta birinci olmak istiyorsa bunun yalnızca istemekle olmayacağı, aynı zamanda niyet edip dua etmekle birlikte çalışması gerektiği ancak bu şekilde Allah’ın ona bir kuvvet bahşedeceği ifade edilmiştir. Konu, çocuğun dünyasından verilen örneklerin yanında, “Dua ile peynir gemisi yürümez” gibi deyişlerle de desteklenmiştir.⁹⁶¹

Duaya dair ifadelere ilişkin farklara genel olarak bakıldığında; Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre ezbercilikten daha uzak bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Latince baskıda yeni dini anlayışa uygun olarak; günlük yaşamda direkt ezbere okunacak Arapça dualar yerine kişinin kendi diliyle söyleyeceği, kendi isteklerini dile getireceği aynı zamanda da insanı eyleme ve tedbire götüren bir dua anlayışı mevcuttur. Nitekim dönemin gerçekleri dikkate alındığında, bu dönem savaşın yıkıcı etkilerinin henüz bertaraf edilemediği, yeni bir devletin varlığa çıktığı bir süreci kapsamaktadır. Bu nedenle bu dönemde Cumhuriyet’in pasif ve teslimiyetçi bireylerden ziyade; çalışan, üreten, ülkenin kalkınmasına hizmet edecek ve ülkenin geleceği için çalışacak insanlara ihtiyacı olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde dinin pasifleştiren anlatımından uzaklaşılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bu bağlamda Latince baskıda da kişiyi pasif kılan ezbere duaların sunulması yerine, kişiyi eyleme götüren bir dua anlayışına yer verilmiştir.

⁹⁶¹TÇDK, 4, 1930, s. 105-111.

Bunun yanında Latince baskıda dua kavramına, Osmanlıca baskıya göre daha ferdî bir pencereden bakılmış; herkes tarafından her zaman okunan dua anlayışı bu kez yerini, daha ziyade bireysel bir tecrübe olarak görülen bir dua anlayışına bırakmıştır. Bu tercihin temelinde ise Atatürk tarafından benimsenen ve dönemde de kabul gören dinin vicdani ve bireysel bir mesele olduğu düşüncesinin yattığı söylenebilmektedir.⁹⁶²

Günlük hayatta okunan duaların faziletlerine ve okunduğu takdirde maddi anlamda getireceği faydalar Osmanlıca baskıda belirtilirken Latince baskıda bu ifadelere yer verilmemesinin ise, dine bu dönemde daha akılcı yaklaşılması ve eskiye göre tedbire riayete daha çok önem verilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim bu dönemde dinin akıl dışı hurafelerden ve batıl yorumlardan arındırılması hedeflenmiştir.⁹⁶³

5. Teslimiyetten Akılcılığa

1926 Programı'nda belirtilen en önemli hususlardan biri akılcılık ilkesi olmuştur. Nitekim programda bu esas “İslam dininde akıl her şeyin fevkindedir: aklın kabul etmediğini din kabul edemez...” ifadeleriyle belirtilmiştir.⁹⁶⁴ Tezin konusu olan eserde de bu konu üzerinde fazlaca durulmuş, hatta eser içeriğinde “İslam Dininde Akıl Her Şeyden Büyüktür” ismiyle bir başlığa da yer verilmiştir.⁹⁶⁵ Eserde aklın önemi, fonksiyonu ve dindeki yeri bahisleri fazlaca vurgulanmış ve öğrencilere aklın rehberliğinde hareket

⁹⁶² Mahmut Zengin, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 38, 2017, s. 118.

⁹⁶³ Zengin, a.g.m., s. 118.

⁹⁶⁴ Alp, 2020, s. 422.

⁹⁶⁵ TÇDK, 5, 1928, s. 4-5.

etmeleri öğütlenmiştir. Mucizeler ise alışılmışın dışında, aklın idrakini aşan harikulâde olaylardır.⁹⁶⁶

Eserin Osmanlıca ve Latince baskıları karşılaştırıldığında Osmanlıca baskıdaki Peygamberimizin hayatı ile ilgili bazı mucizevi olayların bazen kısmi şekilde bazen de tamamen Latince baskıya aktarılmadığı tespit edilmiştir. Örneğin; Peygamberimizin bebekliğinde sütanneye verilmesi ve sonrasında yaşanan durumlarla alakalı Latince baskıda yalnızca “Hz. Peygamberde bazı harikulâde hâller gören Halime kadın daha vakti gelmeden çocuğu anasına getirdi.”⁹⁶⁷ ifadelerine yer verilirken; Osmanlıca baskıda ise Peygamberimizin süt annesinin yanına gidişyle beraber o yıl kıtlık olmasına rağmen kabilenin hayvanlarının sütlerinin çoğalması ve Hz. Halime’nin evinde bereketin görülmesi⁹⁶⁸ mucizeleri ayrıntısıyla belirtilmiştir.

Peygamberimizin çocukluğu döneminde ise dedesiyle beraber yağmur duasına çıktığı ve dua ettiği kıssası her iki baskıda da yer alırken, Osmanlıca baskıda bu kıssaya ek olarak “Cenabı hak da peygamberimizin hürmetine yağmur yağdırdı ve o sene pek ziyade bereket oldu.” ifadelerine de yer verilmiştir.⁹⁶⁹ Yine aynı şekilde Peygamberimizin amcasıyla yağmur duasına çıkması her iki baskıda da anlatılmış fakat yalnızca Osmanlıca baskıda Peygamberimizin parmağını göğse kaldırmasıyla yağmurun yağmaya başladığı bilgisi sunulmuştur.⁹⁷⁰ Latince baskıda ise bu durumdan bahsedilmemiştir.⁹⁷¹

Peygamberimizin daha büyük yaşlarında amcası Ebu Talip ile Şam’a gittikleri, burada Bahira adında bir papaz ile karşılaşmaları ve papazın Peygamberimizdeki bazı

⁹⁶⁶ Halil İbrahim Akbulut, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 2020, s. 348-351.

⁹⁶⁷ *TÇDK*, 5, 1929, s. 75.

⁹⁶⁸ *TÇDK*, 3, 1928, s. 42.

⁹⁶⁹ *TÇDK*, 3, 1928, s. 43.

⁹⁷⁰ *TÇDK*, 3, 1928, s. 43.

⁹⁷¹ *TÇDK*, 3, 1930, s. 39.

alametleri görmesi üzerine Ebu Talip ile görüşerek onları Yahudilerden korunmaları için geri çevirmesi olayı da yalnızca Osmanlıca baskıda yer almıştır.⁹⁷²

Eserde Peygamberimizin çocukluğunda ve gençliğinde yaşadığı mucizevi olayların yanısıra, peygamberliği döneminde aldığı önemli kararların belirtilmesinde de farklılıklara rastlanmıştır. Nitekim hicret konusundan bahsedilirken, Kureyşlilerin Peygamberimizi öldürme kararı aldıkları dile getirildikten sonra alınan hicret kararı, Osmanlıca baskıda “Bu sırada izn-i ilahi ile Mekke’den ayrıldılar”⁹⁷³ sözleriyle ifade edilmiştir. Latince ise bu durum “Bunu haber alan Hz. Muhammet Mekke’den ayrıldılar”⁹⁷⁴ şeklinde anlatılmıştır. Bu iki cümle arasındaki farka bakıldığında Osmanlıca baskıdaki “izn-i ilahi ile” ibaresinin Latince baskıdan kaldırıldığı görülmektedir. Buna benzer bir örneğe Peygamberimizin yaptığı savaşlar konusunda da rastlanmıştır. Bu bahiste Osmanlıca baskıdaki “Taraf-ı bâî’den bunlara silahla mukabele edilmesine izin verildi.”⁹⁷⁵ cümlesinin Latince baskıdan çıkarıldığı görülmüştür. Bu iki örneğe bakıldığında Peygamberimizin hicret ya da savaş gibi büyük ve önemli kararları Allah’ın kendisine bildirmesiyle aldığına dair ifadelerin Latince baskıdan çıkarıldığı bariz şekilde görülmektedir. Bu tercihin, dönemde benimsenen akılcılık anlayışından ve tabi olunan programda da belirtildiği üzere aklın her şeyin fevkinde görülmesi düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira bu dönemde düşünerek tedbir aldıktan sonra tevekkül etmek esastır. Bu ilke ise 1926 programında şöyle ifade edilmektedir: “İslam dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir: aklın gösterdiği her çareye başvurmada n tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslam dinince makbul değildir.”⁹⁷⁶ Benimsenen bu esaslar gereğince, kararların akla ve istişareye dayalı

⁹⁷² TÇDK, 5, 1928, s. 57.

⁹⁷³ TÇDK, 5, 1928, s. 60.

⁹⁷⁴ TÇDK, 5, 1929, s. 79.

⁹⁷⁵ TÇDK, 5, 1928, s. 61.

⁹⁷⁶ Alp, 2020, s. 421.

alınması mefhumu, bizzat Allah tarafından bildirildiği düşüncesinden daha anlamlı olarak görülmüş ve bahsi geçen ifadeler Latince baskıdan kaldırılmıştır.

Osmanlıca baskıdaki bazı mucizelerin Latince baskıya aktarılmamasındaki nedenlerin de benzer kaygılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim bu dönemde harikuladeliiklerden uzak daha akılcı bir din anlayışının benimsenmesi dolayısıyla mucizevi hadiselerin kitaplardan çıkarılması tercih edilmiştir. Bunun yanında 1926 programındaki mucizelere ilişkin yer alan “Hazreti Muhammedin hayatı ve ahlakı (muhtasar bir surette, yalnız tarihi hakikatler söylenecek, çocukları alakadar etmeyen tafsilattan sarf-ı nazar edilecektir. Mucizelerden ve harikulade menkıbelerden bahis olunmayacaktır.)” esası da bu tercihin önemli dayanaklarından biri sayılmaktadır.⁹⁷⁷

Araştırmanın konusu olan eserin Osmanlıca ve Latince baskıları arasında özel gün ve gecelerin anlatımına dair de farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Eserin Osmanlıca baskısında özel gün ve geceler “İslamların Mübarek Gün ve Geceleri” adlı başlık altında; Cuma günü, Ramazan ve Kurban Bayramları, Mevlid-i Nebi Gecesi, Regaib Gecesi, Miraç Gecesi, Berat Gecesi ve Kadir Gecesi olarak belirtilmiştir.⁹⁷⁸ Latince baskıda ise Regaib gecesi yer almamış, Miraç ve Berat geceleri ise Osmanlıca baskıdaki kadar detaylandırılmadan bu gecelerin yalnızca ne zamana tesadüf ettikleri belirtilmiştir.

Eserin her iki baskısının genelinde de özel gün ve gecelerin daha çok toplumsal boyutuna bakan yönü vurgulanmış, bu günlerde cemaatle beraber yapılan etkinliklerden bahsedilmiştir. Örneğin, bu günlerde büyüklerin ziyaret edildiği, evlerde ve camilerde mevlütler okunduğu, hep birlikte namaz kılındığı anlatılmış, bilhassa bu günlerde yardımlaşma ve dayanışma içinde olunması öğütlenmiştir. Bu anlamda kutlanan bu özel

⁹⁷⁷ Alp, *a.g.e.*, s. 421.

⁹⁷⁸ TÇDK, 4, 1928, s.50-52.

geceler işlevsel olarak kullanılmış, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında birer vasıta görevi görmüştür.

Diğer yandan Latince baskıda bazı kandil geceleri hakkında kısıtlı bilgi verilmesi ya da hiç bilgi verilmemesi durumunun, içlerinden bazı gecelerin kaynağını dinden değil gelenekten aldığı fikrinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Örneğin içlerinden Berat gecesi ya da Mevlid gecesinin Peygamberimizden sonraki dönemlerde kutlanmaya başlanması sebebiyle tarihte bidat olarak değerlendirilebildiği de bilinmektedir.⁹⁷⁹ Cumhuriyetin erken vakitlerinde benimsenen eğitim anlayışında ise bidat ve tassuba karşı net bir tavır sergilenmiş ve bu konuda taviz verilmemesi istenmiştir. Nitekim 1926 programında bu esas “Din derslerinde fırsat düştükçe, dini muhitte gösterilmek istenilen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerh edilecektir.”⁹⁸⁰ şeklinde zikredilmektedir.

İçeriğindeki bilgilerin daha kısıtlı sunulduğu ya da hiç sunulmadığı Regaib ve Miraç gecelerinde yaşanan hadiselerle ilişkin “Bu gece, ehli İslama gıbeli rahmaniyeden atıyyeler, mevhibeler ınabet ve ihsan buyurulur.” ya da “Fahri alem efendimizin yüksek pek yüksek mahalle çıktıkları, recebin 27. Gecesidir.”⁹⁸¹ gibi ifadelerin ise, dönemde akılcılığın ve rasyonalitenin öne çıkmasıyla birlikte anlamını yitirdiği ve bu sebeple Latince baskıdan çıkarıldığı düşünülmektedir.

6. Ezberden İşlevselliğe

Tezin konusu olan eserin Osmanlıca ve Latince baskıları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Osmanlıca baskıda daha bütüncül ve sistematik şekilde müstakil olarak

⁹⁷⁹ Bozkurt, 2001, s. 300-301.

⁹⁸⁰ Alp, 2020, s. 420.

⁹⁸¹ TÇDK, 4, 1928, s. 52.

işlenen bazı konuların Latince baskıda daha dağınık şekilde başka başlık içerikleri ile birleştirilerek işlendiği tespit edilmiştir. Bu durumun bilhassa ibadetle alakalı konular için geçerli olduğu görülmüştür. Bunun yanında Latinize edilmiş baskıda Osmanlıca basılmış olan baskıya göre ibadete dair meselelere daha işlevsel şekilde yaklaşıldığı, ibadetlerin bir araç olmaktan çıkarılarak araç niteliğinde görüldüğü tespitine varılmıştır. Bu sonuçlara varabilmek için eserde ibadetlere ilişkin konuları anlatımına yakından ve ayrıntılı şekilde bakmak gerekmektedir.

Osmanlıca baskıda öncelikle “İman ve İslam’ın Esasları” başlığı altında imanının niteliği ve esasları üzerinde durulup, kelime-i şهادet ve anlamı verildikten sonra “İslam’ın Esası” konusuna geçiş yapılmıştır. Bu başlık altında İslam’ın beş ruknü olduğu söylenip sayıldıktan sonra bu esaslar farklı başlıklar altında teker teker açıklanmıştır.⁹⁸² Latince baskıda ise “İslam dininin esasları” başlığı altında İslam’ın sade ve doğal bir din olduğu, akla uygunluğu ve ahlaki değerler üzerine açıklamalar yapılmış, metnin sonunda kelime-i şهادete yer verilerek mümin olmanın ne anlama geldiği anlatılmıştır. Latince baskıda Osmanlıca baskıdan farklı olarak İslam’ın rükünleri bir başlık altında maddeler halinde sayılmamış, ibadetlerle ilgili meselelere “İslam dininin esaslarından biri de ibadettir”⁹⁸³, “Allaha şükretmenin yolları”⁹⁸⁴, “İslam dininin esaslarından biri de temizliktir”⁹⁸⁵ gibi başlıklar altında, eser içerisinde dağınık şekilde ve daha çok ahlaki konular ile değinilmiştir.

Osmanlıca baskıda ibadet bahisleri için ayrı başlıklar açıldığı ve bu başlıklara iman konusundan sonra ahlaki bahislerden ise önce yer verildiği; Latince ise ibadetle alakalı meselelere ahlaki meselelerden sonra, dağınık şekilde yer verildiği ve bu konuların ahlaki konularla içi içe anlatıldığı dikkate alındığında; Osmanlıca baskının gelenekteki “ilmihal”

⁹⁸²TÇDK, 4, 1928, s. 8-15.

⁹⁸³TÇDK, 4, 1930, s. 8

⁹⁸⁴TÇDK, 4, 1930, s. 61.

⁹⁸⁵TÇDK, 4, 1930, s. 31.

tarzı yazılmış olan kitaplara daha çok benzediği ifade edilebilmektedir. Latince baskıda ise ibadete dair meselelerin sistematik şekilde anlatılmasından çok işlevselliği ön planda tutulmuş ve ibadetler daha çok kişiye kazandırdığı ahlaki değerler bağlamında ele alınmıştır.

Osmanlıca baskıda temizlik konusuna klasik bir ilmihal kitabına benzer şekilde “Taharet=Temizlik” şeklinde bir başlık ile giriş yapılmıştır. Bu başlık altında bir Müslümanın hem maddi hem manevi temizliğine dikkat etmesinin gerekliliği; temizliğin yıkamakla, onun da temiz ve akar su ile olacağı anlatılmış, sonrasında ise abdest konusuna geçiş yapılmıştır.⁹⁸⁶ Latince baskıda ise “İslam dininin esaslarından biri de ibadettir” başlığında ibadete dair bilgiler verilmiş olsa da abdest ve maddi temizlik meselelerine Osmanlıca baskıya göre çok daha sonra yer verilmiştir. Abdest ve vücut temizliği gibi meselelerden önce “kalp temizliği ahlâk güzelliği”, “hayır işlemek” gibi ahlaki konuların anlatılması tercih edilmiştir.⁹⁸⁷ Bu konulardan sonra “İslam dininin esaslarından biri de temizliktir” başlığı ile temizlik meselesine giriş yapılmış, Osmanlıca baskıda olduğu gibi bir Müslümanın içini ve dışını temiz tutmasının gerekliliği anlatılmıştır. Osmanlıca baskıdan farklı olarak ahlakî ve fiilî anlamda nasıl temiz kalınacağı daha geniş şekilde açıklanmıştır.⁹⁸⁸ Bu açıklamalardan sonra “Vücut temizliği” başlığı altında abdest konusuna giriş yapılmıştır.⁹⁸⁹

Osmanlıca baskıda abdest meselesi “Abdest” başlığı altında anlatılmış, konu içerisinde “abdest almak”, “mesh etmek” gibi kavramlar koyu punto ile yazılmış, bu kavramlar kendi içlerinde küçük birer başlık gibi görülerek her biri hakkında kısa izahlar yapılmıştır.⁹⁹⁰ Latince baskıda ise abdest ve mesh meselesi metin içerisinde anlatılırken

⁹⁸⁶TÇDK, 4, 1928, s. 9-10.

⁹⁸⁷TÇDK, 4, 1930, s. 9-31.

⁹⁸⁸TÇDK, 4, 1930, s. 31-32.

⁹⁸⁹TÇDK, 4, 1930, s. 32.

⁹⁹⁰TÇDK, 4, 1928, s. 10-11.

gusül, abdest ve guslün faydaları için Osmanlıca baskıda olduğu gibi koyu puntolar kullanılarak yanlarında verilen izahatlar ile açıklama yapmak tercih edilmiştir.⁹⁹¹ Osmanlıca baskıda mesh etme meselesi daha ayrıntılı şekilde izah edilmiştir. Nitekim Latince baskıda mesh konusu hakkında “Dinimiz her işte kolaylık cihetini düşündüğü için sabahleyin aptes alırken ayağında sağlam kundurası olan üstüne ıslak parmaklarını sürmek suretile de meshedebilir” cümlelerine yer verilmiştir.⁹⁹² Osmanlıca baskıda ise meshin müddeti de belirtilmiş, kişinin bu süreçte ayaklarını yıkamaksızın abdestini kolaylaştırabileceği söylenmiştir.⁹⁹³ Bu duruma bakıldığında ilmihalî anlamda ayrıntı bilgilerin Latince baskıdan çıkarıldığı görülmüştür.

Latince baskıda namaz kılarken Kur’an okurken, camiye girerken abdestli bulunmak gerektiği ifade edilmiş,⁹⁹⁴ Osmanlıca baskıdaki “Kabe’yi ziyaret ederken” de abdestli bulunmak gerektiği ibaresi⁹⁹⁵ kaldırılmıştır. Burada Latince baskının çocuğun daha çok gündelik ve pratik hayatına yönelik şekilde hazırlanmak istendiği fark edilmiştir.

Latince baskıda Osmanlıca baskıya ek olarak, “Vücut temizliği” başlığı altında bir Müslümanın günlük yaşamındaki temizliğe dair pratikleriyle alakalı açıklamalar da yapılmıştır. Bir Müslümanın abdest ve gusülle temizlendiği gibi, dişlerini fırçalayarak, tırnaklarını keserek, düzgün ve temiz giyinerek, çamaşırlarını sık sık değiştirerek kendini temiz tuttuğu; aynı zamanda evlerinin, yataklarının ve yemeklerinin de temiz olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹⁶ Yapılan bu ek açıklamalara bakıldığında Latince baskıda temizliğin bireyselliğinin ya da ibadet boyutunun yanında, kişinin günlük yaşamındaki ve çevresindeki varlığına da dikkat çekilmiştir. Bu anlamda konunun pratik hayata

⁹⁹¹TÇDK, 4, 1930, s. 32-33.

⁹⁹²TÇDK, 4, 1930, s. 32.

⁹⁹³TÇDK, 4, 1928, s. 10.

⁹⁹⁴TÇDK, 4, 1930, s. 34.

⁹⁹⁵TÇDK, 4, 1928, s. 10.

⁹⁹⁶TÇDK, 4 1930, s. 24-35.

yansıması üzerinde daha çok durulduğu görülmüştür. Yine Latince baskıda konunun devamında temizlik iman ve mutluluk ile de ilişkilendirilmiş ve aralarında paralel bir ilişki olduğu anlatılmıştır.⁹⁹⁷ Eserde günlük yaşamdaki temizlik pratiğine bu denli vurgu yapılmasının dönemin toplumsal sağlık politikalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim bu dönemde sıtma başta olmak üzere çiçek, tifüs, verem gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması ülkenin başta gelen sağlık problemlerinden olmuştur. Bu nedenle devlet, sağlığın korunmasına öncelik veren bir politika yürütmüştür. Hatta dönemde “Çocuklara Sağlık Öğütleri” ismiyle bir eser de yayınlanmış ve bu eserde çocukların sağlıklarını nasıl koruyacaklarına dair bilgilere yer verilmiştir.⁹⁹⁸

Namaz konusu Osmanlıca baskıda “Namaz” başlığı altında işlenmiş, bu başlık altında namazın kelime-i şهادetten sonra erkân-ı İslamiyenin birincisi olduğu, dinin temeli olduğu söylenmiştir. “Namazın Nevi’leri” isminde bir ibare altında; beş vakit namazın isimleri sayılmış, ayrıca vitir, Cuma, bayram ve teravih namazları da zikredilmiştir. Buna ek olarak çocukların yedi yaşından itibaren namaz kılmaya başladığı da ifade edilmiştir.⁹⁹⁹ Latince baskıda ise namaz konusu “Allaha ibadet” başlığı altında oruç ibadeti ile işlenmiştir. Latince baskıda namazın günde beş vakit olduğu söylene de bu vakitlerin isimleri sayılmamış, vitir ve teravih namazlarından bahsedilmemiş, çocukların yedi yaşından itibaren namaz kılması zikredilmemiştir. Osmanlıca baskıdaki bu içeriğin yerine Latince baskıda namazın faydaları bahsi daha geniş şekilde işlenmiştir. Osmanlıca baskıda namazın kişiyi fenalıklardan koruyacağı, itaat, intizam ve idmana alıştıracağı ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁰ Latince baskıda ise bunlara ek olarak namazın insanların kalplerini birbirlerine ve Allah’a yaklaştırdığı anlatılmış, Cuma ve bayram namazlarında

⁹⁹⁷TÇDK, 4, 1930, s. 35.

⁹⁹⁸ Alper Tunga Kökcü, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları”, *Türkiye Klinikleri-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C. 22, S. 3, s. 100.

⁹⁹⁹TÇDK, 4, 1928, s. 11.

¹⁰⁰⁰TÇDK, 4, 1928, s. 11.

insanların bir araya gelmesine, buluşup tanışmalarına ve birbirlerini sevmelerine vesile olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰¹ Her iki baskıdaki namaza dair içerikler karşılaştırıldığında; Osmanlıca baskıda daha çok namazın Allah’a karşı bir ibadet olması yönüyle anlatıldığı ve bu ibadete ilişkin Latince baskıya göre daha fazla ayrıntıya yer verildiği görülmektedir. Latince baskıda ise namazın ibadet yönünden ziyade; topluma bakan yönü üzerinde durulduğu görülmektedir. Nitekim Latince baskıda namaz, insanları bir araya getirme, kaynaştırma ve düzeni sağlama işlevine sahip bir ibadet olarak görülmektedir. Bu doğrultuda Latince baskıda Allah’a karşı bir ibadetin gerçekleştirilmesinden ziyade namazın daha işlevsel şekilde kullanıldığı, toplumun birlik ve düzeninin sağlanmasında bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda ibadetin ahlaka dair faydalarının anlatılması da ibadetin güzel ahlak sahibi olunmasında bir vesile olduğu, dolayısıyla ideal toplumun oluşturulmasında önemli bir yerde bulunduğu anlamına gelmektedir.

Oruç ibadetine Osmanlıca baskıda “Oruç” başlığı altında yer verilmiştir. Müslümanların Ramazan ayı içerisinde oruç tuttuğu söylenmiş ve orucun sabah tan yerininin ağarmaya başlamasından akşam gün batıncaya kadar tutulduğu ifade edilmiştir. Orucun faydalarından da bahsedilmiş; kişiyi nefesine hâkim kılacağı, aç kimselerin halini anlamasına yardımcı olacağı, sabır ve tahammüle alıştıracağı dile getirilmiştir.¹⁰⁰² Latince baskıda ise oruç konusuna “Allaha ibadet” başlığı altında yer verilmiştir. Bu başlık altında orucun Ramazan ayında yılda bir kez tutulduğu söylenmiş fakat vaktinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair ibare Latince baskıda zikredilmemiştir. Orucun maddi ve manevi faydalarına bu baskıda da değinilmiştir.¹⁰⁰³

Zekât ibadeti için Osmanlıca baskıda “Zekât” isimli bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık altında zekâtın ne anlama geldiği söylenmiş ve farz olduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁰¹TÇDK, 4, 1930, s. 38-39.

¹⁰⁰²TÇDK, 4, 1928, s. 12.

¹⁰⁰³TÇDK, 4, 1930, s. 39-40.

Peygamberimiz zamanında şimdiki vergi usullerinin olmadığı, zekâtın hafif bir vergi gibi alındığı, şimdi hükümetin farklı farklı vergiler aldığı fakat zengin Müslümanların zekât vermeye yine de mecbur olduğu anlatılmıştır. Yani bir Müslüman Türk'ün hem vergilerini gizlemeden zamanında ödemek ile, hem de şayet zenginse malının kırkta birini zekât olarak vermekle sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Osmanlıca baskıda ayrıca zekâtın sarf yerlerini içeren ayetin mealine de yer verilmiştir. Zekâtın faydalarına da değinilmiş, bu ibadetin malî bir ibadet olarak toplumdaki sınıf çatışmalarını ve kavgaları engelleyeceği belirtilmiştir. Nitekim bu ibadetle zenginlerin fakirlere yardım etmesi emredilmiş; bu da zekât fitre, kefare-i yemin, kefare-i savm gibi yollarla gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlara ek olarak yalnızca kendi nefsinin düşünen, zekâtını vermeyerek din kardeşine yardım dokunmayan kimselerin elîm bir akıbet ile cezalandırılacağı Kur'an- Kerim'de belirtildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁴

Zekât konusundan Latince baskıda yer yer bahsedilmekle ve infak davranışı, sadaka, çalışıp kazanarak eserde sayılan kurumlara yardım etmek, vatanın milletin gelişmesi için hayır hizmetler yapmak hususu eserde çokça vurgulanmakla beraber "Allaha şükretmenin yolları" adlı başlık altında bu konu daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu başlık altında hali vakti yerinde olan kimselerin malının kırkta birini fakirler için ayırması gerektiği söylenmiştir. Zekâtın farz olmasının sebebi Müslümanları zarurete ve dilencilığa düşürmemek olarak açıklanmış, dilenciliğin dinimizce hoş görülmediği ifade edilmiştir. Ayrıca zekât verme ahlakına ilişkin olarak, zekâtı verene karşı teşekkür ve dua edildiği cihetle bu ibadetin kabul olacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁵

Osmanlıca ve Latince baskı zekât ibadeti bağlamında karşılaştırıldığında, Osmanlıca baskıda bu ibadete dair ayrıntılara daha fazla yer verilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlıca baskıda zekâtın sarf yerlerine dair bir ayet

¹⁰⁰⁴TÇDK, 4, 1928, s. 12-14.

¹⁰⁰⁵TÇDK, 4, 1930, s. 64-65.

nakledilirken, Latince baskıda genel itibariyle zekâtın yoksullara, yetimlere, fakirlere verileceği söylenmiştir. Osmanlıca baskıda zekât ve fitrenin yanında kefare-i yemin, kefare-i savm da zikredilmiş, Latince baskıdan bu kavramlar çıkarılmıştır. Bu anlamda ayrıntıların zikredilmesi ve ayetlerden delil getirilmesine binaen, Osmanlıca baskının ilmiyal kitaplarına daha benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Zekâtın verilmediği takdirde kişinin büyük bir cezaya tabi olacağına dair bilginin Latince baskıdan çıkarılması da dikkat çekicidir. Nitekim Latince baskıda bunun yerine zekâtı verme ahlakına değinilmiş ve yine bir ibadetin topluma bakan yönü vurgulanmıştır. Bu anlamda Latince baskıda sakındırma üslubu yerine teşvik etme üslubunun benimsendiği ve kişinin ahlaki olmaya motive edildiği görülmektedir.

Fitre ibadeti Osmanlıca baskıda “sadaka-i fitr” olarak geçerken, Latince baskıda bu ibadet için “fitre” kelimesi kullanılmaktadır. Osmanlıca baskıda bu ibadetin vacip olduğu belirtilmiş, bir ailenin içinde büyük-küçük, oruç-tutsun tutmasın ne kadar kişi varsa hepsi için sadaka-i fitrın verilmesi gerektiği söylenmiştir. Zekât ve fitrenin Müslümanları dilencilığe düşürmemek için mecbur tutulduğu, bu ibadet ile bayram günlerinde fakirlerin sevindirildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁶ Latince baskıda ise bu ibadetin bir nevi sadaka sayıldığı, fakirlere acizlere bayram gününde verildiği söylenmiştir.¹⁰⁰⁷ Fitre ibadeti için de Osmanlıca baskıda Latince baskıya kıyasen ibadetin fıkhi boyutuna daha çok değinildiği görülmektedir. Aynı zamanda Latince baskıda bu ibadet için “sadaka-i fitr” yerine “fitre” kelimesinin kullanılması, dilde sadeleşme ve Türkçeleşme çabasının bir sonucu olarak görülebilmektedir.

Hac ibadetine dair Osmanlıca baskıda “Hac” adında bir başlık bulunmaktadır.¹⁰⁰⁸ Latince baskıda ise bu ibadete diğer ibadetlerle beraber “Allaha şükretmenin yolları”

¹⁰⁰⁶ *TÇDK*, 4, 1928, s. 13

¹⁰⁰⁷ *TÇDK*, 4, 193, s. 64.

¹⁰⁰⁸ *TÇDK*, 4, 1928, s. 14.

isimli başlık altında yer verilmiştir. Her iki baskıda da haccın Müslümanların birbiriyle iletişim kurup kaynaşmalarına, birbirlerine yardım etmelerine vesile olduğu anlatılmıştır. Latince baskıda kişinin bu ibadeti yerine getirebilecek imkânlara sahip olmasından ötürü şükretmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁹

Osmanlıca ve Latince baskıya genel itibariyle bakıldığında; Osmanlıca baskıda bilhassa ibadete dair konuların daha sistematik, derli toplu ve kategorize şekilde işlendiği görülmektedir. Nitekim konunun başında İslam'ın esasları sıralanmış ve konuların her biri farklı başlıklar altında müstakil olarak ele alınmıştır. Latince baskıda ise ibadete dair bilgiler farklı başlıklar altında ve farklı vesileler ile sunulmuştur. Örneğin kimi zaman “Allaha ibadet” başlığı altında doğrudan bir ibadet şekli olarak anlatılırken, bazen “Allah’a şükretmenin yolları” gibi bir başlık altında şükretmenin bir aracı olarak sunulmuştur. Bu anlamda Osmanlıca baskının klasik ilmihal tarzı kitaplara daha çok benzediği söylenebilmektedir.

Osmanlıca baskıda ibadete ilişkin konuların bütün boyutlarıyla ele alındığı, ibadetlerin fıkhi mahiyetlerinin de gözardı edilmediği görülmektedir. Latince baskıda ise ibadetlerin fıkhi boyutu daha arka planda tutularak metnin ayrıntılardan arındırıldığı tespit edilmiştir. Bunun yerine ibadetlerin daha çok ahlaki, sosyal ve psikolojik yönleri öne çıkarılmıştır. Nitekim ibadetlerin ahlaki ve mali yönlerinin de bulunduğu ve bütün ibadetlerin aynı zamanda nefsimizin ıslahına, ahlakımızın yükselmesine vesile olduğuna dair metin, Osmanlıca baskıda tüm bu ibadet bahislerinden sonra yer almış iken; Latince baskıda ilgili metne en başta yer verilmiş, devamında ahlaki konular işlendikten sonra ibadete ilişkin bahislere geçilmiştir.¹⁰¹⁰ Bu minvalde öncelikle ahlak konularına yer verilmesi, ibadete dair konuların ahlaki meselelerle birlikte ele alınması, ibadetlerin fıkhi boyutlarının yanında ahlaki boyutlarının öne çıkarılması dikkate alındığında; Latince

¹⁰⁰⁹TÇDK, 4, 1930, s. 65.

¹⁰¹⁰TÇDK, 4, 1928, s. 15; TÇDK, 4, 1930, s. 8-9.

baskıda ibadetlerin birer fıkhi bir mesele olarak görülmesinin yanısıra, bu ibadetlerin daha çok güzel ahlaka hizmet eden birer vasıta olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre ibadetlerin topluma bakan yönlerinin daha çok vurgulandığı ve ibadetlerin bu anlamdaki işlevselliğinin ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Bu doğrultuda ibadet, kişinin bireysel anlamda dindarlığına katkı sağlamasının yanında topluma hizmet eden bir eylem olarak kabul görmüştür.

Tüm bu tercihlerde dönemin din anlayışının büyük bir etkisi bulunmaktadır. Nitekim Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından dinin, sosyal hayattaki varlığının yanında, siyasete etkisini kısıtlamak ve toplumun ilerlemesine mâni olmayacak ve hatta ideal topluma katkı sağlayacak bir konuma yerleştirilmesi tercih edilmiştir.¹⁰¹¹ Bu anlamda dinin, ideal toplumun oluşturulmasında önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilebilir. Aynı zamanda dönemde benimsenen laik anlayışta din, kişilerin vicdanlarına ve iç dünyalarına has kılınmaya çalışılmıştır.¹⁰¹² Bu bağlamda kişinin ibadetlerini fıkhi boyutlarıyla tam ve düzgün şekilde yetirmesinin yanında onun ahlaklı ve iyi bir Müslüman ve vatandaş olması da önemli görülmüştür.

7. Teferruattan Anlaşılmaya

Araştırmamızın konusu olan eserin hem Osmanlıca hem de Latince baskılarında Kur'an-ı Kerim, rehber bir kitap olma niteliğiyle Müslümanların din kitabı olarak tanıtılmaktadır. Kur'an-ı Kerim ahlaka ilişkin neyin iyi ve neyin kötü olduğunu bizlere bildiren bir kitap olmanın yanısıra insanı da daima düşünmeye sevketmektedir.¹⁰¹³

¹⁰¹¹Behçet Batur, "Türkiye'de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı", *Turkish Studies*, C. 10, S. 10, 2015, s. 186.

¹⁰¹²Sarpkaya, 2002, s. 6-7.

¹⁰¹³TÇDK, 3, 1930, s. 27-28.

İncelediğimiz esere karşılaştırmalı olarak bakıldığında; eserin Osmanlıca baskısının Latince baskıya göre Kur'an-ı Kerime dair teknik bilgileri daha fazla içerdiği görülmektedir. Nitekim eserin Latince baskısında da Kur'an-ı Kerim'in ayet ayet, sure sure 23 yılda nazil olduğu, Hz. Ebubekir dönemine kadar parça kemik ve derilerin üzerine yazılırken, Hz. Osman döneminde mushaf haline getirildiği bilgilerine yer verilmiştir.¹⁰¹⁴ Osmanlıca baskıda ise bu konuda çok daha ayrıntılı bilgiler sunulmuş; örneğin vahyin Cebrail (a.s.) tarafından getirildiği, Peygamberimize tebliğin emredilmesi ve buna ilişkin indirilen ayet,¹⁰¹⁵ sure ve ayetlerin tertibi, baskıların sırayla kimler tarafından muhafaza edildiği gibi meseleler detaylarıyla anlatılmıştır.¹⁰¹⁶ Osmanlıca baskıdaki bu detayların Latinceye aktarılmamasının sebebi, verilen bilgilerin bu seviye öğrencileri için fuzulî tafsilat olarak görülmesi olduğu düşünülebilmektedir.

Kur'an'a dair teknik bilgilerin Latince baskıya daha kısıtlı aktarılmasının yanında dikkat çeken bir diğer konu ise Osmanlıca baskıda metin içeriğinde kaynakları belirtilen yani ayet ve sure numaralarına dair bilgiler sunulan ayetlerin bir kısmının Latince baskıya aktarılırken kaynak bilgilerine dair ibarelerin kaldırılmış olmasıdır. Baskıların karşılaştırılması sonucu bu duruma fazlaca sayıda rastlanmıştır. Birkaç örnek verilmesi gerekirse; Örneğin 4. sınıf kitabı Latince baskısında; “Cenabıhak Kuranıkeriminde “dinde zorlamak yoktur, artık hak ile batıl belli oldu her kim azgınları tanımaz, bilâkis Tanrıya iman ederse o kimse, kopması mümkün olmayan sağlam bir kolpa yapışmış olur”buyurmuştur.”¹⁰¹⁷ şeklinde verilen ayet, Osmanlıca baskıda “Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'inde Bakara Suresinin 256. Ayetinde “Dinde zorlamak yoktur...” buyurmuştur” şeklinde verilmiştir.¹⁰¹⁸ Yine Osmanlıca baskıda “Sure-i Âli İmran'da; “Sevdiğiniz

¹⁰¹⁴TÇDK, 3, 1930, s. 27,28,32.

¹⁰¹⁵TÇDK, 5, 1928, s. 58.

¹⁰¹⁶TÇDK, 5, 1928, s. 68.

¹⁰¹⁷TÇDK, 4, 1930, s. 12.

¹⁰¹⁸TÇDK, 4, 1928, s. 16-17.

şeylerden hayrâta harçetmedikçe asla iyiliğe nâil olmazsınız” ayet-i kerimesi...”¹⁰¹⁹ ifadeleriyle verilen ayet, Latince baskıda ise “Kuranıkerimde “Sevdiğiniz şeylerden hayrata harçetmedikçe asla iyiliğe nail olmazsınız” ayetikerimesi...”¹⁰²⁰ ifadeleriyle zikredilmiştir.

Osmanlıca metinde yine “Cenab-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de “Tur” Suresi’nde emniyetli memleketi pek mükerrem tutuyor. Çünkü emniyetli memleket ancak insanın öz lisanının hakim olduğu, milliyetinin hüküm sürdüğü, neslinin yaşadığı, din-i mübinin icra edildiği hür, müstakil, mesut olduğu vatandır.”¹⁰²¹ cümleleri Latince baskıya; “Cenabıhak Kuranıkerimde emniyetli, asayişli memleket ancak insan öz lisanıdır. Çünkü emniyetli memleket ancak insanın öz lisanının kâkim olduğu, milletin hüküm sürdüğü, neslinin yaşadığı, dininin, hürriyetinin, tecavüzden masun kaldığı hür, müstakil ve mes’ut olduğu bir vatandır.”¹⁰²² cümleleri ile aktarılmıştır. Cümlelerin aktarılışına dikkat edilirse, sure bilgisi çıkarıldıktan sonra oluşan metindeki kopukluk dikkat çekmektedir. Bu kopukluğun farkedilmediği için düzeltilememiş olduğu düşünülse de metindeki bu durum sure bilgisinin kasti şekilde çıkarıldığını göstermektedir.

Sure ve ayet bilgilerinin çıkarılması genellikle hem ayet hem sure bilgisinin çıkarılması şeklinde kendini göstermiş olmasının yanısıra; Osmanlıcabaskıda “Rum suresinde de böyle birçok ayetler vardır”¹⁰²³ şeklinde geçen ifadenin, Latince baskıda “Diğer surelerde de böyle birçok ayetler vardır”¹⁰²⁴ şeklinde verilmesinde olduğu gibi gelen bilgilerle yetinilen tarzda gerçekleştirildiği de görülmektedir. Ya da Osmanlıca baskıda nazil olan ayetin Arapça yazılışı parantez içinde verilmişken¹⁰²⁵, Latince baskıda

¹⁰¹⁹TÇDK, 4, 1928, s. 25.

¹⁰²⁰TÇDK, 4, 1930, s. 41-42.

¹⁰²¹TÇDK, 4, 1928, s. 26.

¹⁰²²TÇDK, 4, 1930, s. 45-46.

¹⁰²³TÇDK, 5, 1928, s. 12.

¹⁰²⁴TÇDK, 5, 1929, s. 19.

¹⁰²⁵TÇDK, 5, 1928, s. 59.

bu bilgi sunulmayarak “(Kendilerine bir) ayeti kerime nazil oldu”¹⁰²⁶ ifadelerinde görüldüğü gibi bir bilgide kısıtlamaya gidildiğine de rastlanmaktadır.

Osmanlıca ve Latince baskılar arasında yapılan bu karşılaştırmaya genel olarak bakıldığında Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre Kur’an-ı Kerim’in tarihteki yolculuğuna dair teknik bilgilerin ya da metin içerisinde bulunan sure ve ayet bilgilerinin daha kısıtlı verilmiş olması, bu bilgilerin gereksiz teferruat olarak görülmesinden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Bu yönüyle Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre daha kısıtlı bir şekilde Kur’an bilgisi sunulmuş olmaktadır.

Eserin okutulduğu dönem dikkate alındığında ise; bu yılların Tevhid-i Tedrisat kanunu gereğince öğretimde birliğe gidilen bir dönemi kapsadığı görülmektedir. Bu dönemde Atatürk’ün eğitim politikasına uygun olarak eğitimdeki dağınıklıktan vazgeçilmiş¹⁰²⁷, eğitimin din eğitimi de dâhil olmak üzere kurumsal bir şekilde ve buna yetkili kişilerce devlet eliyle verilmesi yolu tercih edilmiştir. Bu doğrultuda eğitim için en doğru yerlerden biri de mekteptir.¹⁰²⁸ Dolayısıyla eğitimde kullanılacak olan ders kitapları da bu sistemde birincil bilgi kaynakları olarak görülmektedir. Buradan bakıldığında Latince eserde ayet ve sure bilgilerinin kısıtlanması ile, öğrencilerin birincil kaynak olarak Kur’an-ı Kerim’e yönlendirilmesi yerine, dini bilginin öğrenileceği esas kaynağın ders kitapları olduğuna işaret edilmek istendiği de düşünülebilmektedir.

8. Namaz Surelerinin Öğretiminden Asgari Düzeyde Sure Öğretimine

1924 Programından 1926 Programına geçişle birlikte Kur’an-ı Kerim öğretimi ders müfredatından çıkarılmış, 1924 Programında “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” ismiyle

¹⁰²⁶ TÇDK, 5, 1930, s. 77.

¹⁰²⁷ Sarpkaya, 2002, s. 3.

¹⁰²⁸ Coştu, 2015, s. 49-50.

bilinen dersler 1926 Programında “Din Dersleri” olarak zikredilmiştir.¹⁰²⁹ 1926 Programına bakıldığında; üçüncü ve dördüncü sınıf seviyesinde Kur’an-ı Kerim ezberine dair bir ibare bulunmamakla beraber, beşinci sınıf seviyesinde “Münasip zamanlarda talebeye Kur’an kıraatinden müntahip ayetler okunacaktır” cümlesine yer verilmiştir.¹⁰³⁰

1924 ve 1926 Programları arasında bir karşılaştırılma yapıldığında; 1926 Programına Kur’an-ı Kerim’e dair kazanımların yerine Cumhuriyet’in değerlerine uygun yeni içeriklerin eklendiği görülmüştür. Örneğin; “İslam taassubu men eder”, “İslam dininde akıl her şeyin üstündedir”, “çalışmak, “hayırlı insan olmak”, “beşeri işlerde akıl ve ilim hakimdir” ibareleri bunlardan bazılarıdır.¹⁰³¹ İki programda da İslam dinini sevdirmeye ve benimsetmeye hedefli bir din öğretimi anlayışı benimsenmiş olsa da 1926 Programında çok daha kısıtlı bir sure öğretimi söz konusudur. Fakat bunun yerine sosyal ve toplumsal hayat, ahlak gibi konular üzerinde durulmuş, tedbirci ve akla dayalı bir din anlayışına yönelik konular eklenmiştir. Bu tercih devletin yeni ve modern bir toplum inşası hedefiyle açıklanabilmektedir. Nitekim modern devlet, eğitimin içeriğini yetiştirmek istediği ideal vatandaş ve birey profiline uygun şekilde düzenlemiş, ideal insan tipolojisinin oluşturulmasına hizmet etmesini hedeflediği içeriği zenginleştirme yolunu tercih etmiştir.¹⁰³² Bu bağlamda incelenen eserin Latince baskısında da yalnızca namaz kılmaya yetecek asgari düzeyde sure bilgisine yer verilerek bunun yerine hedeflenen ideal profile dair içeriğin arttırılması yolunun tercih edildiği düşünülebilmektedir.

Tezimizin konusu olan eserde sure ve dualar kitapların son sayfalarında kendilerine yer bulmuştur. Latince kitapların tamamında; Osmanlıca basılmış olanlardan ise 3. ve 4.

¹⁰²⁹ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, 1340, s. 13-14; Alp, 2020, s. 420.

¹⁰³⁰ Alp, *a.g.e.*, s. 420-422.

¹⁰³¹ Alp, *a.g.e.*, s. 365-366, 420-422.

¹⁰³² Zengin, 2017, s. 122.

Sınıf kitaplarında sure ve dualara yer verilmiştir. Osmanlıca 5. Sınıf kitabında ise sure ve dua bölümü bulunmamaktadır.

Osmanlıca ve Latince basılmış baskılarda yer verilen sureler aşağıda belirtildiği gibidir;

3.sınıf kitabı :

OSMANLICA TÜRKÇESİ	LATİNİZE METİN
Kevser Suresi Anlamı	İhlas Suresi Anlamı
Kafirun Suresi Anlamı	Fatiha Suresi Anlamı
Nasr Suresi Anlamı	
İhlas Suresi Anlamı	
Felak Suresi Anlamı	
Nas Suresi Anlamı	
Fatiha Suresi Anlamı	

4. sınıf kitabı:

OSMANLICA TÜRKÇESİ	LATİNİZE METİN
Asr Suresi Anlamı	Ayetel Kürsi Anlamı
Maun Suresi Anlamı	İhlas Suresi Anlamı
Kureyş Suresi Anlamı	Fatiha Suresi Anlamı
Ayetel Kürsi Anlamı	

5.sınıf kitabı:

OSMANLICA TÜRKÇESİ	LATİNİZE METİN
	Fatiha Suresi Okunuşu ve Anlamı

	İhlas Suresi Okunuşu ve Anlamı
	Asr Suresi Okunuşu ve Anlamı
	Ayetel Kürsi Anlamı

Tablolarda belirtildiği üzere farklı sınıf seviyesindeki ders kitaplarında belirtilen surelere genel itibariyle bakıldığında; belirtildiği üzere Osmanlıca baskıda Latince baskıya göre daha fazla namaz suresine yer verildiği görülmektedir. Bu yönüyle Osmanlıca baskının 1924 Programıyla daha uyumlu olduğu söylenebilmektedir.¹⁰³³ Latince baskıdaki bu açık, şiir ya da metin halindeki dualar ile kapatılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Latince 4. Sınıf kitabında sure anlamları verildikten sonra “Anneme Dua” ve “Babama Dua” adlı şiirlere yer verilmiştir.¹⁰³⁴

Osmanlıca baskıda surelerin yalnızca anlamlarının belirtildiği dikkat çekmektedir. Nitekim bu dönemde din eğitime yönelik basılmış resmi yayınların değerlendirilmesi üzerine yapılan çalışmalara da bakıldığında; 1930 yılı öncesinde basılan eserlerde daha çok meal verme anlayışının yaygın olduğu görülmektedir.¹⁰³⁵ Surelerin okunuşları Latince baskıda belirtilirken, Osmanlıca baskıda okunuşlarına yer verilmemesi; muhatap kitlenin kullandığı alfabe dolayısıyla bu metinleri zaten okuyabiliyor olması ya da bu surelerin daha önceki vakitlerde herkes tarafından ebeveyn ya da çevre yoluyla da olsa bir şekilde ezberleniyor olmasından kaynaklandığı iddia edilebilir.

¹⁰³³ *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, s. 13-14.

¹⁰³⁴ *TÇDK*, 4, 1930, s. 110-11.

¹⁰³⁵ Coştu, 2015, s. 273.

9. Görsellerde Milli Bir Bilince

Osmanlıca ve Latince baskıların, kitaplarda kullanılan görseller açısından karşılaştırılması sonucu bazı görsellerin Latince baskıdan çıkarıldığı tespit edilmiştir. Çıkarılan görsellerin geneline bakıldığında bu görsellerin Arapça ifadeler içerdiği görülmektedir. Örneğin; üzerinde Arapça harflerle “Allah” ya da “Muhammed” yazılı levha görsellerine Osmanlıca baskıda yer verilirken, bu görseller Latince baskıdan çıkarılmıştır.¹⁰³⁶ Yine Osmanlıca baskıda kelime-i şهادet ve kelime-i tevhidin Arapça harflerle yazılışlarını içeren çerçeveli görseller Latince baskıda kendine yer bulamamıştır.¹⁰³⁷

Osmanlıca baskıda verilen ve içerisinde Arapça harflerle “Allah”, “Muhammed”, “Ebu Bekir”, “Ömer”, “Osman” ve “Ali” yazan levhalar bulunan Ayasofya Cami görseli yerine, Latince baskıda içerisinde Arapça yazılı levhaların bulunmadığı bir cami içi mekân resmi kullanılmıştır.¹⁰³⁸ Bu minvalde Osmanlıca baskıdaki cami ve mescitlerde bu tür levhaların bulunacağına dair metin de Latince baskıdan çıkarılmıştır.¹⁰³⁹ Bunun yanında Osmanlıca baskıda dört halifenin her birine dair bigilerin verildiği metinlerin yanındaki, Arapça tamlama şeklinde halifelerin isim ve sıfatlarının yer aldığı levhalar da Latince baskıdan çıkarılmıştır.¹⁰⁴⁰

Baskılar arasındaki görsellikteki değişime genel olarak bakıldığında; çıkarılan görsellerin, içerisinde Arapça yazı ve ifadeler bulundurduğu görülmektedir. Bu görsellerin Latince baskıdan çıkarılması ile öğrencinin Arapça yazı ve ifadelere aşinalığının azaltılmak istendiği düşünülmektedir. Bu tercihin sebebi ise dildeki

¹⁰³⁶*TÇDK*, 3, 1928, s. 21,24.

¹⁰³⁷*TÇDK*, 4, 1928, s. 8.

¹⁰³⁸*TÇDK*, 3, 1928, s. 6; *TÇDK*, 3, 1930, s. 6.

¹⁰³⁹*TÇDK*, 3, 1928, s. 30.

¹⁰⁴⁰*TÇDK*, 3, 1928, s. 31-34.

Türkçeleşme ve milliyetçilik hareketinin toplum tarafından daha kolay ve derin şekilde benimsenmesi isteği olarak açıklanabilmektedir.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet olarak varlık sahasına çıkmış ve böylece topyekûn bir yenilik ve reform dönemi başlamıştır. Pek çok alanda büyük devrimlere imza atılan bu dönemde dönüşüm yoluna gidilen kurumlardan biri de din olmuştur. Sosyal bir kurum olarak din, toplum ve kültürel hayatla doğrudan ve karşılıklı bir ilişki içerisindeydi. Bu anlamda din, hem toplumsal yapı ve kültür tarafından etkilenen, hem de toplumu ve kültürel hayatı etkileyen bir niteliğe sahiptir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında din alanında büyük inkılaplar hayat geçirilmiş ve bu alanda da ciddi bir dönüşüm yoluna gidilmiştir. Siyasi otoritenin değişmesiyle beraber ümmet olma anlayışının yerini bir ulus-devlet inşa etme hedefi almıştır. Dolayısıyla yeni iktidar, din ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemiş ve yeni bir din politikasını uygulamaya koymuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Halifelik kurumu da kaldırılmış ve yapılacak başka inkılapların önü açılmıştır. Aynı tarihli alınan diğer kararla Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Başkanlık kendisine verilen görevleri devlet kontrolünde ve devlet eliyle yürütmüştür. Böylece aslında din, devletin denetimi altına alınan bir sosyal kurum haline almıştır. Bu dönemde din ve devlet işleri de birbirinden ayrı ele alınmış ve laiklik anlayışı hâkim olmuştur. Din, devlet nezdinde bireysel ve vicdani bir mesele olarak görülmüştür.

Cumhuriyete geçiş sürecinde pek çok alanda birliğe gitme yönelimi esas olmuştur. Nitekim idari alanda ve hukuk sisteminde birlik sağlanmasının yanında eğitim alanında da tevhid hedeflenmiştir. Bu amaçla Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak eğitim ve öğretimde birlik sağlanmış, tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Böylece farklı eğitimlerle farklı kimlikte öğrenciler yetiştirmek yerine, ortak bir eğitim ve öğretim anlayışıyla aynı dünya görüşüne ve hayat nizamına sahip bir millet ve toplum inşa etmek hedeflenmiştir. Verilecek eğitimde de millîlik esası ön planda tutularak millete ve devletine sadık ideal vatandaş yetiştirmek istenmiştir.

İlgili dönemde din alanında da ciddi inkılaplara imza atılarak bu konu gündemde tutulmuştur. Şapka Kanunu, Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kabul edilen kararname; takvimde, rakamlarda, harflerde ve haftalık tatil günlerinde yapılan değişiklikler ve tercüme faaliyetleri gibi inkılaplar, dini yaşantının toplumsal hayattan bireysel alana geçişini hızlandırmış ve yeni düzene uyum sağlayacak ve koruyacak bir nesil inşa etme hedefini kolaylaştırmıştır.

Dini alanda yaşanan bu büyük değişim ve dönüşüm süreci eğitim alanına da yansımış ve örgün eğitimde de yapılacak değişimleri beraberinde getirmiştir. İstenen zihinsel değişim için eğitim büyük bir önem arz etmiş ve bir araç olarak görülmüştür. Halkı din konusunda eğitime ve yönlendirme görevi bu dönemde devletin vazifesi olarak görülmüştür. Bu nedenle din eğitimi de branşlardan bir branş olarak devletin resmî kurumları olan okullarda verilmiştir. Aynı zamanda bu hizmeti halka sunacak olan din görevlileri için de okullar kurulmuştur.

Devlet eliyle verilecek olan din eğitiminde bilhassa ilkokullara verilecek eğitim üzerinde hassasiyetle durulmuş ve bu minvalde ders müfredat programları hazırlanmıştır. 1922, 1924, 1926 ve 1930 müfredat programlarıyla ilkokullarda verilecek olan eğitimin süresi, içeriği, yöntemi, derslerde okutulacak kitaplar gibi konular tanzim edilmiş; her yönüyle modern, akılcı, milli ve aktif bir eğitim süreci planlanmıştır.

Müfredat programlarında yapılan değişiklikler okullarda okutulan ders kitapları konusunda da adımlar atılmasına sebep olmuştur. Bu minvalde eğitimin önemli birer aracı olan ders kitaplarının seçilmesi ve hazırlanması konusu üzerinde de hassasiyetle durulmuştur. Nitekim bu konu için heyet-i ilmiye toplantıları düzenlenmiş; oluşturulan kurullarla, okullarda okutulacak ders kitapları ve taşınması gereken kriterler belirlenmiş, düzenlenmiş ve kitapların okutulmaya uygunluğu kontrol edilmiştir. Yeni programa uygun kitapların hemen hazırlanamaması sebebiyle bir süre eldeki kitaplar yeni müfredat programlarına göre düzenlenmiş ve kullanıma sunulmuştur. Burada resmi anlamda

kullanılmasına onay verilmiş olan kitaplardan birini seçerek kullanabilme ihtiyarı da öğretmene verilmiştir.

Araştırmanın konusu olan “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3.-4.5. sınıflar) adlı eserde dönemde örgün öğretimde kullanılan kitaplar arasında yerini almaktadır. İncelenen eserin anlatımında genel anlamda çocuğa uygun, akıcı, sevdirmeye üslubunun hâkim olduğu bir dil kullanılmıştır. Fakat zaman zaman çocuğun dini gelişimine uygun olmayan oldukça soyut, anlaşılmasız ve çocuk tarafından yanlış anlaşılmaya müsait ifadelerle de rastlanmıştır. Genellikle korkutma üslubundan uzak durulmuş fakat zaman zaman bilhassa yalancılık gibi ahlaki anlamda zararlı ve kötü davranışlar hususunda sakındırma üslubu kullanılmıştır. Eserde kimi zaman çocuğa doğrudan “gidiniz, yapınız vs.” şeklinde öğütler verilmiş, kimi zaman da onun dilinden cümlelerle çocuğa verilmek istenen husus benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yeni bir şeyin öğretilmesinin yanında yanlış bilinen meseleleri düzeltme üzerine de hassasiyet gösterilmiş ve değilleme üslubuyla bu yanlış bilgiler tashih edilmiştir. Örneğin tevekkül etmenin tembellik olmadığı dile getirilmiştir.

Araştırmada incelenen eser de öğretimde kullanılan diğer tüm ders kitapları gibi makbul bireyin yetiştirilmesine hizmet eden bir kaynak niteliğindedir. Bu bağlamda araştırma konusu olan bu eserle de dönemde benimsenen anlayışa uygun şekilde ideal bir çocuk, dolayısıyla nitelikli bir toplum inşa edilmek istenmiştir.

Eserde yetiştirilmek istenen profil dikkate alındığında, inanç konusuna ilişkin olarak Müslüman çocuk; İslam dininin tüm beşeriyete gönderilmiş evrensel bir din olduğunun bilincinde olmalıdır. İslam dinini sade ve uygulaması kolay bir din olarak görmelidir. Kendisini Müslüman bir Türk olarak nitelemeli, temel inanç esaslarını benimsemelidir. Bu konuda akli kendisine rehber edinmeli, önce düşünmeli, aklıyla tarttıktan sonra iman etmelidir.

Müslüman çocuk, Allah'a iman etmeli, O'nu merhametli, adil, büyük, kudretli, kendisinden iyilik beklenen, koruyucu ve cömert olması gibi vasıfları ile bilmelidir. Onu düşünmeli, hissetmeli ve ona dair bilgisini arttırmak için ilim öğrenmelidir. Allahı sevmeli aynı zamanda ondan korkarak yanlış işlerden uzak durmalıdır. Allah'ın daima kendisini gördüğünü ve gözettiğini bilerek hareket etmeli, yalnızca O'na dayanmalı ve O'ndan yardım dilemelidir. Müslüman çocuk Peygambere de iman etmeli, onu kendisine en büyük örnek olarak görmelidir. Bu anlamda ona muhabbet duymalı, hayatını öğrenmeli ve bilhassa ahlakını kendisine örnek almalıdır. Müslüman çocuk Kur'an-ı Kerim'i de kendisine rehber bilmeli ve ondan öğrendikleri ile ahlakını ve yaşantısını güzelleştirmelidir. Müslüman çocuk, İslam dininin her iki dünyaya da hitap ettiğini bilerek, iki dünyası için de çalışıp çabalamalı ve dengeyi sağlamalıdır. Bu anlamda akla ve tedbire uygun hareket etmeli, istedikleri için çaba harcamalı ve sonra sonucunu Allah'a havale etmelidir. Bu bağlamda işleri yalnızca kadere nisbet etmek gibi bir hatadan kendini korumalıdır. Zira Müslüman çocuk, hayatının her alanında akla ve mantığa uygun düşünüp hareket etmelidir. Dinde de akla aykırı bir şey bulunmayacağını bilmeli, bu konuda bidat ve taassuba karşı net bir tavır sergileyerek bunlardan kesinlikle uzak durmalıdır.

Müslüman çocuk, bir kul olmanın gereği olarak dini vazifelerini de yerine getirmelidir. Bu vazifeleri Allah'a karşı sorumlulukları olarak görmelidir. İbadetlerle Allah'a karşı olan şükrünü dile getirmelidir. İbadetlerini kuru bir şekilde yerine getirmekten uzak durmalı, samimi bir kalp ile yerine getirmeye çalışmalıdır. Bunu sağlamak için ibadetlerini kendi dilinde yapmalıdır. İbadetlerin aynı zamanda toplumsal hayatta iyilik ve güzelliğe de hizmet ettiğini bilmelidir. Müslüman çocuk, ibadet ve dünya işlerini birbirinden ayırmalı, her iki dünya işini birbirinden ayırarak her ikisi için de çabalamalıdır. Müslüman çocuk, ibadetleri yoluyla Allah ile ilişki kurmalı, ona dua ederek niyazda bulunmalıdır. Bu bağlamda anne babasına, hocasına, vatanına-milletine,

kendisine ve tüm Müslüman âlemine dua etmeli, bazı sure ve duaları da ezberlemelidir. Bunun yanında dua ile kalmamalı, çaba ve azimle istekleri doğrultusunda çalışmalıdır.

Müslüman çocuk, Müslümanlığının bir gereği olarak aynı zamanda kendisini ahlaklı bir birey olarak yetiştirmeli ve ahlaka uygun şekilde bir hayat sürmelidir. Ahlaklı olmada kendisine dinini de referans almalıdır. Bu bağlamda özünde temiz sayılmakla beraber Müslüman çocuk, doğru, çalışkan, şükür sahibi, paylaşımcı, yardımsever, şefkatli, adaletli, tevekkül sahibi, hayır hizmetlerde bulunan, cömert, samimi, saygılı, sabırlı ve sevgi dolu bir birey olmak için çabalamalıdır.

Müslüman çocuk, bir Müslüman olmanın yanında aynı zamanda bir vatandaş olduğunu bilmelidir. Bu bağlamda devletine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Devletin koyduğu kanunlara uymalı, devletini sevmeli, devleti için en iyisini istemelidir. Müslüman çocuk aynı zamanda milli bir bilince sahip olmalı, Türklüğüyle iftihar etmelidir. Kendisini hem bir Müslüman hem bir Türk olarak nitelemelidir. İslam dininin yalnızca Araplar'a mahsus bir din olmadığını bilmelidir. Dünyadaki diğer Müslümanlara dair de bilgi sahibi olmalı fakat Türklerin Müslümanlar arasındaki en ileri millet olduğunu bilmelidir. Müslüman çocuk, vatanına karşı büyük bir muhabbet duymalı ve sevgisini de vatana hizmet ederek göstermelidir.

Müslüman tüm bunların yanında toplumun bir parçası olduğunu bilmeli ve toplumla iyi ilişkiler kurmalıdır. Toplum içindeki görevlerini yerine getirmelidir. Ahlaklı olarak toplumun mutlu ve huzurlu olmasına katkı sağlamalıdır. Başka din ve mezhepten olan insanlar da dâhil olmak üzere toplumu oluşturan insanların tümüne iyi davranmalıdır. Kimsenin dinine ve işine karışmamalı ve herkese saygı duymalı, kendisine de saygı gösterilmesini sağlamalıdır. Bunun yanında her alanda yenilik ve değişime açık olmalı, gelişme ve ilerleme yolunda elinden geleni yapmalıdır. Kendisi için uygun görülen ev, cami, okul gibi mekânlarda bulunmayı sevmeli ve bu mekânlarda yapması gereken sorumlulukları yerine getirmelidir.

Esere genel anlamıyla bakıldığında Müslüman çocuk için önce düşünüp sonra iman eden, bidat ve taassuptan uzak duran, akılcı, Müslüman ahlakıyla bezenen, dini vazifelerini yerine getiren fakat din ve dünya işlerini de birbirinden ayıran, kendisini Türk ve Müslüman kimliğiyle tanımlayan, milliyetçi, vatanperver, toplumla iyi ilişkiler kuran, din ve vicdan özgürlüğüne saygı duyan, yeniliğe açık fakat kültürüne de hâkim bir profil çizilmiştir.

Eserin Osmanlıca Türkçesi ve Latinize edilmiş olan baskıları karşılaştırıldığında iki baskı arasında farklar bulunduğu tespit edilmiştir. Çıkarılan bu farkların değerlendirilmesiyle her iki baskıyla oluşturulmak istenen Müslüman çocuk profiline dair kısaca şu sonuca varılabilir;

Baskılar arası yapılan kritik sonucu eserin her iki baskısı arasında dil ve ifade farklılıklarına rastlanmıştır. Nitekim Osmanlıca baskıda daha ağır ve ağıdalı nitelikte olan dil, Latince baskıda daha anlaşılır ve sade bir şekle kavuşmuştur. Latince baskıya geçişte dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi adına farklı yöntemler izlenmiştir. Bu hedefle Osmanlıca baskıdaki Arapça terkip ve ifadelerin bir kısmı ya terkedilmiş ya da yenilenerek Latince baskıya aktarılmıştır. Bunun yanında eserin Latince baskısında, Osmanlıca baskıda yer alan bazı Arapça ifadelerin Türkçe karşılıklarına yer verildiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda Latince baskıya Osmanlıca baskıdan farklı olarak anlaşılır ve sade açıklamaların eklendiği görülmüştür. Bu dönemde, ümmet anlayışı geride bırakılarak milli bilince sahip vatandaşlardan oluşan ulusal bir birliğin oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Müslüman çocuk; öncelikle milli bir kimliğe sahip, vatanına ve milletine sadık, anadiline ve kültürüne bağlı, dilini yabancı kökenli kelimelerden; kültürünü de yabancı kültürlerin etkisinden muhafaza eden bir birey olarak yetiştirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda Müslüman çocuk İslam'ın yalnızca Araplar'a değil tüm insanlığa hitap eden bir din olduğunun bilicinde olmalı, Türk milletinin

Müslümanlar arasındaki önemli yerini takdir etmelidir. Aynı zamanda İslam'ı da sade, anlaşılır ve icaraati kolay bir din olarak kabul etmeli, sade ve anlaşılır bir din dili tercih etmelidir.

Eserin Latinize baskısında muhatap kitle için ağır ve ağıdalı sayılabilecek bir dil yerine sade ve anlaşılır bir dile geçiş yapılmasının yanısıra, Osmanlıca baskıdaki bazı çocuğa uygun olmayan içeriklerden de vazgeçildiği görülmüştür. Her ne kadar Latinize baskıda da çocuğun seviyesine uygun olmayan ifadeler rastlanmış olsa da Osmanlıca baskıya kıyasla bu içeriklerin azaltılması, çocuğun seviyesine hitap etme çabasının bir göstergesi sayılabilmektedir. Nitekim Cumhuriyet Dönemi ile çocuk, artık küçük bir yetişkin olarak görülmek yerine, kendine has özellikleri bulunan toplumsal bir grup olarak kabul görmeye başlamıştır.

Eserin Osmanlıca ve Latince baskılarına birlikte bakıldığında, Latince baskıda Osmanlıca baskıya kıyasla ahlak esaslı bir din anlatımının daha ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Latince baskıda Osmanlıca baskının aksine ahlaki konulara daha önce yer verildiği ve bu baskıya ahlaka dair yeni içerikler eklendiği görülmüştür. Bu değişimin sebebi, dönemde eğitime işlevsel açıdan yaklaşılması ve dinin de oluşturulmak istenen yeni toplum düzeninin sağlanması için bir araç olarak görülmesi ile açıklanabilir. Nitekim dönemde ideal toplum yapısına ulaşma hedefi ile “ahlaki bir din” anlayışı ortaya konulmuş ve bu anlayış Latince baskıda kendini daha net bir şekilde göstermiştir. Bu bağlamda Müslüman çocuk da ahlak sahibi ve değerlerine bağlı bir birey olmalı, insani ilişkilerini iyi tutmalıdır.

Eserin her iki baskısı arasında bir karşılaştırılma yapıldığında Latince baskıda Osmanlıca baskıya nazaran çalışkanlık, şükür ve cömertlik gibi ahlaki değerler üzerinde daha fazla durulduğu görülmüştür. Nitekim, bu konular Latince baskıda daha ayrıntılı işlenmiş ve bu değerlerin topluma bakan yönleri vurgulanmıştır. Müslümanın pasif ve işe yaramaz bir kimse olmasının aksine çalışıp kazanan ve kazandığını paylaşan bir kimse

olması öğütlenmiştir. Bu bağlamda baskılar arasındaki dua anlayışı arasında da farklılıklar tespit edilmiştir. Osmanlıca baskıdaki ezber edilmesi gereken dualar ve faziletlerine dair içerikler Latince baskıdan çıkarılmış, bunun yerine bir Müslümanın nasıl dua etmesi gerektiğine dair anlatımlar eklenmiştir. Latince baskıda ezberciliğin aksine kişiyi tedbire ve eyleme götüren bir dua anlayışı sunulmuştur. Bu tercihlerin sebebi dönemin gerçekleri de dikkate alındığında, Cumhuriyetin pasif ve tembel insanlardan çok, çalışan, üreten kazanan ve paylaşan insanlara olan ihtiyacı ile açıklanabilmektedir. Bu bağlamda Müslüman çocuk da aktif, üretken ve paylaşımcı bir birey olmalı, mutluluk ve refah için çabalamalı, ulaştığı zenginliği ihtiyacı olanlarla paylaşmalı ve dua anlayışında dahi teslimiyetçi bir anlayışa teslim olmak yerine eyleme geçmeyi hedeflemelidir.

Eserin Osmanlıca ve Latince baskıları arasındaki farklardan bir diğeri, Latince baskıda, Osmanlıca baskıya kıyasen daha akılcı bir anlayışın hâkim olmasıdır. Nitekim Osmanlıca baskıda yer alan Peygamberimizin hayatı ile ilgili bazı mucizevi olayların, kendisinin aldığı birtakım önemli kararların ilahi izne dayandığına dair ifadelerin, özel gün ve gecelere dair bazı anlatımların Latince nüshadan çıkarıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu aklın idrakini aşan hususların Latince baskıdan çıkarılma sebebinin, dönemde hâkim olan akılcılık anlayışından ve hurafelere karşı olan net duruştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Müslüman çocuk da aklı kendisine rehber edinerek düşünmeli ve hareket etmeli, hurafe ve bidatlardan kendini büyük bir dikkatle uzak tutmalı, aynı zamanda eylemlerinde de daima tedbire riayet etmelidir.

Eserin Osmanlıca ve Latince baskıları karşılaştırıldığında; Latince baskıda bilhassa ibadete dair konuların Osmanlıca baskıya göre daha işlevsel şekilde işlendiği tespit edilmiştir. Nitekim Osmanlıca baskıda namaz, oruç, zekât gibi konular daha sistematik ve ayrıntılı şekilde anlatılırken, Latince baskıda bu konular daha dağınık şekilde işlenmiş ve ayrıntılardan arındırılmıştır. Bunun yanında Latince baskıda ibadetlerin daha çok

ahlaka, topluma ve bireye faydaları vurgulanmıştır. Bu tercihlerde dönemin din anlayışının büyük etkisi bulunduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim dönemde din, ideal toplumun oluşturulmasında işlevsel bir araç olarak görülmüştür. Bu nedenle Latince baskıda ibadetlerin fıkhi yönlerinin yanısıra topluma ve bireye hizmet eden bir eylem olarak kabul edildiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda Müslüman çocuk da yaptığı ibadetleri bireysel dindarlığına katkı sağlamasının yanında, toplumun iyiliğine ve ahlakının güzelleşmesine de bir fırsat olarak görmelidir.

Baskılar arasında yapılan karşılaştırmadan hareketle; ibadetlere dair ayrıntıların yanında, Latince baskının pek çok konuda da Osmanlıca baskıya göre teferruatlardan arındırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada ayetlerin ayrıntılarından çok anlaşılmasına verilen önem dikkat çekmektedir. Nitekim dönemde de dinin anlaşılır kılınması önemli bir hedef olmuştur. Bu bağlamda Müslüman çocuk da din anlayışında ezbere ve ayrıntı bilgilere hâkim olmaktan ziyade, dini doğru şekilde ve en sade haliyle anlamak için çaba harcamalıdır anlayışına varılmaktadır.

Tüm bunların yanında eserin Latince baskısında Osmanlıca baskıya kıyasen daha az sure öğretimine yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim dönemde benimsenen 1926 Programına bakıldığında da Kur'an öğretiminden ziyade, hedeflenen ideal profilin yetiştirilmesine dair hususlara ihtimam gösterildiği görülmüştür. Eserin Latince baskısında da çocuğun ahlaklı ve devlet nezdinde makbul bir birey olarak yetişmesine dair içerik, sure öğretiminden daha geniş tutulmuştur. Ayrıca bu durumun kitabın muhatap kitlesi olan çocukların küçük yaşta olmasından da kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Bunun yanında Osmanlıca nüshada surelerin okunuşlarına yer verilmezken, dil devrimi sonrası öğretilen alfabenin de değişmesiyle, Latince baskıda surelerinin okunuşunun verilmesine de ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bunlara bakıldığında Müslüman çocuğun, en büyük önceliğinin; kendisini ahlaklı, topluma faydalı ve hayırlı bir insan olarak yetiştirmek sonucuna ulaşılmıştır.

Eserin Osmanlıca ve Latince baskılarındaki görseller karşılaştırıldığında ise; bazı görsellerin Latince baskıdan çıkarıldığının belirlenmesinden hareketle; Arapçaya aşinalığın azaltılmasının hedeflendiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda Müslüman çocuk da milli dilini ve kültürünü benimsemeli, yabancı dil ve kültürlerin etkilerinden kendisini muhafaza etmelidir sonucuna ulaşılmıştır.

Baskıların karşılaştırılması sonucunda çıkarılan farklar incelendiğinde, Latince baskıda Osmanlıca baskıya göre daha akılcı, milli bir kimlik sahibi, Türk dilini benimsemiş, ahlaklı, bireysel, vicdani ve sade bir din anlayışına sahip, hurafe ve bidatlar karşısında net bir tavır sahibi, topluma faydalı, asgari düzeyde sure ezberine sahip bir Müslüman yetiştirilmek istendiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Adak, Mustafa, *1923-1933 Yılları Arasında Okutulan Din Dersi Kitaplarında Eğitim-Siyaset İlişkisi (Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri 3-4-5 Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Akbulut, Halil İbrahim, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2020, C. 30, s. 348-351.

Akgün, Seçil, “Türkçe Ezan”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1980, C. 13, S. 24, s. 105-113.

Alabaş, Ramazan “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli, Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, C. 18, S. 36, s. 59.

Alakel, Murat, “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar”, *Akademik Bakış*, 2011, C. 5, S. 9, s. 1-30.

Albayrak, Nurettin, “İbrahim Hilmi Çığırçan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1993, C. 8, s. 299-300.

Aldıkaçtı, Orhan, “Atatürk İnkılaplarından Laiklik”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1981, C. 45, S. 1-4, s. 39-47.

Alp, Hayrunisa, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de İlköğretim ve Müfredat Programları (1913-1936)*, 2. Basım, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler, 2020.

Alp, Hayrunnisa, “İlkokul Kitaplarını İnceleme Komisyonunun Raporları (1924-1927)” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2009, S. 15-16, s. 105-136.

Alp, Hayrunnisa, *Tevhid-i Tedrisat’tan Harf İnkılâbı’na İlköğretim (1924-1928)*, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.

Altaş, Nurullah, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2002, C. 2, S. 1, s. 219-229.

Apaydın, Cem, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2017, C. 16, S. 32, s. 149-171.

Aslan, Erdal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”, *Eğitim ve Bilim*, 2010, C. 35, S. 158, s. 215-231.

Aslan, Erdal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: ‘1924 İlk Mektepler Müfredat Programı’”, *İlköğretim Online*, 2011, C. 10, S. 2, s. 717-734.

Aslan, Seyfettin; Alkış, Mehmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçişte Türkiyenin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2015, C. 6, S. 1, s. 18-33.

Atalay, Abdurrahman, “Cumhuriyet Dönemi Dinî Yayınlarında Mucize Anlayışı (1924-1960)”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2023, C. 27, S. 1, s. 196-208.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937), 5. Baskı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997.

Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2002, C. 8, S. 29-30, s. 15-29.

Aytürk, İlker, “Türk Dil Milliyetçiliğinde Batı Meselesi”, *Milliyetçilik I, Doğu Batı*, 2006, S. 38, 2006, s. 93-108.

Başboğa, Sevcane, *Erken Cumhuriyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Bedeni Ahlaki ve Terbiyevi Özellikleriyle İnşa Edilen Çocuk*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Başgil, Ali Fuad, *Din ve Lâiklik*, 8. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınevi, 2007.

Başboğa Özen, Sevcane, “Erken Cumhuriyet Dönemi Süreli Çocuk Yayınlarında İdealize Edilen Ahlaki Erdemler: Dayanışma-Yardımlaşma, Tutumlu ve Tasarruflu Olmak”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2023, S. 72, s. 18-45.

Başoğlu, Tuncay, “Vazife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2012, C. 42, s. 579-581.

Batur, Behçet, “Türkiye’de Modernleşme, Din ve Din Adamlığı”, *Turkish Studies*, 2015, C. 10, S.10, s. 181-200.

Baysal, Nihat Onur, “Şeyh Sait İsyanının Nedenleri Gelişim Süreci Sonuçlarına Dair Değerlendirme”, *GAB Akademi*, 2022, C. 2, S. 3, s. 25-42.

Bozkurt, Nebi, “Kandil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2001, C. 24, s. 300-301.

Certel, Hüseyin, “İslâmi İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, 1998, C. 1, S. 3, s. 149-156.

Coştu, Kamil, *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Cündioğlu, Düçane, *Türkçe Kur’an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, 1. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998.

Çalışkan, Derya, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşası ve Dilde Milliyetçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Çelebi, Nurhayat; Asan, H.Tezer, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarındaki (1923-1948) İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmasının Son Osmanlı Birikimi İle Karşılaştırmalı Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2013, C. 2, S. 1, s. 140-148.

Dağcı, Gül Tuğba; Bal, Adnan, “Osmanlı’dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2014, C. 2, S.1, s. 37-47.

Demir, Şeyhmus; Sesli, Mutlu; Yılmaz, Veysel “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2008, C. 3, S. 2, s. 77-90.

Dikici, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *Yeni Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2006, C. 0, S. 10, s. 77-104.

Doğan, Recai, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi Ve Yapılan Tartışmalar”, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantısı (İzmir-4-6 Aralık 1998)*, Ankara, Türk Yurdu Yayınları, 1999.

Dokuyan, Sabit, “Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2021, S. 98, s. 217-244.

Ercüment, Ayhan, *Cumhuriyet Türkiye’sinin Kuruluş Sürecinde Ulus-Devlet-Din İlişkileri (1920-1937)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, C.5.

Erkol, Mehmet, *Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Erşahin, İsmail, *İbrahim Hilmi Çığıracan Hayatı ve Eğitim Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Ertan, Temuçin Faik (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 3. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014.

Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.

Gözyaydın, İştâr, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Güler, Oya, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Felsefesi*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Günay, Ünver, “Modern Sanayi Toplumlarda Din: I”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, C. 4, S. 3, s. 41-88.

Güven, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Baskı, Ankara, Pegem Yayınları, 2014.

Hamza Eroğlu, “Milli Birlik ve Beraberlik”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1986, C. 3, S. 7, s. 85-100.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı*, Sınıf: 5, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1929.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 3*, İstanbul, Marifet Matbaası, 1930.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mektep Sınıf: 4*, İstanbul, Marifet Matbaası, 1930.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfına Mahsustur*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Dördüncü Sınıfına Mahsustur*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

Hilmi, İbrahim, *Türk Çocuğunun Din Kitabı: İlk Mekteplerin Üçüncü Sınıfına Mahsustur*, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1927.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Milli Matbaa, 1926.

Kara, Hüseyin, “Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, C. 9, S. 19, s. 111-136.

Kara, İlyas; Tokmak, Ahmet; Öztürk, Mehmet Baki, “Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarının Vatandaşlık Eğitimi Politikaları Bağlamında İncelenmesi (1921-2021)”, *DTCF Dergisi 100. Yıl Özel Sayısı*, 2023, s. 92-121.

Karaca, Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007.

Kaya, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Devlet-Tarikat İlişkileri”, *Journal of Analytic Divinity*, 2020, C. 4, S. 2, s. 215-244.

Kaya, Mehmet Melik; Biçer, Baykal, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaş”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2021, C. 18, S. 44, s. 8025-8053.

Kesgin, Safiye, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, C. 52, S. 1, s. 209-238.

Kesgin, Safiye, *Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Keskin, Mustafa, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, C. 4, S. 2, s. 7-21.

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.

Kodaman, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, S. 16, s. 1-24.

Kökcü, Alper Tunga, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları”, *Türkiye Klinikleri-Hukuku-Tarihi Dergisi*, 2014, C. 22, S. 3, s. 98-105.

Kuşci, Ahmet, *Türk Eğitim Tarihi (1923-1950)*, Ankara, İksad Yayınevi, 2021.

Maboçoğlu, Mehmet, “Laiklik ve Eğitim”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 1999, C. 14, S. 114, s. 33-38.

Maksudi, Sadri, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim Ve Sanat Heyeti neşriyatından millî seri, S.1.

Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

Martin, Volkan “Cumhuriyet’in İlk Beş Yılında Sosyal Hayat”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2017, C .1, S. 2, s. 70-94.

Muallim Abdulbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005.

Nükhet Varlık, “Tâun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2011, C. 40, s. 175-177.

Onat, Hasan, *Din Anlayışında Dönüşüm Süreci*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Öymen, Hıfzırahman Raşit “Cumhuriyet Eğitime Geçişte Atatürk’ün Etkisi”, *Belleten*, 1988, C. 52, S. 204, s.1013-1088.

Özek, Çetin, *Devlet ve Din*, İstanbul, Ada Yayınları, (Tarihsiz).

Öztürk, Hakan, *Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru*, 1. Baskı, Ankara, İlahiyât Yayınları, 2023.

Polat, Fazlı, “Din-Devlet İlişkisi ve Diyanet”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2002, S. 10, s. 119-128.

Sadoğlu, Hüseyin, *Uluslaşma Sürecinde Türk Dil Politikaları (1839-1950)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Saklı, Ali Rıza, “Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2011, C. 13, S. 1, s. 1-22.

Sarıkaya, Makbule, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2007, S. 34, s. 321-338.

Sarıkoyuncu, Ali, *Atatürk Din ve Din Adamları*, 1. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Sarpkaya, Ruhi, “Atatürk’ün Eğitim Politikasının Kaynakları ve Temel İlkeleri”, *Eğitim ve Bilim*, 2002, C. 27, S. 126, s. 3-9.

Söğütlü, İlyas, “Cumhuriyet’in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2010, C. 6, S. 24, s. 133-148.

Şenkaloğlu, Sevcan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sistemi ve Sorunları”, *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2021, C. 6, S. 1, s. 24-36.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

Tosun, Cemal, “Türkiye’de Eğitimin Laikleşmesi ve Din Öğretimi”, *Dinler Tarihi Araştırmaları VI, (Sekülerleşme ve Dinî Canlanma Sempozyumu, 22-23 Ekim/October 2008)*, 2008, Ankara, s.228-237.

Tosun, Cemal, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 10. Baskı, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Turan, İbrahim, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Din Eğitimi Politikaları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2019, C. 19, S. 2, s. 269-292.

Uluslan, Şayan “Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 2018, C. 11, s. 306-320.

Uyanık, Necmi; Kara, Serdar (Okt.), *Birinci Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset ve Toplum İlişkileri Üzerine (1923-1960)*, Konya, Palet Yayınları, 2016.

Üstel, Füsun, “*Makbul Vatandaş*”ın Peşinde, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009,

Vahapoğlu, Vahap; Güneş, Adem, “1924’ten 1950’ye Din Eğitimi Etkileyen Unsurlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, C. 11, S. 60, s. 1320-1327.

Yaşar, Nezihe; Asal, Uğur Yasin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Modernleşmede Yaşanan Değişim ve Süreklilikler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, C. 21, S. 43, s. 605-629.

Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018.

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Yılmaz, Duygu; Konya, Didem, “Cumhuriyet’in Kuruluşunda Birey ve Devlet İlişkisi: 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve Uygulamaları”, *Belgi Dergisi*, 2022, S. 24, s. 17-41.

Yürük, Tuğrul, “Farklı Din Anlayışlarına Ayrılan Yer Açısından Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Programları”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 2, Özel Sayı: 1, s. 305-320.

Yürük, Tuğrul, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Anlayışları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011

Zengin, Mahmut, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, C. 19, S. 38, s. 113-137.

Zengin, Mahmut; Menküç, Dilek, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Din ve Ahlak Dersi Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1924-1982)”, *Turkish Studies*, C. 12, S. 10, 2017, s. 361 - 386.

Kanunlar

“Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun” No: 431, 3 Mart 1924.

“Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 3.11.1928, S.

1030. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1353.pdf> (Erişim Tarihi:

26.12.2023)

“Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, Resmi Gazete, 3.11.1928, S.1030. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1353.pdf> (Erişim Tarihi: 28.03.2024)

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 633 Sayılı Kanun, Madde 1.

“Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlğasına Dair Kanun”, No:429, 3 Mart 1924.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf (Erişim Tarihi: 05.04.2024)

“Tevhidi Tedrisat Kanunu” (1940, 6 Mart). Resmi Gazete (Sayı: 63). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>

İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d3yy.htm (Erişim tarihi: 24.06.2023)

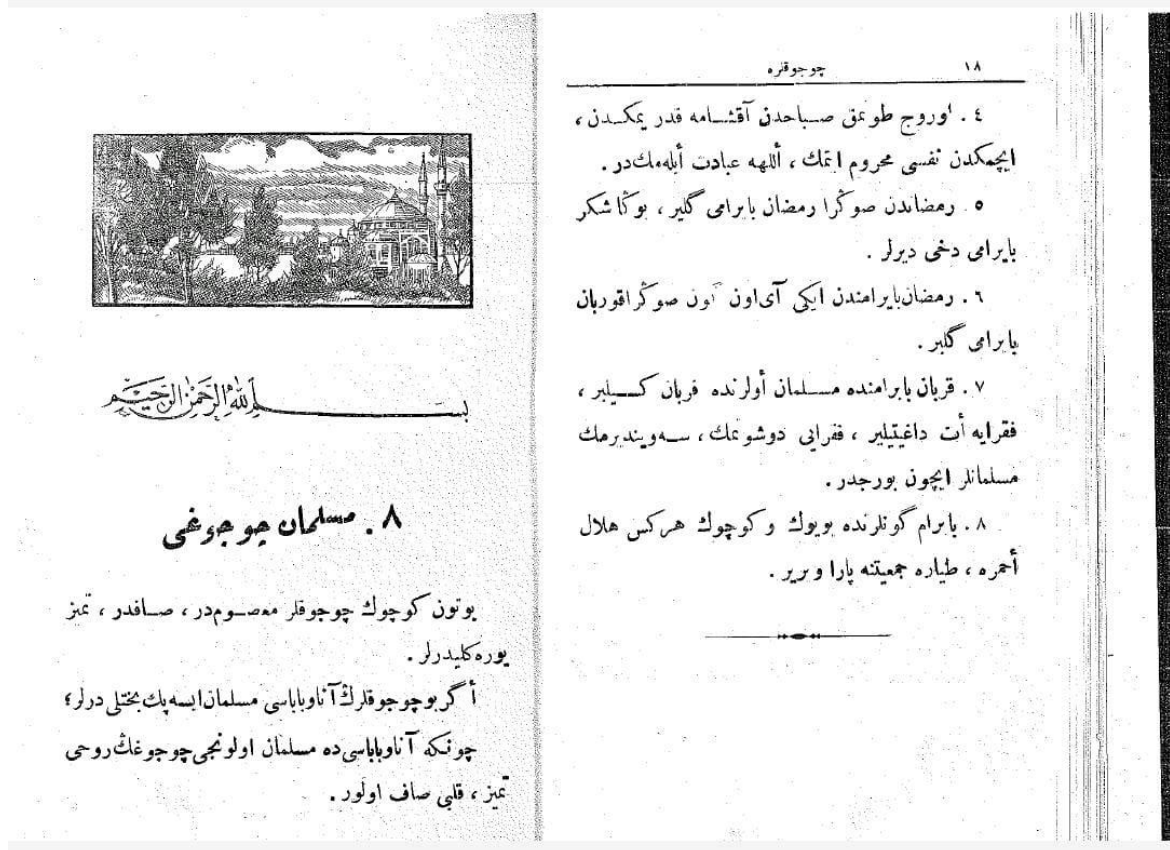
Geçmişten Günümüze Milli Eğitim Şuraları, Heyet-i İlmîyeler (1921-1926)

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164441_heyeti_ilmiye.pdf (Erişim tarihi: 25.12.2023)

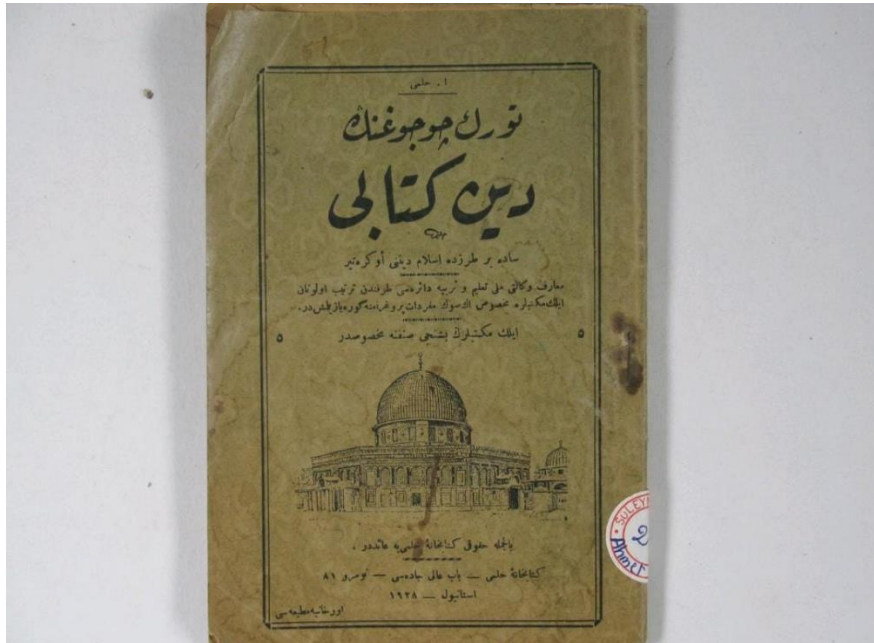
https://sozluk.gov.tr/profil_sozcuğu (Erişim Tarihi 21.09.2021)

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 13.02.2023.)

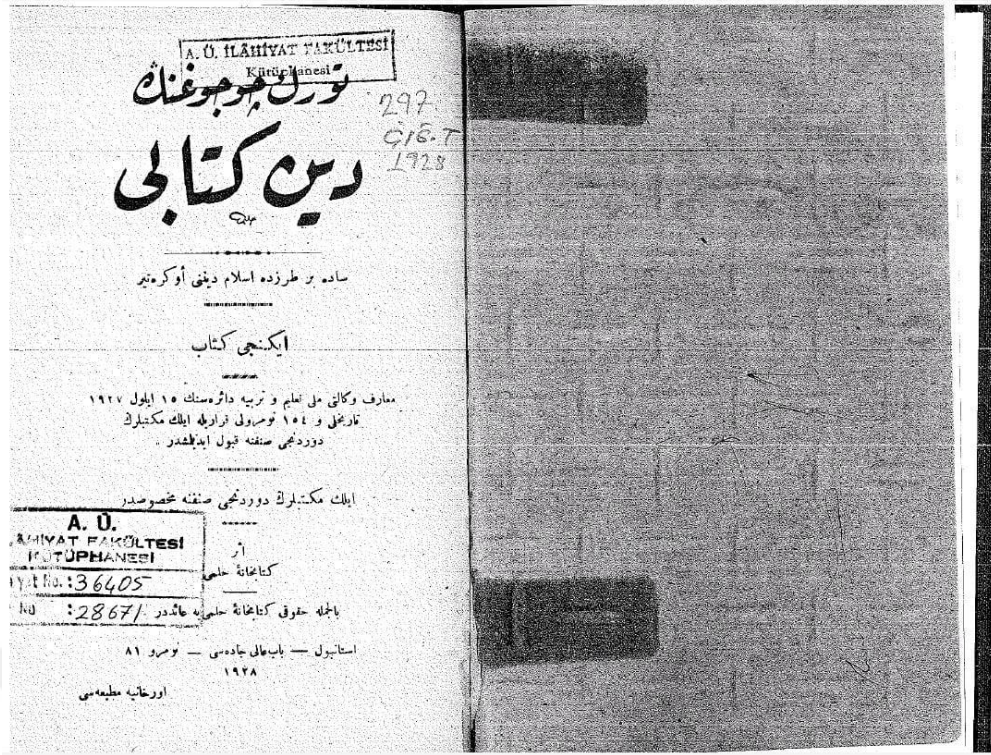
<https://sozluk.gov.tr/çerağ> (Erişim tarihi: 25.11.2023)

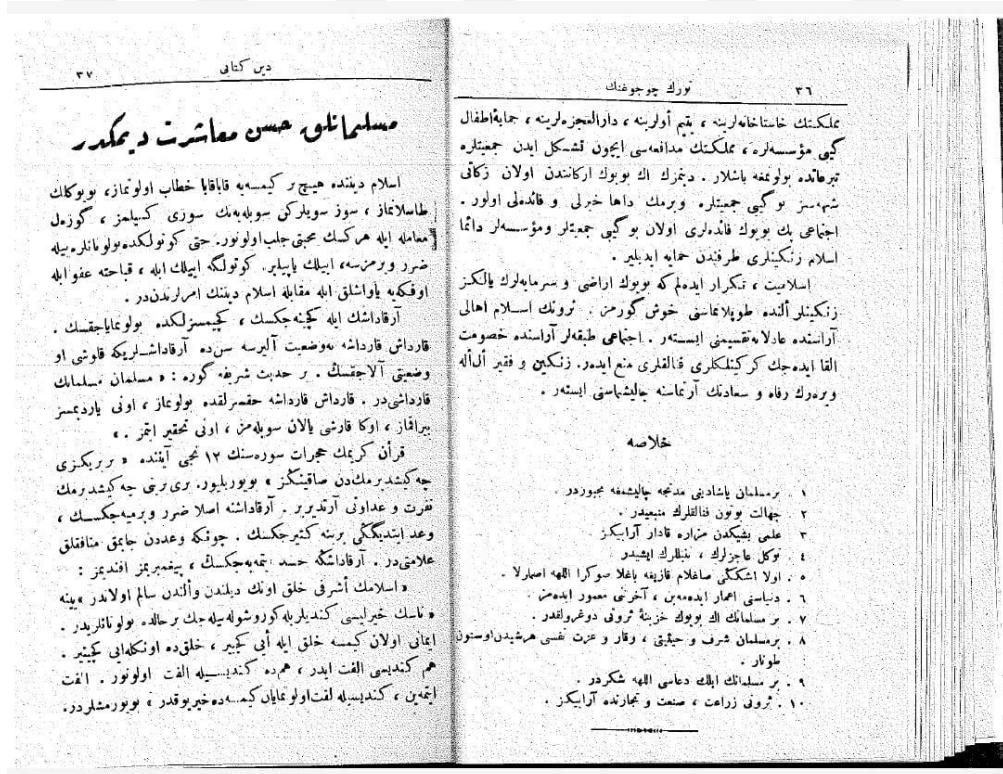
Resim 1. Osmanlıca Türkçesi Baskı 3. Sınıf Kitabının İçeriğinden Bir Görsel

Resim 2. Osmanlıca Türkçesi Baskı 5. Sınıf Kitabı Kapağı

Resim 3. Osmanlıca Türkçesi Baskı 4. Sınıf Kitabı İç Kapağı

Resim 4. Osmanlıca Türkçesi Baskı 4. Sınıf Kitabının İçeriğinden Bir Görsel

33. Dua

Yarabbi, sen varsın, birsin, büyük-
lerden büyük-
sün, kadırsın,
her ne ister-
sen yaparsın,
her şeyi bilir-
sin, görürsün,
senden gizli
hiç bir şey
yoktur. Ke-
rimsin, âdil-
sin, bizi bes-
ler büyütür-
sün, görür ve
gözetirsin.

Ben bir küçük çocuğum, fakat sa-
na muhabbetim çoktur.
Yarabbi! senin yardımınla ben bu

Resim 5. Latinize Baskı 3.Sınıf Kitabının İçeriğinden Bir Görsel

Yarap, biz yalnız sana ibadet ede-
riz, her türlü yardımı da ancak sen-
den dileriz.

Bizleri doğru yola götür, kendile-
rinin in'am ettiklerinin yoluna, ga-
zaba uğrayanların, sapıkların yoluna
değil. Amin!

2 - İHLÂS SURESİ

Kul hüvallahı ehat, Allahussemet,
lem yelit ve lem yulet ve lem yekün
lehu küfüven ehat.

TERCEMESİ

Ya Muhammet halka de ki Allah
birdir. Allah her ihtiyaçtan beridir.
Doğmamış ve, doğurmamıştır, onun
hiç bir eşi yoktur.

3 - ASİR SURESİ

Vel'asrı innel'insane lefi hüsrin ille-

Resim 6. Latinize Baskı 5. Sınıf Kitabının İçeriğinden Bir Görsel

ÖZET

Eğitim geçmişten bu yana devlet ve toplumlar nezdinde büyük öneme sahip sosyal bir kurum olmuştur. Toplumsal alanda yaşanan değişimler sonrası, bireylerin ve toplumun yeni duruma alışması eğitim ile gerçekleştirilmiştir. Eğitim, hükümetler açısından da kurulan yeni düzeni meşrulaştırmak ve devamlılığını sağlamak için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Bu amaçla yeni düzene uyum sağlayıp sadık kalacak ideal bir toplum inşa etmek ve ideal bir insan tipi yetiştirmek için eğitim, iktidarlar tarafından işlevsel bir araç olarak görülmüş ve kullanılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yılları siyasi, sosyal ve ekonomik alanda pek çok yeniliğin ve değişimin yaşandığı bir geçiş sürecidir. Bu süreçte yaşanan değişim, yetiştirilmek istenen ideal toplum ve ideal birey profilinde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle eğitim alanında da gerekli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda müfredat programları ve ders kitaplarında da düzenlemeler yapılarak eğitimin muhtevası da yeni eğitim anlayışına uygun hale getirilmiştir. Dolayısıyla hazırlanan müfredat programları ve ders kitapları, bu dönemde yetiştirilmek istenen “makbul birey profili”ne dair önemli bilgiler sunmaktadır.

İlgili dönemde gerekli değişiklik ve düzenlemelere tabi tutulan derslerden biri de din dersleri olmuştur. Çalışmamızda Cumhuriyetin ilk yıllarında, ilkokul din derslerinde okutulan İbrahim Hilmi tarafından kaleme alınmış “Türk Çocuğunun Din Kitabı (3-4-5)” adlı eser analiz edilmekte ve bu kitaplarda yetiştirilmek istenen Müslüman çocuk profili ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Ders Kitapları, Müfredat Programı, İbrahim Hilmi, Türk Çocuğunun Din Kitabı.

ABSTRACT

Education has been a social institution of great importance for states and societies since the past. After the changes in the social sphere, individuals and society have been accustomed to the new situation through education. Education has also been used as a means for governments to legitimize the new order and ensure its continuity. For this purpose, education was seen and used as a functional tool by the governments to build an ideal society that would adapt to the new order and be loyal to it, and to raise an ideal human type.

The first years of the Republic were a period of transition in which many innovations and changes took place in the political, social and economic spheres. The changes experienced in this process brought about changes in the ideal society and ideal individual profile to be raised. For this reason, necessary steps were taken in the field of education. In this direction, curriculum programs and textbooks have been revised and the content of education has been adapted to the new understanding of education. Therefore, the curriculum programs and textbooks prepared in this period provide important information about the "acceptable individual profile" to be raised in this period.

Religion classes were one of the courses that were subjected to the necessary changes and regulations in the relevant period. In our study, the work titled "Turkish Child's Book of Religion (3-4-5)" written by İbrahim Hilmi, which was taught in primary school religion classes in the first years of the Republic, is analyzed and the profile of the Muslim child desired to be raised in these books is revealed.

Keywords: Religious Education, Textbooks, Curriculum Program, İbrahim Hilmi, Turkish Child's Book of Religion.